

Disertační práce

2019

Mgr. Markéta Šmídová

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ROMANISTIKY

DISERTAČNÍ PRÁCE

TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ PROBLÉMY
SOCIOLINGVISTICKÉ ANALÝZY KONVERZAČNÍCH MARKERŮ:
BOLUDO V ARGENTINSKÉ ŠPANĚLŠTINĚ

Školitel: doc. PhDr. Ondřej Pešek, Ph.D.

Autorka práce: Mgr. Markéta Šmídová

Studijní obor: Románské jazyky

Ročník: 5.

2019

Prohlašuji, že svoji disertační práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své disertační práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 2. října 2019

Markéta Šmídová

Anotace

Předmětem práce je identifikovat a popsat teoretické a metodologické problémy související se studiem konverzačních ukazatelů (markerů) i se sběrem autentických dat pro jejich analýzu a ilustrovat celý výzkumný proces na příkladu typického argentinského konverzačního markeru *boludo*. Teoretické východisko lokalizujeme na průsečíku paradigmat konverzační analýzy, analýzy diskurzu a sociolingvistiky a na omniprezentním podkladu pragmatiky a snažíme se vyhodnotit přínos tohoto interdisciplinárního přístupu pro studium konverzačních markerů. Po metodologické stránce si práce klade za cíl ukázat, jaká úskalí přináší sociolingvistický výzkum konverzačních markerů jako ustálených jednotek charakteristických pro spontánní, tedy externě nijak nemanipulovanou konverzaci, ve srovnání s variačním výzkumem jednotek ostatních rovin. Objasňujeme též to, proč je při studiu sociálně indexovaných interakčních ukazatelů žádoucí, aby jejich povaha byla vyhodnocena nejen z kvalitativního a funkčního hlediska, ale také kvantitativně s ohledem na vybrané sociální proměnné, jež se zdají být pro rekurentní užití daného markeru relevantní. Vyústěním rozvahy nad metodologickými problémy je pokus o návrh modelu výzkumného přístupu, který je následován v praxi. Jádro výzkumu tvoří analýza argentinského markeru *boludo*, jenž je nahlížen z pragmatické, funkčně-poziční, interakčně-sociolingvistické a variačně-sociolingvistické perspektivy. Posléze je porovnán s dalším argentinským konverzačním ukazatelem *che*, neboť je některými autory diskutována jejich vzájemná zastupitelnost. Analýza autentických konverzačních dat získaných *in situ* je na závěr doplněna o introspekci rodilých mluvčích.

Klíčová slova: konverzační analýza; analýza diskurzu; pragmatika; sociolingvistika; kvalitativní analýza; kvantitativní analýza; triangulace; konverzační ukazatelé; argentinská španělština; *boludo*; *che*.

Abstract

Theoretical and Methodological Problems Related to a Sociolinguistic Analysis of Conversation Markers: *boludo* in Argentinian Spanish

The dissertation thesis aims to identify and describe the key theoretical and methodological problems related to the study of conversation markers and to the collection of authentic data for such an analysis. To illustrate the whole research process, the Argentinian conversation marker *boludo* as a model example is used. The starting point of the analysis is located at the intersection of conversation analysis, discourse analysis and sociolinguistic paradigms, while taking into account the omnipresent background of pragmatics as well. We try to assess the contribution of such an interdisciplinary approach when studying conversation markers. As for the methodology, the thesis seeks to show what difficulties arise when carrying out a sociolinguistic research of conversation markers, which are understood as units typical of spontaneous conversation, i.e. without external manipulation, in comparison with the variationist research at other language levels. In addition, we also clarify why it is important to evaluate their character not only on the grounds of qualitative and functional perspective (in relation to analysing the socially-indexed interaction markers), but also quantitatively with regards to selected social variables that appear to be relevant for the recurrent use of the given marker. The outcome of the method assessment is an attempt to design a model approach to be applied in practice. In sum, the core of the research consists in analysing the Argentinian marker *boludo* from different perspectives; namely, within the pragmatic, functional-positional, interactional-sociolinguistic and variationist-sociolinguistic frameworks. Its nature is subsequently compared to the behaviour of another recurrent Argentinian conversation marker, *che*, since some authors regard them as equivalents. The analyses of naturally-occurring conversation data collected *in situ* are complemented by introspective judgements of several native speakers.

Keywords: conversation analysis; discourse analysis; pragmatics; sociolinguistics; qualitative analysis; quantitative analysis; triangulation; conversation markers; Argentinian Spanish; *boludo*; *che*.

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Ondřeji Peškovi, Ph. D. za odborné vedení mé práce, za vstřícnost, podporu, kritický nadhled, lidské jednání a především za trpělivost.

Velký dík patří vedení Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, jež mi poskytlo možnost vycestovat za účelem výzkumu, a rovněž vedení Universidad Nacional de General San Martín, Buenos Aires, které mne přijalo jako stážistku. Děkuji též Grantové agentuře Jihočeské univerzity za schválení výzkumného projektu 024/2015/H a za přidělené finanční prostředky, bez nichž by tato disertace nemohla vzniknout.

Svůj vděk bych dále ráda vyjádřila členům CePEL UNSAM, především pak ředitelce Dra. Gabriele Leighton, která ve mne vložila svou důvěru a nabídla mi své přátelství. V neposlední řadě bych chtěla poděkovat prof. PhDr. Janě Králové, CSc., prof. PhDr. Jitce Radimské, Dr. a doc. Mgr. Miroslavě Aurové, Ph.D. za cenné rady a dlouhodobou motivaci ke studiu. Kolegyním Mgr. Aleně Venušové, Ph.D., Mgr. Markétě Maturové, Ph.D., Mgr. Barboře Poslušné, Mgr. Zdeňce Novotné, Ing. Ivě Hondlíkové a paní Haně Němcové děkuji za velkou morální podporu. Celé své rodině jsem upřímně vděčna za trpělivost, toleranci a porozumění.

Nahuel: Che, loco, ¿nunca les llenaron esa máxima que dice que no te podés tomar un texto en serio si está en Comic Sans y nunca les pasó que es verdad?

Rosa: Sí, sí, sí.

Nahuel: Es verdad, boluda, no te lo podés tomar en serio.

Manuel: ¿Se acuerdan cuando el ministro renunció con una carta en Comic Sans MS?

Nahuel: Genial. ¿Qué puso? „¡Che, me voy!”

Vyňato z vlastního korpusu (2015), zjednodušeno.

Obsah

Seznam zkratk	11
Úvod.....	12
1 Přehled teoretických přístupů	15
1.1 Interdisciplinarita.....	16
2 Konverzační analýza.....	20
2.1 Erving Goffman a interakční řád	21
2.2 Harold Garfinkel a etnometodologie	23
2.3 Další směry studující interakci	25
2.4 Konverzační analýza a lingvistika.....	27
2.5 Předmět, definice a metody konverzační analýzy	29
2.6 Základní pojmy konverzační analýzy.....	31
2.6.1 Replika a její komponenty	32
2.6.2 Alokace	33
2.6.3 Překryvy	34
2.6.4 Sekvence a preference	35
2.6.5 Opravy.....	36
2.6.6 Recipient design	37
2.6.7 Globální struktura konverzace	38
2.7 Přínos konverzační analýzy pro studium konverzačních markerů	40
2.7.1 Identifikace kritérií pro výskyt markerů v konverzaci	48
2.8 Shrnutí	50
3 Analýza diskurzu	51
3.1 Analýza diskurzu vs. textová lingvistika.....	56
3.2 Diskurz, text, konverzace	58
3.3 Data, teorie a metody v analýze diskurzu.....	61

3.4	Mluvený vs. psaný diskurz	63
3.5	Vybrané pojmy z pragmatiky	65
3.6	Vybrané pojmy z interakční sociolingvistiky	73
3.7	Koherence v konverzaci	76
3.8	Fatičnost a další funkce v konverzaci.....	81
3.9	Konverzace	85
3.9.1	Parametry konverzace	85
3.9.2	Konverzační styl.....	88
3.9.3	Zdvořilost v konverzaci.....	90
3.9.4	(A)symetrie, moc, solidarita, hierarchie.....	92
3.9.5	Minimální strukturní jednotka v konverzaci	94
3.10	Španělská koncepce analýzy diskurzu	97
3.11	Konverzační markery.....	101
3.11.1	Vymezení konverzačních markerů	106
3.11.2	Shrnutí poznatků.....	111
3.11.3	Vokativ a konverzační markery.....	115
3.12	Shrnutí.....	127
4	Sociolingvistika	128
4.1	Markery v kontextu sociolingvistiky	128
4.2	Vývoj a diferenciacie sociolingvistiky	129
4.3	John Gumperz a interakční sociolingvistika.....	134
4.3.1	Vymezení interakční sociolingvistiky	136
4.3.2	Metodologie v interakční sociolingvistice	136
4.4	Variační sociolingvistika	138
4.4.1	Úvod do metodologie: rozvaha nad daty	141
4.4.2	Stavba vzorku: kolik dat a od koho.....	143
4.4.3	Stanovení věkových kategorií a sociálních tříd	148

4.4.4	Metody sběru dat a etika	152
4.4.5	Analýza a interpretace dat	157
4.4.6	<i>Code-switching, style-shifting</i>	162
4.5	Variační vs. interakční sociolingvistika a markery	165
4.6	Shrnutí	170
5	Interdisciplinarita: výstupy	171
6	Metodologické problémy sociolingvistické analýzy markerů	174
6.1	Sběr dat vs. analýza	175
6.2	Přímé, zúčastněné a anonymní pozorování	176
6.3	Spontánnost	178
6.4	Rovina fonologická, morfosyntaktická vs. konverzační	179
6.4.1	Rovina fonologická	179
6.4.2	Rovina morfosyntaktická	180
6.4.3	Rovina diskurzivně-konverzační	182
6.5	Volba analytické strategie	184
6.6	Nevýhody triangulace	185
6.7	Zajišťování efektivity: kombinační schémata	188
6.8	Návrh přístupu	190
6.9	Shrnutí	194
7	Údaje o výzkumu a výběr markeru	195
7.1	Preliminária k výzkumu	195
7.2	Údaje o výzkumném projektu	200
7.3	Volba populace, argentinská španělština	202
7.4	Typ projevu a volba konverzačního markeru	204
7.4.1	<i>Boludo</i> – etymologie a základní vlastnosti	205
7.5	Stavba vzorku, sběr a označování dat	211
7.5.1	Výběrová strategie	215

7.5.2	Povaha jazykového materiálu, datová triangulace a etika	215
7.5.3	Zvuková data a jejich označování	217
7.6	Shrnutí	219
8	Funkční a kvalitativní analýza <i>boludo</i>	220
8.1	Transkripční systém.....	221
8.2	Poziční kritérium	223
8.2.1	Jednotlivé pozice	230
8.2.2	Konverzační mechanismus.....	241
8.3	Relevance, inference.....	246
8.4	Funkce	250
8.5	Kontextualizace a styl: zdvořilost, hierarchie a solidarita	256
8.6	<i>Boludo</i> a sociální proměnné: první poznámky	263
8.7	Shrnutí	264
9	Kvantitativní analýza <i>boludo</i>	266
9.1	Role věku.....	266
9.2	Vliv stylové variace	267
9.3	Klíčové kvantitativní poznatky.....	269
9.3.1	<i>Boludo</i> a věk.....	272
9.3.2	<i>Boludo</i> a společenské třídy.....	275
9.4	Shrnutí	278
10	Srovnání markerů <i>che</i> a <i>boludo</i>	280
10.1	Předmluva: <i>che</i> a <i>boludo</i> ekvivalenty?	281
10.2	Kvalitativní srovnání.....	284
10.2.1	Vliv původní gramatické kategorie	285
10.2.2	<i>Che</i> a <i>boludo</i> jako vokativy a primární konverzační funkce	285
10.2.3	Vztahy hierarchie a intimity doma a v rodině	286
10.2.4	Akademické prostředí a další (polo)formální sféry	289

10.2.5	<i>Boludo</i> ve skupinové komunikaci, <i>style-shifting</i>	292
10.2.6	Společenské vnímání a věk	295
10.2.7	Expresivita	297
10.2.8	Interkulturní komunikace	299
10.2.9	Shrnutí	301
10.3	Kvantitativní srovnání.....	302
10.3.1	Sociolingvistické kvantitativní srovnání	303
10.3.2	Triangulované funkčně-poziční srovnání	309
10.3.3	Shrnutí	315
10.4	Introspekce.....	316
	Závěr	325
	Resumé.....	330
	Seznam literatury	337

Seznam zkratek

ASALE	Asociación de Academias de la Lengua Española (Asociace akademií španělského jazyka)
CA¹	konverzační analýza, Conversation Analysis, análisis conversacional
CA²	vysoká třída, clase alta (pouze u analýz)
CB	nízká třída, clase baja
CePEL	Centro para el Estudio de Lenguas (Centrum pro studium jazyků)
CM	konverzační marker (ukazatel), conversation(al) marker, marcador conversacional
DA	analýza diskurzu, Discourse Analysis, análisis del discurso
DLE	Diccionario de la lengua española (Slovník španělského jazyka)
DM	diskurz(iv)ní marker (ukazatel), discourse marker, marcador del discurso
IRP	Institucionální rozvojový plán
ISL	interakční, resp. interpretativní sociolingvistika
MA	vyšší střední třída, clase media alta
MB	nižší střední třída, clase media baja
RAE	Real Academia Española (Španělská královská akademie)
SL	sociolingvistika
TCU	minimální konstrukční jednotka konverzace, turn constructional unit
TRP	místo možného převzetí slova, transition relevance place
UNSAM	Universidad Nacional de General San Martín (Univerzita San Martín)

Úvod

Analýza konverzačních ukazatelů či *markerů* s sebou přináší celou řadu teoretických a metodologických problémů, kterým je nutno věnovat pozornost od počátku výzkumného procesu až do jeho samotného konce. Ačkoliv existuje bohatá a trvale se rozšiřující bibliografie k tématu, procedurální komplikace velmi často stojí stranou lingvistické pozornosti. Cílem předkládané práce je proto poukázat na jednotlivé obtíže a sporné otázky, popsat je a nakonec celý výzkumný proces (sběr dat, analýzu a následné vyhodnocení výsledků) ilustrovat na vybraném konverzačním markeru. Modelovým případem bude v této práci typický argentinský konverzační ukazatel *boludo*.

Již v úvodu je nutno říci, že konverzační markery, tedy markery charakteristické pro všední, hovorovou, přirozenou, neformální a spontánní interakci, jsou již ze své podstaty sociálními činiteli, jelikož jsou téměř bezvýhradně používány v bezprostředním kontaktu s další osobou či osobami (výjimkou mohou být vysoce gramatikalizované autoreferenční markery). Velice často pak signalizují, jaký vztah mezi sebou účastníci komunikace mají. Takto sociálně indexované použití ovšem nutně znamená, že si u analýzy nemůžeme vystačit pouze s tradičním mikrolingvistickým přístupem, neboť je nezbytné brát v potaz i společenský dopad používání markeru v konverzaci, a naopak sociální situace bude do vysoké míry určovat, jak může být markeru užíváno a jak mu v daném kontextu má být rozuměno. Nabízí se proto sociolingvistický pohled.

V jedné ze svých nejslavnějších studií newyorské angličtiny William Labov ([1966], zde 2006) využil při výzkumu realizací fonologické proměnné (r) strategii, při níž svým jednáním manipulativně přiměl mluvčí, aby použili jednu z možných variant dané proměnné. Neměl to nijak zvlášť obtížné, jelikož mu stačilo nevědomým účastníkům položit takový dotaz, na nějž by existovala jediná správná odpověď obsahující právě <r>. V obchodních domech se proto ptal, kde se nacházejí určitá oddělení – odpověď ale znal: „-Excuse me, where are the women shoes?“ „-Fourth floor.“ (Labov, 2006: 45). Takováto strategie je velice atraktivní, ovšem pro sběr autentických dat určených k analýze konverzačních markerů zcela nevhodná. Budeme-li manipulovat účastníka k tomu, aby studovaný marker (ne)použil, rozrušíme spontánní způsob jeho vyjadřování a nezjistíme nic o tom, jakým směrem by se ubíralo jeho verbální jednání, pokud bychom tak neučinili. Manipulovat navíc (ne)používání konverzačních ukazatelů je poměrně náročný úkol. Tomuto problému se bude věnovat šestá kapitola.

Z výše uvedeného je ale patrné, že studium konverzačních či interakčních ukazatelů není přímočarou záležitostí, a to ani s ohledem na teoretickou základnu. Nemůžeme se totiž zabývat konverzačními markery, aniž bychom znali východiska konverzační či diskurzní analýzy, ale ani je nemůžeme zkoumat, pokud nevezmeme v úvahu sociolingvistický rámec, ať už interakční, nebo variační. V úvodních pěti kapitolách se tak pokusíme nastínit základní problémy související s teoretickou výbavou nezbytnou pro výzkum konverzačních markerů.

První a pátá kapitola však představují velmi stručné sekce, jejichž smyslem je poukázat na interdisciplinární přístup, který musí být při výzkumu markerů zvolen, jinak by jejich popis nebyl komplexní a koherentní; první kapitola je úvodem do interdisciplinarity a pátá jejím závěrem. Druhá kapitola je věnována vývoji, předmětu a metodě konverzační analýzy, přičemž se opíráme zejména o díla Sackse a kol. (1974), Hutchbyho a Wooffitta (2008) a kolektivní monografii editovanou Sidnellem a Stiversovou (2013). Třetí kapitola se zabývá srovnatelnými otázkami v rámci oblasti analýzy diskurzu, pro jejíž vymezení se opíráme zejména o Brownovou a Yula (1983) a Schiffrinovou (1987, 1994, 2005) či Schiffrinovou a kol. (2003). Součástí třetí kapitoly je také oddíl věnovaný pragmatice (např. Austin, 2000 [1962], Searle, 1969, 1979, Wilson-Sperber, 2006), funkčnímu modelu (Jakobson, 1960) a interakční sociolingvistice (zejm. Gumperz, např. 1978, 1982, 1992, Brown-Levinson, 1987), která tvoří jakési přemostění mezi americkým pojetím analýzy diskurzu a variační sociolingvistikou. Konečně ve čtvrté kapitole jsou představeny právě základní principy především variační sociolingvistiky. Zde vycházíme převážně z Milroyové a Gordona (2003), z některých Labovových prací (zejm. 1972) a z Hendla (např. 2004, 2005).

Přechod od teorie k analýzám pak představuje šestá kapitola, jež se zabývá, jak už jsme naznačili výše, hlavními metodologickými problémy souvisejícími se sběrem dat pro výzkum konverzačních markerů a s vlastní analýzou. Zamýšlíme se nad tím, do jaké míry je možné od sebe oddělovat tyto dvě fáze výzkumu, a také se snažíme objasnit, proč je důležité kombinovat různé techniky sběru dat a různé analytické strategie (kvalitativní a kvantitativní; vycházíme z Hendla, 1997). V šesté kapitole rovněž diskutujeme rozdíly mezi sociolingvisticky orientovaným výzkumem v rovině diskurzu (či spíše konverzace) a ostatními jazykovými rovinami (Lópeze Morales, 2004). Vyústěním rozvahy nad metodologickými problémy je pak pokus o návrh modelu výzkumného přístupu, jímž se budeme řídit při vlastních analýzách. Instrukce však nedefinujeme dogmaticky, ale spíše volněji – tak, aby mohly být přizpůsobeny potřebám výzkumu různých druhů markerů.

Abychom se nepohybovali pouze v abstraktní rovině, představujeme jednotlivé aspekty studia konverzačních ukazatelů na konkrétním příkladu, a to na argentinském markeru *boludo*, jehož povahu podrobujeme několika úrovním analýz. Těm však předchází sedmá kapitola, která je jejich předmluvou, a specifikujeme v ní zejména údaje o výzkumném projektu a jeho evoluci, definujeme populaci, odůvodňujeme výběr markeru, představujeme způsob stavby vzorku, techniky sběru dat a jejich označování.

Marker *boludo* je v osmé kapitole analyzován kvalitativně a v deváté kapitole kvantitativně. Předmětem kvalitativní analýzy je zjistit, jak se *boludo* chová v souvislosti s vybranými pragmatickými, funkčními a strukturními otázkami a s ohledem na nejdůležitější koncepty interakční sociolingvistiky (otázky zdvořilosti, sociální rovnosti, hierarchie apod.). Kapitola také poukazuje na význam pozičního kritéria a na vybrané sociálně-variační fenomény, které by měly být vyhodnoceny kvantitativně.

Kvantitativní analýza v deváté kapitole si však neklade za cíl být statisticky přísná, ale spíše orientační a doplňková, vzhledem k tomu, že výsledky jsou vždy triangulovány s výsledky kvalitativní analýzy, jež je pro studium markerů klíčová. I přesto se ale pokusíme zodpovědět několik zásadních otázek, které plynou z širšího přesvědčení (např. Jørgensen, 2011, Moliner, 2007), že marker *boludo* je jazykovým prostředkem, jehož výskyt je nejfrekventovanější u mládeže. Naše vlastní zkušenosti však zcela s touto hypotézou nekorespondují, a proto se budeme snažit závislost frekvence užití *boludo* na věku otestovat a příp. identifikovat další faktory, které mají na jeho opakovaný výskyt dopad. Očekáváme např. zvýšený vliv stylové variace.

S cílem zamezit stavění závěrů na jediném markeru poté chování ukazatele *boludo* kontrastujeme se zjištěními týkajícími se dalšího argentinského markeru - *che*, který byl předmětem našich dřívějších prací a výzkumů (Šmídová, 2012a, 2012b, 2014a, 2014b). Hlavní motivací pro srovnávací studii však je konstatování některých autorů (např. Ramírezové Gelbesové a Estradové, 2003), že marker *boludo* postupně nahrazuje *che*, a proto lze tyto dva markery považovat za ekvivalenty. Tato hypotéza se nám ale nezdá pravděpodobná, a proto ji podrobíme několika testům. Nejprve se pokusíme porovnat povahu *boludo* a *che* z hlediska kategoriálního, funkčního a obecně kvalitativního (opět se zaměřením na otázky zdvořilosti a stylu) a poté také kvantitativně (s ohledem na sociální distribuci a funkčně-poziční kritérium). Získané výsledky nakonec porovnáme s introspektivními soudy vybraných respondentů o vlastním používání daných markerů.

Analýzy vycházejí z autentických konverzačních dat získaných při studijních stážích na Universidad Nacional de San Martín v letech 2014 a 2015 v Buenos Aires a okolí.

1 Přehled teoretických přístupů

Zatímco *diskurzni* částice byly a nadále jsou předmětem četných studií autorů z různých jazykových prostředí (anglofonní: Schiffrin, 1987, Fraser, 1998, 1999, Blakemore, 2006; hispanofonní: Briz, 1998, Martín-Portolés, 1999; české: Rysová, 2015 aj.), byly studovány z mnoha teoretických perspektiv (z hlediska spíše sémantického: Halliday-Hasan, 1976; pragmatického: Fraser, 1990; sociolingvistického: Schiffrin, 1987 apod.), a jejich výzkum se tudíž opíral o široké spektrum metod (induktivní i deduktivní, interpretační i statistické), *konverzačním* ukazatelům, vybranými autory chápaným jako subkategorie ukazatelů diskurzních (Martín-Portolés, 1999; Owens-Hassan, 2010), bylo pozornosti věnováno o poznání méně v tom smyslu, že nebyl dosud definován jasný teoretický ani metodologický rámec, z něhož by se mělo při jejich studiu vycházet.¹

Není pochyb o tom, že výběr metod se vždy řídí předmětem či účelem výzkumu, jeho cíli a konkrétními výzkumnými otázkami, které si badatel položil, ať už na základě nějaké osvědčené teorie, nebo naopak s vizí nějakou novou objevit. Existence univerzální vědecké metodologie nebývá vždy nutná, ba často ani žádoucí. Na druhou stranu lze ale rozeznat hranice dobré vědecké praxe, které by alespoň do určité míry měly usměrňovat výzkumníkovu invenci tak, aby nedocházelo k přehnanému relativismu, subjektivismu či vědeckému alibismu. Nechceme tím naznačit, že by jeho práce měla být čistě mechanickou záležitostí, která neposkytuje prostor kreativitě a objevování nových cest. V kontextu objevování je otevřenost *teoretizování* (Swedberg, 2012), *kreativitě* (Merton, 1990 [1965]), intuici a obecně nápadům, které nejsou v zajetí stávajícího *paradigmatu* (Kuhn, 1997 [1962]), zásadní (Hendl, 2017: 47–54). Zpravidla lze ale postihnout klíčové problémy, plynoucí buď z rozporů v dostupných teoriích, nebo ze samotné praxe při nakládání s empirickými daty, a rovněž elementární principy, bez jejichž dodržování by výzkum postrádal i sebemenší rigoróznost.

V tomto duchu hodláme k teorii, metodologii i empirii přistupovat také v této práci. Naším cílem bude přiblížit čtenáři teoretické a metodologické problémy související z různých perspektiv se studiem konverzačních ukazatelů (též konverzačních markerů, konverzačních částic nebo zkráceně CM), se sběrem dat pro jejich studium a následnou analýzou. Obecnými metodologickými a praktickými aspekty výzkumu se budeme

¹ K terminologické debatě týkající se pojmů *diskurz* a *konverzace* se vrátíme v kap. 3.2.

hlouběji zabývat později, v kapitolách 6–10, nyní se zaměříme na otázky teoretické, s přesahy do metodologie inherentní daným teoriím.

Jak implikuje samotný název práce, *Teoretické a metodologické problémy sociolingvistické analýzy konverzačních markerů: boludo v argentinské španělštině*, problematičnost spočívá především v pluralistickém přístupu, který je vyžadován. Byť by se na první pohled mohlo zdát, že primárním zdrojem teoretické výbavy má být v tomto konkrétním případě sociolingvistická znalost, jedná se pouze o dílčí složku, neboť studium markerů² má interdisciplinární charakter. Ponecháme-li prozatím stranou čistě lingvistické otázky spojené s výběrem jazykových výrazů, které hodláme zkoumat, kromě sociolingvistiky (SL) je třeba mít přehled i o oboru konverzační analýzy (CA) a o základech analýzy diskurzu (DA). Jakým způsobem jsou tyto tři disciplíny propojeny, se pokusíme nastínit v následující podkapitole.

1.1 Interdisciplinarita

Autobiografické údaje klíčových osobností analýzy diskurzu, Deborah Tannenové a Deborah Schiffrinové, mj. koeditorek souborné monografie *The Handbook of Discourse Analysis* (2003), zřetelně dokládají, že hranice mezi sociolingvistikou, CA a DA nejsou ostré a může docházet k plynulému přechodu z jedné oblasti do druhé. Tannenová (Schiffrin a kol., 2003: 2) popisuje, jak po studiu anglické literatury přešla v r. 1973 k lingvistice, dále mj. absolvovala kurz Emanuela Schegloffa (jednoho ze zakladatelů **konverzační analýzy**, viz kap. 2), na něž navázala doktorským studiem na University of California, Berkeley, kde se setkala s Johnem Gumperzem (jenž se v té době věnoval teorii konverzační inference a později definoval obor **interakční sociolingvistiky**, viz kap. 3.6 a 4.3). Následně v roce 1979 odešla na Georgetown University, kde se vymezila jako sociolingvistka, od čehož ale upustila po účasti na sociolingvistické konferenci, při níž jako jediná přispěvatelka (na rozdíl od tradičních labovovských **variacionistů**, statisticky prezentujících proces fonologické změny) vystoupila s analýzou přepisů konverzace. Své zaměření proto záhy redefinovala a pro

² Markery v naší prozatímní definici rozumíme polyfunkční, syntakticky nezávislé jazykové jednotky (slova nebo ustálená slovní spojení, bez kontextu často neplnovýznamová), operující na úrovni diskurzu, resp. konverzace. Jejich hlavní úlohou je diskurz, resp. konverzační strukturovat, zajišťovat jejich plynulost, přispívat k jejich srozumitelnosti a koherentnosti a usnadňovat interpretační proces. Konkrétní funkce plynou z formální povahy samotné komunikační události, v níž se vyskytují, z intence vysílatele a z kontextu, v němž jsou použity. Mohou signalizovat vztahy mezi jednotlivými výpověďmi i výpověďmi a celkem, vztahy mezi diskurzem a kontextem a v interakci pak také značí vztahy mezi jejími účastníky či jejich postoj k tomu, co se říká.

oblast svého zájmu přejala jméno *analýza diskurzu*. V roce 1981 uspořádala na Georgetown University setkání pro lingvisty, antropology a psychology pod názvem „Analyzing discourse“, jehož tématem bylo studium jazyka v kontextu.

Schiffrinová (2003: 3–4) uvádí, jak se při studiu seznámila s prací Ervinga Goffmana (předchůdce konverzační analýzy, viz kap. 2.1) v rámci kurzu **sociologie**. Svůj zájem o všední interakci dále rozvíjela, což ji později přivedlo k osobní spolupráci s Goffmanem. Ten ji inspiroval k doktorskému studiu v oblasti lingvistiky svým tvrzením, že jazykověda by mohla analýze interakce dodat na rigoróznosti. Schiffrinová se rozhodla výzvu přijmout, ale na University of Pennsylvania zjistila, že ačkoliv lingvisté považují porozumění sociální interakci za důležité, její studium v té době zdaleka nebylo středem jazykovědné pozornosti. Setkala se zde však s Labovovou sociolingvistikou, již označuje za jakousi fúzi terénního výzkumu, městské etnografie, variační a narativní analýzy. Přestože, jak tvrdí, mnoho z jejich vyučujících publikovalo články o dílčích aspektech diskurzu (např. Labov, Princeová či Sankoffová), nelze hovořit o existenci nějaké školy sjednocené pod názvem *analýza diskurzu*.

Při psaní disertace se Schiffrinová snažila vyhovět jednak doporučení Labova „vyřešit starý problém novou metodou“, jednak Goffmanovu požadavku „popsat něco, co ještě nebylo popsáno“, což vyústilo v zaměření na **diskurzní markery** (DM). V r. 1982 odešla na Georgetown jako sociolingvistka, ale vyučovala i **pragmatiku, teorii mluvních aktů** aj. Zájem o diskurzní analýzu však pronikal do jejích kurzů, stejně jako další disciplíny, jimiž se zabývala (studium interakce, variační analýza, terénní výzkum, teorie sociologie). Široké spektrum zájmů a otázka jejich provázanosti vyvrcholila v r. 1984 uspořádáním dalšího vědeckého setkání na Georgetown, tentokrát pod názvem „Meaning, Form and Use in Context: Linguistic Applications“. Kombinace perspektiv vyplynula v tzv. interakčně-sociolingvistický přístup k analýze diskurzu, jenž si získal dominantní postavení. S Tannenovou a Schiffrinovou v čele se vytvořila široká komunita analytiků diskurzu a zájem o tuto disciplínu trvá na mezinárodní úrovni dodnes.³

Přehled vývoje analýzy diskurzu na Georgetown a předmět této disciplíny naznačuje, že lze identifikovat překryvy s oblastí konverzační analýzy a sociolingvistiky (a pokud bychom šli do důsledku, tak i se samotnou sociologií). Dalo by se říci, že analýza diskurzu v této podobě de facto vznikla integrací vybraných poznatků konverzační analýzy a sociolingvistiky, aplikovaných na studium všední interakce a jazyka v kontextu.

³ Tento přístup k analýze diskurzu zmiňujeme jako ilustrační především proto, že zahrnuje sociolingvistickou perspektivu, což je blízké orientaci této práce.

Pohlížet na otázku interdisciplinarity pouze z perspektivy analýzy diskurzu by ale bylo poněkud jednostranné, proto se na tuto problematiku krátce zaměříme i z hlediska sociolingvistiky a konverzační analýzy.

Milroyová a Gordon (2012) uvádějí, že v sociolingvistice musí být analýza jazykového chování založena na empirických datech a nejčastěji se zkoumají ta data, jež reprezentují způsob, jakým mluvčí skutečně užívají jazyk. Dále připomínají:

Tento obecný vztah k jazykovým datům je sdílen se sousedními disciplínami, jako jsou lingvistická antropologie a **konverzační analýza**. Kvalitativní výzkumné směry, které vycházejí např. z Gumperze (1982) a Hymes (1972) a svůj základ mají právě v lingvistické antropologii, měly od počátku vliv na sociolingvistiku a nadále ovlivňují současné dílčí disciplíny, jako jsou např. **analýza diskurzu** (Schiffrin, 1994) a interakční sociolingvistika (Gumperz, 1982; Brown a Levinson, 1987). Kvalitativní výzkum má nadále na variacionistickou teorii významný vliv, přestože se na jazykovou variaci přímo nezaměřuje a nepoužívá kvantitativní metody (avšak viz Schiffrin, 1987; jde o příklad velkého projektu kombinujícího kvantitativní a kvalitativní postupy). (Milroy-Gordon, 2012: 16–17, zvýraznění je naše).

Je tedy zřejmé, že vzájemné ovlivňování sociolingvistiky, konverzační analýzy, analýzy diskurzu a dalších disciplín uznávají i sociolingvistické autority. Milroyová a Gordon navíc zmiňují přesahy mezi kvalitativními a kvantitativními přístupy, což je klíčové téma pro metodologii, kterou se budeme zabývat v kapitole 6.

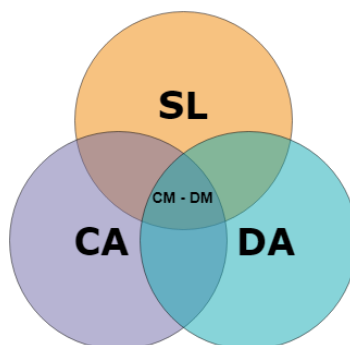
Také konverzační analýza doznává různých průniků s oblastmi sociolingvistiky a diskurzní analýzy, s nimiž sdílí zájem o užití jazyka a sociální interakci (viz např. Stivers-Sidnell, 2013: 2–3). V případě sociolingvistiky je navíc společný zájem posílen tím, že konverzační analýza je původně disciplínou sociologickou a četné práce o konverzační analýze byly publikovány v souborných dílech primárně určených sociolingvistům, jako např. *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*, editované Gumperzem a Hymesem (1972), nebo lingvistickým antropologům, jako v *Sociocultural Dimensions of Language Use*, editované Sanchesovou a Blountem (1975). Z českého prostředí můžeme zmínit publikaci *Konverzační analýza (nejen) po česku* autorů Jurky, Martinkové a Roubínkové (2014), kteří celou jednu kapitolu explicitně nazývají „Konverzační analýza jako sociolingvistická disciplína.“

V souvislosti s analýzou diskurzu lze nalézt styčné plochy např. v již zmíněné *The Handbook of Discourse Analysis* (Schiffrin a kol., 2003), která je protkaná příspěvky využívajícími metodu konverzační analýzy, přičemž jedním z příspěvů je i samotný

Emanuel Schegloff (viz kap. 3.2). Brian Clancy ve své publikaci *Investigating Intimate Discourse* (2016) mj. aplikuje CA principy přebírání slova (*turn-taking*) a CA metodu (spolu s korpusovými nástroji) využívá ke studiu markerů. Robin Wooffitt se věnuje konverzační analýze ve svém příspěvku pro kolektivní monografii *Discourse as Data: A Guide for Analysis* (Wetherell a kol. eds., 2001). Tímto způsobem by bylo možné pokračovat dále, nicméně naším cílem není poskytnout vyčerpávající přehled transdisciplinární literatury, a proto budou zcela dostačující vybrané příklady.

Z nich jednoznačně plyne, že analýza diskurzu, konverzační analýza a sociolingvistika jsou v některých ohledech navzájem propojené obory. A právě diskurzni, resp. konverzační ukazatelé (vzpomeňme Schiffirin, 2003; Clancy, 2016), jsou jednou z kategorií prvků, které mezi nimi mohou tvořit průnikovou oblast. Marker může být sociolingvistickou proměnnou, elementem řídicím inference i jazykovou formou signalizující hranice konverzační repliky či sekvence. Velice zjednodušeně si lze markery představit na průniku tříčlenného Vennova diagramu (viz Diagram 1), nesnažíme se však naznačit, že diagram odráží realitu, jedná se pouze o ilustrativní model přístupu, z něž zde vycházíme.

Diagram 1: Markery na pozadí tří teorií

Daným třem oblastem se proto budeme blíže věnovat v následujících oddílech, kde krátce shrneme jejich vývoj, předmět studia a specifické metody, přičemž důraz bude kladen na ty poznatky, které jsou důležité pro zkoumání konverzačních ukazatelů. Zbývá ještě podotknout, že napříč těmito disciplínami prochází všudypřítomný předmět pragmatiky (či pragmalingvistiky), jejímiž vybranými poznatky se budeme zabývat především v rámci kapitoly věnované analýze diskurzu (zejm. odd. 3.5).

Především také, že cílem následujících kapitol není nekompromisně a nekriticky obhajovat propojení vybraných disciplín, naopak se budeme snažit poukázat i na jejich vzájemné rozpory a charakteristické rozdíly, které nám mohou pomoci vybrat co nejadekvátnější metody pro studium konverzačních ukazatelů.

2 Konverzační analýza

Konverzační analýza (CA) nevznikla jako nové odvětví lingvistiky, ale její kořeny sahají do sociologie. Disciplína, kterou dnes známe pod tímto názvem, vyplynula v 60. letech 20. století (konkrétně se uvádí rozmezí let 1964–1972; Hutchby-Wooffitt, 2008: 2) ze zájmu sociologa Harveyho Sackse, působícího na University of California v Los Angeles, nalézt novou analytickou metodu, která by umožňovala studovat společenský řád prostřednictvím skutečných záznamů lidského chování a nikoliv na základě idealizací, introspekce, příkladů uměle vytvořených v laboratorních podmínkách apod. (Wooffitt, 2001: 50). Sacks se proto rozhodl jít zcela netradiční cestou a začal se orientovat na užití všedního jazyka, resp. každodenní verbální interakci, jež zaručovala lehce dostupnou autenticitu dat, která mohla být snadno nahrána a následně opakovaně analyzována.

Sociologie v té době, až na pár okrajových zmínek, nejevila zvláštní zájem o podrobnější studium jakékoliv podoby jazyka, tím méně toho všedního. A dokonce i lingvistika, která by mohla mít k předmětu konverzace nejbližší, opomíjela zaměření na detailní popis přirozené řeči (Hutchby-Wooffitt, 2008: 3; Heritage-Stivers, 2013: 659). Jak podotýkají Stiversová a Sidnell (2013: 1), CA vznikla z nespokojenosti se soudobými metodologiemi a teoriemi, což svým tvrzením, že CA „nepředstavuje nic jiného než revoluci nebo změnu paradigmatu ve společenských vědách,“ podporuje i Maynard (2013: 11). Dnes tvoří konverzační analýza jedinečné rozhraní mezi sociologií a dalšími společenskovědními obory včetně lingvistiky.

Harvey Sacks, který v pouhých čtyřiceti letech (v r. 1975) podlehl následkům autonehody, však nezůstal jedinou osobností konverzační analýzy a jeho práce velice záhy získala mnoho stoupenců po celém světě. Nejvýznamnějšími kolegy, kteří se Sacksem intenzivně spolupracovali ještě za jeho života, byli Emanuel Schegloff a Gail Jeffersonová. Jejich přínos pro ustanovení CA jako stabilní disciplíny je tak významný, že bývají často označováni za její spoluzakladatele (Stivers-Sidnell, 2013: 1). Gail Jeffersonová je považována za autorku transkripčního systému (Jurka a kol., 2014: 9) a též se věnovala studiu překryvů (Jefferson, 1983, 1986), Schegloffův přínos spočívá nejen v šíření Sacksova odkazu, ale zejména v hlubším studiu sekvenční organizace (Schegloff, 2007) a v záměru pracovat více „kvantitativně“ – tzn. na základě většího množství dat než několika málo příkladů, jak nejdříve prosazoval Sacks (Maynard, 2013: 12).

Ač původním Sacksovým záměrem bylo objevit metodu a nikoliv vybudovat ucelenou teorii, dle Maynarda (2013: 11) „CA has established itself as a worldwide theoretical and

empirical endeavor concerned with the social scientific understanding and analysis of interaction.“ Podobně Hutchby a Wooffitt (2008: vii, 3) hovoří v rámci CA o syntéze širokého spektra teoretických a metodologických principů.

Přestože Sacks v jednom rozhovoru se svým studentem tvrdí (1992/II: 549), že neexistuje jiný způsob systematického studia konverzace, než je ten jeho, Schegloff to vnímá obdobně a Maynard (2013: 11) toto tvrzení podporuje tím, že říká, že Sacks, Schegloff a Jeffersonová se „neměli na koho obrátit“, když vymezovali konverzační analýzu, neboť žádný z jejich současníků se podobnému studiu nevěnoval, bylo by mylné se domnívat, že konverzační analýza vznikla „z ničeho“. Za intelektuální předchůdce konverzační analýzy bývají tradičně označováni etnometodologové, zejm. Harold Garfinkel, a sociolog Erving Goffman.

2.1 Erving Goffman a interakční řád

Erving Goffman byl americký sociolog, který v 50. letech 20. století vyvinul novou sociologickou teorii (*Všichni hraje divadlo*, [1959], zde čes. překlad 1999), zaměřenou na studium forem lidské *sebeprezentace* v různých situacích všedního života. Východiskem byla rituální povaha mezilidské interakce (Hutchby-Wooffitt, 2008: 24) a hlavní myšlenkou, že jednatel se v kontaktu s ostatními nechová přirozeně, ale snaží se na svůj komunikační protějšek nějak zapůsobit, udělat na něj dojem, ovlivnit jeho mínění či jej kontrolovat (*hrát nějakou divadelní úlohu*). Neprezentuje se proto takový, jaký opravdu je, ale jak chce ostatním připadat, a svým jednáním před ostatními současně ovlivňuje, jak oni sami danou situaci definují (Goffman, 1999: 10–23; Pospíšilová, 2012: 5). Goffman dále říká, že „jedenátelec může dosáhnout kontroly tím, že ostatní ovlivní ještě dříve, než nastanou situaci definují; musí je přesvědčit, aby dobrovolně jednali v souladu s jeho vlastním záměrem“ (Goffman, 1999: 12). Jedná se tedy o jakýsi vratný proces, kdy se tím, jak se prezentujeme ve všedních situacích, snažíme (skrývaně či nikoliv) ovlivnit, jak k nám budou přistupovat ostatní (Hutchby-Wooffitt, 2008: 24). Tato koncepce měla dopad např. na Sacksův zájem o způsoby, jakými lidé nepřímou dosahují svých komunikačních cílů.

Hlavní Goffmanovy zásluhy však pravděpodobně plynou z jeho pozdějšího zájmu o tzv. interakční řád (*interaction order*; Goffman, 1983), kdy největší váhu začal přikládat každodenní společenské interakci. Tu definuje takto:

Social interaction can be identified narrowly as that which uniquely transpires in social situations, that is, environments in which two or more individuals are **physically in one another's response presence** (Goffman, 1983: 2, zvýraznění je naše).

Klíčové je, že interakce probíhá právě v bezprostřední blízkosti dvou a více osob, což značí jistou formu sociálního kontaktu. Právě na základě toho dochází k závěru, že interakce je legitimním zdrojem mikroanalýzy sociální, neboť reprezentuje jistý druh sociální organizace, která má svůj řád. Ten je dle Goffmana podmíněn širokou škálou sdílených předpokladů a omezení:

No implications are intended concerning how "orderly" such activity ordinarily is, or the role of norms and rules in supporting such orderliness as does obtain. Yet it appears to me that as an order of activity, the interaction one, more than any other perhaps, is in fact orderly, and that this orderliness is predicated on a large base of shared cognitive presuppositions, if not normative ones, and self-sustained restraints (Goffman, 1983: 5).

Sacks s Goffmanem sdílí myšlenku, že mezilidská interakce je místem masivní organizace a pořádku (Heritage-Stivers, 2013: 660), problém vzhledem k předmětu konverzační analýzy ale spočívá v tom, že Goffman striktně odděloval tzv. *systémové* vlastnosti interakce (týkající se zejména obecného mechanismu střídání mluvčích) od těch *rituálních* (souvisejících se sebezprezentací, otázkami zdvořilosti, zachováním tváře, rituálním navazováním kontaktu atd.). Sacks oproti tomu nenacházel smysluplný důvod, proč toto rozdělení zachovávat, a považoval jej za bezpředmětné a překonané, což doložil článkem „Everyone Has to Lie“ (1975), v němž ukázal, že odpověď na otázku „How are you?“ se řídí jak principem zdvořilosti, tak sekvenčními požadavky na preferovanou odpověď, př. „Fine“ namísto doslovného popisu rozpoložení, v němž se dotazovaný nacházel (Hutchby-Wooffitt, 2008: 25). Goffman dále upřednostňoval studium rituálních procesů, zatímco CA se zaměřuje více na systémová omezení (Maynard, 2013: 17).

Neméně důležitý rozkol tvoří ještě přístup k datům, na kterých se má analýza zakládat. Schegloff je kritický zejména ke Goffmanově tendenci opírat svá tvrzení o izolované a často smyšlené příklady, které mají být ilustrativní k jeho teorii, místo aby analýzu lidského jednání stavěl na skutečných datech, získaných v přirozeném prostředí tak, jak to činí CA (Maynard, 2013: 17). Rozpory mezi Goffmanovým přístupem k mezilidské interakci a konverzační analýzou jsou tak v důsledku podstatnější než vzájemné shody. Goffmana je proto dobré vnímat spíše jako inspirační zdroj, vůči němuž se CA nakonec vymezí, než jako původce její konceptuální základny.

2.2 Harold Garfinkel a etnometodologie

Paralelně s působením Goffmana, tedy od 50. let 20. století, se v sociologii rozvíjela tzv. etnometodologie, za jejíhož hlavního představitele je považován Harold Garfinkel. Navazuje na fenomenologii a symbolický interakcionismus a zabývá se otázkou, „jaké lidé používají metody, aby své každodenní jednání opatřili významem“ (Hendl, 2005: 88). Podobně jako u Goffmana, i u Garfinkela představuje každodenní interakce východisko pro vědecký výzkum, je na ni však nahlíženo z odlišné perspektivy.

Garfinkelova práce se zřetelně vymezuje proti v té době převládajícímu sociologickému směru – strukturálnímu funkcionalismu Talcotta Parsonse. Ten stavěl na Durkheimově pojetí, že sociální realita má být zkoumána „jako věc – tedy jako objekt, který existuje nezávisle na vůli a chtění lidí“ (Kubátová, 2006: 71), a za sociální fakt přesahující jednotlivé členy společnosti považoval i jazyk (Heritage-Stivers, 2013: 659).

Předmětem funkcionalismu bylo objasnit, jak se v různých společnostech v dlouhodobém horizontu projevuje řád a stabilita a jak je možné, že jedinci upouští od svých osobních preferencí ve prospěch zachování stávajícího řádu. Vysvětlením funkcionalistů bylo, že v procesu socializace lidé přejímají (internalizují) společenské normy a hodnoty, které jsou upevňovány skrze instituce, jako je rodina nebo vzdělávací systém. Jakmile si je jedinci jednou osvojí, nevědomě je reprodukují tak, aby byl zachován společenský řád. Odklon od řádu pak znamená deviace, jejíž příčiny je třeba zkoumat (Hutchby-Wooffitt, 2008: 26–27).

Dle Jurky a kol. (2014: 7) „strukturální funkcionalismus obecně vnímá společnost jako obrovský strukturální systém, jehož jednotlivé prvky plní předem dané funkce (...), sociální realita je do vysoké míry objektivní (...), člověk nemá možnost systém ovlivnit.“ Garfinkel toto odmítá, neboť je přesvědčen, že lidé jsou schopni racionálně uvažovat a nést odpovědnost za svoje jednání, nechovají se tedy pasivně, ale „budují smysluplný svět v interakci s ostatními“ (Hendl, 2005: 88). Tato smysluplnost se dle Garfinkela opírá o jakousi (jedinci neuvědomovanou) sdílenou znalost, která umožňuje, že si lidé rozumí. A právě tato znalost, *commonsense knowledge* či *shared sense*, by měla být předmětem studia sociologie.

Cílem etnometodologů je proto odhalit tyto nevědomé skryté struktury, které „leží pod sociálním jednáním“ (Kubátová, 2006: 135), k čemuž se využívá techniky interakčního experimentu zvané *garfinkeling* nebo též *breaching*. Podstatou experimentu je „otřást určitým stereotypem sociální interakce a pak zkoumat, jak se účastníci experimentu

s touto situací vypořádávají“ (Hendl, 2005: 88). Zpravidla se jedná o nějaký odklon od běžného komunikačního jednání, např. na otázku „*How are you?*“ by výzkumník místo rutinní odpovědi zareagoval nestandardní otázkou „*What do you mean?*“. Dle Garfinkela po každé takové destrukci sociálního světa lidé okamžitě začnou s konstrukcí a obnovením řádu. „Při této tvorbě je Garfinkel pozoroval a ze svých pozorování odvozoval poznatky o stabilitě sociálního světa běžných lidí“ (Kubátová, 2006: 76).

To, co se však Garfinkelovi nelíbilo na jeho metodě, byla skutečnost, že mu umožňovala analyzovat jenom specifický proces rekonstrukce řádu a nikoliv přirozenou realitu každodenního života. A protože jako fenomenolog (usilující o uzávorkování osobních představ reality, aby mohl poznat svět, jaký skutečně je) neuznával zúčastněné pozorování ani dotazníky a kvantitativní metody výzkumu, jen obtížně hledal jiný způsob, jak latentní struktury odhalit. Úzká spolupráce se Sacksem však poskytla řešení:

A crucial contribution was made by Sacks when he developed a systematic method by which the natural use of language could be studied. In fact, it is true to say that Sacks' approach, in its focus on the analysis of naturally occurring language talk-in-interaction, represents the most fruitful means of doing ethnomethodological study (Hutchby-Wooffitt, 2008: 27).

Klíčové přitom bylo, že Sacks pracoval s nahrávkami všední interakce, které mohly být analyzovány opakovaně, což řešilo Garfinkelovu nespokojenost s tradičními sociologickými metodami (Hutchby-Wooffitt, 2008: 29–30). Tímto způsobem tak etnometodologie přirozeně vyústila v konverzační analýzu, a proto bývá někdy uváděno, že Garfinkel se spolupodílel na jejím založení (Kubátová, 2006: 143).

Spolupráce Sackse a Garfinkela však nebyla trvalá ani bezproblémová. Kritický postoj k soudobým metodám sociologie, který sdíleli, vyústil v rozdílná východiska. Garfinkel svou kritiku nakonec rozšířil na všechny pokusy o koncipování sociologie jako disciplíny schopné docházet k objektivním závěrům o společnosti (Hutchby-Wooffitt, 2008: 30), zatímco Sacks byl přesvědčen, že jsou způsoby, kterými lze učinit ze sociologie alespoň částečně objektivní vědu, o což se snažil právě hledáním obecně platných mechanismů každodenní interakce skrze konverzační analýzu.

Etnometodologické pojetí sdílené znalosti, z níž plyne, že vše musí být chápáno a prováděno v kontextu, který je dostupný a srozumitelný všem zúčastněným stranám, by též mohlo být vnímáno za kritický bod mezi Sacksem a Garfinkelem, neboť Sacks zamýšlel najít univerzální interakční vzorce, nezávislé na jednotlivcích. Zároveň ale věřil v existenci sdílené znalosti, což vyřešil tím, že rozlišil dvě strukturní hodnoty

konverzačních komponent, *context-free* a *context-sensitive*, na jejichž rozhraní pak operoval (Hutchby-Wooffitt, 2008: 31–32).

Etnometodologie přinesla do studia mezilidské interakce dva klíčové pojmy, *indexikalitu* (či *indexikálnost*), jíž se míní to, že význam jednání závisí na kontextu, resp. prostředí, v němž probíhá, přičemž indexikální výrazy jsou pak takové kontextově vázané výrazy, které činí komunikaci srozumitelnou.⁴ Druhým pojmem je *reflexivita* (či *reflexivnost*), která značí, že „lidé svá jednání, probíhající v určitém kontextu, utvářejí tak, aby těmto jednáním bylo jakožto takovým v daném kontextu rozuměno,“ aby bylo uspořádané a prakticky vysvětlitelné (Nekvapil, 2017c, online). Kromě těchto dvou konceptů a několika dalších se však Garfinkel striktně opírá o empirii a je přesvědčen, že každý teoretický pojem by byl odtržen od empirického světa (Kubátová, 2006: 141–142). A právě neexistence jednotného pojmového aparátu etnometodologie i CA je častým terčem kritiky.

2.3 Další směry studující interakci

Kromě Goffmana, etnometodologů a vlastní konverzační analýzy můžeme nalézt ještě další osobnosti, školy a směry, které měly větší či menší zájem o studium mezilidské interakce. Tyto směry přehledně shrnuje Gallardová (1996: 19–20) a patří k nim zejména následující: kalifornská škola v Palo Alto Gregoryho Batesona, sociální psychologie, birminghamská škola v čele s Johnem Sinclairem, Malcolmem Coulthardem a Michaelem Stubbssem (analýza diskurzu) a pragmatika dialogu (sestavující z ženevské školy, interakční lingvistiky a topos teorie). S přihlédnutím k tomu, že jsme jejich obsah již rekapitulovali jinde (Šmídová, 2014a: 13–14), zmíníme pouze klíčové aspekty.

Kalifornská škola v Palo Alto antropologa Gregoryho Batesona se studiem mezilidské interakce zabývá ještě mnohem dříve, než vůbec můžeme hovořit o vzniku CA, a to již od konce 30. let. Je charakteristická tím, že sdružuje vědce z různých oblastí (matematiky, antropology, psychology, psychoanalytiku, neurologu aj.) a její teorie se zakládá na přesvědčení, že (re)akce jednoho člověka je třeba studovat v souvislosti s (re)akcemi druhého člověka, což je blízké i pragmatice a CA. Problém kalifornského interakčního

⁴ Taková definice by mohla poukazovat i na konverzační markery, neboť, jak uvádí Nekula (2017c, online), indexikální výrazy se „zdaleka neomezují jen na deiktika, třebaže jako deiktika izolovaně, bez kontextu nemají smysl. (...) zároveň poskytují vodítka, která našim partnerům ukazují, jak jim [a našemu jednání] má být rozuměno. Ze situačních okolností produkce jednání, tedy z jeho načasování, z aspektů místa, osoby mluvčího a adresáta a jejich vzájemného vztahu, se dá poznat, jak jednání interpretovat.“

přístupu ale dle Gallardové (1996: 19n.) spočívá v tom, že i přes široký interdisciplinární charakter nebere v potaz lingvistiku a její metody a data, na nichž staví, pochází především z antropologického terénního výzkumu a psychoterapeutického prostředí.

Studiem dialogů se od 70. let zabývá i *sociální psychologie*. Nevýhodou tohoto směru dle téže autorky je, že analyzované dialogy vznikají uměle, v laboratorním prostředí, což předem determinuje povahu výsledků výzkumu. Přínos naopak plyne ze studia suprasegmentálních jevů a problematických aspektů transkripce.

70. léta jsou rovněž počátkem *analýzy diskurzu* (DA) na birminghamské škole (jedná se tedy o jiný přístup k DA, než o kterém byla zmínka v kap. 1.1). Mezi její představitele patří John Sinclair, Malcolm Coulthard, Michael Stubbs a další. Od předchozích směrů se tento typ DA liší zejména v tom, že se opírá téměř výhradně o lingvistické metody, data jsou však úzce kontextově, resp. institucionálně vázána (pochází ze školního a obchodního prostředí), což má nutně dopad na povahu analýzy. Podle Gallardové (1996: 20) je nejdůležitějším objevem birminghamské školy *prediktabilita*, na jejímž základě lze identifikovat a klasifikovat jednotlivé druhy replik a poté zkoumat strukturu celé směny. Birminghamskému přístupu k analýze diskurzu bývá vytýkáno, že k datům přistupuje na základě předem definovaného metajazyka, který není schopen reflektovat nové skutečnosti plynoucí z výzkumu.

Pragmatiku dialogu Gallardová (1996: 20) souhrnně pojmenovává tři frankofonní lingvistické směry: *ženevskou školu* (v čele s Eddym Rouletem, Antoinem Auchlinem aj., jinde považovanou za ženevský model analýzy diskurzu), *interakční lingvistiku* (zastoupenou Catherine Kerbrat-Orecchioniovou, Robertem Vionem, Jacquesem Cosnierem) a *topos teorii* (reprezentovanou Oswaldem Ducrotem, Jeanem Claudem Anscombrem). Dle téže autorky je charakteristickým prvkem, který odlišuje analýzu diskurzu od pragmatiky dialogu, pružný pojmový aparát a především ta skutečnost, že představitelé pragmatiky dialogu se nezabývají pouze daty spojenými s určitou oblastí lidské činnosti, ale studují i všední komunikaci. Typický je také hlubší zájem o specifika argumentačního diskurzu.

Jiný přehled společenských věd, jež zkoumají užití jazyka a sociální interakci, poskytují Stiversová a Sidnell (2013: 2), kteří jmenují analýzu diskurzu, pragmatiku, etnografii mluvení, studium gest, bayesovskou interakční analýzu, korpusovou lingvistiku, areálovou lingvistiku, etnometodologii, behaviorální ekologii, etologii, experimentální studia a sémiotiku. Schiffrinová (1994) připojuje ještě interakční a variační sociolingvistiku.

2.4 Konverzační analýza a lingvistika

Z pohledu disciplinárního rozdělení věd v první polovině 20. století by studium aktuálního užití jazyka v každodenní praxi ze své podstaty mělo být přirozeným předmětem lingvistiky. Jak uvádí Heritage a Stiversová (2013: 659), problém však spočívá v tom, že jazykověda se dlouhodobě zabývala ideální podobou interního jazykového systému spíše než jeho skutečným užíváním, což bylo mj. ospravedlňováno Chomskyho přesvědčením, že řečová praxe je příliš náhodná a neuspořádaná, než aby mohla být empiricky zkoumána a popsána pravidly. Podobně v sociologii bylo studium lidského jednání orientováno spíše teoreticky, než aby byly analyzovány skutečné činnosti, což v důsledku činilo studium aktuálního užití jazyka prakticky nemožným (ať v rámci jazykovědy, tak v rámci sociologie). Jak ale víme, konverzační analýza nakonec vzešla ze sociologického prostředí, konkrétně ze Sacksovy nespokojenosti se soudobým stavem této společenskovední disciplíny. Její zaměření na studium mezilidské interakce a aktuálního užití jazyka ji však úzce spojilo i s lingvistikou.

Za jakési první institucionální propojení CA a lingvistiky lze považovat skutečnost, že vlajková publikace CA, „A Simplest Systematics“ (1974), vyšla v časopise *Language* Americké jazykovědné společnosti (LSA). Podobně tomu bylo i s dalším významným příspěvkem CA, „The preference for self-correction“ (Schegloff-Jefferson-Sacks), který vyšel v roce 1977 tamtéž. Ačkoliv v lingvistice té doby vládlo generativistické paradigma, oba články měly na jazykovědu značný dopad (Fox a kol., 2013: 726).

Od poloviny 80. let se vybraným aspektům konverzační analýzy začali věnovat lingvisté z různých směrů (např. S. C. Dikova diskurzová funkční gramatika; Gallardová, 1996: 19 zmiňuje i van Dijkovu analýzu diskurzu a pragmatiku dialogu Kerbrat-Orecchionové). Po roce 2000 pak dochází k formování interakční lingvistiky, která má k CA pravděpodobně nejbližší. To, co ji od samotné konverzační analýzy odlišuje, bývá zpravidla více lingvisticky motivovaný výzkum a užívání lingvistické terminologie (u CA je neexistence jednotného metajazyka, jak jsme již zmínili dříve v kap. 2.2, často kritizována). Interakční lingvistika se snaží propojovat studium jazykové struktury s interakční rovinou, jejími funkcemi a vzorci (Fox a kol., 2013: 728). Vzájemný vliv CA a lingvistiky lze shrnout slovy Maynarda i takto:

The contribution to Linguistics is that morphology and syntax, instead of being autonomous entity, is in many aspects determined by the place of an utterance in a sequential environment. As research developed, CA has both influenced and been influenced by Linguistics and the contemporary view is that grammar and social interaction are interconnected and together provide for organizational aspects of interaction (Maynard, 2013: 25).

Konverzační analýza přispěla jazykovědě nejen tím, že svou pozornost věnuje každodenní konverzaci, ale i tím, že ji vnímá jako dynamickou jednotku, která se postupně rozvíjí v čase, zatímco dosavadní přístupy v lingvistice na jazyk nahlížely spíše staticky. Zobecnění v CA mají charakter norem, u nichž může docházet k deviaci (která je hodna hlubšího zkoumání), a ne toliko striktních pravidel, jako je tomu např. v generativní gramatice. CA dále přiměla lingvistiku k rekonceptualizaci některých tradičních jazykových kategorií a upozornila na to, že tentýž jazykový tvar nemusí mít v rámci interakce tutéž funkci, neboť tu často určuje typ sekvence, v níž je použit (*sequence-specific use*). Lingvistika naopak využila tradičních gramatických kategorií k popisu některých konverzačních jevů, objasnila prozodické zvláštnosti a jejich funkci v konverzaci, vnesla do CA některé postřehy z pragmatiky atd. Podobně došlo k vzájemnému ovlivňování metodologií, kdy jazykověda zpravidla vychází od jazykové formy či jevu směrem k datům, zatímco CA začíná prostým pozorováním dat (Fox a kol., 2013: 729–733).

Samostatnou kapitolou je vzájemné působení CA a **sociolingvistiky**, o kterém již byla řeč v kap. 1.1. Sociolingvistika s CA sdílí svůj zájem o řečovou praxi oproti tradičnímu strukturálnímu přístupu, studujícímu jazykový systém. Dále je spojuje orientace na sociální řád a přístup k člověku jako k aktivnímu členu společnosti. Naopak rozcházejí se v povaze dat, která studují, a v analytickém přístupu, přičemž největší kontrast tvoří CA s variační sociolingvistikou, jež se opírá přednostně o kvantitativní metody. Cílem takové sociolingvistiky je popsat variaci určité proměnné v řeči konkrétního společenství a předmětem CA najít univerzální principy interakce, platné napříč společenstvími (Maynard, 2013: 26–27).

CA také vykazuje určitý vztah k **filozofii jazyka**. Jak uvádí Maynard (2013: 20), příbuzné myšlenky lze najít mj. u Austina, Searla, Ryla, Wittgensteina. Nelze však hovořit o tom, že by filozofie přirozeného jazyka měla vliv na CA, spíše se tyto disciplíny rozvíjely paralelně a některé postoje jsou jim společné, zatímco jiné problémy vnímají odlišně. Jednu z paralel lze najít právě v zájmu o studium jazyka v kontextu lidských

činností, tedy o to, *jak udělat něco slovy*. Dalším průnikem je přesvědčení, že věta nebo výpověď mohou mít škálu významů nebo vykonávat různé mluvní akty, a v neposlední řadě se snaží vypořádat s tím, jak má výzkumník odhalit skutečnou ilokuční nebo akční sílu výpovědi, když tatáž výpověď může v jiném kontextu znamenat něco jiného (jazyková forma je tedy podřízena sociálnímu řádu). Dle Maynarda (2013: 22) se ale CA a filozofie přirozeného jazyka výrazněji liší ve svém přístupu k metodám a kategorizaci. Zatímco filozofie jazyka vytváří apriorní pravidla a kategorie, definuje podmínky pro úspěšné provedení věcí slovy a vytváří hypotetické příklady, CA staví na skutečných příkladech každodenní řeči v sekvenčním kontextu a teprve poté se snaží o určitá zobecnění (viz také kap. 2.5).

2.5 Předmět, definice a metody konverzační analýzy

Konverzační analýza od svého vzniku na přelomu 60. a 70. let zažila obrovský rozmach napříč různými vědními disciplínami, což vede k rozdílným definicím jejího obsahu, předmětu a cílů. V této kapitole se proto pokusíme představit ty z nich, které považujeme za nejadekvátnější pro naši práci.

Východiskem pro vznik konverzační analýzy bylo Sacksovo působení v losangeleském *Centru pro prevenci sebevražd*, kde pracoval na sestavení korpusu nahrávek telefonických hovorů. Při této činnosti si všimnul, že zatímco většina klientů se po představení poradce vzápětí představila také, jiní využívali různých manipulačních strategií, aby utajili svou identitu (místo uvedení svého jména předstírali, že neslyší apod.). Sacks dále zaregistroval, že pokud se klient nepředstavil v úvodní sekvenci hovoru, personál jen obtížně jméno zjišťoval v jeho průběhu. To Sackse vedlo k formulování otázky, zda je možné, že existuje nějaká vnitřní struktura hovoru, a zda porušení této organizace může být záměrnou metodou k dosažení nějakého cíle (Wooffitt, 2001: 51). Tím byl položen teoretický základ konverzační analýzy. CA lze tedy definovat prostřednictvím otázek, na něž se snaží získat odpověď:

What do we do when we talk? Talk is a central activity in social life; but how is ordinary talk organized, how do people coordinate their talk in interaction, and what is the role of talk in wider social processes? CA is characterized by the view that how talk is produced, and how the meaning of talk are determined, are the practical, social and interactional accomplishments of members of a culture (Hutchby-Wooffitt, 2008: 1).

Alternativní definicí, která poukazuje na centrální pojetí konverzace jako strukturované jednotky, může být např. následující:

Konverzační analýza vychází z předpokladu, že každá konverzace je vnitřně strukturovaná, tzn., že obsahuje neměnné, trvalé vzorce; každá konkrétní konverzace vede k vytvoření kontextu, který konverzaci činí racionální a v rámci kterého je proto možné konverzaci porozumět (Kubátová, 2006: 143).

Přestože první práce s orientací na CA vyšly již na konci 60. let (Sacks, 1967; Schegloff, 1968), za jakýsi manifest konverzační analýzy bývá považována až publikace „A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation“ (1974; dále jen „A Simplest Systematics“) autorů Sacks, Schegloff, Jeffersonová. V tomto příspěvku vysvětlují předmět svého bádání (mechanismus střídání replik, *turn-taking*), definují přístup ke konverzaci (kterou vnímají jako řečovou směnu, *speech exchange system*), představují základní systémové komponenty (konstrukční jednotky a alokační techniky), pravidla, která řídí výstavbu konverzace, a transkripční standardy. O těchto aspektech bude řeč v následující kapitole (2.6), nyní nám postačí pouze obecná definice:

Talk is socially organized, not merely in terms of who speaks to whom in what language, but as a little system of mutually ratified and ritually governed face-to-face action, a social encounter (Sacks-Schegloff-Jefferson, 1974: 697, pozn. 1).

Pokud jde o data a metodologii, za distinktivní rys konverzační analýzy bývá považováno to, že výzkum staví na audio a později také videonahrávkách skutečných každodenních interakcí. Ty jsou podrobně přepsány a transkripty analyzovány. Výhodou nahrávání je možnost opětovného přehrání a opakovaného výzkumu. CA lze nyní redefinovat takto:

[CA] is the systematic analysis of the talk produced in everyday situations of human interaction (...), the study of **recorded**, naturally occurring talk-in-interaction (Hutchby-Wooffitt, 2008: 11–12, zvýraznění je naše).

Sacks je dále přesvědčen, že teorie by se měla zakládat na datech (měla by být *data-driven*), spíše než aby data podporovala již existující teorii (toto je v rozporu s Goffmanem). Podobně výzkum by měl začít procesem tzv. *unmotivated looking* (prostého pozorování toho, co data sama vypovídají, Maynard, 2013: 19), než aby si výzkumník nejdříve utvořil nějakou představu a poté hledal data, kterými ji podpoří (Hutchby-Wooffitt, 2008: 26). Konverzační analýza tedy volí induktivní metodu a je

formou kvalitativního výzkumu, neboť popisuje a vysvětluje strukturu interakce na základě *case-by-case* analýzy, vedoucí k zobecnění napříč případy (Stivers-Sidnell, 2013: 2). V tomto se CA liší také od teorie mluvních aktů (viz též kap. 2.4):

Sacks begins with offering particular utterances in a particular context; where speech act theorists begin with classes or categories of actions (...), CA starts with talk itself and asks what some singular piece could be doing (Schegloff, 1992, in Maynard, 2013: 22).

Jedním z klíčových kritérií CA je také to, že se zaměřuje zejména na *endogenní* uspořádání interakce ve všedních podmínkách (Mondada, 2013: 33). Zakládá se na tom, co lze zachytit transkripcí (bezprostřední sekvenční kontext), a takřka neuvažuje širší společenský kontext s cílem, aby zjištění mohla být zobecnitelná na systém konverzace napříč různými kulturami. Postup k zobecnění má vratnou či cyklickou povahu:

The basic analytic method of CA involves moving back and forth between, on the one hand, the detailed examination of particular cases and, on the other, a more synoptic view of the collection which these cases together constitute. CA must collect multiple instances of a phenomenon in order to discern the generic, context-independent properties of practice (Sidnell, 2013: 77–78).

Shrňme-li stručně dosud uvedené, CA je založena na předpokladu, že verbální interakce je uspořádaná, a jejím cílem je odhalit latentní struktury této interakce. Data, která CA analyzuje, jsou nahrávky každodenní spontánní konverzace, přepsané dle transkripčních pravidel a umožňující opakovaný výzkum. CA používá metodu indukce, postupuje tedy od dat k zobecnění, a analýza má kvalitativní povahu, která spočívá v detailním popisu dílčích případů, jež se postupně kumulují či sdružují a utvářejí soubor. Strukturními jednotkami, které zkoumá, se budeme zabývat v následující kapitole.

2.6 Základní pojmy konverzační analýzy

Jak již bylo řečeno, „A Simplest Systematics“ (Sacks a kol., 1974: 696–735) pojímá konverzaci jako jeden ze systémů řečové směny (z dalších lze jmenovat debatu, rozhovor ve smyslu interview, obřad apod.). Sacks, Schegloff a Jeffersonová termín konverzace často nahrazují složeným výrazem *talk-in-interaction* (řeč v interakci) tak, aby explicitně upozornili na její interaktivní povahu.

Východiskem pro CA je předpoklad, že konverzace je uspořádanou sociální událostí, která se zakládá na systému střídavé účasti dvou a více participantů (*turn-taking system*),

příčemž klíčové je zjistit, jak probíhá jejich výměna, tzn., jak a proč účastníci přicházejí „na řadu“ a jak je celkově organizován sled jejich vstupů. Mechanismus systematického střídání práva jednat přitom není výhradní záležitostí konverzace, naopak je běžný pro mnoho dalších sociálních situací a činností různého charakteru (pořadí tahů ve hře, řízení dopravy na křižovatkách, obsluhování zákazníků v obchodě aj.; Sacks a kol., 1974: 696). V konverzaci se však jedná zejména o verbální směnu (s některými mimojazykovými projevy, jako jsou gesta, mimika aj.) a specifický systém ujímání se slova, typický pro každodenní interakci.

Přestože CA odmítá apriorní teoretický metajazyk (srov. Gallardo, 1996: 19, Wooffitt, 2001: 52), pracuje, kromě systému ujímání se slova, s několika dalšími (zejména strukturními) pojmy. Těmi jsou: replika (*turn*), konstrukční jednotka (*turn-constructive unit*, TCU), místo možného převzetí slova (*transition relevance place*, TRP), sekvence (*sequence*), přílehlý pár (*adjacency pair*) či párová sekvence, preference (*preference*), překryv (*overlap*), oprava (*repair*), odmlka (*gap*, *silence*), alokace (*allocation*) a další. Bez jejich znalosti by nebylo možné identifikovat potenciální lokalizaci konverzačních markerů, a proto si tyto termíny stručně představíme.

2.6.1 Replika a její komponenty

Konverzační analýza má zájem o studium konverzace jako takové, tzn., zajímá ji více to, co se odehrává v ní, a méně to, co se děje mimo ni. Na rozdíl od lingvistů, jejichž předmětem je studium obsahu (a v pragmaticce i praktického dosahu) jediné věty, výpovědi, či aktu, představitelé CA soustředí svou pozornost na pozici jedné repliky vůči té, která jí předcházela, a té, která následuje („what came before and what comes next,“ př. Stivers, 2013: 191; Wooffitt, 2001: 54). Zajímá je bezprostřední komunikační (sekvenční) kontext, přičemž za minimální studovaný pár lze označit sekvenci, která je tvořena alespoň (a zpravidla) dvěma replikami. Replikou se poté rozumí ten úsek konverzace, kdy hovoří právě jeden mluvčí, aniž by byl jiným vystřídán (výjimku tvoří přerušené repliky, k nimž se mluvčí po čase může, ale také nemusí, vrátit).

Replika jako taková je tvořena konstrukčními jednotkami (viz TCU výše) různé jazykové podoby (slovo, sousloví, věta, souvětí aj., např. Sacks a kol., 1974: 702), které jsou schopny nějakým způsobem (svým obsahem, intonací, načasováním, doprovodnou gestikulací) kódovat, implikovat a signalizovat svoje hranice (mají schopnost *projekce*, Clayman, 2013: 154) a na jejichž základě má budoucí mluvčí možnost anticipovat místo pravděpodobného převzetí slova (TRP). Přitom v TRP nemusí nutně k převzetí slova

dojít a současný mluvčí může navázat další replikovou jednotkou, dokud nebude vystřídán.

Each TCU is a coherent and self-contained utterance, recognizable in context as “possibly complete”. Each TCU’s completion establishes a *transition-relevance place* where a change of speakership becomes a salient possibility that may or may not be realized in any particular TRP. Finally, the completion of a TCU, and hence the opening of TRP, is not only marked upon its occurrence, but is also *projected in advance* through various practices that are understood in context as foreshadowing that the turn-in-progress may be winding down (Clayman, 2013: 151).

2.6.2 Alokace

V konverzaci obecně platí, že v jeden okamžik má hovořit právě jeden účastník („overwhelmingly, one party talks at a time,“ Sacks a kol., 1974: 699). Distribuce, nebo také alokace (*allocation*), replik v konverzaci se řídí dále pravidly transferu, která zajišťují, aby docházelo k co nejmenším odmlkám a překryvům. Pravidlem se zde ovšem míní způsob dosažení efektivní výměny mluvčích, jež je výsledkem jejich vzájemné koordinace a jejich schopností rozpoznat postupy a konvence, jimiž lze transfer uskutečnit, a nikoliv soubor povinných instrukcí (Wooffitt, 2005: 29). Za základní alokační techniky lze označit heteroselekcii (dosavadní mluvčí zvolí následujícího) a autoselekcii (nový mluvčí se ujme slova sám). Pro úvodní místo možného převzetí slova (TRP) úvodní konstrukční jednotky (TCU) jsou relevantní tyto možnosti (Sacks a kol., 1974: 704):

- (a) If the turn-so-far is so constructed as to involve the use of a 'current speaker selects next' technique, then the party so selected has the right and is obliged to take next turn to speak; no others have such rights or obligations, and transfer occurs at that place.

Jako příklad pravidla (a) lze uvést situaci, kdy je dosavadním mluvčím některému z účastníků jmenovitě adresována otázka, čímž je jednoznačně určeno, kdo by měl v následující replice přednostně odpovídat (pokud nedojde k porušení konvence tak, že se autoselekcí zvolí jiný mluvčí, který je např. přesvědčen, že zná odpověď na danou otázku lépe). Podobně se v hovoru dvou osob předpokládá, že dotaz je směřován partnerovi (ovšem i zde lze najít problematickou alternativu, např. v podobě řečnických otázek, jejichž podstata nicméně bývá zřetelná z jejich samotného obsahu).

- (b) If the turn-so-far is so constructed as not to involve the use of a 'current speaker selects next' technique, then self-selection for next speakership may, but need not, be instituted; first starter acquires rights to a turn, and transfer occurs at that place.

Pravidlo (b) poukazuje na běžnou situaci, ve které dosavadní mluvčí uzavře svou repliku, aniž by explicitoval, kdo má v konverzaci pokračovat. V tomto případě může na základě autoselekce navázat jiný mluvčí a stane-li se, že se slova ujme více mluvčích současně, primární právo pokračovat má ten, kdo začal hovořit jako první.

- (c) If the turn-so-far is so constructed as not to involve the use of a 'current speaker selects next' technique, then current speaker may, but need not continue, unless another self-selects.

Pravidlo (c) stanoví, že pokud nedošlo ani k heteroselektivní, ani k autoselektivní výměně mluvčích, může dosavadní mluvčí pokračovat v další replice, dokud se některý z jiných účastníků nepřihlásí o slovo a nezíská tak právo hovořit.

A konečně platí, že pokud v úvodním místě možného převzetí slova úvodní konstrukční jednotky nedošlo k výměně dle (a) ani (b) a dosavadní mluvčí pokračoval v souladu s pravidlem (c), potom se volba ze souboru pravidel (a–c) opakuje u každého dalšího TRP, dokud nedojde k transferu.

2.6.3 Překryvy

Projekce a sdílená znalost mluvčích způsobuje, že celkový obsah sdělení může být inferován s předstihem, což v některých případech vede k překryvům (místům v konverzaci, kdy hovoří více než jeden mluvčí současně), ačkoliv k těm může přirozeně docházet i jinou cestou (dojde-li k autoselekcí více mluvčích najednou, je-li nesprávně předvídan konec repliky, např. pokud v ní současný mluvčí chce ještě pokračovat). Jeffersonová (1983, 1986) došla k závěru, že překryvy v přechodové fázi jsou zcela přirozeným a z hlediska jazykové ekonomie nevyhnutelným jevem, protože by neměly být považovány za něco nežádoucího a nezdvořilého. Jedním z řešení, jak minimalizovat dopad překryvu na srozumitelnost sdělení, je použití tzv. *appositional beginnings* (Sacks a kol., 1974: 719) nebo také *prefaces* (př. Wooffitt, 2001: 55), tedy různých uvozovacích výrazů (jako příklad bývá uváděno *well, but, so*), které zpravidla pokryjí interval souběžné řeči, než dojde ke změně mluvčího. Tyto jazykové elementy mohou být rovněž prostředkem jak vyjádřit nesouhlas, změnit téma (viz *actually, anyway*, Drew, 2013: 138–139) apod., přičemž jejich pozice nemusí být nutně iniciální, ale i finální či jiná.

2.6.4 Sekvence a preference

Zaměříme-li se na sekvence, nezřídka jsou tvořeny typizovaným sledem dvou replik, kdy první část páru ze své podstaty předpokládá budoucí existenci druhé jeho části. Těmto párům se říká přilehlé či adjacentní páry (viz výše), kterými jsou (pozdrav-pozdrav, otázka-odpověď, pozvání-přijetí či odmítnutí, nabídka-přijetí či odmítnutí, nařčení-přiznání či popření, podrobně viz Stivers, 2013: 192). Některé z nich, jako je např. otázka-odpověď, pozvání-přijetí či odmítnutí, však disponují více alternativami druhé části páru (pozitivní, nebo negativní odpověď, přijetí, nebo odmítnutí pozvání, akceptování, nebo neakceptování výtky). Polarizovaným znakem těchto alternativ je, že jedna z nich je obvykle upřednostňována před tou druhou, tzn., že jedna reakce je preferována, zatímco druhá nepreferována. Preferovaná odpověď je přitom různými technikami návodně kódována v první části páru (viz př. 1 - tázací dovětky, z Hutchby-Wooffitt, 2008: 46–47) a autor druhé části se má pouze rozhodnout, zda to, co je mu sugerováno, přijme, či nikoliv.

(1) A: It's a really clear lake isn't it?

B: It's wonderful.

Jednoznačně souhlasná reakce je sdělována neprodleně, bez většího váhání, zatímco záporný postoj se řídí jiným mechanismem. Nepreferované sdělení je odsouváno, a to především tak, že po první části párové sekvence následuje povzdech nebo odmlka, použití mitigačního výrazu, např. markeru, jako je i výše zmíněné *well* a další (Hutchby-Wooffitt, 2008: 47; *dispreference markers* – Pomerantz, 1984, Drew, 2013: 137; Pomerantz-Heritage, 2013: 210; Wooffitt, 2001: 55–56), a až v samém závěru zpravidla přichází na řadu vlastní odmítnutí (viz př. 2, z Pomerantz-Heritage, 2013: 215):

(2) B: Uh if you'd care to come over and visit a little while this morning I'll give you a cup of coffe

A: hehh Well that's awfully sweet of you, I don't think I can make it this morning .hh uhm Im running an ad in the paper and-and
uh I have to stay near the phone.

Otázku preference však nelze pojímat pouze takto zjednodušeně. Bipolární charakter je ve skutečnosti narušen jakýmsi pásmem částečně souhlasného (či přinejmenším

kompromisního) výsledku. V rámci principu solidarity totiž platí, že mluvčí, je-li to jen trochu možné, by měl co nejvíce usilovat o dosažení shody:

If possible, avoid or minimize stated disagreement, disconfirmation, or rejection and, if possible, include an agreement, confirmation, acceptance or other supportive action (Pomerantz-Heritage, 2013: 214).

K tomu dochází zejména tak, že vytuší-li první mluvčí (autor první části páru) problém na druhé straně (např. na základě odmlky, váhání, vyhybavé odpovědi druhého účastníka), upraví svůj návrh či dotaz tak, aby poskytoval kompromisní řešení, nebo jej vezme zpět. Jako modelovou⁵ situaci si lze představit, že mluvčí A pozve mluvčího B v určitý den na návštěvu. Následně zjistí, že B váhá a nejspíš nebude moci přijít. To A vede k reformulaci, že se mohou sejít jindy, až se naskytne vhodnější příležitost, s čímž B souhlasí. Kategorické odmítnutí je tedy zažehnáno a byla nalezena provizorní shoda.

Sekvence dále nelze zobecnit výhradně na párové. Dle Schegloffa (2007) a Stiversové (2013: 193–200) existuje celá řada jiných druhů, jako jsou např. vložené sekvence (následující první část základního páru nebo předcházející druhé části páru) nebo preexpanze (takové, které jsou přípravnou fází pro první část základní sekvence a zpravidla obsahují informaci nezbytnou pro její pochopení) a postexpanze (jež se dále dělí na minimální a neminimální). Minimální postexpanze je vlastně reakcí na druhou část báze sekvence a říká se jí *sequence-closing third*, což znamená, že sama novou sekvenci nezakládá (často ji tvoří zpětnovazební dodatky typu *Okay*, *Great* aj.). Použití neminimální postexpanze se zakládá na tom, že obsah druhé části báze se jeví (zpravidla) autorovi první části neadekvátní nebo jinak hoden komentáře (*Oh really?* - *Mhm*).

2.6.5 Opravy

V průběhu konverzace, která je spontánní, a tudíž není předem připravená, přirozeně dochází k chybám, nejasnostem a nekonzistentnostem, a to nejen ve smyslu přeroknutí, ale i v rámci tematických skoků a dalších nedorozumění. Tyto nedostatky jsou pak obvykle (ne však povinně) opravovány. Z pohledu CA u oprav přitom nejde pouze o to, kdo je původcem komunikačního problému, ale také o to, kdo je iniciátorem opravy a kdo

⁵ Jak jsme viděli výše, CA jako taková nepřipouští modelové situace, naopak veškerá svoje zjištění zakládá na konkrétních příkladech. Svým způsobem se zde proto dopouštíme přestupku vzhledem k přesvědčení představitelů CA. Naše modelová situace se ovšem zakládá na zobecnění napříč příklady uváděnými v literatuře CA (Schegloff, 2007, Pomerantz, 2013, Wooffitt, 2001, Heritage, 2015 aj.), a proto ji pro účely ilustrace daného jevu považujeme za akceptovatelnou.

ji skutečně realizuje. Schegloff, Jeffersonová a Sacks podrobně definovali mechanismus opravy v publikaci „The preference for self-correction in the organization of repair in conversation“ (1977: 361–382), jeho přehledné shrnutí poskytují Hutchby a Wooffitt (2008: 60):

Self-initiated self-repair: Repair is both initiated and carried out by the speaker of the trouble source.

Other-initiated self-repair: Repair is carried out by speaker of the trouble source but initiated by the recipient.

Self-initiated other-repair: The speaker of a trouble source may try and get the recipient to repair the trouble – for instance if a name is proving troublesome to remember.

Other-initiated other-repair: The recipient of a trouble-source turn both initiates and carries out the repair. This is closest to what is conventionally understood as 'correction'.

Z výše uvedených typů oprav jsou upřednostňovány (a jsou frekventovanější) ty, při kterých mluvčí jako původce problému sám bezprostředně iniciuje a následně provede opravu ještě v téže replice. Není-li si své chyby vědom (např. při přefeknutí), může na potřebu rektifikace upozornit v navazující replice další mluvčí, ovšem obecná tendence je taková, že vlastní opravu by v ideálním případě měl následně provést samotný původce komunikačního nedostatku. V situacích, kdy není možné, aby se mluvčí sám opravil (např. z důvodu neznalosti nebo nepamatování si nějakého údaje), může k provedení opravy vybídnout dosavadního posluchače (je-li ten k tomu kompetentní). Nejméně vítanou alternativou bývá, pokud je korekce iniciována a zároveň provedena jiným mluvčím než samotným autorem problému (Schegloff a kol., 1977). Podobně jako změny tématu, překryvy a preference, mohou být i opravy signalizovány markery (srov. *repair prefaces: well, I mean, actually* aj., Kitzinger, 2013: 240).

2.6.6 Recipient design

Další důležitou složkou předmětu konverzační analýzy je tzv. *recipient design*. Interakce totiž není založena pouze na tom, že nejdříve mluví jeden mluvčí a pak jej vystřídá další, ale také na tom, že zatímco jeden hovoří, druhý poslouchá a musí rekonstruovat to, co aktuální mluvčí zamýšlí sdělit či vykonat. A současně ten, kdo hovoří, musí svou výpověď a potažmo repliku konstruovat tak, aby byla uzpůsobena danému posluchači

a byla pro něj rekonstruovatelná, jinak dojde k desinterpretaci.⁶ Jinými slovy, skrze *recipient design* mluvčí formuje repliku podle toho, *komu* je adresována.

The facts that turn-size and turn-order are locally managed, party-administered, and interactionally controlled means that these facets of conversation, and those deriving from them, can be brought under the jurisdiction of perhaps the most general principle which particularizes conversational interactions, that of RECIPIENT DESIGN. By 'recipient design' we refer to a multitude of respects in which the talk by a party in a conversation is constructed or designed in ways which display an orientation and sensitivity to the particular other(s) who are the co-participants. In our work, we have found recipient design to operate with regard to word selection, topic selection, admissibility and ordering of sequences, options and obligations for starting and terminating conversations, etc. (Sacks a kol., 1974: 727).

Koncept příjemce tvoří v interakci jednu ze základních složek citlivých na kontext (tzn. na škále *context-free* – *context-sensitive* jsme nejbližší tomuto druhému pólu). V rámci něj lze hovořit o nejvyšší míře variability a individualizace konverzace, o konkrétním pořadí replik, jejich skutečné délce apod. Abstraktní systém střídání mluvčích je tak aktualizován ve specifické konverzační situaci. Dále lze říci, že *recipient design* je nejvíce sociálně orientovaným faktorem či komponentou CA (Stivers, 2013: 27 aj.) a lze skrze něj signalizovat společenské vztahy mezi účastníky apod. (Drew, 2013: 147).

2.6.7 Globální struktura konverzace

Konverzační analýza samozřejmě nekončí pouhým studiem sekvenčního uspořádání replik a samotný Harvey Sacks poukazoval na nutnost rozšířit pozornost CA i na globální úroveň. Sám tak učinil při svých přednáškách na téma „Overall Structural Organization of Conversation“ již v r. 1970 (viz Sacks, 1992/II: 157nn.), neboť na počátku jeho zájmu o konverzaci stálo studium úvodních částí telefonických hovorů (*openings*). Jak ale konstatuje Robinson (2013: 256): „Despite this, overall structural organization has since received relatively little analytic attention, and thus is still not well understood.“

Globální struktura konverzace je pojímána analogicky ke struktuře jednotlivé sekvence složené z replik. Jinými slovy, podobně jako se repliky sdružují do sekvencí, sekvence se často seskupují do koherentních celků (*akcí* a *aktivit*, resp. činností). Celá konverzace je poté vnímána jako soubor činností: úvodu, závěru a těch, které se nacházejí „mezi“ těmito dvěma hraničními body (Robinson, 2013: 275; Sacks, 1992/II: 157nn).

⁶ To jsou de facto základní premisy pragmatiky (více viz kap. 3.5).

Dle Levinsona (1992: 69) jsou řečové činnosti svázány s určitým souborem inferenčních schémat, která vypovídají o podstatě a uspořádání jejich částí, přičemž ty jsou zase vymezeny účelem, jemuž mají sloužit. V souvislosti s globální strukturou konverzace se někdy též hovoří o jednotkách interakční koherence a koherenčních rámcích (*frameworks of coherence*), které překračují hranice sekvence (Robinson, 2013: 260). Schegloff (2007: 2) se opírá o obecný termín „sekvenciální“ (*sequential* oproti konkrétnějšímu *sequence*, „sekvenční“) uspořádání, kterým rozumí jakékoliv uspořádání týkající se *relativní pozice* jednotek vůči celku. Zájem o suprasekvenční koherenci byl však v historii CA spíše vzácný, a to i přesto, že dle Sackse (1992/II: 354–359) analýza dílčích sekvenčních akcí zcela přehlíží, jaký je jejich vztah k celku.

Za výjimečný přínos CA lze nicméně považovat dvě zjištění. Zaprvé, že ke správné interpretaci záměru mluvčího v konverzaci lze jen zřídka dospět na základě jediné výpovědi, zatímco sekvenční kontext je schopen tento záměr odhalit:

What two utterances produced by different speakers can do that one utterance cannot do is this: by an adjacently produced second, a speaker can show that he understood what a prior aimed at, and that he is willing to go along with that. Also, by virtue of the occurrence of an adjacently produced second, the doer of a first can see that what he intended was indeed understood, and that it was or was not accepted. (...) It is then through the use of adjacent positioning that appreciations, failures, correctings et cetera can themselves be understandably attempted (Schegloff-Sacks, 1973: 297–298 aj.).

A zadruhé, že k analýze konverzačních dat není žádoucí přistupovat na základě výzkumníkovy intuice, neboť interpretaci v průběhu hovoru postupně provádějí jeho samotní účastníci a tato interpretace je následně dostupná i badatelovi:

But while understandings of other turns' talk are displayed to co-participants, they are available as well to professional analysts, who are thereby afforded a proof criterion (and a search procedure) for the analysis of what a turn's talk is occupied with. Since it is the parties' understandings of prior turns' talk that is relevant to their construction of next turns, it is THEIR understandings that are wanted for analysis. The display of those understandings in the talk of subsequent turns affords both a resource for the analysis of prior turns and a proof procedure for professional analyses of prior turns-resources intrinsic to the data themselves (Sacks a kol., 1974: 729).

Dosud jsme měli možnost vidět, že konverzační analýza získala za několik desítek let své existence mnoho příznivců. Kromě tradiční trojice Sacks, Schegloff a Jeffersonová je na místě zmínit ještě jiné významné představitele, např. Anita Pomerantzová, John Heritage, Paul Drew, Tanya Stiversová, Jack Sidnell, Stephen C. Levinson, Ian Hutchby, Robin Wooffitt či Steven E. Clayman.

2.7 Přínos konverzační analýzy pro studium konverzačních markerů

Sacks a kol. nehovoří o *konverzačních* markerech jako o nějaké souhrnné skupině jazykových prvků, pouze představují jejich vybrané druhy, ovšem tyto zmínky jsou spíše fragmentární a netvoří žádný utříděný systém (srov. Sacks, 1966: *position markers* pro argumentační prvky; Sacks-Schegloff, 1973: *misplacement* a *contrast markers*; později pak Pomerantzová, 1984: *dispreference markers*). Z podstaty CA ale není toto zjištění překvapující, neboť jejím cílem bylo hledat latentní vzorce konverzace (obecné konstrukční a akční formáty a principy) a nikoliv zkoumat obsah konkrétních výpovědí, resp. replik, a tedy použití konkrétních jazykových elementů (k takovému studiu Sacks a kol. explicitně vybízejí lingvisty, např. 1974: 703 v souvislosti s projekcí).

I vzhledem k metodologii CA, která postupuje od nemotivovaného pozorování dat k identifikaci nějakého vzorce napříč případy, by bylo unáhlené se domnívat, že by si některý ze zakladatelů CA *předem* vybral jeden jazykový výraz (např. výše zmiňované *well*) a ten by se *poté* snažil podrobně zkoumat a dokumentovat všechny jeho funkce. Spíše si konverzační analytici mohli povšimnout, že existuje množina prvků, které mají v rámci konverzační struktury určité místo a plní určité funkce v souvislosti se systémem střídání replik, k čemuž skutečně došlo (viz výše *appositional beginnings*, Sacks a kol., 1974: 719). V průběhu praxe si pak představitelé CA všimli nejen toho, že existují výrazy zmírňující dopad překryvů na srozumitelnost, ale že též existují prvky, jež signalizují nesouhlas, opravu, uvozují změnu tématu aj. Přitom lze předpokládat, že jejich identifikování nebylo motivováno zájmem o jejich obsah, ale procedurálními zjištěními.

Modelovou situací by mohlo být (příklad je náš): *V této kolekci překryvů se objevuje výraz, který předchází vlastnímu sdělení a jehož užití minimalizuje negativní dopad na jeho srozumitelnost.* Nemotivovaným pozorováním tak analytik našel vzorec a je jen na jeho dalším uvážení, zda se bude zabývat tím, které konkrétní výrazy byly v této souvislosti aktualizovány, nebo se spokojí s nalezeným vzorcem, což je předmět CA. Uvození změny tématu poté tvoří další vzorec, jiným je vyjádření nesouhlasu atd. Z tohoto pohledu musíme nutně dojít k závěru, že CA identifikovala několik

konceptuálně odlišných vzorců, a proto i na samotné výrazy může být nahlíženo jako na odlišné, bez ohledu na to, že jazykově mohou mít stejný tvar (př. *well*). Obhajobou pro toto tvrzení budiž samotný název článku Johna Heritage „Turn-initial position and **some of its occupants**“ (2013, zvýraznění je naše), v němž hovoří o jakémsi shluku (*cluster*) či škále (*variety*) jazykových objektů, které se v rámci repliky objevují v iniciální pozici.

Přístup je tedy naprosto opačný, než kdybychom si za předmět našeho zájmu nejdříve stanovili jeden jazykový výraz, měli o něm nějakou (teoretickou) představu, dále zkoumali jeho chování v konverzaci a poté došli k závěru, že tentýž tvar plní mnoho odlišných funkcí, jak by tomu mohlo být v lingvistice (a potažmo v analýze diskurzu, která stála u zrodu „kategorie“ diskurzních markerů jako takové a za jejíž manifest lze považovat publikaci *Discourse markers* od Schiffrinové, 1987, viz dále kap. 3.11).

Studium konverzačních ukazatelů tedy nemůže být předmětem právě konverzační analýzy v její ideální podobě, tj. tak, jak ji vymezil Sacks, neboť cíle CA jsou více strukturní a orientované na univerzálie a metoda *unmotivated inquiry* není kompatibilní s apriorním zájmem o výzkum konkrétních jazykových elementů. CA může být ale velice efektivním **nástrojem** pro identifikaci míst jejich výskytu v konverzaci, tedy indikátorem jejich distribuce, a zároveň naznačovat funkce, které mohou plnit v rámci systému střídání replik.⁷ Podobně situaci vnímá Sidnell:

(...), we begin to see [Sacks] laying out a rationale for beginning with observation. A question remains as to *what* should be observed. Obviously, that question cannot be answered with a list since that would defeat the purpose of starting with observation which is to allow for the discovery of aspects of the organization of interaction that we do not already know about. (...) While we cannot provide a list of *what* to look for, we can at least have a sense of **where** to look (Sidnell, 2013: 87, zvýraznění je naše).

Sidnell ale dále konstatuje, že v praxi dochází i k jiným postupům, a na příkladu částice (*particle*) *oh*, studované Heritagem, ukazuje, jak lze metody CA aplikovat:

There are still other ways in which we could proceed (...). We might, for instance, notice that [a] response is prefaced by ‘OH’ and this could lead us to ask what distinctive work (if any) is being accomplished by the use of this particle. In a series of works, John Heritage (1984, 1998, 2002, *inter alia*) has described the use of *Oh* across a range of contexts, and his studies provide

⁷ Můžeme hovořit o jakési *aplikaci* konverzační analýzy na konkrétní problémy, srov. Seedhouse (2005: 165): „[CA] is a multi-disciplinary methodology which is now applied in a very wide range of professional and academic areas.“

us with an exemplary case study in the **application of CA methods** (Sidnell, 2013: 92, zvýraznění je naše).

Je patrné, že někteří představitelé CA (počínaje Heritage) se nebrání studiu konkrétních jazykových výrazů skrze konverzačně-analytické metody. Dalším příkladem z autorovy sbírky je „*Well*-prefaced turns in English conversation: A conversation analytic perspective“ (Heritage, 2015), navazující na přehledovou stať uvedenou výše (Heritage, 2013). Ovšem i zde je třeba si povšimnout úzkého propojení konkrétního markeru s obecnou distribuční otázkou CA, neboť ve studii je pozornost věnována pouze *Well* v iniciální pozici. Mimo angličtinu lze jmenovat např. studie věnované *no* v estonštině (Keevallik, 2012), *eh* v japonštině (Hayashi, 2009), *kulenika* v korejštině (Kim, 2013), podrobnější výčet viz Heritage (2013) a Keevallik (2012).

Problém ale spočívá v terminologickém označení daných výrazů (již několikrát jsme upozornili na nekoherentní metajazyk CA). Je proto přirozené, že v tradici CA nacházíme různé názvy pro prakticky tytéž jazykové tvary v souladu s jejich jednotlivými konverzačními funkcemi. V následujících odstavcích jmenujeme vybrané souhrnné termíny. Nejedná se nicméně o žádnou ustálenou klasifikaci s detailním výčtem jednotlivých zástupců, naopak jde spíše o přehled názvů, které se objevují v literatuře CA, a to s vybranými příklady.

Jak jsme měli příležitost vidět výše, první skupinou jazykových výrazů, která neušla pozornosti představitelů CA, byly tzv. *appositional beginnings* (*well, but, and, so*, Sacks a kol., 1974), čímž byl zajištěn zájem o úvodní slot replik. Vzhledem k tomu, že se jednalo o uvozovací výrazy, začaly být záhy pojmenovávány termínem *prefaces*, který se později rozšířil i na další skupiny a je jedním z nejužívanějších pojmů v této souvislosti (srov. Heritage, 2015 výše; Wooffitt, 2001: 55; Sidnell, 2013: 83 a dále; Drew, 2013: 137; Lee, 2013: 418 aj.).

Velká pozornost byla věnována zejména dvěma jazykovým prostředkům, *well* a *oh*. V souvislosti s *well* jsme již hovořili o funkci minimalizace negativního dopadu překryvu na srozumitelnost sdělení při střídání mluvčích (viz kap. 2.6). Další funkcí iniciálního *well* v replice je signalizovat nepřímou odpověď na předešlou otázku (Sidnell, 2013: 83), jisté váhání v nepreferované odpovědi (srov. *dispreference markers* – Pomerantz 1984), vyjádření odlišného postoje (př. Drew, 2013: 137) či odmítnutí (Pomerantz-Heritage, 2013: 210 a dále, Heritage, 2015). *Well* má rovněž schopnost značit blížící se konec tématu nebo závěr konverzace (Sidnell, 2013: 83, Heritage, 2015). Ne vždy je však použit

termín *preface* a jeho alternativami jsou *turn-initial particle* (spolu s *oh* a *look*, Sidnell, 2013: 92), *turn-initial operator* (Mazeland, 2013: 481, v rámci více gramatického pohledu) a další. V souvislosti s výše uvedeným lze dospět k jakémusi prvnímu zobecnění:

So we have *prima facie* evidence that a given action can be accomplished by a range of different practices of speaking (...) The example of *Well*, above, shows that the reverse is also true – namely a given practice of speaking may be used to accomplish a range of a different actions (Sidnell, 2013: 83).

Výraz *oh* může fungovat např. jako reakce na sdělení nové skutečnosti (přechod od neznámého ke známému), může doprovázet pozitivní i negativní odezvu na to, co předcházelo v replice minulého mluvčího, nezřídka se vyskytuje jako uvozující nebo i samostatný člen v rámci *sequence-closing thirds*, případně rozšiřujících sekvencí atd. (Schegloff, 2007; Heritage, 1984, 1998, 2002; Sidnell, 2013: 92 a dále; Stivers, 193–200).

Obecnou funkcí *prefaces* nebo také *open class initiators* (což je další alternativní název pro podobnou skupinu jazykových prostředků, Drew, 2013: 138) je propojovat jednu repliku s předchozí (z gramatického pohledu jsou někdy proto též nazývány *connectors*, Mazeland, 2013: 482), přičemž tato propojení mohou nabývat i nesouhlasného či kontrastivního charakteru (*actually*). Některé alternativní výrazy se pak používají s opačným záměrem, ve snaze oddělit nové od přechozího, tj. k signalizaci změny tématu (*anyway, alright* aj., Drew, 2013: 138–139).

Problém pojmu *preface* nicméně spočívá v tom, že implikuje *předmluvu*, tzn., že je orientován na úvodní pozici v replice, ačkoliv existují tytéž i jiné jazykové prostředky s alternativními funkcemi, které se nacházejí v její koncové a/nebo středové části (případně zcela samostatně). Skupina prvků stojících na konci repliky pak bývá označována např. jako *turn-final particles* (Heritage, 2013: 2), ačkoliv v odborné literatuře bychom zřejmě našli i jiné názvy. Ke koncovým výrazům pak patří např. již výše zmíněné kontrastivní *actually*, které signalizuje nesouhlas s tím, co bylo řečeno dříve (Drew, 2013: 138), koncová *well, so, and* mohou značit snahu udržet si slovo či vzít si čas na rozmyšlenou (Clayman, 2013: 153).

Na první pohled kontroverzní jsou vzhledem k terminologii tzv. *repair prefaces* (př. *well, I mean, actually*, Kitzinger, 2013: 240), jejichž funkcí je signalizovat opravu (zejm. vlastní), přičemž samotné výrazy se ale zpravidla neobjevují hned v úvodu repliky (pokud nejde o cizí opravu v reakci na předešlou chybu někoho jiného). Proces je asi takový, že

nejdříve musí dojít k chybě, poté je použita opravná částice a po ní následuje samotná korekce. Opravné částice však signalizují jakýsi *restart*, a proto je lze považovat za uvozující prvky, byť byly původně vysloveny uprostřed repliky.

Z hlediska uvažování o markerech jsou zajímavou skupinou i tzv. *pivoty*, které mluvčímu umožňují přemostit jednu konstrukční jednotku v další a přenést se tak přes místo možného transferu s cílem udržet si právo hovořit. Jsou to tedy prostředky, které pomáhají člověku pokračovat v mluvení a zamezují dosavadnímu posluchači převzít slovo. *Pivoty* bývají definovány jako jazykové výrazy, které ze své podstaty mohou stát jak na konci jedné konstrukční jednotky, tak i na začátku té následující. Specifickým typem jsou *modulární pivoty*:

Other pivots are ‘modular’ in that the same lexical formulation may be used to bridge a range of TCUs. Such *modular pivots* are comprised of items of talk that normally appear in both turn-initial and turn-final positions, are syntactically optional in at least the turn-final position, and hence are broadly usable to pivot past an initial syntactic completion point and into further talk (Clayman, 2013: 162).

K *pivotům* bývají řazeny tzv. *address terms* (definované poněkud vágně jako formy adresování, resp. oslovování), stereotypní fráze typu *you know* a další.

Samotné adresování či oslovování je přitom další funkcí, která tvoří průsečík s některými markery. Již zmíněné *address terms* bývají v konverzační analýze uvažovány jako prostředky k explicitnímu zvolení následujícího mluvčího, nejběžněji v koncové pozici repliky, přičemž mohou mít i podobu různých láskyplných a jiných oslovení typu *sweetheart*, *honey*. Dále mohou sloužit k ověření dostupnosti, resp. přítomnosti posluchače, tedy de facto plnit funkci fatickou, což se děje obvykle v úvodní pozici. Nezřídka doprovázejí nebo zdůrazňují vyjádření zvláštního osobního zájmu nebo osobního postoje vzhledem k posluchači či ke sdělení, a to jak pozitivního, tak i negativního (v koncové pozici repliky). V neposlední řadě umí signalizovat chybu v předchozí replice a její nutnou opravu (v koncové pozici) apod. (Hayashi, 2013: 169–172).

Naší dosavadní snahou bylo poukázat na některé souhrnné pojmy, které se používají v souvislosti s opakovaným výskytem vybraných jazykových výrazů v rámci určitých pozic v konverzaci a jim příslušejících, více či méně obecných funkcí. Viděli jsme, že nelze hovořit o žádné ustálené klasifikaci a že klíčem pro jejich rozlišování zpravidla bývá poziční, resp. distribuční kritérium (úvod, závěr, příp. střed repliky apod.).

Přestože stárí průkopnické publikace *Discourse markers* od Schiffrinové (1987) přesahuje většinu příspěvků, ze kterých jsme čerpali výše, výraz *marker* jako takový se v pracích představitelů konverzační analýzy vyskytuje jen vzácně a je převážen pojmem *preface*. Důvodem mohou být právě rozdílná metodologická východiska lingvistiky a CA. Konkrétní paralelu mezi *markery* a *prefaces* zmiňuje např. Drew (2013: 137): „The tying or connecting work of well *prefaces* ‘do’ (some linguists would regard this as a discourse marker, Schiffrin, 1987, (...)).” Ten současně poukazuje i na vztah k lingvistice a na to, že studium diskurzních markerů spadá do jazykovědy. Podobně Levinson uvádí:

Linguistics has contributed many studies of speech act design, for example of the way adverbs like please, obviously, or sentence-final particles, or evidentials in other languages, contribute to action design (Levinson, 2013: 111).

Se samotným pojmem *conversation marker*⁸ v literatuře pracují např. Owens a Hassan (2010) nebo Manoliu (2004), ale tito autoři kontrastují konverzační markery s diskurzními, příp. i pragmatickými, přičemž staví zejména na pojetí Schiffrinové (1987). Nevycházejí tedy ze samotné konverzační analýzy, ale spíše z pohledu analýzy diskurzu, podobně jako je tomu i ve španělské tradici (jak uvidíme níže v kap. 3.10-3.11), tudíž tento pojem nepovažujeme za vlastní konverzační analýze.

Další problematickou otázkou v rámci CA je přístup k sociokulturnímu kontextu, v němž se uvažovaná verbální interakce odehrává. Jak totiž poznamenává Sidnell:

There is a widely held view, variously formulated, that doing CA involves restricting one’s attention to that which can be gleaned from a transcript or recording. Stated in this way, the presumed restriction is treated as a failure on the part of CA to take account of ‘broader sociocultural, political economic realities’ or ‘relations between occasions of interaction widely separated in time and space’ (Sidnell, 2013: 85).

Vzhledem k problematice *prefaces* pak Sidnell uvádí příklad, na němž se snaží ukázat, jak lze metody CA úspěšně aplikovat i na studium vybraného jazykového jevu, ačkoliv přiznává, že generické funkce jsou následně aktualizovány ve specifickém kontextu:

⁸ V jiných zdrojích (García Zapata, 2016, Vargas-Urpi, 2017 aj.) se též vyskytuje výraz *conversational marker*, ale tento tvar bývá, až na výjimky, používán autory z románského prostředí, pravděpodobně vlivem analogie k jejich jazyku. Otázka vhodného překladu do angličtiny nicméně není předmětem této práce, a proto na tuto skutečnost paralelní terminologie pouze upozorňujeme a dále se jí zabývat nebudeme.

The example of *Oh* provides us with a clear illustration of CA methods. We can see that, by looking across the various cases, it is possible to identify a clear function or job that *Oh* accomplishes irrespective of the particular speaker who produces it and the particular recipient to whom it is addressed. This is the context-independent, generic feature of the practice. At the same time, by looking in detail at the sequential position in which given token is produced, we begin to see how the generic function of *Oh* is particularized to the details of some specific context (Sidnell, 2013: 97).

Jinými slovy, CA si zakládá především na studiu endogenního řádu konverzace a k exogenním jevům se staví spíše indiferentně. Jak jsme viděli v předchozí kapitole, *recipient design* je de facto jediným fenoménem CA, u něhož se připouští citlivost na kontext (stylizování repliky podle toho, komu je adresována). To by mohl být v souvislosti s konverzačními markery zásadní problém, neboť mnoho z nich lze použít za určitých sociálních a situačních podmínek, zatímco za jiných okolností je jejich výskyt nepřijatelný. Na druhou stranu ale CA věnuje pozornost i výše zmíněným formám adresování (viz *sweetheart*), jež plní kontaktní funkci, a tudíž musí brát v potaz konkrétní mezilidský vztah v rámci konkrétní sociální situace.

Dle Mondadové (2013: 37) chtěl tuto kontroverzi vyřešit Moerman (1988) tak, že apeloval na založení jakési *culturally-contexted CA*, která by popisem širšího sociokulturního a sociohistorického kontextu doplňovala identifikaci strukturních rysů interakce. Jako jedna z možných deskriptivních metod byla navrhována etnografie, ale tu jiní představitelé konverzační analýzy odmítali s tím, že studium exogenních vlastností by mohlo odpoutávat pozornost od primárního úkolu CA hledat procedurální mechanismy. V praxi CA, např. při analýze interakce v pracovním prostředí, se ale přesto etnografie či jiných popisných technik využívá, neboť jsou nezbytné pro pochopení interní situace a pro upravení podmínek vhodných ke sběru dat atd. I Sidnell (2013: 85) dochází k závěru, že čím více víme o tom, jaký mezi sebou účastníci konverzace mají vztah a jak se staví k jejímu obsahu, tím lépe jsme schopni rozumět tomu, čeho se snaží docílit tím, „že hovoří právě tak, jak hovoří.“

Levinson (2013: 123) rovněž tvrdí, že některé komunikační akce (typu žádosti o sdělení informace), se jeví jako univerzální a sdílené napříč kulturami, zatímco jiné typy jsou téměř jistě kulturně vázány (např. pozdravy). K tomu se přiklání i Pomerantzová a Heritage (2013: 225) ve své studii věnované otázkám preference. Tito autoři proto uzavírají, že v analýze je třeba věnovat pozornost i kulturním specifikům, která umožní hlubší vhled do situace. Ve španělské literatuře se k situaci obdobně staví např.

Gallardová (1996: 23), která navrhuje rozlišovat dva aspekty konverzační analýzy: pragmatický, ten by odpovídal endogennímu mechanismu střídání replik, a sociolingvistický, jenž bere v potaz širší sociokulturní kontext a umí rozlišovat různé druhy konverzace (intimní, všední, obchodní, vzdělávací a jiné).⁹ Perspektivu propojující endogenní fungování a exogenní vlivy pak považujeme za stěžejní i pro tuto práci.

Pokud jde o Gallardovou (1996), její publikace je pro nás zajímavá také z toho úhlu pohledu, že ačkoliv nese název *Análisis conversacional y pragmática del receptor*, autorka se v ní snaží nalézt jakýsi kompromis mezi konverzační a diskurzní analýzou, což často směřuje k tomu, že výrazy *prefacios* a *marcadores* staví paralelně vedle sebe (např. na straně 27 v souvislosti se střídáním replik, kdy dle ní *marcadores* y *prefacios* umožňují mluvčímu prodloužit svůj vstup a udržet si slovo o něco déle; nebo na straně 37 v souvislosti se stejnou funkcí, případně na stranách 44 a 45 jsou *marcadores de contraste* považovány za podskupinu *prefacios* atd.).

Ani Gallardová (1996: 45) však neposkytuje žádnou klasifikaci, kterou by se řídila, pouze jmenuje výčet několika vybraných druhů markerů a dalších jazykových prvků, které považuje za podřízené pojmu *prefacios* a pro něž používá termíny různých autorů: *marcadores de posición errónea* (př. *por cierto*), *de disyunción*, *de contraste* (př. *¿Qué te iba a decir?*), *marcos*, *gambitos* (složeniny *pero en fin*, *bueno pues*), *indicadores de discurso* (značící změnu tématu, př. *ahora bien*, *bueno*). My se z důvodu jednotné terminologie budeme dále držet pouze přejatého termínu *marker*, příp. českého *ukazatel*.

Na závěr bychom ještě rádi upozornili na to, že k příkladům konkrétních výrazů v angličtině jsme se nesnažili (i přes orientaci práce) ilustrativně přiřazovat protějšky španělské a viceversa, neboť rozsah jejich funkcí se obvykle zcela nepřekrývá a překlad by proto mohl být zavádějící (srov. i kap. 3.11.1). Podobně k této problematice Heritage:

[T]urn-initial objects translation or other efforts to represent in another language are almost always positively misleading. Those who work on them characteristically speak of difficulties in their translation, and efforts at translation frequently lead to misrepresentation and misunderstanding (Heritage, 2013: 2).

⁹ Tento přístup, jak uvidíme v kapitole 3.11, se blíží pojetí analýzy diskurzu dle Schiffrinové (1987), sama Gallardová (1996) z ní však nečerpá.

2.7.1 Identifikace kritérií pro výskyt markerů v konverzaci

Uvedli jsme, že ačkoliv konverzační analýza není východiskem pro studium markerů, může být užitečným nástrojem pro identifikaci míst jejich výskytu v interakci, stejně jako indikátorem funkcí, které mohou plnit. Za tímto účelem je nicméně nezbytné znát 14 tradičních kritérií pro rozpoznání spontánní, neformální, každodenní konverzace tak, jak je formulovali Sacks a kol. (1974: 700–701), neboť zároveň představují kritéria pro možný výskyt konverzačních markerů. Přehled rekapituluje klíčové rysy konverzace, přičemž abychom mohli hovořit o její všední, spontánní podobě (a nikoliv např. o debatě, rozhovoru), musí být splněna všechna kritéria (český překlad je náš vlastní):

1. Dochází k opakovanému střídání mluvčích či alespoň k nějaké výměně.
2. V jednom okamžiku zpravidla hovoří pouze jedna osoba.
3. Překryvy, tzn. úseky, ve kterých mluví více osob najednou, jsou běžné, ale trvají velmi krátce.
4. Přechodové fáze (tranzice) mezi jednou replikou a replikou následující, při nichž nedochází k žádným překryvům ani odmlkám, jsou běžné. Spolu s tranzicemi o krátkém překryvu a krátké odmlce tvoří drtivou většinu přechodových fází.
5. Sled replik není předem stanoven, je proměnlivý.
6. Délka repliky není pevně dána, je proměnlivá.
7. Délka konverzace není předem stanovena.
8. Co mluvčí říkají, nebylo předem definováno.
9. Relativní distribuce replik není předem dána.
10. Počet mluvčích se může měnit.
11. Řeč může být souvislá i přerušovaná.
12. Při střídání mluvčích se užívají alokační techniky. Dosavadní mluvčí může zvolit následujícího mluvčího (např. tím, že mu položí otázku), nebo se následující mluvčí ujme slova sám.
13. K utváření promluvových úseků mohou být použity rozličné konstrukční jednotky; replika např. může být jednoslovná, nebo může dosahovat větné délky.
14. Existují mechanismy pro opravu chyb či porušení zásad při přebírání slova; např. pokud dva mluvčí zjistí, že mluví současně, jeden z nich přestane, čímž se problém napraví.

Budeme-li postupovat víceméně chronologicky, od bodu 1 k bodu 14, můžeme intuitivně předpokládat výskyt markerů v těchto modelových situacích (jejich přehled je pouze ilustrativní a neklade si za cíl být vyčerpávající, některé příklady uvádíme níže):

1 – marker může usnadnit průběh vystřídání mluvčího; 2–4 – užití markeru může zamezit delšímu překryvu či omezit jeho negativní dopad na srozumitelnost sdělení; 5 a 9 – užití markeru dává mluvčímu možnost ujmout se slova (autoselektivně), ač byl heteroselektivně osloven jiný mluvčí, čímž se změní řád i distribuce replik; 6 – délku repliky může dosavadní mluvčí prodloužit tím, že v místě možného převzetí slova aplikuje marker, který mu umožní si slovo uchovat; 7 – hranice konverzace lze signalizovat markerem, konverzaci je rovněž možné zdržet a prodloužit použitím markeru a připojením dalších sekvencí; 8 – marker může signalizovat změnu tématu nebo vyjadřovat reakci na obsah předešlé repliky; 10 – užitím markeru lze do konverzace integrovat nového účastníka; 11 – marker může být použit jako „vsuvka“ či „výplňka“, poskytující mluvčímu čas si rozmyslet, jak bude pokračovat (z přerušného činí kontinuální); 12 – marker může fungovat jako prostředek heteroselektce i autoselektce; 13 – replika může být tvořena markerem; 14 – marker může uvozovat opravu.

Obecně vzato, z hlediska **konverzačního mechanismu** marker usnadňuje přechod od jedné repliky, sekvence či tématu k dalším a od jednoho mluvčího k jinému (ve šp. např. *Bueno, Mirá, Este, Por cierto*). Umožňuje dosavadnímu mluvčímu udržet si právo hovořit (dloužené *este, pero*) nebo jej naopak přenechat (*¿viste?, yo que sé, en fin*), stejně jako umí mluvčímu poskytnout čas na rozmyšlenou (*este*). Minimalizuje informační překryvy (*Bueno, Eh, Che*) a upozorňuje na chyby (*¿Eh?, bueno eso*). Sám může tvořit repliku (*Vale, Dale, Bien*), i když toto kritérium neplatí vždy. Na rozdíl od konverzace jako takové, pro niž musí platit všech čtrnáct kritérií současně, pro markery tento přehled vnímáme jako soubor potencialit, jež mohou a nemusí být realizovány. Různé markery budou tedy charakteristické pro různé rysy konverzace, ačkoliv si lze představit i takové, které pokryjí celé schéma (srov. *boludo* v kap. 8). Dále platí, že lze jen obtížně postihnout všechny kontexty a situace, v nichž mohou být markery v konverzaci aktualizovány, proto výčet jejich funkcí nikdy nemusí být konečný.

V souvislosti s **distribucí** v konverzaci pak můžeme rozeznávat markery vyskytující se v iniciální (*Bueno, Mira/á, Oye/Oíme*), středové (*este, pero, o sea, naturalmente*) a/nebo koncové (*¿sabe/és?, ¿viste?, eh, vamos*) pozici repliky, sekvence či konverzace, případně můžeme uvažovat ukazatele samostatně stojící, autonomní (*Bien, Claro, Obvio, Vale, Dale*). Jak jsme ale viděli v předešlém oddíle, většinou je situace taková, že se jeden a tentýž výraz může objevit v různých pozicích s různými funkcemi.

Mimo endogenní funkce jsou určité typy markerů prostředkem *recipient designu* či signalizace mezilidských vztahů (plní např. kontaktní funkci) či jinak značí

sociokulturní kontext (hierarchizované či rovné postavení účastníků konverzace, dialektální nebo historická vázanost, užití markeru dle věkových skupin aj.), př. *tío/a, hombre, huevón, boludo/a, guey*.

Markery lze tedy identifikovat na základě mechanismu konverzace, pozičního hlediska i sociokulturních aspektů. Systematičtěji však o nich pohovoříme až v kap. 3.

2.8 Shrnutí

V kapitole věnované konverzační analýze jsme krátce pohovořili o jejích předchůdcích (Goffmanovi a Garfinkelovi), historii a hlavních představitelích (zejm. Sacksovi, ale i o Schegloffovi a Jeffersonové), zmínili jsme další směry, které se zabývají studiem verbální mezilidské interakce, a popsali jsme vztah konverzační analýzy k lingvistice. Dále jsme konverzační analýzu definovali, popsali její předmět (studium všední konverzace) a metody (induktivní, kvalitativní) a zabývali se jejími klíčovými pojmy s ohledem na jejich možnou aplikaci při studiu konverzačních markerů (preference, opravy, alokace aj.). V dalším oddíle jsme představili různé jazykové výrazy, které by svou povahou mohly být asociovány s markery (např. *prefaces*), zhodnotili jsme roli sociokulturního kontextu vzhledem ke konverzaci a uvážili jsme přínos konverzační analýzy jako nástroje pro studium konverzačních ukazatelů. V poslední části jsme se pokusili identifikovat kritéria vhodná k odhalení možného výskytu konverzačních markerů v souladu s mechanismy konverzace, a to z několika perspektiv: zaprvé na základě čtrnácti parametrů všední konverzace navržených Sacksem a kol. (1974), zadruhé z pozičního hlediska (pozice iniciální, středová a finální) a zatřetí s ohledem na sociokulturní kontext.

3 Analýza diskurzu

Na rozdíl od konverzační analýzy, u které lze jednoznačně stanovit její intelektuální i disciplinární původ (Harvey Sacks a sociologie), předmět (studium každodenní konverzace), metodu (kvalitativní a založená na datech) a cíle (odhalit řád a latentní strukturu konverzace), u analýzy diskurzu (DA) je situace komplikovanější, neboť zhruba ve stejné době, tedy zejména na přelomu 70. a 80. let 20. století, dochází k paralelnímu rozvoji několika přístupů k této disciplíně. Některé jsou orientovány sociologicky (Gilbert-Mulkay, 1984), jiné spadají do oblasti sociální psychologie (Potter-Wetherell, 1987), další se snaží propojit sociologický pohled s lingvistickým (kritická analýza diskurzu, van Dijk, 1984; Fairclough, 1985 aj.), ale obecně bývá analýze diskurzu přisuzováno místo v lingvistice (např. birminghamská DA, kap. 2.3; georgetownská DA, kap. 1.1¹⁰; ženevská DA, kap. 2.3, 3.7: pozn. 49), kde také pravděpodobně nachází svůj původ ještě dávno předtím, než došlo k její disciplinární diverzifikaci, a to v práci amerického strukturalisty Zelliga Harrise (1951, 1952, srov. Schiffrin, 1994: 24). Někteří autoři přímo uvádějí, že analýza diskurzu je *lingvistickou* disciplínou (Schiffrin, 1994: viii, 2014: 184; Stubbs, 1983: 12), což dokládá i následující tvrzení Brownové a Yula:

The term 'discourse analysis' has come to be used with a wide range of meanings which cover a wide range of activities. It is used to describe activities at the intersection of disciplines as diverse as sociolinguistics, psycholinguistics, philosophical linguistics and computational linguistics. (...) there is often rather little in common between the various approaches except the discipline which they all, to varying degrees, call upon: *linguistics* (Brown-Yule, 1983: viii–ix).

Ovšem vnitrolingvistická rozrůzněnost analýzy diskurzu nekončí pouze u výše citovaných disciplín. Například Schiffrinová v *Approaches to Discourse* (1994) rozlišuje celkem šest jazykovědných odvětví či směrů, které nějakým způsobem přispívají k rozvoji analýzy diskurzu, nebo z ní naopak čerpají, byť některé tento přesah explicitně nezmiňují. Schiffrinová jmenuje a podrobněji rozebírá teorii mluvních aktů, interakční sociolingvistiku, etnografii komunikace, pragmatiku, konverzační analýzu a variační analýzu, přičemž upozorňuje na to, že jejich rozdílný původ, východiska, metodologie i přístup k datům mají nutně dopad na rozdílná pojetí analýzy diskurzu (př. 1994: 13nn.).

¹⁰ Jejich vybrané představitele citujeme i v této sekci (Stubbs a Coulthard, resp. Schiffrinová).

Vzhledem k interdisciplinárnímu charakteru, který je pro analýzu diskurzu typický, a to nejen napříč různými vědními disciplínami, ale také uvnitř lingvistiky, je velice obtížné nalézt jedinou definici. Nejčastěji se rozlišují dva hlavní přístupy, které s sebou nesou i rozdílná vymezení. První z nich chápe analýzu diskurzu jako studium jazyka „nad“ větou, tzn. přesahujícího hranice věty (*language above the sentence*), což odpovídá formalistickému, resp. americkému strukturálnímu hledisku.¹¹ Tím druhým je studium užití jazyka (*language in use*), vlastní funkcionalistické koncepci (Schiffrin, 1994: kap. 2; Nekvapil, 2017a, online, Brown-Yule, 1983: 1).

Formalistické hledisko bylo vlastně prvotním krokem k diskurzí analýze a pramenilo z Harrisova pojetí diskurzu jako další jazykové roviny v hierarchii morfémů a vět, tedy jako součásti jazykové struktury (1951, 1952). Harris text vnímá jako jednotku rozložitelnou na konstituenty nižší roviny a na vztahy mezi nimi a právě struktura inherentní diskurzu je pro něj klíčovým kritériem k jeho odlišení od náhodného sledu vět. Rozložitelnost diskurzu však vyvolává otázku, jaké menší jednotky mají být při analýze uvažovány. Sám Harris pracoval s morfémy (spojujícími se ve věty), zatímco další autoři uvažují přímo věty, fráze či propozice aj. (Schiffrin, 1994: 24).

Nicméně zde dochází k další komplikaci, která plyne ze studia mluvených forem jazyka, neboť jednotky, jež mluvčí v hovoru aktualizují, jen zřídka korespondují s hranicemi věty (srov. TCU u CA, kap. 2.6). Často bývají nedokončené (a to záměrně i nezáměrně), gramaticky nesprávně utvořené (a přesto v komunikaci plně srozumitelné), což dle Schiffrinové nutně kontrastuje se striktním požadavkem formalistů (zejm. Chomskyho) na gramatickou správnost věty (*well-formed* a *ill-formed*). U jednotek diskurzu či u diskurzu jako celku lze jen obtížně hovořit o špatném či správném utvoření, a tudíž definovat diskurz jako další rovinu v hierarchii jazykové struktury je přinejmenším sporné (1994: 27, 29).¹²

¹¹ V této souvislosti je třeba mít na paměti, že Schiffrinová uvažuje americký strukturalismus, jemuž, na rozdíl od Pražské školy, není funkční hledisko vlastní. Tento aspekt lze proto považovat i za jeden z klíčových rozdílů mezi americkou a pražskou strukturalistickou tradicí. Ovšem ani pražský funkční přístup nekoresponduje zcela se zde představovaným funkcionalistickým přístupem, neboť kromě studia komunikačních funkcí také usiluje o obecné vymezení či typologii funkčně-stylových prostředků a postupů, zatímco DA má zájem převážně o funkce plynoucí z konkrétní verbální interakce v určitém komunikačním a společenském kontextu (srov. i kap. 3.1).

¹² V českém prostředí, jak upozorňuje Hajičová (2017, online, bod 4), o této problematice pojednává Trnka (2014), zastávající systémový pohled, a Hausenblas (1972), upozorňující na křížení os systému a promluvy. Jazykovými vrstvami a textovou jednotkou se zabývá Daneš (1971, srov. Mareš, 2017, online).

Formalisté se na diskurz snaží analogicky aplikovat metody analýzy používané pro nižší jazykové roviny. Text tedy studují izolovaně od kontextu a dalších vnějších faktorů. Podobně je pak nahlíženo i na otázku spojování menších jednotek ve vyšší celky, přičemž jsou brány v úvahu spíše mezivětné vztahy na úrovni koheze; koherence s vnětextovými přesahy pak bývá ponechána v kompetenci člověka, který text interpretuje, a nikoliv lingvisty, jenž jej analyzuje. Problém však spočívá v tom, že diskurz není ze své podstaty schopen zachovávat symetrii hierarchického systému, neboť, jak jsme konstatovali výše, není tvořen prostým sdružováním nebo spojováním jednotek stejného řádu. A právě v tomto ohledu, dle Schiffrinové (1994: 31), formalistický přístup selhává. Není-li totiž možné jednoznačně identifikovat minimální jednotku diskurzu, není proveditelná ani jeho spolehlivá formalistická analýza a její výsledky jsou snadno zpochybnitelné.

Přesto je však definice analýzy diskurzu jako studia *nadvětných* celků natolik zakotvena v její tradici, že i někteří autoři, jinak příklánějící se k funkčnímu hledisku, alespoň částečně tuto komponentu vymezení zachovávají. Podobně Stubbs:

[I]t refers to study the organization of language above the sentence or above the clause, and therefore to study larger linguistic units, such as conversational exchanges or written texts (Stubbs, 1983: 1).

Stubbsovo vymezení je pak možné kontrastovat s definicí Brownové a Yula, která se zřetelně odchyľuje od formalistického pojetí a příklání se ke koncepci funkční:

The analysis of discourse is, necessarily, the analysis of language in use. As such, it cannot be restricted to the description of linguistic forms independent of the purposes or functions which those forms are designed to serve in human affairs. While some linguists may concentrate on determining the formal properties of a language, the discourse analyst is committed to an investigation of what that language is used for (Brown-Yule, 1983: 1).

Funkcionalisté tak staví, oproti formalistům, do popředí svého zájmu konkrétní užití jazyka. Odmítají studium izolovaných fragmentů textu a kladou důraz na kontextovou vázanost diskurzu. Kromě vlastního textu mají zájem i o samotné účastníky komunikační události, jejich vzájemnou úlohu a o rámcovou společenskou situaci, v níž se komunikace odehrává. Vedle referenční funkce (již formalisté považují za dominantní, Brown-Yule, 1983: 2) přisuzují diskurzu i celou řadu dalších funkcí, plynoucích z podstaty komunikační události, a to včetně funkcí stylistických a sociálních.

Tradičně bývá uváděno šest vnějších jazykových funkcí v souladu s Jakobsonovým komunikačním modelem (1960): funkce referenční (kontext),¹³ emotivní (mluvčí), konativní (adresát), fatická (kontakt), metajazyková (kód) a poetická (zpráva).¹⁴

Brownová a Yule (1983:1–4) koncipují funkce dichotomicky,¹⁵ přičemž vedle paralelních dvojic *reprézentační* a *expresivní* (Bühler, 1934), *referenční* a *emotivní* (Jakobson, 1960), *ideační* a *interpersonální* (Halliday, 1970), *deskriptivní* a *sociálně-expresivní* (Lyons, 1977) dávají přednost dělení na funkce *transakční* a *interakční*. Na základě jejich odlišnosti pak kontrastují formalistický přístup s funkcionalistickým tak, že transakční (resp. věcně sdělnou) funkci jazyka přisuzují první koncepci, zatímco přesvědčení, že mezilidské komunikaci dominuje funkce interakční (skrže kterou jsou navazovány mezilidské a společenské vztahy), rezervují funkcionalistům. Svou definici analýzy diskurzu pak rozšiřují následovně:

The discourse analyst, then, is interested in the **function** or **purpose** of a piece of linguistic data and also in how that data is processed, both by the **producer** and by the **receiver** (Brown-Yule 1983: 25, našim zvýrazněním zdůrazňujeme funkční a interakční faktor).

Jazyk v interakci pak konkrétně plní kupříkladu funkci fatickou (např. při zahajování a ukončování směny), slouží k vyjednávání o společenských rolích, zajišťuje plynulý průběh komunikace (Brown-Yule, 1983: 3). Podobně Schiffrinová zmiňuje ještě další specifické cíle, kterých lze (z funkčního hlediska) jazykem dosáhnout. V duchu teorie mluvních aktů hovoří o funkci signalizace ilokuční síly, v souvislosti se sociolingvistikou o znázorňování sociální identity, v rámci konverzační analýzy o užívání jazyka k vyjadřování osobních postojů (1994: 36–38). Je proto zřejmé, že funkcionalistický přístup, na rozdíl od formalistického, považuje jazyk za společenský fenomén.

¹³ V otázce opozice formalistů a funkcionalistů je vlastně vztahování referenční funkce ke „kontextu“, namísto např. k „obsahu“, zavádějící, neboť by mohlo implikovat, že právě o kontext mají formalisté zájem, když upřednostňují referenční funkci jazyka před ostatními. Brownová a Yule (1983: 1) proto používají pojem „content“ k definování transakční, resp. referenční funkce, čímž zamezují konceptuální dvouznačnosti.

¹⁴ Tyto funkce, jak uvidíme dále, např. v kap. 3.8 a 3.9, jsou zásadní i pro analýzu konverzačních ukazatelů, a to zejména funkce emotivní, konativní, fatická a metajazyková.

¹⁵ Jejich dichotomické rozdělení funkcí spočívá v tom, že od každého ze zmíněných autorů uvažují pouze dvě funkce, které jsou ve vzájemném kontrastu, korelují s takto polarizovanými funkcemi u dalších autorů a umožňují zřetelně rozlišit formalistický a funkční přístup. Z tohoto důvodu se přiklánějí k poněkud zjednodušující bipolární selekci funkcí tak, že např. u Bühlera vypouští funkci apelovou, u Hallidaye textovou, u Jakobsona zbylé čtyři funkce apod. Tím se však Brownová a Yule nesnaží říci, že by tyto funkce měly být v procesu analýzy opomíjeny, pouze s nimi nepracují při definování předmětu diskurzní analýzy jako disciplíny. Jejich idealizovaná dichotomická simplifikace má tedy převážně ilustrativní charakter.

Dialektický (obousměrný) vztah jazyka a společnosti je blízký také představitelům kritické analýzy diskurzu (např. van Dijk, 1984; Fairclough, 2003, Weiss a Wodaková, 2003), což je specifický proud v rámci DA, jenž se zabývá jazykovými i nejazykovými strategiemi v souvislosti s ideologiemi a různými sociálními problémy; hovoříme pak o studiu konkrétních druhů diskurzu (mocenský, rasistický, politický či mediální diskurz). Kritická analýza diskurzu staví zejména na myšlenkách Bachtina, neomarxismu a na Foucaultově¹⁶ pojetí diskurzu, při analýze textů pak vychází z Hallidayovy systémové funkční lingvistiky (Fairclough, 2003: 1–6; Schiffrin a kol., 2003: 1; Homoláč, 2017, online; Nekvapil, 2017b, online). Tento přístup se však svým širokým zájmem o sociální praxi odklání od více lingvistického zaměření této práce a ačkoliv na některé jeho teze může být příležitostně odkazováno, není jejím ideovým východiskem.

V důsledku ostrého kontrastu mezi formalistickým a funkcionalistickým přístupem se někteří lingvisté snažili nalézt jakousi moderující definici, která by operovala na rozhraní mezi těmito dvěma póly. Například Schiffrinová se domnívá, že čistě funkční zaměření se příliš vzdaluje od lingvistiky v tom smyslu, že nevytváří prostor pro studium vztahů mezi výpověďmi, a současně neposkytuje žádnou možnost odlišit analýzu diskurzu od jiných rovin studia *užití* jazyka (má na mysli např. fonetickou realizaci hlásek). Navrhuje proto nová vymezení: „*discourse is utterances*“ a „*analysis of utterances (as a social practice)*“, která mají konceptuální rozkol v rámci DA překonat tím, že chápou diskurz jako jednotku řádově vyšší než jiné jazykové jednotky, a zároveň poukazují na promluvu ve smyslu aktuálního užití jazyka (ve společenské praxi). K tomu dodává, že výpověďmi jsou myšleny inherentně kontextualizované ústní i písemné projevy, přičemž jejich vztah k systemickým větám stojí stranou zájmu DA (1994: 39–41, 419).

Je však nutno podotknout, že tyto definice v lingvistice nezískaly přílišný ohlas, a za dlouhodobě platný referenční rámec lze považovat Hallidayovo dnes již tradiční pojetí diskurzu jako „*a unit of language larger than a sentence and which is firmly rooted in a specific context*“ (1990: 41), k němuž se v pozdějších pracích částečně přiklání i Schiffrinová (2014: 184), když svou definici diskurzu reviduje na „*language use above and beyond the sentence*“, přičemž slovem *beyond* je míněna právě kontextovost.

¹⁶ Přestože se v české literatuře o diskurzu ve foucaultovské podobě pojednává hojně, omezujeme se zde pouze na toto konstatování, neboť pro Foucaulta není diskurz dílčí realizovanou promluvou či přímou interakcí, ale množinou vzájemně usouvzažených textů, často v rámci určitého institucionálního kontextu (srov. Hoffmanová, 2017a, online), což nekoresponduje s cíli této práce.

3.1 Analýza diskurzu vs. textová lingvistika

Problém vymezení předmětu analýzy diskurzu nicméně nekončí formalisticko-funkcionalistickou opozicí. Další spornou otázkou, na niž upozorňuje např. Nekvapil, je také odlišení analýzy diskurzu od textové analýzy, a to zejména v českém prostředí.¹⁷

Jak totiž tvrdí:

Užívání termínu diskurz v češtině je poměrně novou záležitostí. V lingvistice je to často pouhý anglicismus nahraditelný zavedenými spojeními či termíny jako užívání jazyka, jazykový projev, promluva nebo text. Je symptomatické, že značná část problematiky pokryté anglofonními příručkami nazvanými *Discourse Analysis* (viz Brown & Yule, 1983; Widdowson, 2007) by v českém či slovenském kontextu mohla být označena jako textová lingvistika či dokonce stylistika (Nekvapil, 2017a, online).

To je ovšem v rozporu se stanoviskem, které zastává Schneiderová:

Přístup k textu z hlediska analýzy diskurzu se od tradiční stylistické a textové analýzy liší tím, že je charakterizován diskurz, tedy využití jazykových prostředků a textových strategií v závislosti na aktuálních kontextových podmínkách vyplývajících z fungování textu v konkrétní sociální realitě (Schneiderová, 2015: 12).

Schneiderová dále upřesňuje, že analýza diskurzu nahlíží na funkčnost odlišně zejména v tom smyslu, že zohledňuje širší společenský rámec, do kterého je text, obsahující studované jazykové prostředky, zasazen. Dle této autorky navíc analýza diskurzu neusiluje o charakterizování prostředků a postupů vybrané funkční oblasti, ale „zabývá se charakteristikou prostředků a postupů, jež vyplývají z určitých pravidel společenského interakčního jednání v daném komunikačním prostoru s ohledem na konkrétní komunikační událost“ (2015: 12–13).

Ovšem i samotní Brownová a Yule (1983: 23–25), které Nekvapil zmiňuje, odlišují rozsah a obsah textové lingvistiky a diskurzí analýzy (a prakticky se tím vypořádávají i s formalisty), a to na základě tří konceptů: *věta jako předmět*, *text jako produkt* a *diskurz jako proces*. První pojem souvisí se skutečností, že gramatikové pracují s tzv. „správně utvořenými“ větami (srov. *well-formed* výše), které ale existují nezávisle na tom, zda je nějaký konkrétní mluvčí bude v prostoru a čase realizovat. Věty jsou tak de facto umělými předměty, u nichž se studuje, *co jsou* a nikoliv *k čemu* slouží.

¹⁷ Diskuzi na téma *text vs. diskurz* v české literatuře přehledně shrnuje Rysová (2015: 27–29).

Druhá koncepce poukazuje právě na oblast textové lingvistiky,¹⁸ v jejímž pojetí jsou již zkoumány skutečné věty nebo rozsáhlejší texty mající konkrétní produktory a recipienty,¹⁹ ale analýza se zaměřuje výlučně na hotový, tedy vyprodukovaný text. Součástí tohoto přístupu je např. i studium kohezních prostředků, které slouží k propojování vět a k vzájemnému odkazování mezi určitými prvky textu (př. Halliday-Hasan, 1976) a jež mají produktorovi pomoci činit text srozumitelným pro jeho recipienta. Proces samotné produkce i způsob, jakým je text přijímán, však stojí stranou zájmu této koncepce.

Těchto faktorů si naopak důsledně všímá poslední přístup, jenž chápe diskurz jako dynamický proces a jež autoři považují za vlastní analýzu diskurzu. Jejím cílem je pak zjistit, jak produktor (spisovatel či mluvčí) komunikuje sdělení recipientovi (čtenáři či posluchači), jak recipient dokázal porozumět tomu, co mu při dané příležitosti (v daném kontextu) produktor zamýšlel sdělit, a jak požadavky konkrétního recipienta ovlivňují způsob, jakým produktor strukturuje či uspořádává svou promluvu, resp. diskurz.

Z pohledu *diskurzu jako procesu* je kritickým bodem prvních dvou přístupů jejich statická koncepce jazyka, která znemožňuje studovat dynamický průběh komunikace a funkce s ní související. U pohlížení na *text jako produkt* je dále problematizováno jeho pojetí koheze, neboť je pravděpodobné, že uživatelé jazyka spatřují vztah např. mezi určitým zájmenem a plnou jmennou frází právě proto, že předpokládají, že text je koherentní, a nikoliv proto, že zájmeno *odkazuje zpět* ke jmenné frázi (text může obsahovat řadu stejných zájmen, která ale nemusejí mít stejného referenta); to znamená, že význam textu je dán recipientovou interpretací toho, co produktor zamýšlel sdělit (Brown-Yule, 1983: 25). Distinkce textové a diskurzí analýzy je zřetelná.

Na druhou stranu je ale nutno podotknout, že titíž autoři v úvodních pasážích své knihy (1983: 5–6) považují texty za reprezentaci diskurzu (srov. název kap. 1.2.2, *The representation of discourse: texts*), přičemž *text* označují za obecný technický pojem, který definují jako „verbální záznam komunikačního aktu“ a pod nějž zahrnují psané i mluvené *texty*. Termín *mluvené texty* ale zase vzápětí problematizují, avšak ve vztahu k diskurzu nedocházejí k jasnému závěru. Nejednoznačnost přístupu se tedy netýká pouze odlišných pojetí napříč literaturou a od autora k autorovi, ale i interního dialogu u stejných autorů, v rámci téže publikace.

¹⁸ Ačkoliv zde Brownová a Yule (1983: 23) uznávají, že jinde v literatuře bývá někdy i tato perspektiva označována za analýzu diskurzu.

¹⁹ Držíme se těsného překladu výrazů *producer* a *recipient* (podobně Nebeská 2017, online).

Ačkoliv naší snahou nebylo poskytnout vyčerpávající přehled diskuze o obsahu a rozsahu diskurzí a textové analýzy, ale pouze na ni stručně poukázat, je patrné, že existují autoři, kteří usilují (úspěšně či nikoliv) o rozlišení předmětů diskurzí a textové analýzy, zatímco jiní konstatují jejich totožnost. Tento terminologický rozpor však plyne z víceznačného chápání samotných analyzovaných jednotek, tedy z rozdílných definic diskurzu a textu. My jsme na tuto problematiku upozornili již jinde (Šmídová 2014a: 15–17, popř. také 2012: 11–12), nicméně považujeme za důležité některá zjištění revidovat, a to s ohledem na aktuální cíle naší práce.

3.2 Diskurz, text, konverzace

Viděli jsme výše, že termín *diskurz* je velice nejednoznačný zejména proto, že je na něj nahlíženo skrze různé disciplinární perspektivy, přičemž jednotlivé vědní oblasti jsou poté zase formovány tím, jak diskurz pojímají (jedná se vlastně o definici kruhem). Na mnohoznačnost upozorňují mj. van Dijk (1997: 1–7), Stubbs (1983: 1, 9), Nekvapil (2017a, online) a celá řada dalších autorů.

Pokud jde o odlišení textu od diskurzu, existuje několik možných výkladů jejich vzájemného vztahu. První z nich předpokládá, že text znamená totéž, co diskurz, tzn., že se jedná o synonyma (Hoffmannová, 2017a, online, bod 3). Podobně Stubbs (1983: 9) nejdříve navrhuje nehledat mezi termíny *diskurz* a *text* žádný významný rozdíl, neboť dle něj jsou odchylky mezi těmito dvěma koncepty způsobeny spíše tím, na jaký výzkumný aspekt je kladen důraz. I přesto se však zamýšlí nad několika kritérii, která mají v literatuře vliv na jejich rozdílné pojetí:

První odlišnost spatřuje v opozici psanost-mluvenost, pro niž text je psaný a diskurz mluvený. Text je dále možno považovat za neinteraktivní monologický projev (bez ohledu na to, zda bude např. čten nahlas), zatímco diskurz předpokládá interaktivní dialog. Z hlediska rozsahu může diskurz implikovat délku a text naopak může být velmi krátký. Teoreticky závažnější alternativa navrhuje text považovat za jednotku, u které se projevují zejm. vztahy povrchové koheze (na úrovni lexika, gramatiky a propozičního obsahu), zatímco hloubková koherence je vyhrazena diskurzu (Stubbs, 1983: 9).

Jiný výklad pojímá text jako globální jednotku. Například pro Hallidaye a Hasanovou (1976: 1; srov. též Brown-Yule, 1983: 5–6) je textem každá pasáž mluveného nebo psaného jazyka různé délky (dialog nebo monolog, verše nebo próza), která tvoří jednotný celek. Ucelenost textu je přitom kontrastována s náhodným sledem vět. Text je pro tyto autory dále jednotkou aktuálního užití jazyka, nejedná se tedy o gramatickou jednotku

typu věty nebo fráze a ani není definován jejich délkou. Oproti tomu van Dijk (1977: 3) navrhuje text považovat za abstraktní konstrukt, jenž je následně aktualizován prostřednictvím konkrétního diskurzu (což odpovídá distinkci *langue a parole*).

Konceptuální rozdílnost dle Hoffmannové (2017a, online) zastává i Nunan (1993), nicméně ten ji spatřuje v (ne)kontextovosti a účelnosti. Jak text, tak diskurz v jeho pojetí představují realizaci jazyka, ovšem text může být interpretován bez kontextu a bez ohledu na jeho účel, zatímco diskurz je kontextově vázán a má svůj účel v rámci dané komunikační události (to je nápadně podobné koncepci Brownové a Yula, 1983: 23–25, viz výše). Také pro Hallidaye a kol. (1990) je odlišujícím prvkem diskurzu jeho kontextová vázanost. Pro jiné autory, jejichž hledisko zmiňuje Hoffmannová (2017a, online), je pak diskurz „nadřazen“ textu v tom smyslu, že je vnímán jako (sociální) proces, do nějž jsou začleněny jednotlivé (materiální, vyprodukované) texty.

Stubbs (1983: 1) ve své vlastní definici rovněž vymezuje diskurz jako jednotku nadřazenou textu, neboť text je u něj považován za jednu ze dvou dílčích složek diskurzu (první složku tvoří konverzace a druhou psané texty, alternativně též mluvený vs. psaný diskurz; podobně Schiffrinová,²⁰ 2014: 190). Coulthard (1985), jiný představitel birminghamské školy, diskurz vyhrazuje pouze mluveným, interaktivním a kontextově vázaným projevům, zatímco textem označuje projevy psané. To je v souladu s tradičním pohledem na diskurz, neboť, jak uvádí Hoffmannová (2017a, online), „autoři nahlížející do historie pojmu diskurz uvádějí, že byl vykládán převážně jako rozprava, rozhovor nebo diskuse, tedy vztahován k mluveným dialogickým komunikátům.“²¹

Z předchozích odstavců tak vyplývá, že existuje celá řada kritérií, podle nichž lze text a diskurz odlišovat (dichotomie *langue-parole*, opozice *psanost-mluvenost*, *proces-produkt*, *koheze-koherence*, délka projevu, interaktivnost, kontextovost, etymologie aj.), přitom jejich výčet není konečný, ale spíše orientační. Vztah ke konverzaci však jednoznačně vyplývá pouze ze Stubbsovy definice (1983: 1, viz výše), kterou jsme jinde (Šmídová, 2014a) považovali za referenční rámec pro naše analýzy, neboť korelovala

²⁰ Zajímavé je, že Schiffrinová (2014 [2006]) používá pro analýzu mluveného diskurzu prakticky výhradně konverzačně-analytické (CA) pojmy (např. *turn*, *adjacency pair*, *preference*) a metody (s výjimkou vlastních transkripčních pravidel a přihlížení ke společenskému kontextu), pouze výraz *conversation* nahrazuje pojmem *spoken discourse*. Naopak u analýzy psaného diskurzu čerpá zejména z poznatků představitelů textové lingvistiky (např. Halliday-Hasan, 1976).

²¹ Srov. též Reifová a kol. (2004: 46), heslo „diskurz“, z lat. *discurrere*: „rozbíhat se, promlouvat, mluvit.“ Podobně Schegloff (2003: 230), viz citace dále, a Pražák a kol. (1955: 416), *discursus*, *ūs*, *m.* z *discurro*: „1. rozbíhání, rozptylování; 2. běhání sem a tam, pobíhání (zvl. zmatené); 3. pozd. metaf. probírání nějaké věci řečí n. písmem, výklad, rozmluva“, ačkoliv zde se již vyskytuje i odkaz k písemnému projevu.

s vymezením konverzačních markerů jako podtřídy markerů diskurzních, protože vnímala konverzaci jako podsložku diskurzu.²²

Schegloff se ovšem k nadřazenosti diskurzu nad konverzací staví velice rezervovaně. Jako jeden z hlavních představitelů konverzační analýzy totiž nahlíží na situaci z inverzní perspektivy. Konverzaci chápe jako základní a prvotní formu mezilidské interakce, zatímco diskurz je dle něj pouze jejím poddruhem.

[W]hereas for many linguists and other students²³ of language, conversation is one type or genre of discourse, for me discourse is, in the first instance, one kind of product of conversation, or of talk-in-interaction more generally (Schegloff, 2003: 230).

K diskurzu jako k obecnému pojmu, který zahrnuje konverzační interakci a současně psané texty (jako např. eseje, inzeráty, kázání), zaujímá kritický postoj zejména proto, že takové hledisko nerespektuje přirozený proces vývoje jazyka, ale reflektuje pouze taxonomické zájmy akademiků. Podobně navrhuje zvážit revizi přístupu k větné struktuře vzhledem ke konverzačním replikám, v nichž se (jako v přirozeném prostředí) realizují. Celkový vztah diskurzu, textu a konverzace hodnotí následovně:

"Discourse" regularly refers to extended, multisentence "texts." And (unlike "text") it originally had reference to *speech* or *talk*. Hence my point, which is that discourse – extended or multi-unit talk production – be understood processually, that is, as one sort of (contingent) product of conversation, rather than conversation being understood taxonomically, as simply one subtype of discourse (Schegloff, 2003: 230).

Vzhledem k tomu, že se nám Schegloffův postoj jeví jako argumentačně opodstatněný, byť do jazykovědné praxe obtížně přenositelný,²⁴ upouštíme od našeho dosavadního přístupu (Šmídová 2014a, 2012a) k diskurzu jako k obecnějšímu termínu a ke konverzací jako jeho dílčí, specifické složce. Spokojíme se pouze s konstatováním, že středem našeho zájmu při sběru dat a analýzách bude výhradně každodenní konverzace jako zvláštní forma verbální mezilidské interakce, bez zvláštního ohledu na to, jaký má konceptuální vztah k termínům *diskurz* a *text*. Je však třeba mít na paměti, že při studiu

²² Srov. též Brownová a Yule (1983: 228): *conversational discourse*, Briz (1997a: 9–10): *discurso conversacional*, Hoffmanová (1996: odd. 2): *konverzační diskurz*.

²³ Studentem je implicitně míněn člověk, který se zabývá studiem nějakého jevu, zde konkr. jazyka (Schegloff, 2003: 229).

²⁴ Souhrnný název *konverzační analýza*, jakkoliv by mohl být z historického hlediska legitimní, působí restriktivně, neboť slovo konverzace v úzu značí neformální mluvu. To je nežádoucí zejména proto, že obecný název by měl implikovat i studium formálních projevů a psaných textů (srov. též Stubbs, 1983: 10).

markerů je lingvistická tradice postavena spíše na nadřazenosti a obecnosti diskurzu a podřazenosti, resp. specifčnosti konverzace, proto se s výrazem *diskurz* budeme nadále v následujících kapitolách setkávat v souladu s přístupem analýzy diskurzu.

3.3 Data, teorie a metody v analýze diskurzu

Kromě terminologických diskuzí souvisí s interdisciplinarnitou analýzy diskurzu i rozdílné přístupy k datům a metodám. Co se týká dat, mohou být čerpána ze široké škály zdrojů, např. z politických projevů, každodenní interakce, mediálních dialogů, literárních textů. Datová variabilita také závisí na typu kontextu, v němž diskurz probíhá (institucionální, vzdělávací, ideologický, kontext určitého společenství), a na funkcích, které plní. Analýza diskurzu dále využívá (v souladu s rozdílnými teoretickými východisky) řady různých vědeckých metod, a to od interpretačních přes statistické až k formálním (Schiffrin a kol., 2003: 5–6). Lze konstatovat, že u této disciplíny není snadné identifikovat jediný či převládající přístup k datům, teorii a metodologii, jako tomu bylo u konverzační analýzy, i přesto však existují jistá kritéria, jimiž je možno jej vymezit či alespoň omezit.

Klíčovou restrikci tvoří vztah lingvisticky pojaté analýzy diskurzu vůči gramatickému přístupu k lingvistice (konkrétně vzhledem ke generativistickému pojetí gramatiky). Hlavní kontrast spočívá v tom, že generativisté se opírají o uměle vytvořená data, resp. o ideální větné konstrukty izolované od kontextu, definují striktní pravidla pro jejich správné tvoření v rámci abstraktního jazykového systému, analyzují je a vyhodnocují na základě vlastní intuice a ilustrují jimi svoje teorie. Naopak jazykovědci studující diskurz staví na příkladech skutečného užití jazyka, jež přirozeně vznikají za určitým účelem v konkrétních komunikačních a společenských kontextech, napříč případy nachází pravidelnosti, přičemž data, která analyzují a vyhodnocují, jsou produktem interaktivního komunikačního procesu (zpravidla) jiných uživatelů jazyka než jich samotných. Dva podstatné rozdíly tudíž plynou z toho, že analýza diskurzu klade větší důraz na studium *performance* a dává přednost *empirii*, zatímco generativisté se zajímají o *competence* a větší váhu přisuzují *teorii* (Brown-Yule, 1983: 20–23; Schiffrin, 2014: 186, 2003: 7–8).

Dle Brownové a Yula (1983: 21) je však vhodná jakási střední cesta mezi těmito dvěma krajními póly. Při analýze diskurzu je nezřídka nutné nebo vhodné si vypomoci hypotetickými či zkonstruovanými příklady (viz př. teorie mluvních aktů, pragmatika) a naopak při tvoření gramaticky správných vět by měl lingvista vycházet ze

všednodenního jazyka, v rámci nějž mají být věty přijatelné (podobně též Schiffrin, 1994). Stubbs se rovněž přiklání ke kompromisu:

Discourse organization may be studied on the basis of intuitive, hypothetical data. Alternatively, naturally occurring data may be studied in terms of phonological or grammatical structure, with no reference to organization above the clause. (...) Surprisingly, even some studies of isolated, contrived, decontextualized sentences manage to squeeze into discourse analysis. (...) speech act theory falls under this description (...), since it provides an essential basis for a functional view of language as action (Stubbs, 1983: 10–11).

Zjednodušeně řečeno si ale analýza diskurzu přednostně klade za cíl studovat skutečné příklady přirozeně se vyskytujícího jazyka (*naturally occurring language*). Další vymezení řídí skutečnost, zda se lingvista rozhodne zabývat psaným nebo mluveným diskurzem. Každá z těchto jazykových forem totiž vyžaduje odlišná data (např. psané texty vs. audio či videonahrávky) a jiný přístup k analýze. Zásadní pak rovněž je, jestli se jedná spíše o formální nebo neformální projevy, což obvykle odlišuje analýzu diskurzu od ryze konverzační analýzy v úzkém smyslu slova, neboť ta se primárně zabývá spontánním, všedním hovorem, ačkoliv vzácné nejsou ani konverzačně-analytické studie orientované na verbální interakci na pracovišti či v jiném institucionálním prostředí (v tomto ohledu se tyto disciplíny překrývají, byť jejich metody a cíl jejich výzkumu se obvykle liší). S tím také souvisí rozdílný postoj ke kontextu, neboť konverzační analýza se zaměřuje spíše na bezprostřední sekvenční kontext, zatímco analýzu diskurzu zajímají všechny druhy kontextu (geografický, společenský, vnitrotextový i intertextový).

Při sběru dat záleží také na tom, zda výzkumník hodlá studovat konkrétní jazykový jev či prostředek napříč různými či podobnými diskurzy (to je případ této práce), zda se zajímá obecně o jistý druh komunikační události (s určitou funkcí), jehož soubor postupů a prostředků hodlá popsat (to je blízké stylistice), či zda je jeho cílem detailní a vyčerpávající rozbor jednoho jediného vybraného projevu apod. Volba mezi těmito výzkumnými perspektivami určuje nejen povahu dat, ale klade rovněž požadavky na jejich množství a spolu s teorií řídí postup při jejich analyzování.

S ohledem na rozdílná teoretická východiska (textově-lingvistická, pragmatická, sociolingvistická, psycholingvistická, antropologická aj.) je pak běžné, že v rámci analýzy diskurzu nacházejí uplatnění tak rozmanité výzkumné postupy, techniky a strategie, jako je případová studie, statistické dotazníkové šetření, etnografický popis, korpusová analýza, variační kvantitativní analýza, ale i introspektivní metody a mnoho

dalších (srov. Schiffrin a kol., 2003: 5–10; Schiffrin 1994: 12–13). U analýzy diskurzu tak není vždy jasné, zda je její přístup založený na datech, nebo se řídí teorií; velice často výzkum probíhá v cyklech či má dialektický charakter (data \rightleftharpoons analýza). Postoj k propojení dat, teorie a analýzy Schiffrinová a kol. shrnují takto:

(...) theory and data are inseparable and mutually enriching: theoretical insights are needed to move the analysis of discourse beyond instance-specific insights, at the same time as analysis must be grounded in actual instances of language in order to provide both realistic constraints and empirical bases for theory-building (Schiffrin a kol., 2003: 7).

3.4 Mluvený vs. psaný diskurz

Viděli jsme výše, že jedním z podstatných kritérií pro sběr dat a jejich analýzu je volba mezi studiem mluveného a psaného diskurzu. Z hlediska produkce je jednoznačné, že oba jeho druhy kladou odlišné nároky na jejich autory i příjemce. V následujících odstavcích se pokusíme stručně představit hlavní rozdíly mezi psaným a mluveným diskurzem a poté se, s ohledem na tematickou orientaci této práce, zaměříme na některé klíčové aspekty studia konverzace. Naší snahou nicméně není vyjmenovat všechny formy mluvené a psané podoby jazyka, usilujeme pouze o rámcové srovnání na základě obecného prototypu psaného textu a neformální konverzace.

Mluvený projev, resp. ústní interakce poskytuje mluvčímu celou řadu výhod ve srovnání s psanými texty. Kromě jazykového kódu má totiž mluvčí k dispozici i hlasové kvality (tzn. prvky paralingvální, např. barvu hlasu, rytmus a tempo; a prozodické, např. intonaci, přízvuk), může využívat výhod řeči těla (prvků gestikulačně-kinezických a proxemických) a dalších mimojazykových komunikačních prostředků. Efekt toho, co říká, může dále zmírnit, zdůraznit nebo modifikovat na základě okamžité zpětné vazby, kterou má zpravidla od posluchače či jiného účastníka interakce k dispozici. Vnímá-li např., že posluchač vysílá negativní signály (např. nesouhlasně kroutí hlavou, mračí se či rukama gestikuluje záporný postoj), může sdělení reformulovat a uzpůsobit jej tak, aby bylo pro posluchače přijatelnější. Oproti tomu autor psaného textu nemůže využívat výhod paralingválních jevů a reakci čtenáře musí odhadovat nebo si o ní vytvářet hypotetické představy, vzhledem k tomu, že se mu jen zřídka dostává okamžité zpětné vazby (srov. Brown-Yule, 1983: 4–18; Boyero, 2005: 20–21; Schiffrin, 2014: 190).

Z opačné perspektivy lze však říci, že bezprostřední ústní interakce vyvíjí na mluvčího vysoký tlak. Z hlediska produkce je mluvčí např. nucen soustavně usilovat o to, aby si

udržel slovo, pokud ještě nestihl sdělit vše, co původně zamýšlel, dále se vystavuje vysokému riziku chyby, kterou musí následně napravovat, aby nedošlo k sankcím, musí neustále monitorovat situaci a hlídat adekvátnost toho, co říká, zejm. vzhledem ke kontextu řečové události a s ohledem na posluchače i normy zdvořilosti, musí kontrolovat, zda je kanál stále otevřen a zda posluchač věnuje mluvčímu pozornost.

V tomto ohledu má autor psaného textu výhodu zejména v tom, že může neustále kontrolovat a revidovat jeho obsah, má čas se nad ním zamyslet, vyvarovat se chyb, které může opravit, aniž by se jich nejdříve veřejně dopustil, nevystavuje se tlaku, že jej někdo bude přerušovat, může si představovat ideálního čtenáře, který splňuje všechny jeho požadavky (byť skutečný příjemce je nemusí naplňovat) atd. (Brown-Yule, 1983: 4–18 aj.). Stručně řečeno, autor psaného textu může plně využívat benefitů plynoucích z jeho připravenosti, zatímco účastníci konverzace jsou neustále nuceni vyjednávat o svých rolích, interpretacích a postojích v nepřipravené interakci a koordinovaně regulovat její průběh (srov. 14 kritérií konverzace dle Sackse, Schgloffa a Jeffersonové, 1974, kap. 2.7.1).

Brownová a Yule (1983: 13) dále upozorňují, že text a konverzace se liší ve funkcích, které plní, a to zejména v tom smyslu, že ústní interakci dominuje interpersonální funkce. Klíčové je navazování a udržování mezilidských vztahů, zatímco text plní zejména funkci referenční (ačkoliv v případě literárního textu jde dále o funkci poetickou, v případě publicistických o persvazivní, u právních textů o funkci regulativní atd.). Další vlastností psaného textu je to, že jej lze v nezměněné podobě uchovávat, tvoří tak jakýsi permanentní odkaz, zatímco konverzace je okamžitou a přechodnou záležitostí, přičemž jedinou cestou, jak ji dlouhodobě zachovat, je pořídit zvukový záznam a poté jej, v ideálním případě, přepsat. Transkripce je vlastně způsobem, jak převést řeč do psané podoby a jak staticky zachytit dynamický proces interakce. Jak navíc uvádí Schiffrinová (2014: 189), proces přepisování a opětovného poslouchání stejných zvukových pasáží je pro lingvistu též formou preliminární analýzy a interpretace dat. Z té následně může čerpat při revizi metodologie a při vlastní analýze (o transkripci se zmíníme později).

Z výše uvedeného vyplývá, že prototypický mluvený a psaný diskurz se liší v mnoha aspektech, přičemž výčet není ani zdaleka kompletní; to však nebylo naší ambicí. Nyní se pokusíme blíže představit samotnou konverzaci. Jak uvádí Stubbs (1983: 13) a Schegloff (2003: 230), konverzace je prvotní, nejpřirozenější a nejběžnější formou užívání jazyka a potažmo mezilidské komunikace a jako taková by měla být systematicky studována. Její vymezení v souvislosti s konverzační analýzou jsme již podrobněji

představili v kapitole 2, nyní o konverzaci pohovoříme z perspektivy analýzy diskurzu, s ohledem na vybrané pragmatické a sociolingvistické poznatky.

3.5 Vybrané pojmy z pragmatiky

Z **pragmatického**²⁵ hlediska jsou proces produkce i proces recepce mnohem komplikovanější záležitostí, než bylo představeno výše. Když totiž mluvčí hovoří, zpravidla se nesnaží posluchači předat pouze doslovnou informaci o stavu světa (sdělit věcný obsah, *propozici*), ale jeho výpověď dále signalizuje záměr, s jakým se mluvčí rozhodl do komunikace vstoupit (ten je vyjádřen *ilokuční silou*), a čeho se jím snaží docílit (tzn., co mluvčí dělá tím, že něco říká). Intence přitom nemusí být vyjádřena přímo, v souladu s gramatickými rysy a sémantickým obsahem výpovědi, ale rovněž může být signalizována nepřímou, tedy implicitně, v návaznosti na kontextové²⁶ okolnosti a na sdílené předpoklady o průběhu komunikačního procesu.

Těmito otázkami se zabývali filozofové přirozeného jazyka, Austin (or. [1962], zde český překlad)²⁷ a později Searle (1969, 1979), kteří zastávali názor, že tím, že mluvčí *něco říká, zároveň i něco dělá* (snaží se něčeho docílit, v ideálním případě zamýšleného efektu na posluchače, resp. adresáta výpovědi). Pro účely své teorie stanovil **Austin** za minimální komunikační jednotku mluvní (či řečový) akt, kterým se simultánně realizují akty dílčí – *lokuční, ilokuční* a, eventuálně, *perlokuční* akt.²⁸

²⁵ Jak konstatují Brownová a Yule, některé poznatky z pragmatiky jsou pro analýzu diskurzu nezbytné: „Any analytic approach in linguistics which involves contextual considerations, necessarily belongs to the area of language study called **pragmatics**. ‘Doing discourse analysis’ certainly involves doing syntax and semantics, but it primarily consists of doing pragmatics. (...) In discourse analysis we are concerned with what people using language are doing, and accounting for the linguistic features in the discourse at the means employed in what they are doing” (1983: 26).

²⁶ Dle Huanga se z teoreticky relativně neutrálního hlediska kontextem v širším smyslu slova rozumí: “any relevant features of the dynamic setting or environment in which a linguistic unit is systematically used.” Huang dále rozeznává tři hlavní složky kontextu: **geografický** kontext, který spočívá ve spaciotemporálním ukotvení výpovědi, **jazykový** kontext, který se vztahuje k okolním výpovědím v rámci téhož diskurzu (u CA jde o sekvenční kontext), a kontext **obecné znalosti**, kterým se rozumí znalost obecného uspořádání světa a sdílené předpoklady účastníků komunikace či společenské komunity (2007: 13–14).

²⁷ Za myšlenkového předchůdce teorie mluvních aktů bývá označován Ludwig Wittgenstein se svým konceptem jazykových her (Huang, 2007: 93).

²⁸ Austin (2000 [1962]) – v reakci na soudobou pozitivistickou diskuzi o pravdivostní hodnotě vět – nejdříve rozlišoval *konstativy*, tedy výpovědi o pravdivostní hodnotě, a *performativy*, tj. výpovědi, u nichž nemůže být pravdivostní hodnota objektivně zjištěna, ale jejich pronesením mluvčí zároveň něco vykonává (čímž dokázal, že opozice pravda-nepřavda je v jazyce překonána). Došel také k závěru, že i konstativy jsou nositeli záměru mluvčího a že jejich striktní odlišení od performativ je neudržitelné. U performativ dále definoval podmínky pro jejich zdařilé provedení. Tato problematika však přímo nesouvisí s cílem naší práce, a proto se omezujeme jen na konstatování.

Lokuční akt spočívá v „říkání něčeho“, resp. ve smysluplném užívání řeči (skládá se ze složky fonetické, fatické a rhetické). Ilokuční akt již reflektuje skutečnost, že důležitý je rovněž způsob, jakým se něco říká, a funkce, kterou užití řeči v dané situaci plní (ilokuční akt má i tzv. *ilokuční platnost*). Jinak řečeno, ilokučním aktem mluvčí artikuluje svůj záměr a tím, že hovoří, zároveň i něco (konvenčně) koná. Perlokuční akt potom souvisí s vyvoláním konkrétního účinku, přičemž tento účinek nemusí nastat vždy, kdy byl zamýšlen (není konvenční), a naopak může nastat v situaci, kdy zamýšlen nebyl (Austin, 2000: 101–112; srov. též Huang 2007: 100–104). Protože se ale jedná o efekt na straně adresáta, zůstává otázkou, zda je perlokuce na stejné rovině jako lokuce a ilokuce (Hirschová, 2017a, online). Austin následně třídí akty dle ilokuční platnosti do pěti skupin (*verdiktivy*, *exercitivy*, *komisivy*, *behavitivy*, *expožitivy*), jeho klasifikaci však bývá vytýkáno, že je nekonzistentní, neřídí se jednotným principem a jeho třídy se často překrývají (viz též Searle, 1979: 8–12).

Austinovu teorii dále rozpracoval **Searle** (1969, 1979 aj.), upravil typologii základních mluvních aktů (*výpovědní akt* – pronášení slov, *propoziční akt* – reference a predikace, *ilokuční akt* a *perlokuční akt*) a v souvislosti s ilokuční silou pak rozlišil celou řadu různých ilokučních aktů (žádost, tvrzení, otázka, rada, varování aj.).²⁹ V roce 1979 (s. 12–20) pak podrobil revizi pět Austinových tříd dle ilokuční platnosti a definoval následující: *asertivy* (resp. tvrzení, propoziční sdělení), *direktivy* (odpovídající snaze přimět posluchače, aby něco vykonal), *komisivy* (zavazující mluvčího, aby sám něco vykonal – což je prakticky jediná třída, kterou převzal od Austina), *expresivy* (vyjadřující emocionální rozpoložení mluvčího) a *deklarativy* (tím, že mluvčí něco prohlašuje, se zároveň i něco uskutečňuje – spadá sem užití performativních sloves).³⁰ Searlovým průlomovým zjištěním bylo, že existují výpovědi, jejichž ilokuční síla je v souladu s obsahem věty a jejím typem (to, jak se něco říká a co se tím míní, je v souladu s tím, co se říká), zatímco jiné výpovědi vykazují v komunikaci ještě jinou (sekundární) ilokuční sílu, než jaká by jim byla přisouzena z explicitního, doslovného obsahu výpovědi (jedná se o *nepřímé mluvní akty*, kdy mluvčí míní ještě něco jiného, než slovně formuluje):

²⁹ I Searle (1969) definoval konstitutivní pravidla a různé druhy podmínek (propoziční obsah, přípravná podmínka, podmínka upřímnosti a podstatná podmínka) pro úspěšné provedení mluvních aktů, ani těm zde však z důvodu rozsahu práce nebude věnována větší pozornost.

³⁰ Při jejich vymezování se řídil zejména třemi kritérii (z dvanácti, které definoval), a sice ilokučním účelem, směrem působení ve vztahu *slov* a *světa* a psychologickým stavem mluvčího (1979: 2–5).

The simplest cases of meaning are those in which the speaker utters a sentence and means exactly and literally what he says. (...) But, notoriously, not all cases of meaning are this simple: In hints, insinuations, irony, and metaphor – to mention a few examples – the speaker's utterance meaning and the sentence meaning come apart in various ways. One important class of such cases is that in which the speaker utters a sentence, means what he says, but also means something more (Searle, 1979: 30).

V nepřímých mluvních aktech tedy mluvčí komunikuje posluchači více, než ve skutečnosti říká, přičemž staví na sdílené znalosti (jazykové i nejazykové), racionálním uvažování a schopnosti inference ze strany posluchače (Searle, 1979: 31–32). Přestože Austin a Searle se zpravidla opírali o zkonstruované příklady mluvních aktů v hypotetických kontextech (srov. výše kap. 3.3 a Schiffrin, 1994), je jejich teorie důležitá pro analýzu diskurzu zejména z toho důvodu, že se jedná o jeden z nejvýznamnějších novodobých pokusů zabývat se užíváním jazyka – nikoliv pouze interním jazykovým systémem – a prokázat, že v jazyce nejde jen o referenční funkci, tedy o snahu pravdivě reprezentovat svět (na což poukázali již o poznání dříve někteří filozofové jako např. Ludwig Wittgenstein). Pro naši práci je pak důležitá Searlova revidovaná typologie ilokučních aktů, neboť, jak uvidíme později, některé konverzační markery mají schopnost vyjadřovat nebo zdůrazňovat zejm. direktivní nebo expresivní povahu výpovědi (přímo i nepřímo), ačkoliv mohou doprovázet i výpovědi jiného typu.

Z teorie mluvních aktů tedy plyne, že mezilidská komunikace není postavena pouze na objektivní reprezentaci světa, ale že má svůj specifický účel, je záměrná. Posluchač pak při interpretaci musí usilovat o rekonstrukci záměru mluvčího (srov. též kap. 2.6.6 *Recipient design*). Mnohdy je však tento záměr vyjádřen implicitně (viz *nepřímé mluvní akty*) a posluchač je nucen jej zpětně vyvodit skrze (mentální) proces *inference*. Celkový smysl výpovědi tedy často není dán pouze tím, co se explicitně říká, ale je obohacen i o implicitní složku. Této implicitní složky si povšiml **Grice** (1975) při svém studiu konverzace a na jejím základě vymezil několik druhů *implikatur*. Velice zjednodušeně platí, že pokud je implicitní význam výpovědi kódován jazykovým výrazem,³¹ jedná se o tzv. *konvenční implikatury*.

³¹ Tato definice se překrývá s pojmem (logické) *presupozice*, což vedlo ke sporu o to, zda je konvenční implikatura *presupozicí* či nikoliv (srov. např. Horn, 2006: 4; Levinson, 1983: 96). Cílem této práce nicméně není tuto otázku zodpovědět ani se zabývat *presupozicí*, proto na problematiku pouze poukazujeme. Jiným typem *presupozice*, se kterým analýza diskurzu pracuje, je *pragmatická presupozice*, která představuje předpokladovou bázi sdílené znalosti při komunikaci (Brown-Yule, 1983: 29). Gumperz hovoří o *sociální* či *kontextové* *presupozici* (např. 1978: 408).

In some cases, the conventional meaning of the words used will determine what is implicated, besides helping to determine what is said (Grice, 1975: 44).

Musí-li však být celkový smysl kompletován na základě kontextu, jedná se o *konverzační* implikatury. Je-li konverzační implikatura předvídatelná a nastává-li ve všech podobných kontextech, jedná se o *obecnou* konverzační implikaturu; naopak je-li implicitní význam nepředvídatelný a vyžaduje-li znalost specifického kontextu, hovoříme o implikatuře *partikulární*, event. *speciální* (1975: 56).

Dle Grice se konverzační implikatury spouštějí pouze za určitých podmínek, konkrétně pokud jsou v rámci *principu kooperace* mezi mluvčím a posluchačem porušeny (či *zneužity*) tzv. konverzační *maximy* (1975: 49). Princip kooperace³² vychází z předpokladu, že konverzační směna není jen pouhou sérií neuspořádaných poznámek a postřehů jednotlivých účastníků konverzace, ale že se skrze ni účastníci kooperativně a co nejefektivněji snaží dosáhnout nějakého cíle či alespoň sledují společný směr konverzace. Očekává se od nich proto, že jejich příspěvek bude k tématu a bude vysloven v náležité chvíli. Kooperační princip Grice dále charakterizoval několika maximami, které rozdělil do čtyř kantovských kategorií *kvantity* (informativnost), *kvality* (pravdivost), *relace* (relevance) a *způsobu* (jasnost, srozumitelnost). Sám Grice přiznává, že výčet není kompletní a že účastníci konverzace se jistě řídí i estetickými, sociálními nebo morálními maximami (viz např. *Bud' zdvořilý!*), jeho snahou však bylo definovat maximy pro takovou interakci, jejímž účelem by byla „maximálně efektivní výměna informací“ (1975: 47). Vzhledem k širokému povědomí o griceovských maximách se jimi nebudeme podrobněji zabývat, nicméně chceme upozornit na jednu podstatnou komplikaci plynoucí právě z takového *transakčního* pojetí konverzace. To je totiž (přínejmenším částečně) v rozporu s povahou spontánní, každodenní konverzace (jak ji pojímá např. konverzační analýza). K podobnému závěru dochází i Hoffmannová:

Zdalo by se, že konverzace ideálně ztělesňuje princip kooperace (spolupráce s partnery), který H. P. Grice (1975) stanovil jako obecné pravidlo pro vedení dialogu. Parametry dialogu zformulované ve čtyřech Griceových „konverzačních“ maximách už ovšem konverzace zdaleka nespĺňuje; ostentativně porušuje především maximu kvantity („neříkej víc, než je nezbytné“) a maximu relevance („řekni to, co je v daném momentě relevantní, důležité“), ale i maximu kvality a způsobu. Všechna tato pravidla jsou v konverzaci postavena přímo na

³² „Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged“ (Grice, 1975: 45).

hlavu: zde můžeme mluvit dlouho, nezávazně, uvádět nepravdivé nebo neověřené skutečnosti, mystifikovat partnery, říkat, co nás napadne (bez ohledu na relevanci), žádoucí je i hra s jazykem, dvojsmysly, paradoxy (Hoffmannová, 1996).

Dalo by se proto říci, že záleží zejména na koncepci samotné konverzace. Budeme-li vycházet z pragmatického hlediska, totiž že účastníci se konverzací snaží něčeho dosáhnout, je kooperační princip centrálním východiskem. Bude-li se však jednat o hovor spontánní, bez specifického cíle, který je klíčový pro naši práci, je přirozené, že maximy budou porušovány soustavně. I v tomto případě lze ale považovat kooperační princip za rámec (či tzv. *default settings*, viz Horn, 2006: 8), vůči němuž se chování účastníků interakce vymezuje, pouze je na něj nahlíženo z opačné perspektivy: neutrální pozicí či centrem je porušování maxim a jejich dodržování spíše okrajovou záležitostí či doménou několika vybraných, pragmatičtěji orientovaných pasáží.

V tzv. *neogriceovské* podobě se implikaturou a konverzačními principy dále výrazněji zabýval Levinson (1983, 2000; heuristiky Q, I, M) a Horn (1984, 2006; principy Q a M), přičemž oba se pokusili o redukci maxim na nižší počet principů. **Horn** redefinoval implikaturu následovně:

Implicature is a component of speaker meaning that constitutes an aspect of what is meant in a speaker's utterance without being part of what is **said**. What a speaker intends to communicate is characteristically far richer than what she directly expresses (Horn, 2006: 3).

Podstatnou součástí Hornovy definice je, že implikatura je složkou, kterou do významu vkládá **mluvčí**, nikoliv posluchač, čímž autor zdůrazňuje (2006: 3, 6), že je třeba důsledně odlišovat (tak, jako to činil Grice) implikatury jako aspekt významu ze strany mluvčího a (ne-logické, tzn. pragmatické) inference jako interpretační proces, který činí posluchač. Mluvčí implikují a posluchači inferují. Implikaturu a inferenci tedy nelze asimilovat v jedno, jako to činí např. Levinson (viz 1983: 97, 127 aj.).

Horn také uvádí konkrétní filmový příklad (2006: 5–6), kde druhý účastník konverzace užil markeru *so* (ve smyslu *takže*) k signalizaci jím provedené pragmatické inference. Dal jím najevo, jak porozuměl tomu, co řekl první účastník v bezprostředně předcházející replice i co bylo obsahem celé dosavadní interakce, tedy jak sdělení interpretoval (zvýraznění je naše, kurzíva je původní):

(3) A: She is the most wonderful girl in the world.

B: *Is she pretty?*

A: She has such ideals, and such a viewpoint of things that she's so far above all the other girls that you meet nowadays that there's no comparison.

B: *So she's not very pretty.*

Z příkladu je patrné, že pro markery (pragmatické, diskurzí, konverzační; viz dále kap. 3.6 a 3.7) je důležitý pojem pragmatické inference.³³ Ten je ještě mnohem úžeji než s Hornovou koncepcí spjat s další kritikou Griceova přístupu, konkrétně s teorií relevance **Sperbera a Wilsonové** (pův. 1986, zde z Wilson-Sperber, 2006).

Dle slov samotných autorů (2006: 607), teorie relevance podrobněji rozpracovává jeden z nejdůležitějších Griceových výroků, a sice že klíčovým rysem mezilidské komunikace je vyjadřování a rozkrývání záměrů (intencí). Wilsonová a Sperber dále uvádějí, že tímto tvrzením Grice položil základy inferenčního modelu komunikace jako alternativy ke klasickému kódovému (informačnímu) modelu, dle něž mluvčí kóduje zamýšlené sdělení do podoby signálu, a to je následně dekodováno posluchačem. V inferenčním modelu mluvčí při vyjadřování smyslu zanechává stopu svého záměru, na jejímž základě posluchač provádí inferenci a smysl interpretuje. Výpověď je jazykově kódovaným typem takové stopy, tudíž verbální porozumění nutně zahrnuje i prvek dekodování, ovšem ten v nedemonstrativním inferenčním modelu představuje pouze jeden ze vstupů inferenčního procesu. Cílem inferenční pragmatiky je vysvětlit, jak posluchač na základě poskytnuté stopy inferuje, tj. rozkrývá, co mluvčí výpovědi mínil.

Samotný relevantně-teoretický přístup staví na dalším Griceově tvrzení, že výpovědi v posluchači automaticky vzbuzují očekávání, která jej vedou k vyvození jejího smyslu. Dle Wilsonové a Sperbera (2006: 607) Grice reflektoval tato očekávání ve svém kooperačním principu a v maximách, jimiž se mají mluvčí řídit. Tito autoři sdílí Griceovu myšlenku, že výpovědi vzbuzují v účastnících interakce očekávání relevantnosti (což považují za hlavní komunikační princip), ale zpochybňují některé jiné aspekty jeho teorie,

³³ Inferenci lze chápat dvěma způsoby: jako **logický** pojem a jako **pragmatický** pojem. Jak konstatují Brownová a Yule (1983: 33–35), logická, tedy deduktivní inference, chápána jako myšlenkový proces vyvozování, při němž lze na základě určitých premis dojít k logickému závěru, je jen zřídka součástí všední mezilidské interakce. Spíše je třeba inferenci chápat poněkud volněji, v souvislosti se sociokulturní znalostí účastníků hovoru či v souvislosti s kontextem obecně.

včetně potřeby samotného kooperačního přístupu a maxim. Zásadní námitka relevantně-teoretického přístupu proti griceovskému plyne z následujícího tvrzení:

Utterances raise expectations of relevance **not because speakers are expected to obey a Cooperative Principle and maxims** or some other communicative convention, but because the search for relevance is a basic feature of human cognition, which communicators may exploit (Wilson-Sperber, 2006: 608, zvýraznění je naše).³⁴

Nelze proto tvrdit, že se lidé při komunikaci řídí znalostí nějakého principu, naopak tak činí automaticky, neboť hledání relevance je přirozenou, kognitivně danou lidskou vlastností. Výpověď je pro jedince relevantní právě tehdy, když dojde k jejímu propojení s kontextovou informací takovým způsobem, že mu umožní dojít k závěru, jenž má pro něj nějaký zvláštní význam či přínos, např. vede k zodpovězení otázky, vyřešení problému, tzn., má pozitivní kognitivní účinek. Nejdůležitějším typem kognitivního účinku je kontextová implikace, tedy závěr vyvoditelný z výpovědi a kontextu dohromady, ale nikdy jednotlivě. Relevantnost dále není absolutní hodnotou, neboť v okamžiku komunikace může její účastníky obklopovat celá řada relevantních podnětů, ovšem některé jsou relevantnější než jiné. Obvykle platí, že čím větší je pozitivní kognitivní účinek, tím vyšší je stupeň relevance, a čím větší úsilí je třeba při interpretaci vyvinout, tím méně relevantní podnět je (Wilson-Sperber, 2006: 608nn.).

Lidé mají obecně sklon relevanci maximalizovat. To umožňuje účastníkům komunikace do určité míry předvídat myšlenky ostatních a manipulovat je. Mluvčí, který chce něčeho docílit, se snaží všelijakými komunikačními prostředky upoutat pozornost posluchače a dát mu *ostentativně* najevo, co přispěje k dosažení jeho záměru a co učiní celou komunikaci relevantní. Ostenzivní podněty tak představují zřejmě nejefektivnější způsob, jak signalizovat relevantnost a jak pomoci posluchači při inferování záměru a (v ideálním případě) jeho naplnění.³⁵ Komunikace z perspektivy teorie relevance má tedy dvě komponenty: ostenzi na straně mluvčího a inferenci na straně posluchače, proto je nazývána *ostenzivně-inferenčním* modelem. Ten navíc rozlišuje dvě formy záměru: *informační* (informovat někoho o něčem) a *komunikační záměr* (informovat někoho o tom, že někdo má informační záměr³⁶). Porozumění je dosaženo, jestliže je naplněn

³⁴ To se nápadně podobá námitce proti přístupu ke kohezi u *textu jako produktu*, viz kap. 3.1, což signalizuje souvislost koherence a koheze s relevancí (srov. též Nebeská, 1992: odd. 3.3).

³⁵ Jako takový ostenzivní podnět může sloužit i konverzační marker.

³⁶ I to je jednou z vlastností některých konverzačních markerů (zejm. těch, jejichž funkcí je poutat pozornost, zdůrazňovat postoje apod.).

komunikační záměr, tzn., jakmile posluchač rozpozná informační záměr, bez ohledu na to, jestli je tento akceptován (Wilson-Sperber, 2006: 610–611).

Podstatné rovněž je, že posluchač je ochoten věnovat pozornost pouze takovému komunikačnímu vstupu, jenž se mu zdá dostatečně (optimálně) relevantní. Užitím ostenzivního podnětu se mluvčí snaží přesvědčit posluchače, že jeho výpověď optimální mírou relevantnosti disponuje, a že je proto hodna zpracování, což dle Wilsonové a Sperbera není nutně v souladu s Griceovým principem kooperace, neboť i nečestný nebo nekompetentní mluvčí chce posluchače přesvědčit, že je jeho podnět relevantní (2006: 611). Nezřídka se ale stává, jakkoliv může být informace relevantní, že ji posluchač není schopen zpracovat, popř. není ochoten na ni přistoupit (příkladem je ticho, které namísto odpovědi následuje něčí dotaz: buď posluchač odpověď nezná, nebo nechce odpovědět; srov. kap. 2.6.4: nepreferovaná odpověď). Pokud posluchač nechce spolupracovat, dostává se do rozporu s kooperačním principem, a tudíž, přestože je kooperace v griceovském smyslu běžná, není pro komunikaci ani porozumění nezbytná (2006: 612).

Ačkoliv z principu jazykové ekonomie platí, nebo by mělo platit, že mluvčí se má explicitně vyjadřovat co nejúsporněji, zatímco posluchač je nucen vyvinout značné úsilí k tomu, aby mohl inferovat implicitní obsah a celkový smysl výpovědi,³⁷ ve skutečnosti by i proces inference měl být co nejekonomičtější:

The hearer should take the decoded linguistic meaning; following a path of least effort, he should enrich it at the explicit level and complement it at the implicit level until the resulting interpretation meets his expectation of relevance (Wilson-Sperber, 2006: 613).

Inferování formou co nejmenšího úsilí potom vyžaduje, aby se mluvčí (v rámci svých možností, dovedností a priorit) vyjádřil co nejjednodušeji a nejsrozumitelněji, neboť s narůstajícím úsilím při interpretaci klesá míra relevantnosti. Je také žádoucí, aby se mluvčí vyjádřil natolik výstižně, aby první možná interpretace, k níž posluchač dospěje, byla z hlediska mluvčího tou správnou interpretací a aby současně uspokojovala posluchačovo očekávání relevantní výpovědi. Toto je samozřejmě idealizovaný stav, jenž je ve skutečnosti často porušován, protože v komunikaci dochází ke dvojznačnostem a kontradikcím, ale je to současně ten nejpřirozenější postup, který může posluchač na cestě k porozumění sledovat.

³⁷ Srov. např. Levinsonovo (2000: 29) „[I]nference is cheap, articulation expensive, and thus the design requirements are for a system that maximizes inference.“

Teorie relevance bere v potaz, že verbální komunikace je mnohem explicitnější než neverbální, což má dopad i na to, jak koncipuje proces porozumění. Na rozdíl od Griceova přístupu teorie relevance říká, že i explicitní obsah výpovědi jde za hranice jazykového kódu, a proto se jeho rozpoznání zakládá na stejném inferenčním procesu a principu relevance jako rekonstrukce implikatury (srov. též citace výše). Porozumění záměru mluvčího a celkovému smyslu výpovědi staví tedy posluchač jak na hypotéze o explicitním obsahu (*explikatuře*),³⁸ tak o kontextových předpokladech (*implikačních premisách*) a o kontextových implikacích (*implikačních závěrech*).³⁹ Jestli má být výpověď pochopena doslovně, volněji nebo metaforicky, závisí na vzájemném přizpůsobení obsahu, kontextu a kognitivních účinků vzhledem k celkovému očekávání relevantnosti (2006: 619).

3.6 Vybrané pojmy z interakční sociolingvistiky

Konverzační inferencí se zabýval i **Gumperz** (např. 1978, 1982, 1992, 1999), ovšem ze **sociolingvistického** hlediska. Definoval ji jako proces, skrze nějž účastníci interakce dochází k situačně nebo kontextově vázaným interpretacím záměru ostatních a na základě kterých formulují své odpovědi či reakce (např. 1982: 153).

Konverzační inference dle Gumperze nezávisí pouze na gramatice, lexikálním významu a konverzačních principech, ale také na konstelaci řečových variet (různých stylů či dialektů a přepínání mezi nimi) a dalších rysů a kritérií (prozodických aj.), přičemž tyto konstelace mohou symbolizovat sdílené kulturní pozadí, konvence sociálních skupin, sociálních sítí a jejich norem (1978: 393, 407–8.). Ačkoliv běžný, referenční význam může být do značné míry studován na izolovaných výpovědích, konverzační inference vždy zahrnuje i kontextové předpoklady (presupozice). Gumperz nepopírá, že k tomu, aby bylo možné sdělení považovat za interpretovatelné a vymezit

³⁸ Explikatura je “a proposition recovered by a combination of decoding and inference, which provides a premise for the derivation of contextual implications and other cognitive effects” (Sperber-Wilson, 1986: 176–93).

³⁹ Huang (2007: 241) v tabulce přehledně srovnává přístupy k explikatuře a implikatuře u různých autorů, vč. Grice, představitelů teorie relevance a Levinsona, a to na škále: sémantická reprezentace - deixe a reference - minimální propozice - obohacená propozice - doplňková propozice. Ponecháme-li stranou sémantickou reprezentaci, u níž se všichni autoři shodují, že spadá do sémantiky, je zajímavé, že v ostatních oblastech se rozcházejí. Například teorie relevance uvažuje implikaturu pouze v případě doplňkové propozice a zbytek škály (rozřešení deixe a reference, minimální propozici a obohacenou propozici) pokrývá explikatura. Oproti tomu Levinson celou oblast, kterou teorie relevance považuje za explikaturu, zahrnuje již pod implikaturu. Grice zase implikaturou pokrývá pouze část toho, co Levinson, ale současně oblast širší, než jakou jí přisuzuje teorie relevance (obohacenou propozici a doplňkovou propozici). Dle Hirschové (2017b, online) je však rozdíl jen věcí přijatého teoretického východiska a dané procesy jsou stejného druhu.

mu škálu možných interpretací, musíme zohlednit jeho gramatickou a sémantickou stránku. Ale k tomu, abychom pochopili, čeho účastníci mluvením skutečně hodljají docílit, je nezbytné vzít v potaz jejich individuální i sociokulturní předpoklady (hodnoty, které sdílí; jejich společenský status a role), vzájemný postoj jednoho k druhému, jejich obecnou motivaci, směr argumentace apod. Tyto předpoklady lze částečně odvodit z předchozí mimojazykové znalosti a zároveň jsou z velké části komunikovány v průběhu samotné interakce. V důsledku toho konverzační inferenze závisí na mnoha úrovních signalizace. Nejdříve si utváříme obecnou představu o interpretačním rámci, na základě kterého vyhodnocujeme, oč v interakci běží, a poté daný rámec využíváme k rozeznání záměru řečové události a k rozhodnutí, jak budeme reagovat (1978: 395; 1982: 153).

Jinak řečeno, pro Gumperze představuje konverzační inferenze pojem spjatý s kontextovou vázaností promluvy. Kontext však není neflexibilní a v průběhu interakce se relevantní pozadí proměňuje, stejně jako se mění komunikační cíle, strategie a s nimi spjatá očekávání, což má dopad na interpretaci a její ukotvení. U konverzace obvykle platí, že v daný okamžik je k dispozici několik alternativních interpretací, jejichž výběr se neřídí fixními pravidly, ale je spíše otázkou aktuálních preferencí účastníků (záměru mluvčího, předvídání reakcí posluchače a jeho vlastních očekávání). Interpretace je tudíž předmětem vyjednávání a v dynamickém procesu interakce může být opravena, pozměněna či dokonce odmítnuta a nahrazena jinou, relevantnější (1982: 166). V tomto ohledu se tak Gumperzovo pojetí shoduje s (pozdějším) hlediskem teorie relevance, ovšem důraz je u něj kladen na usouvztažnění jazykových a sociálních jevů a nikoliv na kognitivní procesy, jako je tomu u Wilsonové a Sperbera.

Kontextovou vázanost jako součást a předpoklad konverzační inferenze reflektuje Gumperz v pojmu *kontextualizace*. Tou se rozumí proces, při kterém mluvčí a posluchači užívají různých verbálních a neverbálních prostředků (tzv. *kontextualizačních vodítek*, v orig. *cues*) k propojování toho, co se v daný okamžik a na daném místě říká, se znalostmi získanými na základě zkušeností z minulosti. Účelem tohoto procesu je rekonstrukce presupozic, jejichž neznalost může zabránit účastníkovi dále se podílet na konverzaci a může vést k nepochopení intence mluvčího (Gumperz, 1992: 230).

Kontextualizaci lze také pojmovat jako proces, prostřednictvím kterého posluchač vyhodnocuje smysl sdělení a sekvenčního uspořádání ve vztahu k různým prvkům jeho povrchové struktury, jimiž jsou právě kontextualizační vodítka. Na rozdíl od morfémů nebo (plnovýznamových) slov, která – byť v konečné fázi též uvažována v kontextu – mohou být alespoň částečně studována izolovaně, kontextualizační vodítka jsou mimo

specifickou situaci jen obtížně interpretovatelná a nemohou být uvažována v abstraktní rovině. Téže vodítka může za určitých podmínek signalizovat neutrální informaci a za jiných nést kontrastivní nebo expresivní význam. Obecně také platí, že ačkoliv je výskyt vodítek rekurentní, účastníci si jejich užívání zpravidla neuvědomují⁴⁰ (1982: 170).

Kontextualizačním vodítkem dle Gumperze může být jakýkoliv jazykový tvar, který přispívá k signalizaci kontextových presupozic. Ačkoliv jsou nositeli informace, význam vodítek plyne až z procesu samotné interakce a je implicitní, nemůže být proto interpretován izolovaně. Signalizační hodnota vodítek závisí na konsenzu účastníků, tedy na tom, zda mají pro všechny zúčastněné (stejný) význam a zda jsou pro ně stejně relevantní. Není-li tomu tak, může dojít k rozdílné interpretaci nebo k nedorozumění, což nezdvořilost vede k negativním konotacím a může být vykládáno jako nezdvořilost. Hodnota kontextualizačních prostředků je dále dána kontrastivně či graduálně, což znamená, že účastníci interakce mají obvykle představu o tom, co je neutrální a co příznakové použití. (Ne)příznakovost vyplývá nejen z podstaty komunikační události, ve které je prostředku užito, ale rovněž závisí na konvencích společenské skupiny či komunity, která jej užívá (1982: 131 a dále). Sociokulturní vázanost je tedy zřejmá a při interpretaci musí být zohledněna.

Gumperz (př. 1992: 231) ke kontextualizačním vodítkům, jako prostředkům usnadňujícím inferenční procesy, řadí: 1. **prozodické** prostředky (intonaci, přízvuk, polohu hlasu); 2. **paralingvální** prostředky (např. tempo, pauzy, váhání, konverzační synchronii, překryvy), přičemž důraz je kladen na funkci, kterou plní vzhledem k požadavku koherence na úrovni diskurzu; 3. výběr **kódu** (přepínání mezi jazyky, styly a různými konkurenčními prostředky z jejich repertoáru); 4. vybrané **lexikální** prostředky a fráze, resp. formulaické, prázdné obraty (související s rutinou zahajování a ukončování interakce, klišé, metaforická vyjádření aj.), opět se zaměřením na jejich funkce na úrovni diskurzu a nikoliv s ohledem na jejich referenční význam v rámci sémantiky.⁴¹

Z hlediska studia konverzačních markerů jsou pro nás zajímavé všechny výše zmíněné kontextualizační rysy, neboť pro markery je typické, že se jedná se o stereotypní výrazy

⁴⁰ Takto často fungují i konverzační ukazatelé, popř. výplňková slova. Na souvislost markerů s konceptem kontextualizačních vodítek upozorňuje i Schiffrinová (1987: 21 a dále).

⁴¹ Podobně Gordonová (2014, online) definuje kontextualizační vodítka jako: „features of language (i.e., elements of linguistic structure such as words and syntax) and those that go along with language (i.e., paralinguistic features such as pitch, tempo, laughter, and nonverbal signals), and thus are omnipresent in interaction.“ Zajímavé je, že Nekvapil a Kaderka (2017, online), kteří se rovněž opírají o Gumperzovu práci, lexikální prostředky mezi kontextualizační vodítka neřadí: „Těmi se rozumí nereferenční a nelexikální prostředky, které mluvčí užívají k vytváření kontextu nutného pro interpretaci toho, co říkají.“

a obraty (skup. 4), jejichž funkce jsou zpravidla rozpoznatelné jen z kontextu, jsou často proměnlivé a navíc jsou ovlivněny a modifikovány prozodickými a paralingválními prostředky (skup. 1–2). V neposlední řadě platí, že určité konverzační markery bývají výrazem sociální identity, tudíž jsou vázány na specifické kódy a styly (skup. 3).

Gumperz o stereotypních výrazech a obrazech říká, že často odrážejí nepřímé konverzační strategie, jejichž smyslem je navázat kontakt se zamýšleným partnerem hovoru a vyjednat s ním vzájemné vztahy, vytvořit příznivé nebo alespoň přijatelné podmínky pro komunikaci nějakého sdělení, signalizovat sociální identitu či příslušnost k nějaké skupině, vyjádřit podporu nebo o ni požádat (1982: 133nn.). Podobně dialektální rozdíly fungují jako indexy sociální identity a současně jako symboly sdíleného kulturního pozadí, resp. kontextu. Kromě toho, že jsou efektivními nositeli sociální informace, jejich symboličnost z nich činí mocné prostředky *persvaze*. Té je docíleno např. i tím, že vodítka umožňuje personalizovat sdělení, čímž si mluvčí zajišťuje, aby mu posluchač věnoval pozornost, nebo aby věnoval zvýšenou pozornost tomu, co se říká (má apelovou funkci, zvyšuje komunikační efekt, relevantnost výpovědi apod.). Kromě dosud zmíněných funkcí umí dle Gumperze kontextualizační prostředky evokovat přátelské či rodinné prostředí, být nositeli citového zabarvení (expresivní funkce), z hlediska mluvních aktů přispívat k signalizaci ilokuční síly apod. (1978: 401–8).

Ačkoliv by se mohlo zdát, že konverzační inference představuje fenomén proměnlivý od člověka k člověku, soulad při interpretaci ověřený plynulým průběhem interakce, jejím rytmem a koherentností u účastníků sdílejících sociální presupozice značí, že existuje alespoň určitá úroveň kolektivní sociální znalosti a z ní plynoucí shody při interpretaci. Za důkaz z inverzní perspektivy lze považovat také to, že nerozpoznání kontextualizačních rysů, např. vlivem jiného sociálního původu, vede k desinterpretacím a komunikačním konfliktům. Je proto patrné, že takto pojaté sociolingvistické studium konverzační interakce na mikro úrovni představuje validní metodu výzkumu, která se vymezuje vůči variačnímu, kvantitativnímu přístupu (Gumperz, 1978: 408 aj.). O dalších otázkách souvisejících se sociolingvistikou pojednáme v kap. 3.9 a zejména v kap. 4.

3.7 Koherence v konverzaci

Z definic diskurzu vyplývá, že jednou z jeho základních vlastností je koherentnost. V souvislosti s ní bývá za referenční rámec tradičně považována publikace *Cohesion in English* (1976) od Hallidaye a Hasanové. Jak jsme viděli výše, v kapitole věnované terminologii (3.2), autoři pracují s pojmem text, jenž dle nich představuje pasáž (skutečně

užitého) mluveného nebo psaného jazyka jakékoliv délky, která tvoří jednotný významový celek (1976: 1–2). Text je, na rozdíl od náhodného, neuspořádaného sledu vět, charakteristický tím, že disponuje tzv. *texturou*, což je jeho podstatná vlastnost, která je konstituována různými jazykovými rysy, prostředky a zejména tzv. *kohezními*⁴² vztahy, jež přispívají k ucelenosti a jednotě textu. V rámci kohezních vztahů Halliday a Hasanová (1976: 5–6, 322–324 aj.) rozlišují gramatické a lexikální prostředky. Ke gramatickým patří substituce, elipsa, reference (exofora, endofora) a spojovací prostředky⁴³ (slučovací, odporovací, příčinné, časové a kontinuátory; ty lze považovat za předchůdce markerů, srov. též Schiffrin, 2003: 55 a kap. 3.11). K lexikálním prostředkům Halliday a Hasanová řadí reiteraci (k níž náleží např. repetice, hypero a hyponymie, obecná slova, synonymie a antonymie, metonymie) a kolokaci (ve smyslu blízkého výskytu slov v bezprostředním okolí, objevujících se v podobných kontextech, tvořících lexikální řetězce atd.).

Halliday a Hasanová dále podotýkají, že v souvislosti s texturou nelze hovořit pouze o sémantických kohezních vztazích a závislosti jednoho prvku na jiném, ale také je třeba do určité míry počítat i s koherencí aktuálně vyjadřovaného významu, tzn., nejde jen o obsah, ale i o celkový výběr sémantických prostředků, včetně škály interpersonálních, „sociálně-expresivně-konativních“⁴⁴ složek, jako jsou nálady, postoje a další formy manifestace mluvčího v řečové situaci. Koncepce koheze je tedy doplňována koncepcí rejstříku (*register*), které dohromady charakterizují text. Text je úsekem diskurzu,⁴⁵ jenž je koherentní ve dvou směrech: jednak vzhledem ke kontextu situace (je konzistentní, pokud jde o rejstřík), jednak vzhledem k sobě samému (je kohezní). Ani jedna z podmínek koherence, resp. textury není bez druhé dostačující, avšak ani jedna z nich nutně nepředznamenává tu druhou; posluchač při interpretaci staví na obou (1976: 23).

Textura je definována ještě dalšími kritérii, u nichž jsou kohezní vztahy opět vnímány pouze jako jedna ze složek. Další dvě komponenty jsou tvořeny *interní větnou strukturou*,

⁴² „Cohesion is a semantic relation between an element in the text and some other element that is crucial to the interpretation of it“ (Halliday-Hasan, 1976: 8). A také: „Cohesion occurs where the INTERPRETATION of some element in the discourse is dependent on that of another. The one PRESUPPOSES the other, in the sense that it cannot be effectively decoded except by recourse to it“ (1976: 4).

⁴³ Avšak jak poznamenávají Halliday a Hasanová (1976: 303–304), spojovací prostředky (*conjunctions*) tvoří jakýsi hraniční přechod mezi gramatickou a lexikální rovinou.

⁴⁴ To je podstatné pro pojmání konverzačních markerů jako **funkčních** a **sociolingvisticky** relevantních činitelů, resp. jako ukazatelů společenské identity a společenských vztahů.

⁴⁵ I přes definici textu jako globální jednotky (1976: 1) Halliday a Hasanová v některých částech své publikace označují text za pasáž diskurzu, což poněkud problematizuje terminologické vymezení a může vést k domněnce, že samotní autoři považují text za jednotku nižší, než je diskurz, a snad že textová analýza je dílčí disciplínou analýzy diskurzu.

tedy větným pořádkem a způsobem, jakým věty či části vět vstupují do vztahů s jejich okolím (sem by spadala otázka aktuálního členění větného), a tzv. *makrostrukturou* či *diskurzí strukturou*,⁴⁶ prostřednictvím které lze rozlišit specifické druhy textu - konverzaci, vypravování, obchodní korespondenci a jiné (1976: 324–327).

Pokud jde o neformální, spontánní konverzaci, Halliday a Hasanová přiznávají největší přínos Sacksovi a Schegloffovi, kteří dle nich prokázali, že konverzace takovou diskurzí strukturou disponuje, tedy že není neuspořádaným sledem vět. Za klíčové považují objevení principů regulujících přebírání slova a prvků signalizujících (*marking*) repliku, resp. její hranice a soudržnost, jejichž funkci přirovnávají k jimi definovaným spojovacím prostředkům koheze. V souvislosti s uspořádaností konverzace dále zdůrazňují funkci adjacenních párů, mezi jejichž částmi je vztah, na jehož základě jedna část páru předpokládá tu druhou a viceversa (o tomto byla řeč zde v kap. 2.6.4). Koheze pak dle nich přispívá k diskurzí struktuře tak, že explicitně váže související části dohromady pevněji než ty, které spolu nesouvisejí (1976: 327).

Jak jsme ale viděli u Brownové a Yula (1983: 23–25, viz též zde kap. 3.1) v souvislosti s *textem jako produktem a diskurzem jako procesem*, teorie koheze a koherence v pojetí Hallidaye a Hasanové bývá předmětem kritiky zejména proto, že dle některých výkladů naznačuje, že se posluchač v textu snaží identifikovat a dohledávat stopy kohezních vazeb, které ho dovedou k interpretaci, zatímco antagonistickou tezí je, že posluchači koherentnost přirozeně očekávají, a proto vyvíjejí maximální (ačkoliv současně ekonomické) inferenční úsilí, aby dospěli ke koherentnímu porozumění bez ohledu na to, jestli nějaký prvek textu koreferoval k jinému. (To je blízké teorii relevance). Z toho tedy plyne, že koherence není exkluzivním pojmem Hallidaye a Hasanové a byla předmětem četných studií různých autorů. Jejich teorii nicméně nelze upřít značný vliv na vývoj textové a potažmo diskurzí analýzy a zcela jednoznačně byla a nadále je inspiračním zdrojem pro studium markerů (více viz kap. 3.11).

Koherence jako taková však v práci Hallidaye a Hasanové není přesně vymezena, byť je v ní tento termín používán (př. 1976: 320, 206 aj.), na což upozornil např. van Dijk (1977: kap. 4), který jej podrobněji rozpracoval zejména ze sémantického a sémanticko-formálního hlediska. Van Dijk si mj. povšiml, že koherentní diskurz či konverzace nejenže disponují vazbami propojenosti, ale též se inkrementálně proměňují, neboť účastníci nehovoří stále o tomtéž, tudíž je nutno se zajímat i o vztahy odlišnosti a změny,

⁴⁶ Makrostrukturami se podrobněji zabýval van Dijk (1977, 1980), který vymezil jejich specifickou podskupinu, *superstruktury*, více viz dále v textu.

ovšem vždy v nějaké návaznosti na to, co již bylo řečeno. To je pro studium markerů podstatné, zejména pokud jde o signalizaci změny tématu či o integraci nového účastníka hovoru apod. Zcela evidentní je zde opět vliv sekvenční návaznosti na koherentnost, na jaký již poukázali Sacks a kol. (1974 aj.). Van Dijk dále zdůrazňuje, že neformální, spontánní konverzace (na rozdíl od formálního diskurzu) není zcela explicitní a vztahy mezi jejími částmi často existují, aniž by byly vyjádřeny. Koherentnost je tudíž i záležitostí rekonstrukce implicitní složky (1977: 94–95).

Kromě tzv. *lineární* či *sekvenční* koherence, tedy té, která propojuje propozice vyjádřené souvětími či sledem vět, rozeznává van Dijk (1977: 95) i *globální* koherenci, jež je tvořena komplexnějšími sémantickými strukturami, tj. *makrostrukturami* (srov. Halliday-Hasan, 1976), charakterizovanými soubory propozic či celých sekvencí, tj. *makropropozicemi*. Ve svých novějších pracích van Dijk ([1978], zde šp. překlad 1983; 1980) rozlišuje ještě mezi sémantickou, konceptuální makrostrukturou a syntaktickou, schématickou makrostrukturou, které dal název *superstruktura*. Superstrukturou se rozumí globální, konvenční schéma diskurzu (jakási osnova), které řídí uspořádání struktur nižšího řádu tak, aby přispívaly ke globálnímu významu a koherentnosti diskurzu. Globální schématické struktury souvisí s **formou** diskurzu, globální významové struktury jsou definovány **tématy** apod. (1980: V–VI, 5–6). Konvencionalizovaná schémata zahrnují funkční kategorie makropropozic a pravidla pro jejich řazení a kombinování a současně musejí být přijatelná ze sociokulturního hlediska (1980: 109).

Hovoříme-li konkrétně o konverzační superstruktuře, van Dijk ji schematizuje následovně: 1. zahájení (pozdravy + zdvořilostní fráze) → 2. tematická orientace (identifikace tématu + probírání tématu) → 3. uzavření tématu → 4. příprava rozloučení → 5. samotné rozloučení (1980: 196–197); přičemž témat může být více. I samotné zahájení mívá navíc fázi přípravnou, jež předchází pozdravu, a její funkcí je zejména upoutat pozornost partnera a navázat s ním kontakt (často ji plní citoslovce typu *eh*), a teprve poté přichází na řadu vlastní zahájení konverzace pozdravy a zdvořilostními frázemi (1983: 277–279). Rámcové dodržování tohoto konvenčního schématu přispívá ke koherentnosti konverzace.

Jiný pohled přináší Gumperz (1982: 106n., 204n.), který pojmy koheze a koherence dle Hallidaye a Hasanové akceptuje jako jeden z předpokladů pro interpretaci v konverzaci, ovšem k tomu, aby posluchač úspěšně dosáhl porozumění komunikačním strategiím a záměru mluvčího, jsou pro něj podstatné i další jazykové, mimojazykové (vč. sociokulturních) a paralingvální rysy a inferenční procesy, tak, jak jsme je představili

v kap. 3.6. Hovoříme zde konkrétně o situativnosti a kontextualizaci a o vodítkách, která zajišťují koherentní interpretaci v interakčním procesu. Jak upozorňuje Schiffrinová (1987: 22), klíčové pro Gumperzův model je, že kontextualizační vodítka jsou reflexivní (srov. Garfinkel, kap. 2.2), tzn., nejenže je jejich výběr omezen širším interakčním rámcem (resp. kontextem), v němž jsou užita, ale současně se spolupodílejí na utváření kontextu, z něž má posluchač vycházet při interpretaci. Gumperz (1982: 205–206) dále kritizuje diskurzí analýzu a obecně lingvistickou tendenci soustředit se při posuzování koherentnosti diskurzu pouze na lexikálně-sémantické vztahy mezi výpověďmi, primárně studované na psaných textech, neboť dle něj tato strategie zcela selhává, chceme-li vystihnout interaktivní povahu konverzační směny.

Také Schiffrinová (2014: 190, 1985: 665) připomíná, že je nezbytné činit rozdíl mezi koncipováním koherence u psaného a u mluveného diskurzu, neboť jí je dosahováno zcela odlišnými strategiemi. Sama se přitom u konverzační koherence opírá o dvě různé perspektivy: zaprvé o zde již několikrát zmíněný princip přílehlosti a sekvenční návaznosti (resp. adjacenních párů), kdy první část páru vytváří očekávání bezprostřední koherentní reakce (1985: 643nn.), a zadruhé o kombinaci sémantických, pragmatických, kontextualizačních a funkčních rysů v situacích, v nichž kritérium přílehlosti není dostačující nebo selhává (1985: 659nn., čerpá od všech výše uvedených autorů). Za přínosné lze považovat fakt, že problematiku koherentnosti demonstruje skrze analýzu diskurzího⁴⁷ markeru *well* v iniciální pozici, u něž dochází k závěru, že je velice často aplikován v situacích, kdy očekávání koherentnosti nemá být naplněno, přičemž nastalý nesoulad je kompenzován právě užitím markeru a vede k obnovení koherentnosti (potenciál markerů při signalizaci koherence zmiňují též Brownová a Yule, 1983: 229).

Ve své práci o diskurzích markerch pak Schiffrinová (1987: 24nn.) konstruuje vlastní model koherence a současně i diskurzu, který staví na systému směnné (střídání replik), akční (sled aktů) a myšlenkové (výměna propozic) struktury a participačního (mluvčí-posluchač) rámce, na jejichž pozadí leží sdílená znalost účastníků interakce, jejich očekávání a další kontextové předpoklady, které se v interakci dynamicky proměňují (srov. van Dijk, 1977 výše). Lokální koherentnost je potom výstupem společného úsilí účastníků integrovat „knowing, meaning, saying and doing“ (1987: 29).

⁴⁷ Byť se Schiffrinová zaměřuje na konverzační směnu, používá termín *diskurzí marker* jako obecný, což je v souladu s jejím diskurzí-analytickým modelem. Zde bychom takový marker přednostně nazývali konverzačním.

Autorem posledního přístupu ke koherenci a kohezi v konverzaci, který zde chceme zmínit (ačkoliv zdaleka se nejedná o poslední přístup obecně, protože je celá řada autorů, kteří o tomto tématu pojednávají)⁴⁸ je Briz (1997a). V jeho koncepci je konverzace prototypickou podobou diskurzu a jako každý diskurz disponuje koherencí a úměrně i kohezi mezi jejími částmi navzájem i vůči celku. Vzhledem k tomu, že konverzace se řídí pravidly střídání replik a je uspořádaná, na její koherentnost mají vliv jak syntaktické a sémantické, tak i pragmatické rysy. Koherence jde tak za hranice větné a mezivětné syntagmatiky, což má za následek, že Briz rozlišuje tři její dílčí složky: 1. interní koherenci mezi výpověďmi v rámci jednoho vstupu (kohezi), 2. koherenci mezi různými vstupy jednoho mluvčího, 3. koherenci mezi vstupy různých účastníků směny. Globální koherence je potom výsledkem kombinování monologických a dialogických vstupů⁴⁹ a prozodických a jiných doprovodných rysů (1997a: 9–13). Podstatné je, že na pozadí různých druhů konverzační koherence rozvíjí Briz svou teorii o pragmatických konektorech jako o elementech, které k ní významně přispívají. O těch však bude řeč až v kap. 3.11.1. Briz nicméně upozorňuje také na to, že cílem konverzace je *komunikace pro komunikaci*, což poukazuje na rys fatickosti, o němž pojednáme nyní.

3.8 Fatickost a další funkce v konverzaci

Ve funkcionalistickém pojetí plní každý druh či žánr diskurzu určité funkce, z nichž dle Jakobsona (1960: 353) vždy jedna vystupuje do popředí a je dominantní.

Budeme-li vycházet z jeho široce uznávaného komunikačního modelu o šesti konstitutivních faktorech a šesti funkcích, které se k nim vážou (1960: 353–357; viz zde úvodní část kap. 3),⁵⁰ o konverzaci se v tomto ohledu tvrdí, že v ní převládá funkce fatická, což dokládá i následující definice Hoffmannové (2017b, online, srov. též Hoffmannová, 1996): konverzace je „sociálně a situačně podmíněný typ dialogu, který plní hlavně fatickou funkci.“ Je proto logické, že při studiu markerů bude jedním z prvních kritérií nabízejících se ke zvážení fatickost.

⁴⁸ Rozsáhle např. Brownová a Yule (1983: kap. 7), kde je v souvislosti s koherencí věnována pozornost komunikační funkci, sdílené znalosti, interpretačním rámcům, skriptům, schémátům, scénářům, mentálním modelům a inferencím.

⁴⁹ Tento přístup je blízký ženevské škole a jejímu pojetí analýzy diskurzu, resp. koncepci monologálnosti/dialogálnosti, monologičnosti/dialogičnosti a monofonie/diafonie (Roulet a kol., 1985, cit. v Kroon, 1995: 109nn.).

⁵⁰ Ze zde citovaných publikací z Jakobsona (1960) čerpají např. Brownová a Yule (1983), Stubbs (1983), Schiffrinová (1994, 2014) a řada dalších autorů.

Funkce **fatická**,⁵¹ nebo také kontaktní, protože samotný Jakobson ve svém modelu primárně stanovil za konstitutivní faktor řečové události, k němuž se fatická funkce váže, „contact“ (a nikoliv „channel“, jak bývá někdy v literatuře uváděno), souvisí s okolnostmi navazování a udržování kontaktu mezi účastníky komunikace. Hoffmannová (1996: odd. 1) uvádí, že Jakobson „položil důraz na technickou stránku komunikačního kontaktu: na zajištění fyzikálních podmínek komunikace, na budování komunikačního kanálu,“ což ovšem nekoresponduje zcela s tím, co Jakobson sám explicitně říká o kontaktu, který definuje jako „physical channel and **psychological connection** between the addresser and the addressee, enabling both of them to enter and stay in communication (1960: 353, zvýraznění je naše).“

Ať je však větší důraz kladen na technickou či jinou stránku kontaktu, podstatné v souvislosti s markery je, že funkce fatická napomáhá komunikačním partnerům: 1. navázat kontakt, 2. prodlužovat komunikaci, 3. přerušit komunikaci, 4. ověřit, zda kanál pracuje, 5. upoutat pozornost partnera či 6. ověřit jeho trvalou pozornost (1960: 355–356). Dále je přínosná Jakobsonova zmínka, že fatická funkce je realizována skrze rituální formule či celé dialogy často s jediným cílem – protahovat komunikaci, což přirovnává ke štěbetajícím ptákům. To nás přivádí k uvažování o konverzaci v Mukařovského pojetí, tedy jako o *hovor pro hovor*, podobně jako to činí i Hoffmannová (1996: odd. 1).

A konverzace vskutku může být pouhým „tlacháním“ o ničem, zejména v případech, kdy je kontakt navazován v situacích, kde jinak nastává nepříjemné ticho či napětí (ve výtahu, na zastávce, v taxíku apod.), ovšem není nutně pravda, že konverzace je bezobsažná, samoúčelná a zdvořilostní a že se v ní rozebírají nedůležitá⁵² témata, jak nastiňuje Hoffmannová (1996: odd. 2; více k tomu i v následující kapitole). Zásadní ovšem je, že konverzace neodiskutovatelně má společenský význam, což je dalším klíčovým rozměrem fatické, resp. kontaktní⁵³ funkce. Lze tak předpokládat, že v souvislosti s touto funkcí se budou realizovat jednak markery, které mají schopnost **zahajovat, prodlužovat** či **ukončovat** komunikaci (sám Jakobson uvádí příklad *Well*; z toho je navíc patrné, že i fatická funkce je dále dělitelná na soubor funkcí dílčích, srov. též Vigara, 1990: 301), a jednak markery, které mají schopnost signalizovat **sociální**

⁵¹ Pojem pochází od Malinowského (srov. Jakobson, 1960: 355).

⁵² Domníváme se, že co je při hovoru *důležité*, zcela závisí na relevantnosti výpovědi pro jeho účastníky, tedy jedná se o velice individuální, psychosociálně vázaný jev a (přínejmenším v konverzaci) by nemělo být usilováno o globální a objektivní posuzování důležitosti probíraných témat. Jinak řečeno, témata jsou důležitá právě tehdy, když jsou důležitá pro účastníky konverzace.

⁵³ Kontakt mezi mluvčím a adresátem automaticky implikuje vstupování do společenských vztahů, což, dle našeho názoru, přirozeně vede k uvažování o kontaktní funkci jako o funkci social(izační).

identitu (náležitost k určité společenské skupině) či **sociální vztahy** obecně. V tomto ohledu ale bude kontaktovost nutně propojena s kontextovostí (funkcí referenční) a pravděpodobně i s expresivitou na straně mluvčího (funkcí emotivní) či jeho apelem na adresáta (funkcí konativní). Nejen sociokulturně vázané markery pak jistě ponese rys příznakovosti, resp. ozvláštňení (funkce poetická) a bezesporu budou napomáhat při formulování výpovědí a organizování interakce (funkce metajazyková či spíše metakomunikační, metadiskurzí, ev. metakonverzační).

Docházíme tímto k závěru, že v konverzaci (a skrze konverzační markery) se manifestují různé funkce, což koresponduje s Jakobsonovým tvrzením, že:

[W]e could, however, hardly find verbal messages that would fulfill only one function. The diversity lies not in a monopoly of some one of these several functions but in a different hierarchical order (Jakobson, 1960: 353).

My se však domníváme, že stanovit hierarchii funkcí v konverzaci by bylo příliš obtížné a zřejmě i bezpředmětné, neboť (jak bylo naznačeno už jinde v souvislosti s Griceovým kooperačním principem, kap. 3.5) některé její úseky mohou být více pragmaticky a instrumentálně orientovány, některé budou více fatického rázu atd. Spokojíme se proto s konstatováním, že u markerů zpravidla půjde o funkční shluky, které musí být podrobně popsány, a dominantní funkce, bude-li to možné, bude určována v návaznosti na **pozici**, resp. poziční distribuci markerů v konverzaci (podobně Vigara, 1990: 308).

Vzhledem k výše uvedenému je nicméně nezbytné, abychom krátce představili ještě zbylé funkce Jakobsonova modelu (1960).⁵⁴ **Referenční**, příp. denotativní či kognitivní funkce se dle něj vztahuje k referentovi, orientuje se na kontext. **Emotivní** funkce (ačkoliv my budeme spíše používat termín expresivní) vyjadřuje postoj mluvčího k tomu, co říká, resp. nějakou emoci. Jakobson uvádí (1960: 354–355), že čistě emotivním charakterem disponují zejména citoslovce, která se od referenčního jazyka liší doprovodným zvukovým efektem, např. emfatickým dloužením hlásek, a syntaktickou rolí v tom smyslu, že netvoří součást věty, ale její *ekvivalent*. Podstatné rovněž je, že expresivní rys je ve skutečnosti ostenzivním podnětem. Všechna tato specifika tvoří vodítka pro konečnou interpretaci a mohou mít dopad na adresátovo porozumění sdělení.

Konativní funkce (pro nás též direktivní, zejm. v návaznosti na teorii mluvních aktů) se orientuje na adresáta a její gramaticky nejčistší manifestací jsou vokativy a imperativy,

⁵⁴ Triádu funkcí konativní-emotivní-referenční Jakobson (1960: 355) přejímá od Bühlera.

kteře se morfologicky, syntakticky i zvukově odchyľují od ostatních nominálních a verbálních kategorií. K vokativům bychom chtěli dodat, že se domníváme, že jejich povaha není pouze apelativně-konativní, ale též fatická. V první fázi mluvčí poutá pozornost adresáta, aby s ním mohl navázat kontakt (funkce fatická), a v druhé fázi jej už k něčemu vybízí (funkce konativní), případně se obě dvě tyto funkce realizují simultánně.

Funkci **metajazykovou** dle Jakobsona využívají účastníci komunikace k ověřování, zda používají stejný (jazykový) kód, tedy zda si rozumí.⁵⁵ V souvislosti s diskurzem, konverzací a markery pak bývá rozlišována spíše funkce metadiskurzni, metakomunikační či metakonverzační, jejímž předmětem je pomoci formulovat, organizovat či strukturovat komunikaci tak, aby byla srozumitelná. Metakomunikační markery poté tvoří jakási orální interpunkční znaménka (Briz, 1993: 180nn., 1997: 25nn., Martín-Portolés, 1999: 4191nn.). Maschler (1994: 325) považuje diskurzni markery obecně za podtřídou metajazykových výrazů, přičemž konkrétním úkolem markerů je signalizovat hranice dynamicky se rozvíjejícího diskurzu.

Konečně poslední je funkce **poetická**, která se zaměřuje na samotné sdělení a jež je pojímána v poněkud širším smyslu slova než pouze v uměleckém (opačný přístup dle Jakobsona vede k přílišnému zjednodušování problému). Pokud jde o umění, je v něm poetická funkce dominantní, ale i při běžném užívání jazyka se poetická funkce realizuje různými formami ozvláštnění zprávy (1960: 356nn.; srov. i Nekula, 2017a, online).

Z obsahu této kapitoly plyne, že komunikační funkce jazyka budou mít vliv na používání markerů a že markery naopak pomáhají k realizaci těchto funkcí. Ještě než však přikročíme k jejich definici, navážeme nejprve na diskuzi ohledně vymezení konverzace a jejího charakteru zahájenou výše, abychom jednoznačněji ukotvili rámec pro analýzy.

⁵⁵ Historii pojmů *metajazyk* a *metajazyková funkce* přehledně shrnuje Vigarová (1992: 123–125). Upozorňuje také na to, že systematické studium metajazykové a fatické funkce obvykle stálo stranou jazykovědného zájmu. Vigarová (1992: 128) dále uvádí, že metajazyková funkce souvisí s reflexivitou jazyka a že každé užití jazyka automaticky odkazuje k vlastnímu kódu a jeho fungování. Zmiňuje také, že vždy, když hrozí, že by při interpretaci mohlo dojít k nedorozumění, účastníci komunikace se metajazykovými prostředky snaží porozumění usnadnit. Vlastností metajazykové funkce také je, že se neprojevuje pouze explicitně, ale často rovněž implicitně. Cílem implicitního metajazykového procesu pak není informovat o jazyce samotném, ale využít jej jako nástroje pro jiné účely (k humoru, hře se slovy, prosté interakci atd.) tím způsobem, že je nějak (zne)užito znalosti o jazyce a jeho běžném, konvenčním, automatizovaném fungování (1992: 129–130). V českém prostředí o jazyce a jeho běžném, konvenčním, automatizovaném fungování (1992: 129–130). V českém prostředí se vymezením pojmů metajazyk, metařeč a metatext zabýval Mareš (1983), ten implicitní metajazyková vyjádření definuje jako specifické „ustrojení“ výrazů, jež nějakým způsobem poukazuje na poměry v jazykovém systému.

3.9 Konverzace

Viděli jsme dříve (kap. 3.2, srov. Schegloff, 2003, Stubbs, 1983 aj.), že konverzace bývá považována za prvotní a nejpřirozenější formu mezilidské komunikace a jako taková by měla být studována. Sloveso *konverzovat* (jak jsme uvedli i jinde, viz Šmídová, 2014a: 18) pochází z latinského *conversō, conversāre*, což původně znamenalo stále se otáčet, pohybovat, nebo pravděpodobněji z *conversor, conversārī*, tedy někde se zdržovat, být s někým pospolu (srov. *Thesaurus*, 1990: 856; Pražák a kol., 1955: 319; Kurzová a kol., 1985: 923; viz též šp. RAE, 2017: ed. 23.1, online: „conversar“). Již u tohoto posledně zmiňovaného výkladu je tedy patrný kontext socializace, tj. vstupování do společenských vztahů, což implikuje navazování kontaktu a mezilidskou komunikaci. U konverzace (*conversatiō, -ōnis*) však nejde o jakoukoliv komunikaci, podstatný je pro ni také rys intimity, resp. blízkého vztahu⁵⁶ (*familiāritās*), který bývá v souvislosti s tímto heslem uváděn a na základě kterého jsme konverzaci schopni snáze vymezit jako formu důvěrnější komunikace (viz *Thesaurus*, 1990: 850; Kurzová a kol., 1985: 922; srov. též RAE, 2017: ed. 23.1, online: heslo „conversación“).

Kromě zástupců konverzační analýzy, které jsme představili v kap. 2, se studiem konverzace zabývala a zabývá také celá řada autorů z oblasti analýzy diskurzu či sociolingvistiky. Ponecháme-li stranou Schiffrinovou, Stubbsa, Gumperze a další, klíčovou osobností (georgetownské) DA v souvislosti s konverzací je Deborah Tannenová, která významně přispěla k vymezení tzv. *konverzačního stylu*. Ještě před jeho představením nicméně pohovoříme o obecných parametrech konverzace.

3.9.1 Parametry konverzace

Vymezení konverzace lze pojmout několika způsoby. První z nich jsme představili v kapitole věnované konverzační analýze (kap. 2, srov. zejm. Sacks a kol., 1974). Tento přístup se zabývá především každodenní konverzací, kterou chápe jako prototypický hovor v interakci, jenž je konstituován strukturovaným sledem replik, ev. sekvencí a sekvenčních schémat. Na interakci se podílejí minimálně dva účastníci, kteří se střídají v mluvení, přičemž délka replik ani jejich rozložení (resp. distribuce) mezi mluvčími nejsou pevně stanoveny, podobně ani finální délka konverzace, konečný počet účastníků či tematická náplň hovoru. Oproti tomu dialog (resp. rozhovor, např. ve smyslu interview či institucionálního dialogu) je považován za specifický druh hovoru, který vybočuje od

⁵⁶ Dalším významem je obcování, intimní styk (srov. téže slovníkové zdroje).

neutrálně vymezené konverzace v několika směrech: bývá předem znám počet účastníků, jimž je zpravidla vymezen preferovaný druh vstupu a jeho načasování, a je omezen i obsahově, neboť obvykle jsou předem stanovena témata, kterých se hovor bude týkat (srov. též Šmídová, 2014a: 23). Pro dialog je (kromě zmíněné připravenosti) typická také vyšší míra formálnosti.

Hoffmannová (1996: odd. 2) konverzaci ještě dále diferencuje, přičemž rozlišuje dva základní typy: 1. konverzaci zaměřenou na udržování a rozvíjení společenského styku, tzn., když se účastníci sejdou převážně s cílem popovídat si, 2. náhodné rozhovory v situacích, kdy se účastníci nesešli záměrně, tedy aby se pobavili a příjemně strávili čas; smyslem těchto hovorů je především zabránit trapnému tichu a nepříjemnému napětí v uzavřených prostorách, prostředcích hromadné dopravy aj. (viz předchozí kapitola).

Toto rozdělení vnímáme jako užitečné, neboť i my, jak uvidíme v části věnované analýzám, jsme se setkali s oběma těmito druhy konverzace. Jejich odlišnost spočívá především v tom, že pro společenskou konverzaci je charakteristická větší tematická volnost a podstatně vyšší míra blízkosti účastníků, zatímco u situačních hovorů, probíhajících mezi osobami (zcela či částečně) neznámými, jsou zpravidla probírána neutrální, stereotypní témata, mezi nimiž přirozeně dominuje počasí (srov. i Brown-Levinson, 1987: 64). Volba témat však ve skutečnosti závisí na jednotlivých účastnících hovoru, jejich vzájemném vztahu a preferencích a nepochybně také na sociokulturním kontextu.

Pokud totiž v českém prostředí platí, jak postuluje Hoffmannová (1996: odd. 2), že nejbližší osoby spolu za běžných okolností nekonverzují,⁵⁷ ale jejich komunikace je spíše praktického či instrumentálního rázu (např. mezi partnery nebo sourozenci sdílejícími jednu domácnost) a konverzací se stává až v situacích, kdy si např. manželé spolu někam vyjdou, čímž se komunikace stává formálnější a mezi partnery dojde k jakémusi prozatímnímu odcizení, zkušenosti z argentinského prostředí naznačují, že toto pravidlo není platné globálně, resp. transkulturně (srov. např. Šmídová, 2014a, 2014b aj.). Ukazuje se totiž, že Argentinci (kromě toho, že samozřejmě také řeší praktické záležitosti) např.

⁵⁷ „Zřejmě je tedy na místě počítat u konverzace s určitou mírou sociální distance účastníků; čím jsou si bližší, tím méně asi konverzace mezi nimi přichází v úvahu. S nejbližšími rodinnými příslušníky spíše nekonverzujeme: komunikace v rodině je ovládána převážně praktickými zřeteli (...). Čas ani prostor pro samoučelný hovor pro hovor se tu většinou nenaskytá: vznikne až např. ve chvíli, kdy se manželé zcela výjimečně rozhodnou vyjít (...) mimo rámec svých běžných kontaktů, obvyklého způsobu důvěrné komunikace; dochází tu až k určitému dočasnému „odcizení“, i vzájemné chování partnerů se stává formálnějším a zdvořilejším; a tehdy také nastupuje konverzace (Hoffmanová, 1996: odd. 2).“

v kruhu rodinném pravidelně nevázaně konverzují na různá témata (populární hudební scéna, televizní pořady, partnerské vztahy, sportovní utkání atd.), klevetí spolu nebo si „jen tak“ povídají či „blábolí“. Neplatí ani to, že z konverzace jsou vyloučena příliš speciální nebo příliš intimní témata (srov. Šmídová, 2016: 58, př. 14),⁵⁸ a dokonce i v situačním hovoru jsou probírány některé techničtější či osobnější záležitosti (srov. Šmídová, 2014a: 107, př. 27).

Docházíme tak k závěru, že tematický obsah konverzace tvoří jakési kontinuum, které zahrnuje jak neutrální, informačně i intimně nepříliš exponovaná témata, tak i odborná a choulostivá témata a v neposlední řadě je třeba počítat i s výskytem instrumentálních pasáží (nezřídka totiž naše komunikační protějšky o něco žádáme nebo je někde zveme atd.), drbů či prostého „tlachání“ a „blábolení“. Volnost panuje i v tematické návaznosti, která se do značné míry řídí spíše principem asociace než snahou za každou cenu garantovat tematickou soudržnost.

Výrazným rysem konverzace je permanentní snaha účastníků o dosažení **souladu** a souhlasu (srov. kap. 2.6.4, otázka preference; též Tannen a kol., 2007), přičemž soulad nastává i tehdy, podporují-li se účastníci konverzace v negativním postoji či skepsi. Nesoulad zpravidla bývá známkou vůle mluvčího se v dané záležitosti nějak (názorově, postojově) vymezit, demonstrovat svoji individualitu⁵⁹ či se nějak blýsknout (srov. Tannen, 1987, a dále kap. 3.9.3, zdvořilost). Tím se dostáváme i k tomu, že konverzace je nezřídka využívána k předvádění, prospěchářství, intrikám a spiklenectví.

Jedním z předpokladů hladkého průběhu konverzace je i sociální rovnost komunikačních partnerů, která umožňuje, aby se všichni účastníci stejnoměrně podíleli na interakci, aby na některé z nich nebyl kladen požadavek zachovávat vyšší míru zdvořilosti, než musejí ostatní, nebo aby nepodléhali výraznějším omezením při ujímání se slova, výběru témat atd. Pro konverzaci je tedy dobré, aby vztahy mezi účastníky byly tzv. **symetrické** (viz dále kap. 3.9.4). Specifickým případem je situace, kdy se konverzace odehrává mezi lidmi nestejného postavení (např. mezi nadřízenými a podřízenými při obědových pauzách a jiných neformálních příležitostech), u nichž záleží také na vztahu, jaký mají mimo sféru zapřičiňující sociální nerovnost, a na sociokulturních zvyklostech.

⁵⁸ Ale toto v současném českém prostředí zřejmě také již není zcela pravda, zejména pokud jde o sdělování důvěrných záležitostí přátelům. Větší otevřenost je pravděpodobně způsobena i silným vlivem sociálních sítí, na kterých lidé sdílejí i nejintimnější momenty svého života.

⁵⁹ „All these schemata for organizing interaction draw upon the two basic human needs to be involved with other humans, and to be left alone: the dual human needs for community and for independence (Tannen, 1987: 253).“

Ačkoliv tedy symetrie není nezbytnou podmínkou konverzace, je nutno podotknout, že je preferována a má pozitivní dopad na dynamický progres a rytmus konverzace.

Pro konverzaci jsou v neposlední řadě charakteristické určité výrazové prostředky, které ji odlišují od jiných druhů komunikace. Budeme o nich hovořit v další kapitole. S ohledem na markery podotýkáme, že se vracíme k tomu, co bylo řečeno v kap. 2.7.1, tedy že z hlediska parametrů konverzace markery signalizují vztahy mezi účastníky interakce, usnadňují navazování kontaktu, jeho udržování či ukončování, uvozují změny témat či jinak zajišťují plynulý průběh komunikace, zdůrazňují postoje mluvčího k tomu, co se říká, nebo ke svému komunikačnímu protějšku atd.

3.9.2 Konverzační styl

Konverzační styl byl definován několika způsoby, přičemž americké (na jedince či komunitu orientované) pojetí se liší od pražského funkčního nahlížení na konverzační styl, usilujícího o nalezení společných rysů obecně konverzačních,⁶⁰ na což mj. upozorňuje Hoffmannová (1996: odd. 1). S přihlédnutím k tomu, že zde uvažování španělsky píšící autoři se ale přiklánějí spíše k angloamerickému pojetí diskurzu a konverzace (srov. Gallardo, 1996; Briz, 1997a – ten se opírá i o ženevskou školu; Calsamiglia-Tusón, 1999; Tusón, 2002 a jak uvidíme i v kap. 3.10–3.11), budeme se nyní opírat především o tradici americkou. Nicméně i přesto místy poukážeme na Hoffmannovou (1996), neboť její přínos pro studium konverzace je (z našeho úhlu pohledu) nepopiratelný.

Tannenová (1987: 251nn.) konverzační styl vymezuje průnikem definic několika autorů, přičemž jej vnímá jako soubor vybraných aspektů řeči, které na jednu stranu charakterizují komunitní a na druhou stranu individuální způsob vyjadřování. Princip je takový, že volba jednoho jazykového prvku s sebou nese (často očekávaný a předvidatelný) výskyt dalších prvků, což znamená, že stylistická variace je výsledkem paralelně probíhajících změn na různých úrovních (nejen) jazykové struktury.

Centrální myšlenkou Tannenové (1987: 251) je, že cokoliv se říká, musí se říkat nějakým **způsobem**, a právě tento způsob je konstitutivním prvkem stylu (ať už jedince, nebo širší komunity). Lidská řeč není prostá stylu, stejně jako žádná jiná lidská činnost. Ať už říkáme cokoliv, vždy to – v návaznosti na konkrétní fázi či stádium interakce –

⁶⁰ Hoffmanová (2017b, online) ke konverzačnímu stylu v pražské koncepci říká, že „[j]sou pro něj příznačná některá ustálená témata, vysoká míra zdvořilosti a souladu účastníků, automatizované fráze a konvencionalizované formule.“

říkáme určitými slovy, s určitou výškou a intenzitou hlasu, s jistou intonací atd. Výběr jazykových a doprovodných paralingválních či mimojazykových prostředků ovlivňuje, jaký má výpověď dopad na interakci i na to, jak bude ostatními vnímána, případně jak bude vnímán sám její autor.

Konverzační styl je nedílnou součástí významu a současně je jeho interpretačním klíčem. Má tedy vliv na inferenční proces a v pojetí Tannenové (1987: 251–252) je úzce propojen s Gumperzovým (srov. kap. 3.6) konceptem kontextualizačních vodítek. Takto chápaný konverzační styl přispívá k celkové koherentnosti interakce a jejímu hladkému průběhu, stejně jako napomáhá signalizovat záměr mluvčího a usnadňuje jeho rozkrývání.

Styl je založen na automatizovaném užití jazykových a dalších vodítek, která se jeví jako samozřejmá a přirozená, a to zejména v návaznosti na předchozí zkušenosti s interakcí v rámci určité řečové komunity, jež jejich užití konvencionalizovala. Styl je tedy do jisté míry automatizovaným **sociálním** jevem, ačkoliv na druhou stranu každý jedinec vykazuje určité odchylky od komunitní nebo skupinové normy a buduje si vlastní, **individuální**, pro sebe charakteristický styl (viz též citace Tannen, zde v pozn. 59).

Mezi prostředky, jež dle Tannenové definují konverzační styl jedince, patří tematické preference a způsob přechodu od jednoho tématu k jinému, žánrové preference (koncentrace narativních pasáží, osobních hodnocení, vyjadřování emocí), řečové tempo (rychlost, minimalizace odmlk, kooperativní překryvy), expresivní paralingvální prostředky (tón hlasu, strategické pauzy, dloužení hlásek, proměnlivá dynamika). Je pozoruhodné, že Hoffmannová (1996) jmenuje obdobné stylové prostředky, přičemž rovněž zdůrazňuje citovou angažovanost, tedy **expresivní** charakter, vyjadřovaný silnými hodnotícími výrazy, intenzifikátory a různými paralingválními a mimojazykovými prostředky (intonace, hlasitost, tempo, přehnané akcentování, smích, gesta).

Hoffmannová (1996: odd. 2) dále připomíná význam rituálních formulí a zdvořilostních obrátů, jež se vážou k určitým fázím konverzace (začátky a konce, zdravení a loučení apod.) či ke snaze vyjadřovat souhlas (zpětnovazební vodítka) a které by náležely k výše zmíněným automatizovaným prostředkům, a na druhou stranu zmiňuje výrazy, jimiž se mluvčí chce zviditelnit, nějak na sebe upozornit, tedy prostředky aktualizované, individuální (modismy, cizí slova, bonmoty).

Podstatné zde je, že výběr stylistických prostředků je spojen s určitými komunikačními strategiemi, což je často východiskem pro jejich studium (Tannen, 1987: 252). Poznatky o konverzačním stylu jsou přirozeně zásadní i pro studium konverzačních markerů, neboť některé z nich jsou stereotypní a mají schopnost signalizovat příslušnost k určité

společenské skupině a další poukazují na jiné stylové hodnoty či strategie (jsou expresivní, jsou výrazem familiárnosti, vulgárnosti, solidarity, spiklenectví, odporu atd.).

3.9.3 Zdvořilost v konverzaci

Tannenová (podobně jako Hoffmannová, 1996) dochází k závěru, že dodržování Griceových maxim v konverzaci nefunguje zcela a že mluvčí se při dosahování svých cílů spíše opírají o normy zdvořilosti. Obecně zdvořilost je transkulturním fenoménem, kterým se, zdá se, řídí prakticky všechna jazyková společenství (srov. Gumperz, 1987: xiii; Brown-Levinson, 1987: 55–57). Na normu zdvořilosti, jak jsme konstatovali i v kap. 3.5, poukázal již sám Grice (1975), avšak nevěnoval jí větší pozornost. Podrobněji se jí zabývala Lakoffová (př. 1973, 1979; 1. pravidlo odstupu – nic nevnucovat, 2. úcty – poskytnout možnost volby, a 3. sounáležitosti – být přátelský), Leech (1983, zejm. kap. 5 a 6) a především Brownová a Levinson ([1978], resp. zde 1987).⁶¹

Posledně zmiňovaní autoři se v revidované verzi své publikace o zdvořilosti vypořádávají i s koncepcemi tohoto fenoménu u ostatních autorů, přičemž Leechevi vytykají zejména jeho snahu definovat zdvořilost jako princip (čítající několik maxim, vč. maximy taktu, velkorysosti, skromnosti, uznání, souhlasu, účasti) **rovnocenný** ke Griceovu principu kooperace a jeho čtyřem maximám. Sami přitom docházejí k závěru, že na rozdíl od principu kooperace, který konstituuje společnou předpokladovou bázi všech účastníků konverzace, jež je vnímána jako neutrální východisko pro strategické (tj. racionálně odůvodněné) odchylky od jeho dodržování (srov. kap. 3.5), zdvořilost není nutně předpokládána, ale je považována právě za jeden z důvodů, proč k odchylkám dochází, tedy je z principu kooperace odvozena (Brown-Levinson, 1987: 5).

Brownová a Levinson proto konstruují vlastní model, v němž se opírají o dva hlavní předpoklady: zaprvé, že účastníci interakce se snaží si při komunikaci zachovat tvář (původní Goffmanův a též lidový pojem) a současně dbají na to, aby neohrozili tvář toho druhého; zadruhé, že jednání účastníků komunikace je vedeno rozumem, tedy že volba výrazových prostředků je motivována nějakým racionálně opodstatněným záměrem (původní Griceova myšlenka), kterým může být i zdvořilost (1987: 5nn., 58, 67).

V rámci tohoto modelu lze u každého jedince rozlišit ještě dvě podoby tváře, související se dvěma klíčovými lidskými potřebami: touhou nebýt nikým omezován, tedy moci jednat svobodně a nezávisle - **negativní** tvář, a touhou být uznáván a respektován

⁶¹ Kritický přehled prací o zdvořilosti a jejich srovnání poskytuje Nekula (2017b, online).

ostatními, tzn. dosahovat s nimi souladu a souhlasu, sdílet s nimi postoje, být ostatními oceňován atd. - **pozitivní** tvář (1987: 13, 59, 61n., srov. též Tannen, 1987: 253). Tyto dvě tváře mohou být ohrožovány různým jednáním (*face-threatening acts*), a proto je v komunikaci užíváno spektra strategických, ať už přímých (inherentně zdvořilostních), nebo nepřímých (implicitních) prostředků s cílem poškození tváře minimalizovat nebo zcela odvrátit. V souladu s mírou vyjadřování úcty Brownová a Levinson (1987: 2) dále paralelně rozlišují pozitivní zdvořilost (posilující solidaritu mezi komunikujícími, což je časté např. mezi členy určité uzavřené sociální skupiny či komunity, 1987: 57) a negativní zdvořilost (vyjadřující zdrženlivost a úctu).⁶²

Zbývá ještě uvést dílčí strategie a vybrané prostředky pozitivní a negativní zdvořilosti. K negativní zdvořilosti Brownová a Levinson řadí ty, které nějakým způsobem vyjadřují respekt a minimalizují dopad tvář ohrožujícího jednání. Patří k nim zejména konvencionálně nepřímé vyjadřování, otázky a zmírňující výrazy, zdvořilostní pesimismus, omluvy, odosobnění, projevy úcty atd. (1987: 129nn.). Pozitivní zdvořilost využívá naopak strategií familiárnosti (1987: 101–129), jejichž smyslem je zdůraznit zájem o potřeby druhého, a to často až přehnaně (přehánění bývá doprovázeno paralingválními a mimojazykovými rysy), sympatizovat s ním, hledat soulad (př. skrze opakování) a vyhýbat se nesouhlasu (př. skrze parciální souhlas, milosrdnou lež; srov. též kap. 2.6.4), vtipkovat, být optimistický a v neposlední řadě vyjadřovat společenskou sounáležitost skrze tzv. *markery intragrupální identity* (př. formy oslovení, dialektální a sociolektální výrazy, přepínání kódů).

Ty jsou pro nás zvláště důležité, neboť jejich prostřednictvím lze vysvětlit skutečnost, že některé konverzační markery mohou být použity pouze za specifických podmínek, tzn. v určitých komunikačních situacích či společenských kontextech, jinak by mohly poškodit jak tvář adresáta, tak i samotného mluvčího (bude se jednat zejména o expresivnější či expresivně podané markery). Mimo tuto skupinu ukazatelů lze přirozeně počítat i s těmi, které přispívají k pozitivnímu zdvořilostnímu účinku výpovědi, např. nějak zmírňují nepříjemné sdělení, postoje či požadavky (tj. minimalizují ohrožení negativní tváře), nebo naopak signalizují souhlas a solidaritu (podporují pozitivní tvář).

⁶² Brownová a Levinson (1987) ve skutečnosti rozlišují tři *superstrategie*: pozitivní, negativní a tzv. *off-record*, která vykazuje nejvyšší míru zdvořilosti či úcty. Jak ale sami konstatují (1987: 21), *off-record* strategie přirozeně navazuje na negativní zdvořilost (je jejím extrémním pólem), a proto bývá zahrnována pod strategii negativní (srov. např. Tannen, 1987).

3.9.4 (A)symetrie, moc, solidarita, hierarchie

Zdvořilostní normy jsou navíc svázány, jak už bylo naznačeno v kapitole věnované konverzačním parametrům, také s otázkou sociální (ne)rovnosti, hierarchie, moci a s dalšími společensky podmíněnými fenomény (srov. též Brown-Levinson, 1987: 12; Gumperz, 1987: xiv), a to zejména v tom smyslu, že rozdílné postavení účastníků komunikace způsobuje, že je od nich očekávána jiná míra zdvořilosti. Každý má tudíž k dispozici odlišný repertoár prostředků adekvátních dané společensky nerovné komunikační situaci. Hierarchicky výše postavené osoby si proto mohou často (avšak ne vždy!) dovolit používat inherentně méně zdvořilé prostředky či (jinak nepříznakové) výrazy prezentovat méně zdvořilým způsobem než osoby v sociální nevýhodě vůči svému komunikačnímu partnerovi. Další alternativou je, že existují výrazové prostředky, které jsou impertinentní vždy, když dojde na sociální nerovnost, jelikož jejich užitím by se i výše postavený mluvčí mohl v očích druhých degradovat a poznamenat tím tak svoji tvář (srov. též Brown-Levinson, 1987: 18 – *markers of social relationship, address forms, markers of deference*, 30n. - *power*, 61 - *face*).

Je tak znovu zřetelné, že užívání jazyka je svázáno se společenskými normami a hodnotami, což nás odkazuje zpět k tomu, co zde bylo řečeno již několikrát (např. v kap. 3.4, ale i 2.7), a sice že při studiu řeči je nezbytné propojovat poznatky z lingvistiky a sociologie, případně spíše pragmatiky a sociolingvistiky. To koneckonců nejlépe vystihují právě Brownová a Levinson (1987: 56), když říkají, že „Sociolinguistics (...) ought to be applied pragmatics.“

Z obdobného hlediska vychází právě i interakční sociolingvistika (srov. Gumperz, 1987: xiv), k níž se hlásí také Tannenová a kol. (2007) v souborné monografii věnované výzkumu každodenní interakce členů rodiny doma a na pracovišti. Ta je pro nás významná proto, že se v ní autoři zabývají vztahy sociální distance a blízkosti, (a)symetrie, hierarchie a rovnosti, moci a solidarity (př. Tannen, 2007: 27nn.), tedy kritérii velice podobnými těm, na nichž staví svou teorii Brownová a Levinson (př. 1987: 12, 15). Dichotomicky pojímaná kritéria lze shrnout v tabulce následujícím způsobem (čerpáno z Tannen, 2007: 29, Fig. 2.1, přeloženo):

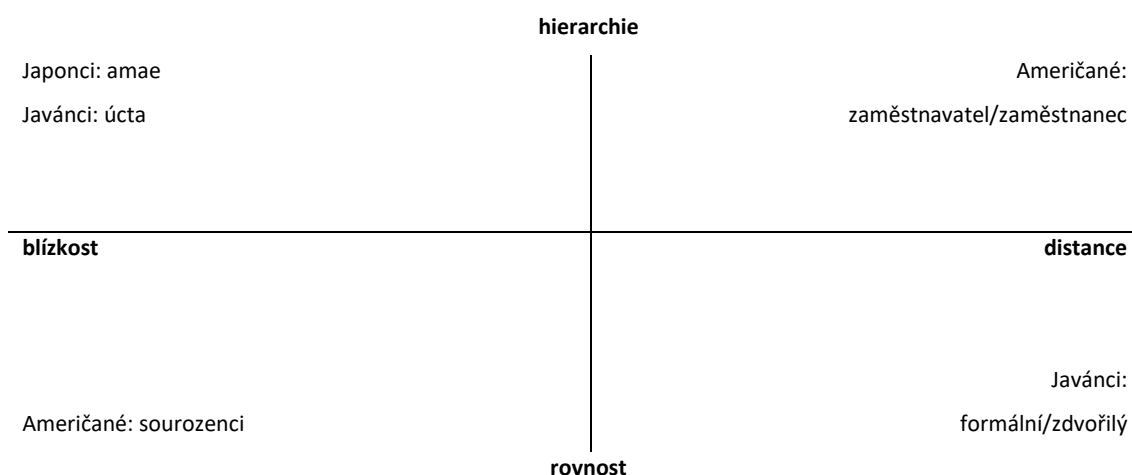
Tabulka 1: Jednorozměrný model sociálních vztahů

moc	solidarita
asymetrie	symetrie
hierarchie	rovnost
distance	blízkost

Ovšem Tannenová se staví kriticky k tradiční konceptualizaci sociálních vztahů v jednorozměrné bipolární rovině (viz tab. 1), kdy přítomnost jednoho polarizovaného aspektu (např. moci) vylučuje přítomnost pólu druhého (např. solidarity). Je totiž přesvědčena, že moc a hierarchii (ať už v rodině, nebo v jiných sociálních institucích) není možné chápat v opozici k solidaritě a konexi, ale naopak jako od sebe neoddelitelné a navzájem provázané složky. Tak i v konfliktu můžeme nalézt nejen stopy moci a nadřazenosti (vůle dosáhnout svého), ale i dimenzi solidarity a konexe (např. ve formě snahy dojít alespoň k nějakému kompromisu či řešení).

Tannenová tento jev vysvětluje tím, že všechny výpovědi jsou jednak *dvouznačné* v tom smyslu, že jsou schopny odrážet nebo utvářet i moc (hierarchii atd.) i solidaritu (rovnost atd.), jednak *polysémní*, neboť mohou odrážet či utvářet oboje současně. Tím se buduje složitější vícerozměrná síť (srov. zde tab. 2, čerpáno z Tannen, 2007: 30, Fig. 2.2, přeloženo), kde jeden jev nevyklučuje ten opačný, ale jejich poměr je proměnlivý vzhledem k situaci:

Tabulka 2: Vícerozměrný model sociálních vztahů

Pro ilustraci můžeme uvést příklad Tannenové (2007: 31nn.), jak v západních kulturách je (v rodině) za modelový průsečík vztahů moci a solidarity považována matka, která na jednu stranu vychovává (projev moci), ale na druhou stranu vytváří rodinná pouta (projev konexe). Velice často napomáhá otci – stereotypně představujícímu vrchol rodinné hierarchie – vytvořit si užší pouto s dětmi a současně s ním reprezentuje řád. Paralelně můžeme chápat i vztahy v institucionálním či jiném hierarchickém prostředí. Vícerozměrným spektrem lze vysvětlit třeba to, proč spolu např. při obědě nebo firemním večírku přátelsky konverzují nadřizený s podřizeným, ale v institucionálních podmínkách vztahům dominuje hierarchie.

A obdobně je tomu také s konkrétními jazykovými prostředky a konverzačními markery. Některé mohou být užity jak pro signalizaci blízkosti, tak pro signalizaci distance, někdy mohou vyjadřovat oboje současně, zatímco jindy mohou být více polarizovány a musí být kontrolován kontext jejich užití, aby nedošlo k porušení norem zdvořilosti.

3.9.5 Minimální strukturní jednotka v konverzaci

Posledním problematickým aspektem studia konverzace, který chceme zmínit, je určení minimální strukturní jednotky a rozpoznání jejích hranic. Jedno z hledisek jsme uvedli již v kapitole 2.6.1, když jsme hovořili o konstrukčních jednotkách repliky v rámci konverzační analýzy. Konstrukční jednotka, ale i celá replika může být tvořena slovem, větou, někdy i pouhým zvukem (např. u zpětnovazebních vodítek), ev. gestem, ovšem může mít i podobu mluvního aktu, významového celku,⁶³ souvětí apod. (srov. též Schiffrin, 2014: 191).

Z lingvistické perspektivy by se dalo říci, že minimální konverzační jednotkou je vlastně jakákoliv výpověď. Problém spočívá v tom, že u výpovědi v konverzaci je velice obtížné rozlišit její hranice.⁶⁴ Řetězec několika navazujících konstrukčních jednotek repliky jednoho mluvčího může být, např. dle Harrise (1951: 14 a též pozn. 13) či v duchu Bachtina ([1979], zde šp. překlad 1982: 250n., 260nn.), globálně považován za jedinou

⁶³ Popřípadě zdánlivě sémanticky bezvýznamového (ne)celku, který nabývá svého smyslu až v rámci určité situace (někdy dokonce pravého smyslu v interakci nenabývá, neboť může být jenom projevem samomluvy aktuálního mluvčího či interakčně nekoherentní poznámkou, „blábolem“ atd.).

⁶⁴ Za jeden z příkladů lze považovat i celek propojený pivotovým výrazem, jako: „*Oh it's w:wa:rm don'tchu think it i:s?*“ (příklad převzat z Claymana, 2013: 163, př. 17), kde není jisté, zdali pivot patří spíše k prvnímu nebo k druhému úseku, a vlastně ani není předmětné to zjišťovat, jelikož konverzačně podstatná je právě jeho „pokračovací“ funkce.

výpověď, ačkoliv v transkripci představuje třeba celý odstavec, často i tematicky nesusoudných „dílčích výpovědí“, resp. výpovědí v duchu pražském.⁶⁵ To by nebylo tak palčivé, kdybychom chtěli analyzovat tuto „globální“ výpověď jako celek. Komplikace však nastává, chceme-li studovat její dílčí úseky, a nejsme si jisti, jakým způsobem ji fragmentovat.

Jedním z možných přístupů fragmentování řeči na nižší jednotky je skrze tzv. **informační celky**, které jsou realizovány intonačně jako zvukové celky, resp. **promluvové úseky** (*tone groups, tone units*; Halliday, [1985], zde z rev. 2014: 92, 115nn.; srov. i Brown-Yule, 1983: 155nn.). Promluvové úseky jsou definovány rytmem řeči a přízvukem, ovšem navíc se podílejí i na konstruování významu tím, že souvislý tok řeči segmentují právě do informačních celků (Halliday, 2014: 15). Jak ale poukazují Brownová a Yule (1983: 158n.), v neplánované spontánní řeči často není možné odlišit promluvové úseky jen na základě fonologických kritérií, což koneckonců konstatuje i Halliday, když říká:

But unlike writing, which is captured (even if very briefly) in time, so that written units can be clearly marked off one from another, speech is fluid and kinetic: **there are no clear boundaries between its constituents**. So in a given passage of speech we can tell how many syllables there are, how many feet, and how many tone groups; and we can tell within limits where each one is located; but we cannot pinpoint exactly where each one begins and ends. So we determine the boundaries on theoretical grounds, making generalizations that have the greatest explanatory force (Halliday, 2014: 15, zvýraznění je naše).

⁶⁵ Harris vymezuje výpověď jako jakýkoliv úsek promluvy jedné osoby oboustranně ohraničený tichem (*silence*). Obvykle se neshoduje s hranicemi věty, přičemž jedna výpověď může být tvořena několika částmi, které lze za jiných okolností považovat za samostatné a ukončené výpovědi (1951: 14 a pozn. 13). Bachtin chápe výpověď jako jednotku komunikační a její hranice v diskurzu jsou dány vystřídáním komunikujících subjektů, tedy spočívají ve výměně mluvčích (1982: 260), u konverzace se proto prakticky shodují s hranicemi repliky (1982: 250n., 260). Oba přístupy, přestože se od sebe navzájem v mnohém liší, nahlížejí na výpověď jako na potenciálně vyšší celek, než je tomu možno v pojetí pražském, viz např. citace Hausenblase (1971: 27): „Výpovědi rozumíme jednotku stavby projevu uzavřenou koncovým signálem. Jazykový projev je tvořen buď jednou, nebo (častěji) více výpověďmi. Výpověď má 1. stránku zvukovou (jejím základem je průběh intonační linie) nebo grafickou; prostředky zvukovými nebo grafickými se udává zvl. též koncový signál. 2. Výpovědi mohou mít gramatickou formu větnou (a souvětňnou) nebo nevětnou. 3. Rozvinutí tématu rozvitých výpovědí větných (a souvětňných) se děje členěním na tzv. východisko a jádro (= aktuální členění výpovědi). Podřadné souvětí tvoří v konkrétních projevech jednu výpověď, jak ukazuje koncový signál i aktuální členění. Souřadné souvětí nebo (přiraděné spojení nevětných útvarů) tvoří více výpovědí: koncový signál, který by byl u jednotlivých výpovědí možný (na rozdíl od větných složek podřadného souvětí), se u nich však neuplatňuje (s výjimkou poslední výpovědi), na znamení toho, že soubor daných výpovědí tvoří vyšší celek.“ Převzato z Horálka (1976).

Kritika Brownové a Yula spočívá rovněž v tom, že ve spontánní řeči lze identifikovat i několik prominentních přízvukových vrcholů a změn polohy hlasu v rámci jednoho celku, což je v rozporu s Hallidayovým konceptem jediné tónické stopy či slabiky na celek (2014: 116). Navrhují proto (podobně jako Harris u výpovědi, 1951: 14) řídit se při vymezení řečových celků **pauzami**, které jsou snadno identifikovatelné a lze je přesně počítat na sekundy. Podle určitých časových intervalů se pak rozhoduje, zda mluvčí uzavřel informační celek či zda se pouze nadechl, krátce zamyslel apod. (Brown-Yule, 1983: 161nn.). Z delších pauz lze např. vyvozovat neuskutečněné vystřídání mluvčího, kdy bylo v rámci TRP možné nebo dokonce žádoucí (např. v sekvenci otázka-odpověď; což je dále možno interpretovat jako komunikační záměr nebo jako technický problém s kanálem, pokud posluchač nerozuměl sdělení apod.).

Sporným bodem tohoto přístupu však je, že pro každého mluvčího je charakteristický jiný rytmus, resp. tempo vyjadřování a paušální aplikování předem definovaných intervalů je často neudržitelné a muselo by permanentně podléhat revizi (stanovení individuálního intervalu závisí na pravidelném řečovém rytmu jednotlivce, viz Couper-Kuhlen, 2003: 26). To je velice neefektivní. S nepraktičností se pak musí vypořádat také výzkumník, který se i přes tyto nedostatky rozhodl pauzy přesně počítat, což značně problematizuje a prodlužuje proces transkripce. Pauzy dále nezaručují jasný signál, že mluvčí dohovořil, neboť ve spontánní a neplánované konverzaci dochází k různým nepředvidatelným vlivům, jako jsou nečekané situační podněty (např. letící letadlo, plačící dítě, vařící se voda na čaj), které poutají pozornost mluvčího a přimějí ho přestat hovořit, ačkoliv myšlenku ještě nedokončil. V literatuře DA jsou pauzy rovněž pojímány jako fáze, v níž si mluvčí rozmýšlí, co bude říkat dále, nebo jako alternativa interpunkčních znamének. Tyto pauzy ovšem bývají často vyplněny markery (kontinuátory nebo *fillery*, př. Brown-Yule, 1983: 164), které ticho vlastně eliminují a samy se tak mohou stát hranicemi určitého promluvového celku.

Intonačním hlediskem se z několika perspektiv zabývala i Couper-Kuhlenová (2003: 13–34). Za zajímavý pro naši práci považujeme koncept související s Gumperzem (srov. kap. 3.6), který k intonaci přistupuje jako k hlavnímu kontextualizačnímu vodítku při rozlišování minimálních celků konverzace. Ovšem ani tato perspektiva není dostačující, jelikož např. to, že mluvčí klesne hlasem, ještě nemusí znamenat, že ukončil svou repliku, a proto je třeba počítat i s vodítky jiného druhu (sémantická, sociokulturní aj.).

Vzhledem ke všem dosud uvedeným problémům s jasnou signalizací hranic minimální konverzační jednotky, ale i k těm, které zde zmíněny nebyly, a přesto mají na její

vymezení vliv, bývá obvyklé, že výzkumníci staví na jakési – z hlediska běžného uživatele jazyka – intuitivně rozpoznatelné⁶⁶ fúzi zvukových, významových a strukturních rysů (srov. např. Clayman, 2013: 152–158; Schiffrin, 1987: 31nn., Brown-Yule, 1983: 167n.). Důvodem je především to, že takové řešení lze považovat za ekonomické a časově a technicky nejméně náročné. Je proto přirozené, že se v praxi u různých autorů můžeme setkat s nestejnou transkripcí identických zvukových dat (Schegloff, 2007: 65, př. 5.08; Pomerantz-Heritage, 2013: 215, př. 6; Wooffitt, 2005: 207, př. 9.13), což by mohlo mít za následek zpochybnění spolehlivosti a opakovatelnosti analýzy, ovšem je zároveň pozoruhodné, že odchylky ve vnímání ukončených konverzačních celků jsou zpravidla tak malé nebo vzácné, že je lze nezdědkovat za zanedbatelné (popř. za věc grafické úpravy). Tento poznatek by nicméně vyžadoval systematický psycholingvistický výzkum, což ale není smyslem této práce.

Na tomto místě se proto spokojíme s konstatováním, že při studiu konverzačních markerů výzkumníka zajímají právě ty komunikační jednotky či celky, na něž má marker dopad a k jejichž ohraničení sám přispívá (či je *uzávorkovaná*, srov. Schiffrin, 1987: 35–37). Přitom velice často záleží na tom, o jaký konkrétní ukazatel nebo o jaké jeho konkrétní užití se jedná, neboť ze své polyfunkční podstaty mohou ovlivňovat jak slovo, tak mluvní akt, větu, repliku nebo i sekvenci, případně celou konverzaci. Při našich analýzách nicméně budou brány v potaz pauzy, některé intonační a jiné prozodické rysy, stejně jako vybrané mimojazykové aspekty (více zde v poznámkách k transkripci, kap. 8.1, ale i v celé kap. 8) a samozřejmě i význam, struktura a distribuce.

3.10 Španělská koncepce analýzy diskurzu

S ohledem na téma a geolektální orientaci práce považujeme za vhodné ještě krátce představit španělské pojetí analýzy diskurzu, což chápeme jako nezbytnou součást předmluvy k následné rekapitulaci různých přístupů k diskurzním a konverzačním markerům.

V případě španělského, resp. hispanofonního přístupu k analýze diskurzu nemůžeme hovořit o jednotné a konkrétní škole s vlastním pojmovým aparátem a svébytnou metodologií, jako je tomu např. u interakčního přístupu georgetownské DA (Schiffrinová, Tannenová, ev. Gumperz aj.; viz kap. 1.1), u birminghamské školy (Stubbs, Coulthard, Sinclair; viz kap. 2.3), u van Dijkovy koncepce (např. kap. 3.2, 3.7 aj.) či u ženevské,

⁶⁶ Není vyloučeno, že identifikace ukončeného celku je prováděna i kontrastivně, na základě přirozené schopnosti rozpoznat celek neukončený (srov. Clayman, 2013: 152n.)

resp. frankofonní DA (Roulet, Auchlin aj.; viz kap. 2.3), z nichž všech španělští autoři do větší či menší míry vycházejí (srov. např. Gallardo, 1996; Briz, 1997a; Calsamiglia-Tusón, 1999; Tusón, 2002). Nicméně samotná analýza diskurzu ve smyslu lingvistické subdisciplíny se těší v hispanofonním prostředí velkému zájmu a je již pevně zakořeněným a tradičním směrem španělské jazykovědy.

K nejvýznamnějším španělsky píšícím autorům, zabývajícím se pragmatikou a analýzou diskurzu, resp. konverzace, patří nepochybně Antonio Briz Gómez (např. *El español coloquial en la conversación: Esbozo de pragmagramática*, 1998 ad., srov. též seznam použité literatury) spolu s kolektivem autorů sdružených v rámci uskupení „Val.Es.Co.“, které studuje převážně hovorovou mluvu a mj. se také podrobně zabývá pragmatickými, resp. diskurzními markery ve španělštině (viz *Diccionario de partículas discursivas del español - DPDE*, 2008, online).⁶⁷ Výraznými členy Val.Es.Co. a specialisty na oblast diskurzu jsou dále Antonio Hidalgo Navarro a Salvador Pons Bordería, klíčovým přispěvatelem do databáze partikulí DPDE je José Portolés Lázaro (viz např. *Marcadores del discurso*, 1998), o němž ještě bude dále zmínka, a další. Výsadnímu postavení ve španělské DA se těší také Helena Calsamigliová Blancafortová a Amparo Tusónová Vallsová (autorky klíčové publikace *Las cosas del decir: manual de análisis del discurso*, 1999; viz citace níže), již zde zmiňovaná Beatriz Gallardová Paúlsová (1996), ale např. i nizozemský pragmalingvista a hispanista Henk Haverkate (*La cortesía verbal: estudio pragmalingüístico*, 1994 aj.).

Z argentinské jazykovědy v oblasti diskurzu, konverzace a pragmatiky vyniká zejm. Diana Bravová (*Pragmática sociocultural: estudios sobre el discurso de cortesía en español*, 2004: souborná monografie, jejímž koeditorem je i Antonio Briz), která se zaměřuje na otázky zdvořilosti, a María Marta Garciová Negroniová (např. *La enunciación en la lengua: de la deixis a la polifonía*, 2001, spoluautorkou publikace je i Marta Tordesillasová Coladová), u níž je patrný vliv bachtinovského pojetí enunciací a diskurzu (srov. kap. 3.9.5), což je charakteristickým rysem a tradičním inspiračním zdrojem nejen latinskoamerické pragmatiky a analýzy diskurzu, ale často obecně hispanofonní lingvistiky (srov. též Calsamiglia-Tusón, 1999: 24).

⁶⁷ Kolektiv Val.Es.Co. je mj. také autorem transkripčních pravidel pro přepis nahrávek ve španělském jazyce, které v modifikované podobě používáme i v této práci (viz kap. 8), a dále autorem orálních korpusů *Corpus Val.Es.Co. de conversaciones coloquiales* (koord. Antonio Briz) a *Corpus Val.Es.Co. de entrevistas* (koord. José Ramón Gómez Molina).

Naší snahou však není vyjmenovat zde všechny představitele španělské a latinskoamerické analýzy diskurzu a zcela nevyhnutelně jsme se museli omezit na uvedení pouze několika jmen z široké základny autorů zabývajících se tak rozličnými aspekty pragmatiky a analýzy diskurzu (resp. též konverzační analýzy), jako jsou na jedné straně pragmatické konektory či markery a na straně druhé otázky adekvátní stylové variace, zdvořilosti, deixe, polyfonie aj. Největší důraz zde však klademe na práci Antonia Brize, u nějž jsme se již v předchozích kapitolách stručně zmínili o jeho koncepci koherence v konverzaci, jelikož věnuje zvýšenou pozornost právě neformální, resp. hovorové (ve šp. *coloquial*) komunikaci a s ní souvisejícím jazykovým jevům a prvkům, především pak pragmatickým konektorům, což je velmi blízké obsahu námi předkládaného textu. Neopomenutelný je v oblasti studia konverzačních markerů také přínos Josého Portolése Lázara a Maríi Antonie Martínové Zorraquinové (viz též další oddíly), ačkoliv z těchto autorů čerpáme spíše okrajově, jelikož cílem této práce je maximálně se oprostít od dosavadních klasifikací (k tomu více viz následující kapitola). Významnou přispěvatelkou k tématu je i Noemí Domínguezová Garciová (2016; DPDE).

Tuto odbočku ke španělskému pojetí analýzy diskurzu bychom rádi shrnuli tím, jak vlastně diskurz a jeho minimální jednotku chápe. Vybrat však jedinou definici z celého spektra hispanofonní literatury na toto téma je velice obtížné. Volíme proto takovou definici, která je již tradiční a široce uznávaná a současně blízká koncepci naší práce v tom smyslu, že diskurz považuje za sociální fenomén, což se mj. blíží také anglofonní perspektivě Schiffrinové, Gumperze, Hymese, Brownové a Levinsona a dalších, ze kterých zde v mnoha ohledech čerpáme. Konkrétně se jedná o vymezení Calsamigliové a Tusónové:

Hablar de discurso es, ante todo, hablar de una práctica social, de una forma de acción entre las personas que se articula a partir del uso lingüístico contextualizado, ya sea oral o escrito. El discurso es parte de la vida social y a la vez un instrumento que crea la vida social. Desde el punto de vista discursivo, hablar o escribir no es otra cosa que construir piezas textuales orientadas a unos fines y que se dan en interdependencia con el contexto (lingüístico, local, cognitivo y sociocultural) (Calsamiglia-Tusón, 1999: 15).

Podstatným rysem studia diskurzu je dle těchto autorek také to, že předmětem analýzy jsou přednostně empirická data, vzhledem k tomu, že reálné užívání jazyka je vázáno na kontext, je jeho součástí a zároveň se samo podílí na jeho utváření. Proto je nezbytné, aby analýza diskurzu získávala data přímo z jejich přirozeného prostředí. Za minimální

jednotku pro výzkum je pak považována výpověď, která může a nemusí mít formu věty (Calsamiglia-Tusón, 1999:17).

Briz (např. 1997a: 9–10), který ve svém přístupu v mnohém vychází z Teuna van Dijka (1977), shrnuje, že analýza diskurzu se zaměřuje na komplexnější jazykové jednotky než analýza gramatická, ačkoliv tyto jednotky nemusejí být nezbytně přímo nadvětné. Patří k nim *text* (tj. diskurz bez kontextu) a *diskurz* (tj. text a kontext). Ještě komplexnější jednotkou je dle Brize tzv. *konverzační diskurz* (*discurso conversacional*, viz též zde pozn. 22 a dále v textu), a to především pokud se jedná o hovorovou, neformální konverzaci, která zprostředkovává přístup ke skutečnému užívání jazyka. Klíčové přitom je, že na jazyk je nahlíženo jako na komunikační nástroj, a proto se diskurzí analýza musí zabývat studiem komunikačních (tj. v komunikaci skutečně existujících) jednotek (srov. kap. 3.9.5).

Co se týká vztahu textové a diskurzí analýzy, z výše uvedeného by mohlo plynout, že Briz odděluje text a diskurz podle toho, zda je, nebo naopak není pamatováno na kontext, což však následně reformuluje a upřesňuje, že vzhledem k pragmlingvistickým průnikům textové lingvistiky a analýzy diskurzu lze na tyto koncepty nahlížet jako na víceméně synonymní:

Utilizamos ambos como sinónimos, puesto que el enfoque pragmático actual ha acabado por vincular la Lingüística del texto con el Análisis del discurso, perspectivas de análisis antes diferenciadas según la unidad de texto se considerara como producto, estático, o como proceso interactivo, dinámico;⁶⁸ es decir, según se entendiera el texto sin contexto (=texto) o con contexto (=discurso) (Briz, 1997b: 79, pozn. 1).

Podrobněji o vymezení vztahu textové a diskurzí analýzy nejen v hispanofonním prostředí a o dalších problémech spojených s analýzou diskurzu píše Garridová Rodríguezová (2002).

Zbývá ještě představit Brizovo (1997a: 10, 1198: 42 aj.) vymezení konverzace, které je velice podobné angloamerickým definicím (především práci Sackse a kol., př. 1974 aj.): konverzace je sledem dvou a více předem neurčených promluvových replik (*turnos de habla*), při níž dochází k výměně komunikačních rolí mezi mluvčím a posluchačem, což přispívá ke konverzační dynamice; konverzace je dále regulovaná pravidly střídání replik a požadavky na koherentnost. Hovorová konverzace (*conversación coloquial*) musí

⁶⁸ Viz věta jako předmět, text jako produkt a diskurz jako proces (Brown-Yule, 1983: 23–25), kap. 3.1.

navíc splňovat kritérium nepřipravenosti, musí probíhat tváří v tvář na určitém místě a v určitý okamžik (tady a teď) a jejím hlavním smyslem má být komunikace pro komunikaci (srov. zde cit. Hoffmannová, 1996). Obvyklými (avšak ne již nezbytnými parametry) hovorové konverzace jsou také sociální rovnost partnerů, blízký vztah, předem nespecifikované téma hovoru a neformálnost.

Konverzace je tak do značné míry specifickým komunikačním systémem. Nutno však dodat, že jakkoliv může konverzace působit z lingvistického hlediska svébytně, nebývá na ni ve španělsky psané literatuře nahlíženo odděleně od pojmu diskurz a je chápána jako jeho dílčí poddruh (tj. v rozporu se Schegloffem, 2003, viz kap. 3.2, ovšem v souladu s georgetownskou DA: Schiffrin a kol., 2003; Schiffrin, 1987; 2014). Možná i proto se ve španělsky psané literatuře obtížněji hledají práce orientované na konverzační analýzu v užším smyslu slova, resp. v koncepci Sackse a kol., 1974 (viz zde celá kap. 2), jelikož studium konverzace je obvykle formálně realizováno pod záštitou analýzy diskurzu. A od chápání *konverzačního diskurzu* jako podmnožiny se pak rovněž odvíjí klasifikace diskurzních a konverzačních markerů. O tom však pohovoříme v následující kapitole.

Již nyní ale předesíláme, že popis existujících systémů si neklade za cíl být komplexní ani vyčerpávající, ale spíše okrajový a orientační, jelikož v předkládané práci se naopak snažíme oprostít od dosavadních klasifikací a studovat zvolený marker na základě interdisciplinárního přístupu plynoucího ze zde představovaných konverzačně-analytických, diskurzně-analytických, funkčních, pragmatických a sociolingvistických konceptů a premis, které zrekapituljeme v kap. 3.11.2.

3.11 Konverzační markery

Pojem *konverzační markery* (ukazatelé) není v literatuře běžný, jak jsme viděli již v kap. 2.7, a konkrétně v oblasti (nejen americké) analýzy diskurzu jednoznačně převládá termín *diskurzní marker* (ev. partikule, viz níže) už jen z toho důvodu, že na diskurz bývá v rámci této disciplíny nahlíženo jako na obecnější, nadřazený pojem, zatímco konverzace, příp. i text mají představovat jeho dílčí složky (viz např. Stubbs, 1983:1, Schiffrin, 2014: 190 a terminologická diskuze v kap. 3.1–3.2). Vymezení konverzace jako podsložky diskurzu je pak dále patrné u Brownové a Yula (1983: 228), ale i u španělských (např. Briz, 1997a: 9–10, 1998: 165, Berenguerová, 2001) a některých českých autorů (např. Hoffmannová, 1996), kteří ji označují za *konverzační diskurz* (*conversational discourse*, *discurso conversacional*).

Je proto přirozené, že v souladu s touto tradicí bývá i při studiu ukazatelů za nadřazený pojem označován termín *diskurzni* marker, jenž je používán pro všechny markery bez ohledu na to, zda se vyskytují v psaných textech, či mluvené konverzaci. Španělští autoři, zejména Martínová a Portolés (1999) a jejich následovníci, pak v rámci diskurzních markerů vydělují (vedle *estructuradores de la información, conectores, reformuladores* a *operadores argumentativos*) podskupinu *marcadores conversacionales*, u níž zdůrazňují její specifika (vlastnosti, funkce), jež nelze zcela spolehlivě sloučit s vlastnostmi ostatních druhů ukazatelů (jedná se např. o fatičnost, interaktivnost, charakteristickou intonaci). Tento typ ukazatelů je také klíčový pro naši práci, nicméně my se v duchu Schegloffova přesvědčení (2003: 230), že naopak prvotní formou užívání jazyka byla konverzace a diskurz je jejím poddruhem, budeme snažit tento typ markerů vymezovat jako samostatný, vzhledem ke svébytnosti konverzačního systému a spontánní mluvené interakce jako takové.

S ohledem na tradici ale nejdříve představíme základní koncepci *diskurzni*ch markerů v rámci diskurzně-analytického přístupu, abychom neopomenuli zásadní přínos této disciplíny pro jejich studium, neboť je to právě v analýze diskurzu, kde nacházejí své teoretické ukotvení a referenční základnu. Za klíčovou, jednu z nejcitovanějších a vlastně i průkopnickou práci (ačkoliv se nejednalo o první příspěvek k tématu, viz historie níže) je považována publikace *Discourse markers* (1987) od Deborah Schiffrinové, k níž jsme již několikrát odkazovali. U Schiffrinové (1987, 2014) je zajímavé, že pro analýzu *mluveného diskurzu* používá konverzačně-analytické metody a koncepty (systém střídání replik, poziční kritérium), zatímco při analyzování *psaného diskurzu* vychází převážně z poznatků textové lingvistiky (resp. z Hallidaye a Hasanové, 1976; viz i kap. 3.2: pozn. 20). Její přístup je navíc navázán na sociolingvistické hledisko (Gumperz, Labov).

Schiffrinová však tyto přesahy explicitně zmiňuje a na jejich průniku staví právě konceptuální původ georgetownské analýzy diskurzu (viz též kap. 1.1). Není proto překvapující, že v publikaci s názvem *Discourse markers* (1987) analyzuje převážně interakční, tj. konverzační markery, jakými jsou např. *oh, well, you know, I mean*, ale i konektory jako např. *so, and, but*, u nichž není primárně zkoumána jejich spojovací či relační funkce na (sou)větné úrovni, ale jejich pragmatické užití v interakci. Analýzy jsou pak prováděny jak z kvalitativního, tak i z kvantitativního hlediska, ovšem kvantitativně je vyhodnocováno zejména poziční kritérium (srov. i Schiffrin, 1985) a sociální faktory (např. pohlaví, věk, etnicita, náboženské vyznání, povolání) jsou pouze shrnuty v sekci,

kteřá představuje jednotlivé účastníky výzkumu (1987: 44nn., 2.2.2 *The speakers*), popř. v relevantních případech zmiňovány v komentářích k uváděným příkladům.

Schiffrinová své analýzy opírá o systém založený na směnné, akční a ideační struktuře, participačním rámci a sdílené znalosti (viz kap. 3.7) a demonstruje je na krátkých konverzačních fragmentech obsahujících studovaný marker (v rozsahu výpovědi či repliky, sekvence, kratší směny). Nakonec uzavírá svou publikaci konstatováním, že takto chápané *diskurzni* (tedy vlastně konverzační) markery jsou kontextovými souřadnicemi hovoru (*contextual coordinates of talk*, 1987: kap. 10), jež tím, že jako indexikální prvky ukotvují interakci v kontextu a signalizují víceúrovňové vztahy, zároveň garantují její koherentnost (1987: 315). Též je označuje za jednotky, které tzv. *uzávorkovávají*, resp. ohraničují své referenční jednotky (např. 1987: 36nn.).

Vzhledem k tomu, že ale konverzační markery, jež analyzuje, jsou různého druhu (jedná se o značně heterogenní skupinu), konkrétní závěry, které prezentuje, se týkají převážně jednotlivých markerů a nedospívá k žádné klasifikaci ani komplexnější generalizaci, kromě již výše uvedeného. Jako jedno z podstatnějších zobecnění se však jeví skutečnost, že markery se podílejí na konečném smyslu výpovědi a na její následné interpretaci jak svým pragmatickým dosahem, tak i svou jazykovou formou (původními sémantickými a gramatickými vlastnostmi; 1987: 315, 317, viz i citace níže).

Musíme však nesouhlasit s tím, že žádné markery samy o sobě nejsou nositeli sociálního nebo expresivního významu, jak tvrdí (1987: 318; svůj postoj doložíme analýzami zejm. v kap. 8, 10). Její přístup zde nicméně podrobněji zmiňujeme, neboť je kompatibilní s východisky představenými v dosavadních kapitolách a bude inspiračním zdrojem pro naše analýzy, byť z něj přímo nevycházíme, jelikož nás bude zajímat např. i Jakobsonovo funkční hledisko, relevantně-teoretický přístup či variační paradigma. Náš výzkum je dále motivován zkušenostmi z dřívějších projektů.

U diskurzniích markerů, tak jak je prezentuje Schiffrinová (1987), je opět zdůrazněn jejich polyfunkční charakter, syntaktická autonomie a význam pozičního kritéria tím, že i jeden a tentýž marker se objevuje v různých kontextech a na různých pozicích, a tudíž plní i rozmanité funkce (ty bývají chápány různorodě a nejsou vztahovány k žádnému koherentnímu teoretickému rámci, srov. též níže 3.11.1). Schiffrinová (1987) nicméně neposkytuje žádnou definici toho, co se pojmem *diskurzni marker* vlastně rozumí.

To objasňuje Blakemorová (2006), která poukazuje i na další významné aspekty týkající se ukazatelů, vč. terminologické plurality. Tato autorka označuje diskurzni markery za „syntakticky velmi různorodou třídu“ (2006: 221 aj.) a je skutečně jen velmi

obtížné hovořit o nějaké homogenní „kategorii“, neboť markery jsou zastoupeny tak rozličnými slovními druhy, jako např. příslovci, částicemi, spojkami a spojovacími výrazy, citoslovci, konkrétními tvary jmen a sloves, ale i ustálenými slovními spojeními (k slovnědruhovému zastoupení markerů viz i kap. 3.11.3). Přírozeným důsledkem této kategoriální diverzity, ale především značné teoretické a metodologické plurality při jejich výzkumu, pak je, že jsou pro ukazatele užívána různá označení, mezi nimiž převládají *diskurzni* nebo *pragmatické markery*, *částice*, *konektory* či *operátory* (pro přehled názvů viz např. Blakemore, 2006: 221; Fraser, 1999: 931, 2009: 294; Schiffrin, 2003: 67, pozn. 2; ev. Šmídová, 2012a: 12n., pro šp. Pérez-Patiño, 2014: 121).

Blakemorová (2006: 221n.) k základnímu vymezení uvádí, že nejběžnější název, jímž je termín *diskurzni markery* (*discourse markers*, ve šp. analogicky *marcadores del discurso*, *marcadores discursivos*), se opírá o dvě složky: 1. přívlastek *diskurzni* odkazuje k tomu, že dané jazykové jednotky musejí být vztahovány k diskurzu a nikoliv k větě, 2. pojmenování *marker* pak odráží skutečnost, že význam těchto jednotek je dán tím, co indikují, na co poukazují, resp. co signalizují, spíše než tím, co samy popisují.

S tím souvisí také tradiční přesvědčení (srov. např. Fraser, 1990), že markery jsou spíše procedurální jednotky, které postrádají vlastní pojmový či referenční význam, jejich úkolem je zejména usouvztažňovat jednotlivé části diskurzu a orientovat jeho příjemce a smysluplné jsou až v kontextu. Nicméně Blakemorová následně uzavírá, že některé markery jsou nositeli konceptuálního významu, resp. samy přispívají k obsahu výpovědi (např. *frankly*, *damn*, 2006: 221, 230). Fraser v pozdější práci (2009: 15n.) navíc argumentuje, že za jistých okolností mohou současně fungovat jak konceptuálně, tak procedurálně, a proto je třeba tuto distinkci považovat za překonanou (více k opozici konceptuální-procedurální viz Rysová, 2015: 35). Podobně Schiffrinová dodává, že markery, které zkoumala (s výjimkou *oh* a *well*) mají svůj význam, a připojuje:

The meanings conveyed by markers not only **restrict** the discourse in which they can occur, but also influence the overall meaning of that discourse (Schiffrin, 1987: 314, zvýraznění je původní).

Jakkoliv ale ukazatelé mohou zastupovat i jinou než indikační úlohu, název *diskurzni markery* je natolik ukotvený v lingvistické tradici, že přetrvává, a to i u autorů, kteří se vlivem odlišného teoretického východiska hlásí i k jiným názvům. Jedním z nich je právě i Fraser, který se v některých svých pracích přiklání k pojmu *pragmatické markery*

(1996), neboť jeho přístup je orientován převážně pragmaticky (srov. i Schiffrin, 2003: 59), ovšem v řadě publikací též používá termín *diskurzí* markery (např. 1999, 2009).

Problém pro naši práci spočívá v tom, že přívlastek *diskurzí* je příliš svázán i s textovými konektory a operátory, jež jsou svou podstatou a funkcemi v různých ohledech vzdáleny konverzačním ukazatelům, a proto se od něj v této práci hodláme odklonit, byť mnohé vlastnosti jsou všem markerům společné (např. funkce propojovací, resp. relační, či jejich schopnost řídit inference a usnadňovat interpretační proces – jak ale tvrdí Pérez a Patiňová, 2014: 134n., někteří autoři tyto vlastnosti konverzačním markerům nepřiznávají). Nechceme přitom tvrdit, že by konverzační markery měly být kategoricky vydělovány vždy. Naši motivací pro jejich odlišování je náš aktuální eminentní zájem pouze o tento typ markerů a specifik jejich výzkumu plynoucích z esence přirozené interakce *tváří v tvář*. Ještě před jejich vymezením se však krátce pozastavíme u, s jistou nadsázkou řečeno, *historie* výzkumu markerů, aby jednoznačně vyplynula jejich relační podstata.

Schiffrinová, Fraser a Blakemorová nepochybně patří v mezinárodním měřítku k nejvýznamnějším autorům zabývajícím se diskurzí markery a stojí za zmínku, že každý reprezentuje poněkud odlišné teoretické hledisko. Schiffrinová se orientuje spíše sociolingvisticky, Fraser pragmaticky a Blakemorové je vlastní relevantně-teoretický přístup. Prvotní impuls k systematictějšímu studiu markerů ale tradičně bývá připisován publikaci *Cohesion in English* (1976) Hallidaye a Hasanové, o níž byla řeč již v kap. 3.7 (k historii též Fraser, 2009: 294, který neopomíjí ani přínos van Dijk a Ducrota).

V dané publikaci Halliday a Hasanová ještě nehovoří o ukazatelích či markerech, ale svým zájmem o sémantické vztahy, které činí z textu více než jen neuspořádaný sled vět, dávají podnět k tomu, aby byly blíže prozkoumány takové jazykové jednotky či prostředky, jež právě mají schopnost propojovat jednotlivé části textu, ev. diskurzu, a přispívat k jeho lokální, ale i globální soudržnosti a smysluplnosti. Zaměříme-li se zde pouze na *spojovací* kohezní prostředky, upozornili jsme dříve (kap. 3.7), že kromě těch, které reprezentují vztahy slučovací (např. *and, nor, furthermore*), odporovací (např. *yet, though, but, however*), příčinné (např. *so, then, therefore*) a časové (např. *then, next, at first*), Halliday a Hasanová uvažují rovněž tzv. *kontinuátory* (např. *now, well, anyway, after all*), jež lze považovat za předchůdce především konverzačních markerů a které jsou definovány tím, že svou propojovací funkci plní až ve vlastním komunikačním procesu, resp. v konverzaci a nikoliv na (sou)větné úrovni (1967: 267nn.).

V souvislosti s konverzační koherencí jsme ale již také zmínili (kap. 3.7), že Halliday a Hasanová (1976: 327) přiznávají hlavní zásluhy Sacksovi a Schegloffovi. Konkrétně jim připisují objevení principů regulujících přebírání slova, ale i prvků signalizujících (*marking*) repliku, resp. její hranice. Ty pak přirovnávají k jimi definovaným kohezním spojovacím prostředkům. Je proto nasnadě, že východiskem zájmu o markery, alespoň o ty konverzační, je konverzační analýza (ad výraz *well* aj., viz kap. 2.6-2.7), jakkoliv pro ni samotnou nejsou původním cílem výzkumu.

Tím dospíváme k předmětu *konverzačních* ukazatelů. Nezbyvá než podotknout, že ačkoliv je naše práce orientována na španělský jazyk, vycházeli jsme převážně z autorů angloamerické tradice, a to z následujících důvodů: prvním z nich je skutečnost, že španělskou koncepcí markerů (především pak přístupem Martínové a Portolése, 1999, ale např. i Brize, 1998, 2010 či Boyerové, 2005) jsme se zabývali již v našich předchozích pracích (Šmídová, 2012a, 2014a). Druhý spočívá v tom, že téma markerů, ale i konverzačně-analytické principy, které nás zde zajímají, byly primárně ukotveny převážně v anglofonní literatuře. Třetí odůvodnění se zakládá na tom, že španělské přístupy jen zřídka systematictěji uvažují sociální dimenzi (na rozdíl od Schiffrinové, 1987). Konečně poslední motivací je argument, že španělsky publikující autoři se nezřídka sami opírají o anglofonní literaturu, což jsme si mohli ověřit v kap. 3.9.2, 3.10, a dokládají to např. i Pérez a Patiňová (2014) ve svém přehledovém článku o různých perspektivách nahlížení na markery, jejich funkce, vlastnosti a definice (srov. i Šmídová, 2012a: 13).

3.11.1 Vymezení konverzačních markerů

Za konverzační markery v této práci označujeme takové ukazatele, jež jsou typické pro všední, spontánní, orální interakci, která probíhá v bezprostředním styku minimálně dvou osob, v určitý čas a na určitém místě (*tváří v tvář, tady a teď*; srov. i Briz, or. [1996], zde 2010: 32). Taková komunikace je charakteristická např. tím, že v ní dochází k zadrhávání, přerušování, přerušování a obecně neplynulosti hovoru způsobené jeho nepřipraveností. S překonáváním těchto obtíží vypomáhají právě i konverzační markery. Konverzace je dále doprovázena gestikulací a mimikou, změnami v intonačním průběhu, nepravidelnou akcentací a dalšími mimojazykovými projevy. Uvedené parametry nejsou běžné pro formálnější styk nebo psanou komunikaci (srov. kap. 3.4) a představují základní argument pro samostatné studium konverzačních markerů.

Na druhou stranu diskurzí, textové či konverzační markery mají společné to, že předcházejí dezinterpretaci a pomáhají maximalizovat srozumitelnost sdělení (řídí či „navádějí“ inferenční procesy). Propojovací úlohu ukazatelů, ale i vztah mluveného a psaného projevu, popisuje svou definicí *pragmatických konektorů* (později *markerů*, viz 1998: 224nn.) např. Briz:

Se trata de fórmulas que vinculan semántica y pragmáticamente el antes con el después, lo dicho con lo que se sigue diciendo o se va a decir. Algunos de estos signos actúan en el **habla**, como las **conjunciones**, con un papel de **enlace**, pero a su vez manifiestan **otro tipo de valores ausentes en éstas** (Briz, 2010: 50, zvýraznění je naše).

Z Brizovy definice je patrné, že markery operující na úrovni *řeči* (či promluvy) sdílejí se spojkami právě spojovací funkci, ale zároveň jsou v řadě aspektů odlišné. Pro tohoto autora je navíc přednostní zájem o konverzační jevy a obecně spontánní hovorovou interakci charakteristický (srov. tituly jeho publikací v seznamu literatury). Je tak zřetelné, že i on považuje konverzaci za svébytný systém, ačkoliv ji v rámci tradice zahrnuje pod pojem *discurso conversacional* (viz výše).

Na podobný problém jsme se snažili poukázat i v naší pracovní definici z první kapitoly (pozn. 2) tím, že jsme ve všech ohledech důsledně vyjmenovávali jak *diskurz*, tak i *konverzaci*. Ačkoliv daná definice byla pouze provizorní (měla být k dispozici čtenáři textu ve chvílích, kdy se průběžně hovořilo o markerech, aniž by sama „kategorie“ byla podrobněji představena), z její závěrečné části je patrné, že klíčovou odlišnost konverzačních markerů vůči ostatním spatřujeme v interakčním rozměru, tedy v dynamice konverzační směny, která je pro ostatní „druhy“ diskurzu atypická. Jednalo se o následující vymezení:

Markery v naší prozatímní definici rozumíme polyfunkční, syntakticky nezávislé jazykové jednotky (slova nebo ustálená slovní spojení, bez kontextu často neplnovýznamová), operující na úrovni diskurzu, resp. konverzace. Jejich hlavní úlohou je diskurz, resp. konverzaci strukturovat, zajišťovat jejich plynulost, přispívat k jejich srozumitelnosti a koherentnosti a usnadňovat interpretační proces. Konkrétní funkce plynou z formální povahy samotné komunikační události, v níž se vyskytují, z intence vysílatele a z kontextu, v němž jsou použity. Mohou signalizovat vztahy mezi jednotlivými výpověďmi i výpověďmi a celkem, vztahy mezi diskurzem a kontextem a v interakci pak také značí vztahy mezi jejími účastníky či jejich postoj k tomu, co se říká (kap. 1, pozn. 2).

Směna pak implikuje dialogickou povahu (viz kap. 3.7: pozn. 49), která v konverzaci převládá, a předznamenává specifika mechanismu střídání mluvčích, resp. přejímání slova. Přitom organizování a strukturování konverzace, jak jsme již viděli, je do vysoké míry zajišťováno právě konverzačními markery. Mezi účastníky interakce navíc dochází k neustálému vyjednávání o vztazích a významech, z čehož je patrná bezprostřední sociální dimenze a zároveň dynamičnost, pouze v omezené míře přítomné v předem připravených psaných textech (čímž se ale nesnažíme kategoricky tvrdit, že připravené a již vyprodukované texty postrádají dynamiku a sociální přesahy, pouze jsou tyto komponenty ve srovnání s volnou hovorovou interakcí oslabeny, či jsou jiného druhu).

Další aspekt, jenž je v závěrečné části definice zdůrazněn, je modálnost. Pochopitelně i v primárně monologickém psaném textu autor vyjadřuje postoje (srov. např. úvaha), nicméně se domníváme, že v interakci je modálnost zesílena a má poněkud odlišný charakter, neboť její účastníci jsou právě pod tlakem vzájemného vyjednávání nuceni neprodleně vyjadřovat a soustavně obhajovat svoje postoje a názory (není proto překvapující, že Martínová a Portolés, 1999: 4146nn., ke kategorii *konverzačních* ukazatelů řadí *markery epistémické modality*, např. *claro, por lo visto, desde luego*, a *deontické modality*, např. *bueno, bien, vale*).

Přestože tak byla výše uvedená definice v mnoha směrech okleštěná, poukazuje jak na rysy, které jsou všem markerům společné, tak z ní současně vyplývá, v čem spatřujeme zásadní rozdíl vzhledem ke konverzaci. Zatím jsme však podrobněji rozvedli pouze vlastnosti odlišné. K těm společným naopak patří rozmanitý kategoriální původ, syntaktická autonomie a s ní související poziční variabilita (ta je však u některých markerů oslabena, přičemž dominuje jedna pozice; k tomu srov. kap. 2.7), polyfunkčnost a schopnost delimitovat referenční jazykovou jednotku, relační funkce zajišťující koherentnost diskurzu či konverzace, kontextové implikace pomáhající při inferenčním a interpretačním procesu.

Konstatováním ustálenosti a časté neplnovýznamovosti dále odkazujeme nejen k opozici procedurálního a konceptuálního významu, ale i k související skutečnosti, že markery bývají tradičně považovány za morfologicky invariantní jazykové jednotky, které prošly komplexním procesem *gramatikalizace*, tj. procesem, při němž lexikální jednotky ztrácejí svůj původní význam a stávají se jednotkami gramatickými (srov. Martín-Portolés, 1999: 4057, 4059; RAE, 2018: 23.2, „gramaticalización“). Tento proces je však graduální a není vždy završen, jak ještě uvidíme v kap. 7.4.1 a 8, a vlastně o něm v případě ukazatelů ani nelze takto striktně hovořit. Pokud by totiž markery byly

gramatickými jednotkami, bylo by možné je syntakticky integrovat, k čemuž ale nedochází (srov. Fløgstad, 2012 a kap. 7.4, 8). Markery jsou z hlediska syntaxe marginálními elementy, což je také předpokladem jejich poziční flexibility, kontextové adaptability a funkční variability.

Dalším sporným bodem gramatikalizace u markerů je fakt, že některé z nich jsou původními sysémantickými gramatickými elementy, jež na úrovni diskurzu začaly plnit nové funkce. Z tohoto důvodu byly definovány nové pojmy, např. *degramatikalizace*, *pragmatikalizace*, *diskurzivizace*, *rekodifikace*, *rutinizace* a další, kterými se jednotliví autoři snaží lépe objasnit proces jazykové změny u markerů (viz např. Ocampo, 2006, 2009, Kleinknecht, 2014: 255–258). Tím jsme se však podrobněji zabývali jinde (viz Šmídová, 2014a: 30nn.). Mezi autory nicméně nepanuje shoda. Co lze však v této souvislosti konstatovat, je, že u markerů alespoň do určité míry dochází k jejich desémantizaci, oslabení nebo ztrátě flexe či modifikaci jejich významu (srov. Martín-Portolés, 1999: 4059nn.; viz i kap. 7.4.1, 8), konkrétně u konverzačních markerů zejména jejich nadužíváním (k tomu více v kap. 3.11.3). Zde se však z důvodu větší přehlednosti budeme převážně držet pojmu *gramatikalizace*, protože je v souvislosti s markery nejústálenější, jakkoliv se s ním plně neztotožňujeme.

Ke gramatickým vlastnostem markerů je třeba ještě podotknout, jak upozorňují Martínová a Portolés, (1999: 4065nn.; srov. i Wang, 2013), že zpravidla nemohou být dále rozvíjeny, resp. nemohou tvořit syntagmata. Naopak je možný souvšlyt dvou (či více) markerů, ačkoliv každý si zachovává autonomii a není mezi nimi žádný syntaktický vztah (jak ale uvidíme v analýzách, některé markery mají tendenci vyskytovat se v určité pozici vzhledem k jinému markeru, což je však zpravidla dáno jejich kategoriálním původem).

Jedním z problematických aspektů studia markerů vedle gramatikalizace je také to, že je často proklamována jejich polyfunkčnost. Různí autoři se však při popisu jejich funkcí opírají o velmi heterogenní kritéria. To pak působí, že je popis markerů velice nekoherentní. Konkrétně v souvislosti s *konverzačními* markery pak bývají částečně uvažovány funkce Jakobsonova modelu (1960), zejména funkce fatická a metajazyková, redefinovaná na funkci metadiskurzí (srov. např. Briz, 1997, 1998, Martín-Portolés, 1999, Vigara, 1990, 1992), zatímco zbylé čtyři funkce daného modelu jsou upozaďovány, nebo zmiňovány na okraj. Brinton (1996) rozlišuje funkce textové (podle konverzačně-analytického systému) a interpersonální (sociální a modální), zatímco Schiffrinová (1987) vychází přímo od dat, tudíž se neopírá o žádné funkční teoretické východisko.

Vliv Jakobsonova modelu je však v odborné literatuře k tématu patrný (srov. i Brown-Yule, 1983, kap. 3 výše). Nicméně nebývá aplikován konzistentně a ve své komplexnosti. Tak např. Briz (1998: 224) hovoří o tzv. *marcadores metadiscursivos de control de contacto*, přičemž ale kontrola kontaktu není tolik vlastností metajazykové funkce, jako spíše funkce fatické. Dále rozvádí, že se jedná o funkci sociální či interpersonální, přitom vzápětí podotýká (s. 225), že tyto metadiskurzní markery (např. *oye, escucha, hombre*) plní především funkci expresivně-apelativní a fatickou, aniž by byl objasněn vzájemný vztah těchto funkcí. Tohoto vymezení se pak drží i Martínová a Portolés, kteří dodávají, že metadiskurzní strukturovací funkce může být oslabena na pouhou funkci fatickou (1999: 4144 a 4191 – k podkap. *Metadiscursivos conversacionales*).

Takto prezentovaný polyfunkční charakter markerů je však poněkud matoucí, jakkoliv se dané funkce mohou realizovat simultánně (viz i shrnutí dále v kap. 3.11.2). Schiffrinová naopak s ohledem na komplexnost rozlišování funkcí u markerů uzavírá, že to, co je proměnlivé, nejsou jejich funkce, ale kontexty, v nichž se objevují (1987: 327). (Na různorodé chápání multifunkčnosti ukazatelů ve španělštině upozorňují též Pérez a Patiňová, 2014: 130n.)

Zdá se tak, že popsat konverzační markery není přímočarý úkol, jehož rozřešení by následně umožňovalo jednoznačnou klasifikaci, příp. konečnou definici těchto jazykových jednotek (proto ani zde o ni neusilujeme). Neplatí totiž jen to, že jeden marker může plnit různé funkce, ale i to, že jedna funkce může být zastoupena různými markery (viz Karcevského *asymetrický dualismus*, srov. Skalička, 1935; s tím částečně souvisí i problematika překladu markerů, protože spektrum funkcí jednoho ukazatele v jednom jazyce se nemusí vždy překrývat s distribucí funkcí u srovnatelného markeru v jiném jazyce, viz Schiffrin, 2003: 64).

I proto se v této práci budeme snažit vycházet z premis a principů různých disciplín, které jsme popsali výše (CA, kap. 2; DA, kap. 3), příp. které teprve představíme (SL, kap. 4), a nebudeme se opírat o žádné existující klasifikace konverzačních ukazatelů, byť některé představené přístupy nutně byly naším inspiračním zdrojem (zejm. Schiffrin, 1987, Blakemore, 2006, Briz, 1997a, 1998, Martín-Portolés, 1999). Následující oddíl je tak věnován shrnutí (potenciálních) vlastností a funkcí konverzačních markerů, na něž jsme upozorňovali již průběžně v předešlých kapitolách (především 2.6–2.7.1, 3.5–3.9.5), ale i v této sekci (3.11–3.11.1).

3.11.2 Shrnutí poznatků

Z perspektivy konverzační analýzy jsme hovořili o řadě funkcí souvisejících s konverzačními parametry a pozičním hlediskem. V rámci **konverzační struktury** může marker např.: 1. signalizovat hranice TCU, repliky, sekvence nebo dokonce celé interakce; 2. usnadňovat změnu tématu, střídání mluvčích, ujmoutí se či naopak přenechání slova; 3. vyplňovat tranziční fázi se záměrem aktuálního mluvčího uchovat si právo hovořit; 4. eliminovat negativní dopad překryvu na porozumění obsahu výpovědi, 5. poukazovat na chyby a potřebné opravy; 6. uvozovat vstup či integraci nového účastníka hovoru atd.

Tyto konkrétní funkce jsou často spjaty i s **pozicí** markerů, respektive s jejich konkrétní lokalizací a rozložením v interakci. Můžeme tak rozlišovat ukazatele: 1. iniciální (uvozovací); 2. finální (závěrové); 3. středové (vložené); 4. autonomní (nezávislé). Nicméně platí, že tentýž marker se může objevit v různých pozicích, přičemž rozdílná místa jeho výskytu v konverzaci s sebou často nesou jeho rozdílnou úlohu. V rámci rozhodování o dominantní funkci může proto být zajímavé pozorovat, jak často se daný marker s danou funkcí vyskytuje v jedné konkrétní pozici (což může být východiskem pro propojení kvalitativní analýzy s kvantitativní, jak podrobněji rozvedeme v kap. 6 věnované metodologii a jak v praxi uvidíme v kap. 10.3.2).

Z hlediska pragmatiky je pro identifikaci vlastností a funkcí konverzačních markerů nezbytné předpokládat základní znalost: 1. **mluvních aktů**, neboť markery často přispívají k signalizaci ilokuční síly a mají schopnost zdůrazňovat např. direktivní nebo expresivní povahu výpovědi; 2. **implikatur** (konvenčních i speciálních) a **inferencí**, jelikož použití markeru může být stopou k rozkrývání nejen explicitní, ale i implicitní složky sdělení a ke snazší interpretaci záměru mluvčího;⁶⁹ 3. koncepce **kontextu** (lokálního i globálního), neboť žádný marker nemůže být plně pochopen bez kontextu (přičemž na jeho utváření se navíc sám podílí); 4. **optimální relevance a ostenze**, protože užitím markeru ve výpovědi může mluvčí dávat posluchači najevo, že jeho promluva je relevantní, a proto zasluhuje patřičnou pozornost a kýžené inferenční zpracování.

Pomyslný můstek mezi pragmatickým a sociolingvistickým přístupem tvoří právě pojmy inference a kontextu. Proces, při němž na základě nějakých předpokladů docházíme k určitému závěru, je totiž v konverzaci více než v jakémkoliv jiném žánru

⁶⁹ Jak poukazuje Blakemorová (např. 2006: 223nn.), v tomto ohledu je navíc podstatné zvážit, zda markery mají konceptuální, tj. obsahový, reprezentační význam, či zda je jejich význam převážně procedurální, tedy signální, indikační (viz výše kap. 3.11).

vázán na bezprostřední situaci, konkrétní vztahy mezi jejími účastníky a rámcový **sociokulturní kontext**. K jeho rozklíčování a současně k jeho utváření přispívají **kontextualizační vodítka**, k nimž lze přiřadit i markery. Markery jsou tak prostředky usnadňujícími: 1. proces konverzační inference; 2. kódování, formování a rozpoznávání kontextu. Cílem konverzačně-inferenčního procesu má být co nejrelevantnější a co nejkoherentnější⁷⁰ situačně vázaná interpretace, která bere v potaz nejen jazykovou složku, ale i sociální identitu účastníků komunikace a širší sociokulturní kontext.

S ohledem na kontextovou vázanost jsou konverzační markery častými nositeli **stylové** hodnoty, přičemž mohou být znakem jak individuálního, tak skupinového, komunitního, etnického či národního stylu apod. Jejich použití také přirozeně souvisí s koncepcí **(ne)formálnosti** a **zdvořilosti**, neboť ne všechny markery jsou akceptovatelné za stejných kontextových podmínek. Můžeme např. uvažovat o markerech, které budou podporovat pozitivní tvář (vyjadřovat solidaritu, soulad, integraci v určitém kolektivu), ale i o markerech minimalizujících poškození negativní tváře (vyjadřujících úctu) či naopak negativní tvář ohrožujících (např. neúměrně familiární či vulgární výrazy).

Tuto charakteristiku pak ovlivňují zejména **sociální vztahy mezi účastníky**, které mohou být založeny na (a)symetrii, moci a solidaritě, hierarchii a rovnosti, sociální distanci či blízkosti a které se mohou promítat i v povaze markerů. Není proto vzácností, že některé (např. expresivně zatíženější) markery mohou být bez sankcí používány pouze za předpokladu, že účastníci komunikace se nacházejí na stejné sociální úrovni, zatímco jiné (neutrálnější) výrazy jsou přípustné i za sociálně nerovné situace. U další skupiny pak může i mezi sobě rovnými účastníky záviset na tom, jakým způsobem (např. s jakou intonací, akcentací, gestikulací) budou markery prezentovány. Tímto způsobem mohou být i zdánlivě láskyplné výrazy použity s tvář ohrožujícím záměrem (např. ironicky, posměšně) a naopak prvoplánově vulgárnější výrazy s cílem tvář podpořit (srov. 3.9.3).⁷¹

V návaznosti na skutečnost, že konverzační markery mohou být sociokulturně indexovány, není vyloučeno o nich uvažovat jako o sociálních **proměnných**, tedy v duchu **variační** sociolingvistiky. Vyšší frekvence výskytu, nebo naopak nevýskyt určitého markeru u jistých společenských skupin potom mohou být pro danou skupinu

⁷⁰ Více o sporu mezi koherenčním a relevantním přístupem viz Blakemorová (2006: 232–239).

⁷¹ Také v tomto směru se nabízí uvážit vztah konceptuálního a procedurálního významu markerů dle Blakemorové (2006), neboť jinde platný původní konceptuální význam může být překonán procedurálním významem apod.

příznakové, což je žádoucí interpretovat (o tom však podrobněji až v kapitole věnované sociolingvistice, kap. 4).

Stmelovat sociální skupiny tím, že jejich členové užívají určitého markeru jako identifikačního rysu, je jakousi mimotextovou manifestací soudržnosti. Markery však také disponují potenciálem zajišťovat nebo posilovat textovou, resp. konverzační **koherentnost**. V tomto směru dochází k propojení koheze na syntakticko-sémantické rovině s globální koherencí v rovině pragmatické, ale i stylové či sociální. Markery tak mohou pomáhat při dosahování konverzační koherence několika různými způsoby: 1. propojováním syntaktických celků v nadvětné útvary; 2. signalizováním vztahů mezi jednotlivými tématy a orientováním účastníků při změně témat v rámci konverzační dynamiky; 3. indikováním rozdílných fází konverzace (pozdravení, zahájení, tematická orientace apod.); 4. usnadňováním procesu přebírání slova a zprostředkováním sekvenční návaznosti; 5. odkazováním k relevantní mimojazykové (např. interpersonální, sociální, kulturní) skutečnosti.

Dalším podstatným rysem konverzačních markerů je jejich multifunkčnost zejména s ohledem na Jakobsonův **komunikační model**. Markery mohou plnit nejen funkci **referenční** (odkazovat ke kontextu), ale i zbylé komunikační funkce. Ve smyslu funkce **fatické** mohou např. usnadňovat navázání, udržení a ukončení kontaktu (mechanický aspekt), poutat pozornost posluchače (psychologický aspekt), signalizovat vztahy mezi účastníky interakce (sociální aspekt); v rámci manifestace **emotivní** funkce mohou vyjadřovat postoj mluvčího k tomu, co (se) říká (např. skrze syntakticky autonomní citoslovečné markery či doprovodnými zvukovými kvalitami); sekundárně **konativní**, emfatická hodnota markerů napomáhá povzbuzovat někoho k nějaké akci, zvyšovat na něj tlak (např. skrze svébytné a autonomní vokativní či imperativní markery, ale i procedurálně); ozvláštňení zprávy markery (ať už konceptuálně, stylově, či zvukově) je projevem **poetické** funkce a prostřednictvím **metajazykové** či spíše metakomunikační funkce markery strukturují informace, indikují hranice konverzace a jejích úseků, suplují interpunkční znaménka. Schopnost **signalizovat hranice** minimálních i neminimálních konverzačních jednotek (či je *uzávorkovávat* - viz Schiffrin, 1987 a kap. 3.11) je potom samostatným klíčovým úkolem konverzačních markerů.

Z výše uvedených poznámek k funkčnímu kritériu navíc plyne i náznak dalšího nezanedbatelného faktoru, a sice toho, že co je chápáno jako konverzační markery, nenáleží z gramatického hlediska k jediné slovnědruhové kategorii (viz citoslovečné, imperativní, vokativní markery). To ovšem neznamená, že by tyto kategorie neměly být

při analýze brány v potaz (viz Schiffrin, 1987: 315, 317, kap. 3.11). Ačkoliv se u markerů často vytrácí či je oslaben jejich původní význam (procházejí procesem *gramatikalizace* nebo *pragmatikalizace*, viz výše 3.11.1), jejich výchozí slovnědruhové i jiné gramatické kategorie (např. způsob u slovesa, původní pád u jmen) mají vliv na to, jaká bude jejich povaha, v jakém konverzačním okolí budou mít potenciál se vyskytovat a na jaký promluvový celek budou mít dopad. Podstatné také je, že markery vykazují **syntaktickou autonomii**.

Dosud jsme shrnuli některé vlastnosti a funkce konverzačních ukazatelů, přičemž je nezbytné podotknout, že přehled není ani zdaleka kompletní. Uvedený soubor poznatků však představuje oporu pro naše analýzy. Na rozdíl od našich přechozích prací (zejm. pak Šmídová: 2012a, 2012b; Šmídová: 2014a) naším cílem totiž není při analýzách vycházet z jediného přístupu k markerům, který by byl vymezen jedním autorem či jedním kolektivem autorů, ale naopak vybudovat si alespoň částečně přístup svébytný (teoreticky i metodologicky), založený na všech dosud představených interdisciplinárních zjištěních o povaze markerů a na poznatcích, které teprve uvedeme v následujících kapitolách a oddílech. (Zvolená teoretická východiska se navíc již opírají o naše zkušenosti z výzkumu, viz dále kap. 7.1).

Přitom mnohá relevantní teoreticko-metodologická fakta mohou vyvstat až v průběhu samotných analýz, neboť studium konverzačních markerů, typických pro nepřipravenou neformální komunikaci, se nemůže řídit jednoznačně definovanou klasifikací (což koneckonců samo o sobě vypovídá i 14 esenciálních kritérií konverzace Sackse a kol., 1974, viz kap. 2.7.1), jelikož v interakci *tváří v tvář* nelze zcela spolehlivě předvídat, v jakých aktuálních kontextech může být konverzačního markeru užito a ani počet kontextů není vlivem situativnosti *tady a teď* konečný. To je mj. také kompatibilní s chápáním markerů jako kontextových souřadnic promluvy (*contextual coordinates of talk*) u Schiffrinové (1987: kap. 10, s. 312nn.).

Navíc spontánní vyjadřování, idiolektální inovace, originalita či chybovost a dále již řečená bezprostřednost situace, v níž je po jazykové stránce – s nadsázkou řečeno – takřka vše dovoleno, nejsou ideálním homogenním prostředím pro aplikování předem daných kategorií; teorie tudíž alespoň parciálně musí stavět na reálných datech (o metodologii více v kap. 6, příp. 4). Ještě před samotným uzavřením kapitoly ale přesto zmíníme, jakým základním kritériem se budeme řídit při volbě markeru pro náš výzkum.

3.11.3 Vokativ a konverzační markery

V předchozích oddílech jsme viděli, že ukazatelé mohou nabývat velice rozmanité povahy, pokud jde o jejich gramatický, resp. kategoriální původ, jejich funkční užití atd. Badatel stojící na počátku výzkumu markerů se musí nezdědka rozhodovat, jakým typem markerů se chce zabývat, zda jej bude zajímat pouze jeden konkrétní marker či jedna homogenní třída ukazatelů, nebo zda bude studovat škálu markerů povahově heterogenních. Heterogenní nebo homogenní perspektiva pak určuje, k jakému typu výsledků a teoretických zobecnění můžeme docházet.

Například Schiffrinová (1987, viz výše) zkoumá povahově velice odlišné markery, tj. volí pro svůj výzkum značně heterogenní skupinu ukazatelů, přičemž její výběr se neřídí žádným specifickým kritériem, ale zakládá se spíše na libovolnosti, pouze je na něj kladen požadavek významné četnosti výskytu daných markerů v určitém typu projevu (v konverzaci). Takový výzkum může být velice přínosný, pokud se snažíme zmapovat terén a prokázat, že markery jsou velice různorodé a polyfunkční prvky; nepostačí nám však k vytvoření nějaké klasifikace či k vybudování ucelenějšího systému.

Homogenní přístup naopak umožňuje, aby markery, které splňují stejné výchozí kritérium (např. funkční nebo gramatické – jsou-li stejného slovnědruhového původu), byly v rámci takto specifické třídy vzájemně porovnávány s vyšší mírou spolehlivosti a na základě tohoto srovnání byla vytvořena jemnější klasifikace. Ideální alternativou je, aby byl orientačně zmapován terén na základě heterogenního kritéria, poté se k jednotlivým markerům hledaly obdobné či konkurující si markery, ty byly podrobně popsány včetně vzájemných rozdílů, posléze se dospělo k syntézám na nižší úrovni a nakonec se přistoupilo k dalšímu stupni abstrahování a k obecné klasifikaci na vyšší úrovni. Takový postup je ale velice časově a personálně náročný a vyžaduje dlouhodobou týmovou spolupráci. Z tohoto důvodu je obvykle nezbytné volit kompromisní řešení.

V našem případě jsme se proto rozhodli držet homogenního přístupu, kdy se snažíme o podrobný popis jednoho markeru (*boludo*), který následně srovnáváme s povahově podobným markerem (*che*), jehož detailní výzkum jsme uskutečnili již dříve (v letech 2012 a 2014, více viz kap. 7). Argumentem pro porovnání těchto markerů je přesvědčení některých odborníků i širší veřejnosti, že si v interakci mohou vzájemně konkurovat (o tom ale více až v analýzách, zejm. v kap 10), přičemž oba markery mají zastávat funkci volací, adresnou, resp. vokativní. Společným kritériem je tak vokativní charakter. Z tohoto důvodu pokládáme za nutné pohovořit o problematice vokativu a zvážit, zda je

vůbec legitimní pohlížet na některé vokativy jako na konverzační markery, neboť v této otázce nepanuje mezi lingvisty obecná shoda (poněkud negativní stanovisko zastává např. de Cocková, 2014: 231, 237, více viz níže).

Vokativ (podíváme-li se na něj zejm. z perspektivy flektivních jazyků, jakými jsou např. čeština a latina) je tradičně považován za jeden z pádů jmenné deklinace. V některých jazycích, v nichž původní deklinace nezůstala zachována (a to vč. španělštiny), však došlo k posunu od koncepce vokativu výhradně jako morfologického pádu k jeho funkčnímu chápání, a sice k vymezení tzv. *vokativní funkce*: zjednodušeně řečeno, funkce volací, apelativní, adresné.

O tom, že tomu tak je, svědčí i definice vokativu ve slovníku Španělské královské akademie (RAE). V jeho nejnovějším vydání (2018: ed. 23.2) totiž nejenže je samotné heslo uváděno jako přechylovatelné do ženského rodu („vocativo, **va**“; del lat. *vocatīvus*), ale zejména jeho první a druhá interpretace odkazují k funkčnímu užití: „1. adj. Gram. Dicho de una expresión nominal: Que se usa en función apelativa; p. ej., *Pepe en Pepe, ven un momento, por favor*. U. t. c. s. m.; 2. adj. Gram. Apelativo. Uso vocativo“ (srov. také Bañón, 1993: 23 aj.). Zbylé dvě jsou pak v souladu s pádovou tradicí: „3. m. Gram. caso vocativo.; 4. m. Gram. Expresión en caso vocativo“.

Podobně Sonnerhauserová a Azizová Hannová (2013) rozlišují několik perspektiv, jak na vokativ nahlížet. Dle nich (ale stejný postoj zastávají i další autoři, viz Bañón, 1993: 9 aj.; Kleinknecht, 2013), má totiž vokativ duální status v tom smyslu, že balancuje na hranici systému a performance (2013: 1), tj. formálně zapadá do jazykového systému, ale z funkčního hlediska jde o struktury, které se projevují výhradně při konkrétním užívání jazyka a zvláště pak v mluvené interakci, v níž však donedávna byly nejméně studovány (srov. např. Dini, 1998: 57; Kleinknecht, 2013: 235). Tradičně totiž byla diskutována především pozice vokativu vzhledem k větě (nikoliv výpovědi či jiné parolové jednotce), jeho syntaktická (ne)integrovanost a morfologická podoba (Bañón, 1993: 11nn.).

Příliš formalistické hledisko však mělo dopad na omezený zájem o studium vokativu, jelikož od něj bezděčně izolovalo neflektivní jazyky (Sonnerhauser-Aziz Hanna, 2013: 1, 3; Kleinknecht, 2013: 235). Přitom žádný jazyk se neobejde bez oslovení a volání, které je naprosto zásadní pro úspěšnou komunikaci. Příklon k funkčnímu nahlížení na vokativ u jazyků postrádajících pádový systém je proto přirozeným vyústěním problému, resp. reakcí na něj. A nejinak je tomu i u španělštiny, která hovoří (jak jsme viděli výše) o vokativní funkci, kde vokativ již není pádem, ale prostým funkčním prostředkem (nejen) jmenného volání.

Jak uvádí dále Kleinknechtová (2013: 235n.), ve španělštině je navíc výskyt takto chápaných vokativů v každodenní interakci značně rekurzivní, což má nezřídka za následek jejich tzv. „rutinizaci“.⁷² To znamená, že jejich nadužívání vede k upuštění od výhradně volací funkce a často i k desémantizaci původního lexikálního významu a vokativy tak nabývají rozměru jazykových prvků strukturujících diskurz, tj. diskurzních markerů:

As such, it [güey] was subject of such a frequent use that nowadays in the vast majority of occurrences there is nothing left of its original semantics or of its vocative function, and it should most appropriately be classified as a **discourse marker** (Kleinknecht, 2013: 236).

Podobné stanovisko ohledně funkčního řazení vokativu k markerům zastává i Diniová:

El vocativo, gracias a su función marcadora y de enfoque, puede llegar a ser incluido en los **marcadores pragmáticos** (1998: 57).

Přestože mezi jazykovědci nepanuje shoda o tom, zda vybrané vokativy skutečně lze zahrnovat k markerům (např. de Cocková, 2014: 231, 237 je doporučuje studovat odděleně, tedy jako dvě rozdílné kategorie),⁷³ zdá se, že převažují argumenty, které hovoří ve prospěch uvažování o rutinizovaných vokativech jako o markerech. Tím nejvýznamnějším z nich je přirozeně to, že vokativy se manifestují v diskurzu (či spíše v konverzaci) stejně jako markery. Dále jsou syntakticky autonomní a často pozičně flexibilní (mohou se objevit v iniciální, centrální i finální pozici: k tomu více viz níže), bývají zvukově ozvláštněny (akcentovány, dlouženy, slabikovány atd.), jejich užití závisí na kontextu, který zároveň samy pomáhají utvářet (jsou reflexivními kontextualizačními vodítky), na různých pozicích vzhledem k referenční jazykové jednotce (výpovědi, replice atd.) plní různé funkce (k tomu též dále), strukturují informace, signalizují záměr mluvčího, řídí (konverzační) inference, zvyšují relevantnost sdělení, vymezují vztah mezi mluvčím a posluchačem apod. K tomu též Leech:

⁷² Rutinizace je termín, který Kleinknechtová (2013: 255–258) používá jako alternativu k pojmům gramatikalizace, pragmatikalizace apod., případně jako hyperonymum shrnující tyto jednotlivé procesy.

⁷³ „Vocatives and discourse markers differ, though, in abstraction and in the extent to which they establish a contextual identity. Vocatives activate the addressee and link him/her to a profile outside the realm of discourse participant profiling (e.g. kinship, profession, proper name), as opposed to discourse markers which function within the discourse participant space only. The result is whereas vocatives bring in the contextual identity of the addressee, discourse markers do not (de Cock, 2014: 231).“

b) Functionally, a vocative is loosely attachable to clause structure, and behaves like a peripheral adverbial, or (at part-of-speech level) what Johansson has called an *insert* such as an interjection or discourse marker. (...) c) Semantically and pragmatically, (...), they really perform three different pragmatic functions (1999: 107–108).

Vzdálíme-li se nyní od vokativu jako původně jmenné kategorie, je třeba vzpomenout také již dříve uvedené (viz kap. 3.11), a sice že za diskurzními či konverzačními ukazateli se skrývají zástupci různých slovních druhů, které k markerům dnes už řadíme zcela automaticky. Příslovce (*bien, efectivamente, además, definitivamente*) či spojky a spojovací výrazy (*pero, o sea*) jsou již klasickými případy, ale není obtížné nalézt také ukazatele citoslovečného původu (*eh, ojalá*), slovesného (*vale, oye, mira/mirá, viste, dale, vaya, venga*), zájmenného (*este*), adjektivního (*bueno, claro, obvio*), či dokonce samotného substantivního (*hombre, tío, güey*). Tyto výrazy navíc nabývají konkrétních tvarů. Například verbální markery jsou zastoupeny tvary sloves, které odrážejí různé gramatické kategorie (*oye, mirá* – imperativ; *viste* – minulý čas, indikativ; *vale* – přítomný čas, indikativ), není tedy zřejmý důvod, proč by jmenné markery (ať už substantivní, pronominální či adjektivní) nemohly být vokativní, tj. reprezentovat původní pádovou kategorii, ve španělštině dnes už rozlišovanou intonačně a nikoliv morfologicky.

Ze všech výše uvedených důvodů tedy v literatuře zcela běžně nacházíme autory, kteří vokativu přisuzují různé pragmatické či diskurzni funkce (a nikoliv pouze původní gramatické, tj. shodují se s tvrzením Sonnerhauserové a Aziz Hannové, že vokativ je ukotven jak v systému, tak i v performanci) či jej přímo zahrnují do systému markerů.

Vokativy jako markery pak v různých koncepcích získávají rozmanité uspřesňující přívlastky: např. Briz (1998: 224–230) je zahrnuje do skupiny *marcadores de control de contacto*; dle dvojice Portolés a Martínová (1999: 4080–4191) by vokativy *hombre* a *tío* náležely ke skupině *marcadores conversacionales*, podskupina *enfocadores de alteridad*, ev. *metadiscursivos conversacionales*; Calsamigliová a Tusónová (1999: 248) pro *hombre, mujer, tío* volí kategorii *marcadores del discurso espontáneo*, podkat. *reactivos*; v souladu s klasifikací Boyerové (2005: 346) výrazy jako *hombre, mujer, hijo/a* patří k *marcadores Tipo fático nominal vocativo*; Jørgensenová (2009: 179, 2011: 130) považuje *tío/a, tronco, huevón/a, boludo/a* za *marcadores apelativo-fáticos*; Fraser (1996) vokativy obecně řadí ke skupině zvané *parallel pragmatic markers*; Palaciosová (2002) označuje *güey* a *cabrón* za *marcadores discursivos* bez bližšího upřesnění; Pons (1998: 24) a Bañón (1993: 26) hovoří o *conectores pragmáticos*.

I v našich analýzách proto budeme přistupovat k rutinizovaným vokativům jako ke konverzačním markerům, resp. vybrané vokativy budeme považovat za legitimní konverzační markery. Nyní se však ještě zaměříme na nejvýznamnější funkce vokativu a na jejich provázanost s pozicí vůči referenční jazykové jednotce, neboť získané znalosti nám později umožní lépe se zorientovat v datech a snáze je analyzovat.

3.11.3.1 Funkce vokativu

Esenciálním rysem vokativu je jeho schopnost přímo oslovovat zamýšleného adresáta. Vzhledem k tomu, že vzdálenost mezi autorem psaného textu a zamýšleným adresátem je mnohem větší, než je tomu u interakce *tváří v tvář*, má u něj použití vokativu menší dopad a menší využití. Rekurzivní výskyt je tudíž typický v konverzaci, v rámci které by také vokativ měl být studován primárně. Ostatně již samotné pomocné *oslovujeme* (někoho), *voláme* (na někoho) implikuje vstupování do interpersonálních či sociálních vztahů v tzv. „přímém přenosu“ (srov. též Sonnenhauser-Aziz Hanna, 2013: 17).

U vokativu však bylo konstatováno, že jemu inherentní funkce **volací**, tj. ta, kterou se mluvčí bezprostředně dožaduje pozornosti adresáta, je pouze jednou z úloh, které může v konverzaci skutečně plnit (jak jsme koneckonců naznačili už výše), a ani není tolik četná, jak by se mohlo na první pohled zdát (srov. Kleinknecht, 2013: 243). Mezi dalšími tak Bañón (1993: 22nn.) zmiňuje funkci **zvolací** (exklamační), která je úzce propojena s **expresivností** a u níž není bez zajímavosti, že vokativ je spíše expletivem, protože si neklade za cíl někoho oslovit, ale je pouze reakcí či povzdechem nad tím, co se říká nebo v rámci situačního kontextu děje.

Dále rozlišuje funkci **rozkazu** či **žádosti** (u nichž vlastně hovoříme o **direktivní** ilokuční síle, příp. **konativní** funkci), jejichž vzájemný rozdíl spočívá v tom, že jsou ve hře odlišné sociální a hierarchické vzorce: rozkaz (úzce spjatý s imperativem) udává spíše výše postavený níže postavenému, zatímco žádost může přicházet i ve směru zdola, tj. od níže postaveného, popř. mezi sobě rovnými. Pro direktivy je také zásadní, aby byl vokativ lexematicky adekvátní situaci. Z toho je patrné, že vokativy jsou řízeny **kontextem** a zároveň jej formují. Sociolingvistické hledisko podporuje i Kleinknechtová (2013) a Jørgensenová (2011), které připojují ještě použití vokativů při vyjadřování postojů, zdvořilosti, (nejen skupinové) solidarity, intimity nebo naopak distance, nevráživosti atd.

Pragmaticky významná je pak schopnost vokativu **strukturovat konverzaci**, delimitovat hranice konverzačních replik a jejich distribuci či obecně usnadňovat plynulý progres interakce. Vokativy pomáhají např. při přenechávání slova, jeho udržení, znovuzískání či vyžádání, a to i násilnému nebo nelegitimnímu. Z hlediska superstruktury konverzace dle van Dijka (viz kap. 3.7) lze také rozlišit vokativy, které se realizují v přípravné fázi interakce, při jejím vlastním zahájení (či „otevření“), tematické orientaci, v závěrečné fázi či při rozloučení. Obecně tak přispívají ke **koherentnosti**. Samostatně stojící vokativy mohou též suplovat funkci pozdravu.

Bañón (1993: 26nn.) rovněž považuje za zásadní, že vokativy zastupují **intenzivní** nebo **distenzivní** funkce (jinde též **emfatické**, **zdůrazňující**, ev. **fokalizační**, resp. **mitigační**, **atenuační**, **zmírňující**), tj. podporují ilokuční sílu. Tuto vlastnost bychom mohli připodobnit k relevantně-teoretickému přístupu Blakemorové (2006: 223 aj.), v rámci něž by takový typ vokativu nabýval spíše procedurálního významu, zatímco volací vokativy a jim podobné by se blížily konceptuálnímu, referenčnímu významu (opozice *procedural-conceptual*). Zdůrazňování skrze vokativ je poté formou **ostenze**, jejímž smyslem je dodat tomu, co se říká, na maximální relevantnosti s cílem přimět adresáta, aby přistoupil na záměr mluvčího a jednal podle něj (viz kap. 3.5). V tomto ohledu je zároveň **ostenze** prostředkem přesvědčovacím, tedy má funkci **persvazivní**. Zdůrazňování či zjemňování je přirozeně doprovázeno speciálními zvukovými efekty, akcentací, dlužením, šeptáním aj.

Domníváme se, že je zcela patrné, že tato funkční koncepce vokativů je kompatibilní se vším, co bylo řečeno v dosavadních kapitolách (ať už jde o konverzačně-analytický přístup, pragmaticky a sociálně-diskurzivní přístup nebo koncepci konverzačních markerů), což považujeme za další utvrzení v tom, že na vokativy může být nahlíženo jako na markery. Bañónem představené heterogenní a nesystematizované funkce se pak Kleinknechtová (2013: 244nn.) snaží konsolidovat a rozlišuje celkem tři základní třídy funkcí vokativních markerů:

1. **Relační** funkce, kam by spadaly vokativy definující vztah mezi účastníky interakce: postoj mluvčího k posluchači i k tomu, co se říká; solidarita a rovnost; zdvořilost, tedy podpora pozitivní tváře či zmírňování (mitigace) možného ohrožení negativní tváře atd. – s tím souvisí stylová volba, která udává, zda je vokativ/marker vhodné použít, nebo ne. U tohoto typu je častý souvšlyt se stereotypními výrazy, jako jsou např. pozdravy.

2. **Atencionální** funkce (odpovídá zejm. fatické funkci u Jakobsona): slouží k poutání pozornosti, oslovování, vyzývání (apelování); k udržování, ověřování a znovuzískávání pozornosti/kontaktu. Dále k organizaci replikové struktury a segmentaci (spíše funkce metadiskurzivní) a částečně i ke zdůrazňování důležitosti toho, co se říká.

3. **Emfatické** a **expresivní** funkce, jejichž cílem je poutat pozornost na určité části výpovědi či repliky a na jejich informační strukturu tím, že dodávají na expresivitu a důrazu, posilují ilokuci. Rovněž sem patří zvolání a kookurence s imperativy (viz též Sonnerhauser-Aziz Hanna, 2013: 11 a Jakobsonova konativní funkce, kap. 3.8). Ve zvoláních je vokativ/marker sám nositelem expresivity a emocí, nic nezdůrazňuje, neindikuje osobní vztahy, značí povzdech či reakci na nastalou situaci, je často nezávislý.

I zde je však nasnadě (obdobně jako u Jakobsona), že vokativní marker jen zřídka plní jedinou funkci; zpravidla u něj naopak dokumentujeme celou řadu funkcí souběžně: např. apelativní funkce se pojí s expresivní a relační, jediným markerem můžeme zároveň strukturovat konverzaci, snažit se udržet si slovo a vyjadřovat solidaritu atd. Samotný funkční model není dostačující pro pochopení vokativních markerů, resp. markerů obecně, a proto je třeba hledat ještě jiné, komplementární východisko. Ze schopnosti markeru strukturovat konverzaci a delimitovat její segmenty vyplývá, že bude důležité všimnout si, na jakých místech v konverzaci se nachází. A lze očekávat, že s jistými sloty se bude preferenčně pojít i určitá funkce, jak bylo patrné u CA i u Schiffrinové (1987).

3.11.3.2 Funkčně-poziční model pro analýzy

Syntaktická autonomie vokativu i markerů působí, že se mohou vyskytovat v různých pozicích vzhledem k referenční jazykové jednotce (Bañón, 1993 jako referenční jednotku uvažuje výpověď v duchu Bachtina; Leech, 1999 pracuje spíše s replikami). Zpravidla pak bývají rozlišovány celkem tři možné pozice, a to iniciální, centrální (tj. středová, popř. interní) a finální, což se shoduje i s perspektivou konverzační analýzy (viz např. kap. 2.7). Tripoziční systém u vokativu ve španělské literatuře vychází zejména z klasického *Esbozo* Španělské královské akademie (1974: 407) a zastává jej převážná většina autorů, k nimž patří např. i Gili Gaya (1943), Haverkate (1991), Diniová (1998), Jørgensenová (2009, 2011), Kleinknechtová (2013) a další.

Tato klasifikace však není pouhým konstatováním, že vokativy se mohou libovolně umisťovat do daných tří slotů, naopak různým pozicím jsou inherentní jiné funkce. Základní distinkce spočívá zejména v tom, že primárním úkolem vokativu v **iniciální** pozici je poutat něčí pozornost, tj. funkce atencionální, kdežto u vokativu v pozici

středové a **finální** se jedná spíše o emfatické či atenuační strategie, kontinuátory a výplňky, expresivitu výpovědi nebo udržení kontaktu s partnerem. Vokativ ve středové pozici může být také pouhým povzdechem, zatímco finální pozice je spjata rutinami jako jsou pozdravy a projevy vděku, konverzační apendixy atd.

Podobnou koncepci nacházíme i u Leech (1999), který iniciální pozici opět přiřazuje funkci poutání pozornosti, zatímco úlohou středové a finální pozice je dle něj udržování a posilování společenských vztahů. Všechny pozice pak mají přispívat ke správné identifikaci zamýšleného adresáta, např. pokud je účastníků komunikace více.

Tripoziční systém je oblíbený mezi autory nejspíše proto, že je jednoduchý a snadno uchopitelný. Svízel však vždy spočívá v tom, že to, co je finální pozicí pro výpověď (např. větnou), nemusí být finálním pro repliku a už vůbec ne pro celou konverzaci. Z tohoto důvodu je zcela zásadní při analýzách uvažovat o tzv. pozicích absolutních a relativních (srov. Šmídová, 2014a: 101nn.; Bañón, 1993: 40nn.). Absolutní iniciální pozicí pak může být úplný začátek interakce (popř. i repliky či první výpovědi), relativní iniciální pozicí je počáteční slot jiné než první výpovědi v replice apod. Vokativ stojící za první částí souvětne výpovědi může být považován jak za interní, tak za relativní finální pozici, kdežto za absolutní finální pozici můžeme považovat až jeho výskyt za ukončenou souvětne výpovědi či v extrémním případě na úplném konci interakce. Tímto způsobem bychom mohli pokračovat dále a zřejmě bychom nikdy nevyčerpali všechny možné sporné případy.

Bylo by samozřejmě ideální, pokud bychom mohli vždy pracovat s jednotkami, které mají jasné hranice, jako je tomu např. u vět v psaném textu. Ovšem v nepřipravené spontánní konverzaci (jak jsme ostatně viděli v kap. 3.9.5) je výskyt takto snadno rozpoznatelných a jednoznačně definovatelných jazykových jednotek vzácný a vlastně ani není přirozený (ad Briz, 1997a, 1997b, komunikační jednotky, kap. 3.10). Proto se nezřídka používají výmluvné a vágní pojmy, jako je *unit of talk* (viz Schiffrin, 1987), *TCU* (viz kapitola o konverzační analýze, 2.6.1) nebo *C-unit*, tedy komunikační jednotka, která může odpovídat větě, ale nemusí obsahovat určité sloveso (Leech, 1999: 108). I přesto však v literatuře jako konverzační jednotky převažují výpovědi a repliky, byť se jejich definice a rozsah u různých autorů liší, a dokonce se mohou lišit i u stejného autora v rámci jediné publikace (viz Bañón, 1993).

Pokud jde o kvalitativní analýzy, je proto žádoucí ve sporných případech explicitně uvádět, zda v danou chvíli hovoříme o iniciální, středové, finální pozici vzhledem k replice, vzhledem k výpovědi, vzhledem k mluvnímu aktu. Byť analýza nebude terminologicky zcela konzistentní, její podrobný popisný charakter umožní badateli či čtenáři se v situaci víceméně spolehlivě zorientovat (s tím souvisí i výhrady vůči užívání neflexibilního a neadaptabilního metajazyka u DA, viz Gallardo, 1996: 20). Oproti tomu pro kvantitativní analýzu je stírání hranic problémem, který může mít dalekosáhlé následky, neboť není-li jasně definována jednotka, nemůže dojít ke spolehlivému, platnému a opakovatelnému měření. S touto komplikací jsme se setkali u analýz Jørgensenové (2011), která zkoumala četnost vokativních markerů *tío/a*, *huevón/a* a *boludo/a* podle jednotlivých pozic, a u několika příkladů jsme museli konstatovat, že bychom je přiřadili k jiné pozici, než jak učinila sama autorka. To nás následně uvedlo v pochybnost ohledně věrohodnosti výsledků.

Jeden z případů, který považuje Jørgensenová (2011: 139, př. 14) za ukázkou středové pozice, bychom mohli vnímat jako koncovou pozici ve výpovědi, protože část, která následuje po vokativním markeru, se svým obsahem nezdá být pokračováním výpovědi stojící před markerem. Konkrétně se jedná o to, že „dnes v sobotu“, se nezdá mít logickou souvislost s tím, že někdo má propisku. Navíc interjekční marker *ay* s nejvyšší pravděpodobností bude značit změnu tématu, a bude tudíž relativně-iniciálním prvkem nové výpovědi, čímž z předchozího prvku jednoznačně činí finální:

(4) hoy sábado, *boluda*, ay yo tengo una birome

Tento autorčin analytický závěr si navíc protirečí s dalším jejím úsudkem, a sice že následující příklad je ukázkou finálního výskytu u výpovědi (2011: 140, př. 26):

(5) yo, si quieres, *tía*, nos vamos por ahí

Další (z našeho pohledu nešťastnou) volbou je také to, že autorka deklaruje, že bude za referenční celek považovat výpověď, ovšem vzápětí dodává, že za finální pozici považuje tu, které předchází tři a méně slov (2011: 139, př. 21), čímž ale nenechává téměř žádný realizační prostor středové pozici a svými vlastními příklady toto tvrzení následně rozporuje, když např. následující fragment považuje za ukázkou iniciální pozice:

(6) bueno, *tía*, venga pero esto déjate para arriba

Mohli bychom uvést ještě další příklady, nicméně naším cílem zde není kriticky analyzovat danou publikaci, ale pouze poukázat na to, že závěry kvantitativních analýz stojící na podobném základě nemohou být považovány za absolutně platné. Chtělo by se tedy říci, že pokud není možno jednoznačně identifikovat referenční jednotku, je v rámci funkčně-pozičního modelu prakticky nemožné provést spolehlivé numerické analýzy, jakkoli by byly důležité pro rozpoznání dominantní funkce v rámci určité pozice. Co je však možné, je přístup aproximativní, který bude počítat s chybovostí a nebude usilovat o přesné vyčíslení, ale o získání základní informace o tom, jestli v dané pozici dominuje ta či ona funkce a viceversa.

Poziční komplexnosti si povšiml také Bañón (1993: 32nn.), který jde, ve snaze zjemnit a zpřesnit analytický přístup, za hranice tripozičního modelu a vymezuje další alternativy. Na škále marginální-centrální-marginální (koncipované syntagmaticko-**lineárně** a nikoliv strukturálně či sémanticky) určuje celkem sedm poloh (viz tab. 3 níže). Kromě těchto pozičních variant navíc rozlišuje samostatně stojící vokativ (vokativní nevětnou výpověď) a jednu tzv. „interpoziční variantu“ zvanou *axiální*, která není definována ryze lineárně, ale spíše syntakticko-sémanticky, jelikož jejím smyslem je být dělicí osou nebo pivotem dvou obsahově identických frází, resp. repetitivně-rekurzivních konstrukcí typu *Que sí, hombre, que sí* (převzato z Bañón, 1993: 40), u nichž vokativ dodává sdělovanému na dramatickosti či je ironizujícím elementem.

Tabulka 3: Poziční typologie u Bañóna (1993: 32; upraveno)

POSICIONALIDAD						
marginal inicial	posmarginal	precentral	central	poscentral	premarginal	marginal final
INTERPOSICIONALIDAD						
axial						

U poziční distribuce Bañón (1993: 33) nejdříve upozorňuje na skutečnost, že výpovědi v neformální interakci bývají rozsahově kratší, stejně jako druhy výpovědi, pro něž je souvšlyt s vokativem charakteristický (př. rozkazovací, exhortativní), a proto dochází často k neutralizaci pozic. V takových případech je z důvodu větší distinktivnosti dávana přednost té pozici, která se blíží jednomu nebo druhému krajnímu pólu. Jako příklad uvádí neutralizaci postmarginální a precentrální pozice v *Yo, Luis, tengo la razón*, kde je ale

koneckonců neutralizováno i několik dalších pozic. I přes řečené neutralizace je však vhodné jednotlivé pozice krátce charakterizovat:

Jedním z nejméně frekventovaných pozičních typů je **středový** (centrální, mediální) vokativ, který je situován mezi dva víceméně symetrické celky, které ale nejsou obsahově identické (repetitivní), jako je tomu u vokativu axiálního. Poměrně běžným středovým vokativem ve španělštině je interkalace ve větné výpovědi, kdy na jedné straně od vokativu stojí sloveso a na druhé komplementy jako u *Vámonos, hija, para casa* (viz Bañón, 1993: 33). Středová pozice je dále obsazována, jak už bylo naznačeno dříve, vokativy, jež emfazují to, co bylo řečeno či co se bude říkat, popř. jsou pouhými autoreferenčními povzdechy, projevy samomluvy.

Nejzásadnější jsou naopak póly extrémní, tj. pozice marginální iniciální a marginální finální. Podle typu vokativu (a často v souladu s požadavky superstruktury konverzace dle van Dijka) může u některých vokativů převažovat spíše pozice iniciální, či spíše finální (srov. i komentář k pozicím markerů v kap. 3.11.1).

Pokud jde o **iniciální** vokativy, o kterých už bylo několikrát řečeno, že jejich primárním úkolem je upoutat pozornost mluvčího nebo upoutat pozornost na něco, co se říká, můžeme u nich dokumentovat také významnou reaktivní povahu, kdy intencí mluvčího již není zahájit s adresátem komunikaci, ale zareagovat na (zejm. neverbální) situaci, která se odehrávala na pozadí (může jít např. o napomenutí dítě, které něco rozbilo apod.). Reaktivní vokativy jsou rovněž hojně užívány mladistvými, pokud např. chtějí nenadále zareagovat na něco překvapivého, změnit téma atd. Lexikální volba iniciálního vokativu také již od počátku prozrazuje, jaký je vztah mezi účastníky interakce (např. a/symetrický, přátelský, hierarchický).

Finální pozice je velice přirozená především pro ty vokativy, které se objevují v konverzačních apendixech, doprovázejí rozloučení, poděkování, omluvy aj. (v češtině můžeme slyšet např. *Sorry, kámo*, Bañón, 1993: 35 uvádí *Perdona, chica* aj.). Uvedené příklady navíc podporují či zdůrazňují omluvu, jejich užitím se mluvčí snaží snížit negativní dopad svého předchozího jednání, podpořit pozitivní tvář adresáta a zmírnit ohrožení jeho negativní tváře. Je patrné, jak už bylo i dříve zmíněno, že finální pozici je vlastní funkce intenzivní a distenzivní. I zde je také zásadní lexikální volba, neboť skrze adekvátně zvolený výraz může mluvčí lépe zdůraznit či zjemnit to, co říká, dodat sdělení na ironickém tónu apod. Ne vždy je však apriori zřejmé, zda je vokativ spíše mitigační nebo intenzifikační, a tuto informaci musí adresát inferenčně rekonstruovat na základě kontextu, sdílené znalosti, doprovodných zvukových kvalit vokativu.

Za postmarginální a premarginální vokativy považuje Bañón (1993: 37) ty, které stojí bezprostředně za nebo bezprostředně před krajním slotem výpovědi. **Postmarginálním** vokativem je pak ten, který stojí ihned za iniciální částí výpovědi, což je okolnost, která je velice příznivá pro souvýskyt s dalšími situačně-reaktivními výrazy (př. interjekcemi typu *ay, ah, oh*) či s konverzačními markery (*mira/á, anda/á, pero*), které se umisťují na počátek výpovědi. Kombinace těchto dvou po sobě jdoucích prvků obvykle dodává výpovědi např. na zvláštním důrazu, expresivitě. Podobně je tomu i s odpověďovými částicemi (přítakacemi a záporkami, tj. *sí, no* aj.) nebo s markery deontické či epistémické modality (*vale, dale, bien; claro, obvio*), u nichž vokativ slouží zejména jako tenzní prostředek tím, že zdůrazňuje postoje, resp. emfazuje modalitu. Postmarginální markery mohou též fungovat jako podpůrné tematizátory a rematizátory. **Premarginální** vokativy jsou dle Bañóna (1993: 38) méně časté a obvykle předcházejí cirkumstantům, konverzačním apendixům (*en fin, yo que sé, de verdad*) či upřesňujícím výrazům.

V poslední řadě zbývá ještě zmínit **precentrální** a **postcentrální** pozice. S přihlédnutím k tomu, že výpovědi v ústní interakci mají dle Bañóna omezený rozsah, tj. jsou krátké, obvykle nenastává prostor pro realizaci pre- a postcentrálních vokativů, jelikož jsou neutralizovány post- nebo premarginálními výrazy či středovou pozicí. I přesto bychom zde ale mohli předpokládat, že by se jednalo přednostně o emfazátory, kontinuátory nebo vokativy kontrolující kontakt s posluchačem.

Zdá se proto, že z funkčního hlediska lze ve skutečnosti rozlišit pouze dva základní poziční typy vokativů a potažmo i markerů, vymezené opozicí iniciální-neiniciální, resp. +/- iniciální. Zdali existuje významnější rozdíl mezi centrální a finální pozicí, bude muset být zjištěno až při konkrétních analýzách (kap. 8–10).

Zbývá však ještě podotknout, že ani u Bañóna, který (jak jsme viděli) systematicky používá jako referenční jednotku výpověď, není analýza pozic vždy jednoznačná. Například u *Vámonos, hija, para casa* je deklarována pozice středová (s. 33), zatímco u *Para la moto, hombre, con pantalones va mejor* pozice postmarginální (s. 37) a u *Tienes unos ojos, hija mía, que son una película* pozice relativní finální (s. 40), u nichž by mohlo docházet ke spekulacím o jiném pozičním zařazení či o neutralizaci, a proto opět zdůrazňujeme, že kvalitativní analýzy by měly být ve sporných případech při popisu velice detailní a kvantitativní analýzy aproximativní, nikoliv statisticky přísné.

3.12 Shrnutí

Třetí kapitola byla věnována analýze diskurzu. Zmínili jsme, že od přelomu 70. a 80. let 20. století se paralelně rozvíjely různé přístupy k této disciplíně. Uvedli jsme, že pro naši práci bude relevantní zejména koncepce georgetownské analýzy diskurzu zastupované Schiffrinovou a kol., jež reprezentuje funkční přístup a je ovlivněna a sociolingvistickou perspektivou. Dále jsme se snažili poukázat na terminologický spor při vymezení pojmů text, diskurz a konverzace a konstatovali jsme, že pro naše analýzy bude stěžejní konverzace chápána jako svébytný systém. Byla věnována pozornost koherenci a funkcím v konverzaci a též jsme představili klíčové koncepty z pragmatiky (mluvní akty, princip kooperace, inferenci, relevanci), ale i z interakční sociolingvistiky (kontextualizaci, styl, zdvořilost, rovnost a hierarchii), jež by měly být při analýze konverzace brány v úvahu. Pohovořili jsme též o tom, jak problematické je vymezení referenční jednotky pro výzkum konverzačních markerů. Následně jsme představili španělskou koncepci analýzy diskurzu a její hlavní zástupce. V závěru jsme se věnovali problematice diskurzních a konverzačních markerů a pokusili se objasnit, za jakých podmínek lze vokativy považovat za markery a jaké důsledky z toho plynou pro analýzy.

4 Sociolingvistika

4.1 Markery v kontextu sociolingvistiky

Vzhledem k tomu, že markery – především však ty konverzační – mohou být charakteristické pro určitou teritoriálně nebo sociálně vymezenou skupinu, bylo by neprozřetelné, aby tento aspekt jejich povahy nebyl reflektován v lingvistických analýzách. Může např. nastat situace, že zatímco některé markery budou víceméně rovnoměrně používány napříč celým studovaným jazykovým společenstvím, resp. celou zvolenou populací, jiné konverzační částice budou typické pro komunikaci v rámci jisté věkové kategorie, sociální třídy nebo zájmové skupiny.

Z tohoto důvodu považujeme za zásadní, aby konverzační markery, tedy takové markery, které se vyskytují v každodenní spontánní osobní interakci, tj. v sociálním kontaktu dvou a více osob komunikujících tváří v tvář v určitý okamžik na určitém místě, byly studovány rovněž ze sociolingvistického hlediska, s ohledem na jejich sociálně nejpriznakovější rysy, tedy s orientací na takový sociologický faktor, který se pro vystižení jejich povahy jeví jako nejrelevantnější a má zřetelnou výpovědní hodnotu.⁷⁴

Problémem sociolingvistických analýz v tomto směru je, že ačkoliv bylo věnováno mnoho pozornosti aspektům foneticko-fonologickým (př. Labov, 1972 aj., Nekvapil 2000/2001: 19) a o něco méně, avšak stále s jistou četností byla studována variace morfologická či syntaktická (López Morales, 2004: 57nn.; Milroy-Gordon, 2012: kap. 7; Šmídová, 2018: 211nn.), sociolingvisticky orientovaný výzkum lexikálních a potažmo diskurzních prvků či jevů je spíše vzácností a výjimkou z pravidla než klasickým příkladem dobré praxe. Příčinou může být skutečnost, že zachytit výraz tak, aby z úst mluvčího zazněl zcela spontánně, tedy aby jeho (ne)užití nebylo negativně ovlivněno *paradoxem pozorovatele* (Labov, 1972: 209 aj.; viz též kap. 4.4.4; 6.2) je velice komplikované a – na rozdíl od sběru dat pro sociolingvistickou analýzu zvukové stránky řeči – prakticky není možno jej elicitovat. K tomuto problému se však vrátíme později (viz kap. 6).

Potíž sociolingvistického výzkumu konverzačních ukazatelů dále spočívá v tom, že sociolingvistika jako jazykovědné odvětví je sama vnitřně diferencována do několika dílčích disciplín, jejichž vzájemná odlišnost je někdy tak výrazná, že má dopad na volbu

⁷⁴ Ke stanovení přijatelné výpovědní hodnoty určitého sociologického faktoru u konkrétního markeru je zapotřebí, nedisponujeme-li literaturou, jež by se tímto jevem zabývala již dříve, aby nejprve proběhlo předběžné pozorování či byla provedena pilotní studie (o tom ale více v kap. 4.4.2; 6 aj.).

zcela jiných metodologických přístupů a nástrojů a vede k výsledkům naprosto jiného charakteru. Hovoříme zde konkrétně o zásadním konceptuálním rozdílu mezi (nejen) **Gumperzovou interakční** sociolingvistikou, orientovanou kvalitativně (resp. interpretativně; srov. kap. 3.6) a skrze kterou by bylo možno na konverzační marker nahlížet jako na kontextualizační vodítko, jehož funkce je zapotřebí důkladně popsat, a **labovovskou variační** sociolingvistikou, založenou na kvantitativním výzkumu a v rámci níž by byl marker považován za sociálně vázanou jazykovou proměnnou (srov. též Nekvapil, 2000/2001: 15, 18nn.).

Později se pokusíme stručně shrnout základní rozdíly mezi těmito dvěma východisky, ovšem nejprve bude nezbytný krátký exkurs do historie sociolingvistiky a vysvětlení její prvotní ideové koncepce.

4.2 Vývoj a diferenciacie sociolingvistiky

Za obecný předmět sociolingvistiky bývá tradičně označováno zkoumání **vztahu mezi jazykem a společností** (Nekvapil, 2000/2001: 15, 18; Neustupný, 2002: 430, Hernández-Almeida: 2005: 1, srov. též Šmídová, 2014a: 40 aj.). Jak samotný název napovídá, jedná se o odvětví, které operuje na hranici sociologie a jazykovědy a usiluje o propojení metod obou těchto disciplín. Nutno podotknout, že z primární koncepce výchozích disciplín, tj. sociologie a lingvistiky, plyne, že každá má na úrovni vztahu jazyk-společnost zájem o poněkud odlišné poznatky. Lze očekávat, že sociologii, která zkoumá vliv různorodých faktorů na vývoj, organizaci a fungování společnosti, by zajímala spíše role jazyka při formování a uspořádání společnosti, a naopak pro lingvistiku, jejímž předmětem je studium jazyka, bude důležitý zejména dopad změn ve společnosti a obecně vliv sociologických faktorů na vývoj a strukturu jazyka.

Jak je nám ale známo z kapitoly věnované konverzační analýze (kap. 2), sociologie od svého vzniku v 19. století nejevila zvláštní zájem o systematické studium jazyka a jeho vlivu na společnost. K zásadnímu zlomu došlo až v 60. letech 20. století, kdy se Sacks vymezil vůči soudobým sociologickým teoriím a metodám a začal zkoumat uspořádání společnosti právě skrze svébytnou konverzační analýzu. K obdobnému vývoji došlo ve stejné době i v jazykovědě, kdy část amerických lingvistů v čele s Williamem Labovem zaujala kritický postoj k tehdejšímu striktně teoretickému přístupu k jazyku, zejména pak ke generativistickému proudu. Nekvapil k tomuto podotýká:

Sociolingvistika se formovala od 60. let v opozici k jazykovědně teoretickým východiskům chomskyánské lingvistiky, zejména polemizovala s metodickou představou ideálního mluvčího, resp. posluchače žijícího v homogenním jazykovém společenství a s tezí, že jazyková kompetence takového mluvčího má být předmětem lingvistické teorie; oproti tomu sociolingvistika vyzdvihla sociální a situační variantnost jazyka a obecně studium komunikační kompetence mluvčích (Nekvapil, 2000/2001: 15; srov. též kap. 2.4).

S přihlédnutím k tomu, že se v této kapitole chceme věnovat **sociolingvistice**, nikoliv „lingvosociologii“, ponecháme stranou zájem sociologie o věci jazykové už jen proto, že jsme se jím poměrně podrobně zabývali v kapitole 2. Důraz budeme klást na jevy **jazykové** zasazené do společenského kontextu, ovšem je třeba mít na paměti i pomezí disciplínu, kterou tvoří *sociologie jazyka* Joshuy Fishmana a jeho pokračovatelů, jež má blíže k sociologické perspektivě, ale která současně hluboko zakořenila v jazykovědné tradici (Neustupný, 2002: 431 ji nazývá sociolingvistickou disciplínou „umístěnou v sítích sociologie“), jelikož se mj. zabývá otázkami jazykového plánování a kontaktu dvou a více jazyků (bilingvismem či multilingvismem), případně jazykových variet (diglosií).

Z našeho pohledu nejdůležitějším směrem je však variační přístup Williama Labova, který jsme zmínili již výše. Labov je klíčovou osobností v sociolingvistice z několika důvodů: zaprvé proto, že poukázal na nutnost studovat nejen jazykový systém a jeho idealizovanou rigidní vnitřní strukturu, ale také jeho variantnost vzhledem ke společenskému a situačnímu kontextu, v němž probíhá komunikace. Dále proslul studiem procesu jazykových změn a vlivu sociologických faktorů, jako je věk, pohlaví, socioekonomická situace a etnická příslušnost, na užití jazyka (je považován za autora teorie stratifikace jazyka). Významným Labovovým přínosem pro jazykovědu je rovněž vnesení statistických, tj. kvantitativních postupů do dosud přednostně introspektivní disciplíny a zavedení nových metod sběru co nejautentičtějšího jazykového materiálu pro následné analýzy. Za jakousi míru vhodnosti metod získávání materiálu Labov stanovil *paradox pozorovatele*, o němž ještě bude dále zmínka (Labov, 1972: 209). K Labovovým nejznámějším pracím patří mj. studie o nářečí obyvatel ostrova Martha's Vineyard, o sociální stratifikaci angličtiny v New Yorku a o afroamerické, černošské angličtině. Nejproslulejší publikací je bezesporu monografie *Sociolinguistic Patterns* z r. 1972, v níž jsou integrovány všechny uvedené příspěvky.

Nezřídka bývá podotýkáno, že sociolingvistika však nevznikla náhle až v šedesátých letech ve Spojených státech amerických, ale že některé její dílčí disciplíny se pěstovaly

na různých místech již mnohem dříve, konkrétně např. rétorika, stylistika a dialektologie (Neustupný, 2002: 430). Zůstaneme-li prozatím ještě u amerického kontinentu, Milroyová a Gordon (2012: 22nn.) k předchůdcům sociolingvistiky kromě dialektologů řadí i americké deskriptivisty:

Souvislost amerického deskriptivismu se sociolingvistikou spatřují zejména v zájmu o empirická data a terénní práci při popisu jazyka, popř. také v používání substitučních testů (myšleno komutačních, viz odkaz Milroyové a Gordona k Harrisovi, 1951: 31). Rozpor vůči labovovské sociolingvistice však stojí v přetrvávající tendenci deskriptivistů opírat se při analýzách nejen o reálně získané texty, ale paralelně i o introspektivní, subjektivní soudy rodilých mluvčích, zejména při zjišťování možné substituovatelnosti jednoho jazykového prvku za jiný. Sociolingvisté se naopak při identifikování zastupitelných variant snaží opírat výhradně o objektivně dokumentované výskyty.

Z tradiční dialektologie, tj. směru, který byl rozvíjen od 19. století cca do 60. let 20. století, je dle Milroyové a Gordona (2012: 28–34) pro sociolingvisty inspirující geograficky zaměřené pozorování a popis jazykových rozdílů, naopak za klíčový nedostatek je označována volba studované skupiny, kterou tvořili převážně trvale usazení, nemigrující starší venkované, což vedlo k systematickému opomíjení studia mluvy žen a mládeže, městských variet a k zanedbávání vlivu migrace na užití jazyka. Z hlediska reliability je polemická také hlavní metoda tradičního dialektologického výzkumu, a sice dotazníkové šetření, které s sebou nese značné riziko zkreslení v důsledku vylepšování odpovědí dotazovanými.

V pozdějších fázích došlo v dialektologii (částečně již pod vlivem sociolingvistiky) k odklonu od ryze diachronního přístupu a od omezování se pouze na starší venkovany. Čím dál více výzkumů upouštělo od hledání „čistého“ dialektu a zaměřovalo se na městské variety. Vznikla snaha studovat současnou každodenní mluvu a různé alternující varianty. Za nejvýznamnější uživatele progresivních jazykových prostředků byla označena mládež, která se tak dostala do popředí zájmu. Ve snaze zvýšit reprezentativitu dat byla navrhována jemnější schémata, v nichž byly zastoupeny rozmanitější kategorie mluvčích, než bylo běžné u původních atlasů. Tradiční oddělování nářečních oblastí izoglosami bylo v moderní dialektologii na základě kvantitativních metod nahrazeno pravděpodobnostními mapami. Všemi těmito kroky došlo tedy k značnému sblížení dialektologie s (nejen) variační sociolingvistikou (Milroy-Gordon, 2012: 28–34).

Vedle dialektologie, jež měla vliv na rozvoj sociolingvistiky a která jí následně byla sama ovlivněna, se do této disciplíny rovněž promítla antropologie, která podnítila vznik

etnolingvistiky a také interpretativního, resp. interakčního proudu sociolingvistiky. Jeho hlavním představitelem je nesporně Gumperz, o němž ještě bude dále řeč (zejm. v kap. 4.3). I některé britské vědce však můžeme spojovat se sociologicky ovlivněnou jazykovědou, např. Bernsteina, který je znám svou teorií omezených a rozvinutých kódů, jejichž užívání má přímo souviset se společenskou třídou, k níž mluvčí náleží, a svým sociálně sémiotickým přístupem k jazyku nepochybně i Hallidaye (Černý, 1996: 391).

Mimo americký kontinent se nabízí také krátce zmínit vývoj české sociolingvistiky. Jak uvádí Neustupný (2002: 430), již od založení Pražského lingvistického kroužku panoval u jeho členů zájem o některé komponenty sociolingvistiky, jako je např. stylistika nebo dialektologie, a samotný časopis *Slovo a slovesnost* dle něj byl od svého vzniku v 30. letech až do poválečného období orientován převážně sociolingvisticky. Velký přínos v této oblasti je přiznáván zejména Havránkovi, např. v otázkách spisovného jazyka, jazykové kultury a studia českých nářečí, ale i dalším představitelům pražské školy (Černý, 1996: 153, 391). V sovětské éře nicméně dominoval na našem území ideologicky vázaný proud sociolingvistiky (ovlivněný spíše marxistickou sociologií než původní Comtovou). Jeho hlavními představiteli byli Švejcer a Nikolskij a jejich práce se do českého povědomí dostala zejména skrze Petrův článek „Český překlad sovětské práce o sociolingvistice“ z r. 1984, *Naše řeč* (Černý, 1996: 391n.; Petr, 1984; srov. Šmídová, 2014a: 40nn.).

Podobně ve frankofonním prostředí nezůstávaly sociolingvistické otázky zcela v pozadí. Již samotný de Saussure upozornil na společenský charakter jazyka, ovšem posléze stálo toto téma spíše na okraji jeho zájmu (srov. Labov, 1972: 185). Jeho myšlenku však rozpracovali představitelé francouzské sociologické školy, zejména Meillet a Vendryès; o sociologii jazyka v druhé polovině 50. let píše Cohen (Černý, 1996: 116nn., 390).

Naopak v hispanofonním světě dle Lópeze Moralese (2004: 8nn.) nastupuje zájem o sociolingvistické otázky až o mnoho později než ve výše zmíněných zemích. Ačkoliv v 70. letech bylo publikováno několik dílčích prací na toto téma, jejich rozšíření bylo tak mizivé a dopad tak zanedbatelný, že o první významnější španělsky psané sociolingvistické publikaci můžeme hovořit až v roce 1989 – konkrétně se jednalo o dílo původem chilské autorky Silvové-Corvalánové, *Sociolingüística: Teoría y análisis*. Vcelku neuspokojivá situace se týkala rovněž překladu průkopnických děl, neboť např. Labovovy *Sociolinguistic Patterns* ve španělštině poprvé vyšly až o 11 let později než samotný originál, tedy v r. 1983. K většímu rozkvětu sociolingvistiky mezi hispanisty

dochází až na přelomu 20. a 21. století, a to především díky autorům jako je Humberto López Morales, Manuel Almeida, Manuel Alvar, Francisco Moreno, Carmen Silvová-Corvalánová, María Beatriz Fontanellová de Weinberg, Beatriz Lavanderová a další.

Různorodé vlivy na vznik a rozvoj sociolingvistiky vedly k složité vnitřní diferenciaci a komplikují jasné stanovení hranic této disciplíny. Pravděpodobně je to dáno tím, že předmět sociolingvistiky, tedy studium vztahu jazyka a společnosti, s sebou přináší širokou škálu možných témat, která lze v tomto rámci zkoumat (např. jazyk a sociální stratifikaci, jazyk a moc či solidaritu, jazyk a zdvořilost, jazyk a gender, jazyk a politiku). Napříč literaturou proto nacházíme rozmanité klasifikace, z nichž některé se vzájemně překrývají, ale jiné v mnohém rozcházejí.

Nekvapil (2012: 228) např. zmiňuje Dittmarovu klasifikaci sociolingvistiky dle čtyř fundamentálních paradigmat, kterými jsou variační sociolingvistika, sociologie jazyka, etnografie komunikace a interakční sociolingvistika. Neustupný (2002: 430n.) rovněž rozlišuje čtyři větve sociolingvistiky (SL), z nichž první dvě se svou podstatou Dittmarovu dělení přibližují, ale druhé dvě mají poněkud širší záběr: 1. SL vztahu jazyka a společnosti (teorie jazykové relativity Sapira a Whorfa, Bernsteinova teorie jazykových kódů, sociologie jazyka), 2. SL variantnosti (studium sociolektů, dialektů, funkčních variet a labovovské variační paradigma), 3. SL mimogramatických komponentů komunikace (etnografie komunikace, celá oblast pragmatiky, jazykové funkce, zdvořilost, replikový mechanismus, analýza diskurzu, teorie mluvních aktů) a 4. SL jazykových problémů (jazykové plánování, teorie přerěknutí, korekce, etnometodologie, kontakt jazyků, osvojování jazyka, komunikační strategie a jiné; podrobněji viz též Šmídová, 2015: 43n.).

My zde ponecháme stranou Neustupného dělení zejména proto, že otázkám pragmatiky, teorie mluvních aktů, jazykových funkcí, analýzy diskurzu, zdvořilosti, řazení replik, etnometodologii a dalším jsme se již podrobněji věnovali v kapitolách o konverzační a diskurzní analýze, nicméně pokusíme se jasněji vymezit rozdíl mezi interakční, tj. interpretativní, a variační, tedy kvantitativní sociolingvistikou, neboť představují dva stěžejní proudy této disciplíny, které se od sebe podstatně liší, avšak oba jsou stejně významné pro naše analýzy.

Začneme nejprve interakční sociolingvistikou, ovšem omezíme se pouze na zdůraznění několika klíčových údajů souvisejících s tímto kvalitativním paradigmatem, neboť jsme se jím částečně zabývali již v kapitole věnované diskurzu (zejm. odd. 3.6).

4.3 John Gumperz a interakční sociolingvistika

Zakladatelem interakční sociolingvistiky je John Gumperz, který v 80. letech 20. století začal vydávat edici knih s titulem *Studies in Interactional Sociolinguistics* (první v řadě byla jeho vlastní publikace *Discourse Strategies* z r. 1982, čtvrtým svazkem z edice je *Politeness: Some Universals in Language Usage* Brownové a Levinsona v upravené podobě z r. 1987 a pátým dílem, též z r. 1987, kniha *Discourse Markers* od Schiffrinové). Gumperz původně spolupracoval s Dellem Hymesem (viz např. společná publikace z r. 1972), jehož doménou byla americkou antropolingvistikou inspirovaná *etnografie komunikace* či *etnografie mluvení* (dobře znám je např. jeho komunikační model zvaný akronymem SPEAKING, pod nějž Hymes zahrnuje nezbytné jazykové i nejazykové složky interakce, včetně kontextu: **S**etting and scene, **P**articipants, **E**nds, **A**ct sequence, **K**ey, **I**nstrumentalities, **N**orms, **G**enre),⁷⁵ a je proto přirozené, že Gumperzova pozdější práce byla ovlivněna právě tímto modelem (viz i Gumperz, 1982: 154nn.).

Gumperz sám v novějších pracích (2003: 215) podotýká, že jeho interakční sociolingvistiku lze současně považovat za jeden ze svébytných přístupů k **analýze diskurzu**, jehož cílem je na základě kvalitativní metody dospět k co nejadekvátnější interpretaci toho, co mluvčí skrze každodenní interakci zamýšleli sdělit či vykonat. Gumperz se, podobně jako Hymes, staví kriticky k strukturalistickým abstrakcím a přiklání se k tomu, že **konkrétní řečové události** jsou vhodnějším a dostupnějším prostředkem pro studium komunikace, než je analýza abstraktního jazykového systému a smyšlených příkladů, jelikož tyto řečové události poskytují bezprostřední empirický materiál pro přímou analýzu. Přidanou hodnotou je dále to, že cokoliv se říká, je zároveň předmětem vyjednávání, což poskytuje cennou stopu či návod pro analýzu, neboť tím, že účastníci o obsahu komunikace jednají, konkretizují způsob, jakým má být jejich interakce interpretována, jak jí má být rozuměno. To je velice blízké jednak Goffmanovi, jednak etnometodologům (srov. kap. 2). Nepřekvapí tedy, že Gumperz sám svůj přístup situuje někde mezi tyto dva pomyslné ideové póly (2003: 216).

⁷⁵ Jak podotýká Nekvapil (2012: 228n., ale i Milroy-Gordon, 2012: 20), Hymesův přínos pro sociolingvistiku obecně spočívá také v tom, že se odklonil od výhradního studia jazykové kompetence tak, jak tomu bylo u generativistů i strukturalistů, a poukázal na nutnost zajímat se o celkovou **komunikační** kompetenci, tj. o soubor všech znalostí, jež mluvčímu umožňují komunikovat v určitém jazykovém, resp. kulturním společenství. Kromě prosté schopnosti užívat gramaticky správně jazyk je tedy rovněž důležité vědět, **jak** jej užívat v nejrůznějších kontextech, a umět posoudit, kdy je adekvátní hovořit, kdy naopak mlčet, jaká jazyková varieta je přijatelná pro danou komunikační situaci, jaká témata jsou přípustná atd.

Podstatné pro něj je, že interakce v sobě odráží společenský řád a sama je uspořádaná, nezbytná tedy není pouze rovina gramatiky a lexika, ale úroveň celého diskurzu spolu se společenským kontextem a sdílenou znalostí, jež je nutným předpokladem vzájemného porozumění. Neméně důležité je pro něj i to, že komunikace je vždy záměrná a účelová, tedy že komunikující sledují nějaký cíl, kterého chtějí skrze interakci dosáhnout. Tímto názorem se Gumperz hlásí ke Griceovi (Gumperz, 2003: 216). S Gricem sdílí také přesvědčení, že komunikace nestaví pouze na tom, co se doslova říká, ale zejména na tom, co je vyjádřeno nepřímou. Porozumění je tak založeno na **inferencích** (srov. kap. 3.6), které neplynou jen z lexikálního obsahu sdělení, ani výhradně ze sekvenčního sledu jako u CA, ale též závisí na sdílené sociokulturní znalosti mluvčích. Z hlediska ekonomie vyjádření totiž nelze, aby mluvčí sdělili vše dopodrobna s cílem zabránit dvojznačností, sdílená znalost ovšem napoví, která z interpretací je pravděpodobnější.

Vnímání interakce jako na inferencích založeného systému je dle Gumperze jedním z klíčových aspektů, které jeho přístup odlišují od konverzační analýzy (z níž ale jinak v mnohém vychází, zejména pokud jde o chápání konverzačního mechanismu), jež své závěry staví přednostně na lokálním sekvenčním kontextu, a nikoliv na sdílení vnější sociokulturní znalosti⁷⁶ (srov. kap. 2.6.6). Gumperz ale prokazuje, že není-li některý z účastníků interakce dostatečně obeznámen s pro ni relevantním společenským kontextem, jeho presupozice a očekávání mohou být odlišná, což vede k zásadním nedorozuměním zejména v oblasti interkulturní komunikace, ale i v interakci mezi osobami o vzájemně nerovném sociálním postavení atd. (viz kapitoly o zdvořilosti a asymetrii, 3.9.3–3.9.4). Mnoho příkladů kulturního střetu je zmíněno právě v Gumperzově publikaci z r. 1982: kap. 8, ale i v 2003: 220, 224n., kde se uvádí, jak lidé cizího původu bývají často nepochopeni u přijímacích pohovorů do kurzů či zaměstnání a z tohoto důvodu bývají odmítnuti.

Zbývá ještě podotknout, že k rozpoznání kontextu či k jeho utváření účastníci komunikace nejenže využívají běžných lexikálních či gramatických prostředků, ale také dalších kontextualizačních vodítek, která jsou sociokulturně specifická a o nichž jsme pojednali především v kap. 3.6.

⁷⁶ Jde vlastně o paradox, jelikož Sacks svůj přístup založil na přesvědčení, že interakce staví na sdílené sociokulturní znalosti, ovšem její vklad spatřoval přednostně v dodržování obecného konverzačního schématu a méně pak ve vlivu jednotlivých sociálních entit či vnějších kontextových okolností na průběh a obsah interakce. V tom právě Gumperz spatřuje mezeru v Sacksově teorii.

4.3.1 Vymezení interakční sociolingvistiky

Interakční sociolingvistika jako mladší odvětví sociolingvistiky vzniká v opozici vůči sociolingvistice kvantitativní, variační (srov. Gumperz, 1978: 408 aj.). Sama má přitom zájem o sociální diverzitu, rozrůzněnost, variaci. Variování však neměří na základě klasických sociologických, resp. demografických faktorů, jako je např. socioekonomické postavení, pohlaví; z jejího pohledu jsou různé sociální světy utvářeny skrze interakci, při níž mluvčí o svém postavení jedná a dynamicky utvářejí či mění svou aktuální sociální identitu (Gumperz, 2003: 218). K tomu užívají různých komunikačních strategií.

Jednou z nich je i **code-switching**, tedy přepínání mezi kódy či varietami jazyka, na něž ale není vždy nahlíženo jako na existující fakt řídicí se objektivními pravidly (responzivní střídání kódu), ale často jako na záměrnou taktiku (strategické střídání kódu), která si klade za cíl ovlivnit konečnou interpretaci sdělení a následnou (re)akci posluchače (2003: 221). Tentýž člověk (o stejném věku a socioekonomickém statusu) může jednou vybraný jazykový prvek či jev v závislosti na kontextu použít a jindy jej záměrně potlačit, aby vyvolal jiný komunikační efekt, případně naopak⁷⁷ (více viz analýzy v kap. 8–10).

Významným poznatkem interakční sociolingvistiky tedy je, že mluvčí při komunikaci spíše méně přemýšlejí o objektivních jazykových pravidlech, gramatice apod., a soustředí se více na svůj komunikační cíl. Při jeho dosahování se pak řídí dřívější znalostí určitých rámců či komunikačních schémat spojených s tím druhem činnosti, který se právě snaží vykonat (srov. též 2.6.7, Levinson, 1992). Účastníci komunikace na základě předchozích zkušeností již obvykle znají možné scénáře, dokážou si je spojit s určitými jazykovými vyjádřeními či si je na jejich základě vybavit, interpretace tudíž probíhá pod vlivem těchto intertextových abstraktních konstruktů či je výsledkem konfrontace očekávání z nich plynoucích (Gumperz, 2003: 219, 222).

4.3.2 Metodologie v interakční sociolingvistice

Interakční sociolingvistika, jak už bylo naznačeno, se dle Gumperze (2003: 223n.) ve svém výzkumu snaží vždy opírat o empirická data, která ale vyhodnocuje kvalitativně. Z hlediska metodologie v první instanci probíhá etnografické mapování terénu, jehož cílem je poznat lokální komunikační zvyklosti, odhalit rekurentní typ komunikačních událostí, jenž se jeví jako pravděpodobný zdroj relevantních dat vzhledem k položené

⁷⁷ Tato situace může nastat, jak uvidíme později na konkrétních příkladech, i u konverzačních markerů.

výzkumné otázce, a na základě pozorování a rozhovorů s klíčovými informanty zjistit, s jakými problémy se při komunikaci setkávají, jaká jsou jejich očekávání a presupozice.

V další fázi je nahrán reprezentativní soubor interakcí. Jakmile je nahrávání u konce, materiál je rozebrán po obsahové a zvukové stránce s cílem izolovat promluvové jednotky na základě tematické koherence a zvukových, stylistických, obsahových a dalších formálních ukazatelů (k tomu též zde 3.9.5). Předmětem je nalézt takové interakce, jež empiricky potvrzují či vyvracejí výzkumníkovu interpretaci, poskytují důkazy, na jejichž základě lze testovat správnost badatelových předpokladů ohledně intence mluvčího.

Izolované promluvové celky jsou přepsány i se všemi význačnými neverbálními znaky a následně se hledají všechna verbální i neverbální, segmentální i nesegmentální, prozodická, paralingvální a další vodítka, o něž se účastníci interakce prokazatelně opírají při interpretačním procesu. Takový postup umožňuje odhalit charakteristický výskyt určitého jazykového tvaru v rámci specifického kontextu, tedy tvaru pro daný kontext příznakového (Gumperz, 2003: 223n.).

K shrnutí konceptu interakční sociolingvistiky, jak ji chápe sám její zakladatel,⁷⁸ citujeme Gumperzovu vlastní definici:

I argue that all communication is intentional and grounded in inferences that depend upon the assumption of mutual good faith. Culturally specific presuppositions play a key role in inferring what was intended (Gumperz, 2003: 216).

Závěrem tohoto oddílu rekapitulujeme obecné vlastnosti interpretativního proudu sociolingvistiky, přičemž vycházíme z Nekvapilových poznámek (2000/2001: 18n.):
1. výchozími daty jsou nahrávky přirozeně se vyskytující interakcí a jejich přepisy,
2. analýza se zaměřuje na interpretační procesy komunikantů, tedy na to, jak interpretují verbální akce partnerů a jak své komunikační jednání činí interpretovatelným
a 3. jazykové variování v komunikaci není pouze odrazem demografického rozložení společnosti, ale užíváním různých variant či variet mluvčí něco sociálního produkuje, něco koná (srov. též Milroy-Gordon, 2012: 16–17).

⁷⁸ Interakční sociolingvistika ale není výhradně Gumperzovou oblastí. Již v předchozích kapitolách jsme měli možnost vidět, že svým zájmem o otázku zdvořilosti se k tomuto směru přihlásili i Brownová a Levinson (1987), Tannenová svým studiem konverzačního stylu a vztahů hierarchie, rovnosti, moci a solidarity (1987, 2007) a v neposlední řadě i Schiffrinová svou sociolingvisticky motivovanou analýzou diskurzních markerů (1987). Rozhodli jsme se tyto autory nicméně přiřadit (po vzoru Gumperze) k analýze diskurzu, abychom se v této kapitole mohli přednostně věnovat původnímu kvantitativnímu přístupu k sociolingvistice.

Vzhledem k tomu, že markery typické pro každodenní interakci bývají často spojovány s určitými demografickými kategoriemi (věkem, třídou apod.) a současně u nich lze snadno vypožorovat, že je mluvčí používají v určitých lokálních i sociokulturních kontextech s cílem dosáhnout kýženého komunikačního záměru, je přirozené, že analýza, která využívá pouze perspektivy kvantitativní nebo pouze perspektivy kvalitativní nebude pro postžení komplexní povahy konverzačních markerů dostačující ani uspokojivá. Je proto nezbytné hledat způsob, jak tyto dva přístupy při jejich studiu propojit (tomu se budeme podrobněji věnovat v kapitole 6).

Dosud jsme však představili pouze přístup kvalitativní, respektive interpretativní. Nyní se proto zaměříme na perspektivu variační, korelační, kvantitativní či labovovské sociolingvistiky, abychom zrekapitulovali základní teoretická a metodologická východiska a problematické aspekty tohoto přístupu. V tomto ohledu se budeme opírat zejména o práci samotného Labova (1972), o publikaci Milroyové a Gordona (or. [2003], čes. překlad 2012), o španělskou práci Lópeze Moralese (1989, 3. vyd. z r. 2004) i o Nekvapila (2000/2001).

4.4 Variační sociolingvistika

Variační či variacionistická sociolingvistika (srov. Nekvapil, 2000/2001 a Milroy-Gordon, 2012) je jednou ze subdisciplín sociolingvistiky, která představuje kvantitativní paradigma sociolingvistického výzkumu, jehož východiskem jsou zejména práce Williama Labova. Variační sociolingvistika, která se rozvíjí zejm. od 60. let, bývá považována za prvotní směr v sociolingvistice, což ale neznamená, že by byla zcela nezávislá na ostatních sociolingvistických subdisciplínách či dokonce na lingvistice obecně.⁷⁹ Disponuje však svébytnou a propracovanou metodologií, jež se projevuje jak na úrovni sběru dat, tak na úrovni jejich analýzy a konečné interpretace výsledků.

Předmětem zkoumání variační lingvistiky je lidský jazyk, což ji samo o sobě nijak neodlišuje od ostatních jazykovědných směrů. K lidskému jazyku však přistupuje zcela jiným způsobem než tradiční teoretická lingvistika, vůči které se vymezuje nejméně ve dvou klíčových aspektech (podrobně ke vztahu tradiční lingvistiky a sociolingvistiky viz Labov, 1972: kap. 8): 1. na rozdíl od teoretické lingvistiky, která obvykle staví na uměle vytvořených příkladech, založených na introspekci badatele či roditělského mluvčího, a u

⁷⁹ Labov sociolingvistiku dlouho považuje jednoduše za lingvistiku, jelikož jazyk je pro něj nutně společenským fenoménem a jeho užívání i jeho studium je spjato se sociální realitou (1972: xiii, 183), podobně Hymes (1974; srov. též Neustupný, 2002: 430).

nichž se posuzuje jejich správnost vzhledem k abstraktnímu jazykovému systému, variační sociolingvistika se opírá o skutečná data z pozorování, resp. o data empirická. Kritický pro ni přitom není faktor gramaticky správného utvoření vět vzhledem k systému (*langue, competence*), ale co a jak se skutečně říká (v rovině *parole, performance*), bez důrazu na to, jestli jde o gramaticky správně utvořenou výpověď či nikoliv.⁸⁰

2. Variační sociolingvistika oproti teoretické lingvistice dále odmítá chápat jazykovou strukturu jako invariantní. Z její perspektivy je totiž nevariabilní jazykový systém fikcí, neboť strukturovaná variabilita plní důležité sociální funkce a je nezbytným předpokladem jazykové změny (Milroy-Gordon, 2012: 15nn.), což koneckonců velmi záhy prokázal sám Labov skrze svoje výzkumy na ostrově Martha's Vineyard, 1963 a v New Yorku, 1966. Z pohledu Labova není udržitelné ani striktní oddělování synchronního a diachronního přístupu ke studiu jazyka (Labov, 1972: xiii–xiv, 3), naopak strukturální hledisko je třeba svázat se studiem jazykové změny. To, že konkrétní procesy jazykové změny lze vysledovat z variace v současných řečových společenstvích, ukázal mj. ve svém výzkumu na Martha's Vineyard (srov. Milroy-Gordon, 2012: 15nn.; Šmídová, 2015: 43).

Teoretická lingvistika považuje, zjednodušeně řečeno, variování za periferní nestrukturovaný jev, který působí jako rušivý element při studiu homogenního jazykového systému, zatímco u variační sociolingvistiky stojí variování přímo ve středu jejího zájmu. Že tomu tak je, připomíná i Brightova definice sociolingvistiky:

The sociolinguist's task is then to show the systematic covariance of linguistic structure and social structure – and perhaps even to show causal relationship of one direction or the other (Bright, 1996: 11).

Za tradiční metodu variační sociolingvistiky bývá považováno pozorování skrze rozhovory (viz př. Labov, 1972: 209), přičemž zkoumaná osoba si nemá být vědoma toho, že předmětem studia je způsob, jakým užívá jazyk. Za základní strukturní jednotku variace lze (více méně paralelně k fonému, morfému apod.) označit **jazykovou proměnnou** (*variable*), jež ale vždy nějakým způsobem odkazuje k jisté společenské

⁸⁰ Labov (1972: 201) ovšem introspekci kategoricky neodmítá: „The critique of the conventional linguistic methods must not be taken as a suggestion that they be abandoned. The formal elicitation of paradigms, the exploration of intuitive judgements, the study of literary texts, experimentation in the laboratory and questionnaires on linguistic usage are all important, valuable modes of investigation,“ pouze se profiluje opačným směrem. I zde považujeme tyto metody za komplementární k sociolingvistickým.

proměnné či obecně k mimojazykové skutečnosti. Pro stanovení frekvence soupeřících variant tedy nejsou rozhodující jen jazykové kontexty, ale také sociální charakteristiky mluvčího (pohlaví, věk, socioekonomické postavení atd.) a typ sociálního kontextu, v němž komunikace probíhá (př. formální rozhovor vs. komunikace s vrstevníky, Milroy-Gordon, 2012: 19).⁸¹

Jazyková proměnná jako strukturní jednotka má vlastně s teoretickou lingvistikou společné to, že se jedná o „abstrakci, která je podkladem konkrétních realizací“ (Milroy-Gordon, 2012: 19). Realizacemi, resp. formálními hodnotami jsou pak konkrétní **varianty** jedné proměnné, jinak řečeno, varianty jsou alternativní, soupeřící, ev. ekvivalentní způsoby, jak říci tutéž věc (Labov, 1972; Cedergren, 1983: 150). Jazykové proměnné můžeme identifikovat na všech jazykových úrovních, od zvukové přes lexikální, morfologickou až po syntaktickou, ačkoliv nejvíce pozornosti bylo věnováno rovinně zvukové (srov. López Morales, 2004: 57–96; Milroy-Gordon, 2012: kap. 6 a 7).

Rozdíl mezi teoretickou lingvistikou a variační sociolingvistikou dle Milroyové a Gordona spočívá v tom, že „jazyková proměnná není založena na kategorickém užívání, ale na větší nebo menší frekvenci jedné z variant v porovnání s jinou“ (2012: 19). Variační sociolingvistika se tak zajímá o kritéria upřednostnění jedné varianty před jinou a nesnaží se vyhodnocovat jejich gramatickou (ne)správnost.

Obecně vzato ve variační sociolingvistice rozlišujeme dva základní typy proměnných, a to jazykové a mimojazykové (viz např. López Morales, 2004: 56 a 102), přičemž o jazykových hovoříme jako o závisle proměnných a o mimojazykových jako o nezávisle proměnných (Nekvapil, 2000/2001: 19). Mimojazykové proměnné mohou nabývat charakteru geografického, historického, etnického, sociálního či stylového. Dle Labova (1972) je u jistých druhů jevů nezbytné brát v potaz pouze sociální kritéria (zejm. třídu, pohlaví a věk, resp. generaci), u jiných však hraje klíčovou úlohu také styl, resp. stupeň formálnosti situace (srov. Nekvapil, 2000/2001: 16 a kap. 4.4.6: pozn. 93).

Rona (1972) výše zmíněné mimojazykové dimenze souborně zahrnuje pod oblast sociální v rámci svého trojrozměrného modelu sociolingvistických os (inspirovaného Coseriuem), v němž vertikální směr obsazuje osa diastratická a diafasická (sociolekt +

⁸¹ Dle Cedergrenové (1983: 150) existují čtyři způsoby, jak vymezit množinu zástupných variant jedné proměnné. Toto vymezení závisí na faktorech, které řídí distribuci variant. Může jít o 1. výhradně jazykové faktory, 2. výhradně sociální faktory, 3. souhrn jazykových a sociálních faktorů, 4. ani o jazykové, ani o sociální faktory. Posledně uvedené kritérium je pak příkladem volné variace, na kterou se zpravidla odvolávali generativisté ve snaze udržet variabilitu na periférii jazykového bádání a která stojí i mimo zájmy sociolingvistického výzkumu, popř. je přisuzována individuálnímu stylu jedince, idiolektu.

funkční styly), horizontální směr zastupuje osa diatopická (dialekt) a diagonálně je vedena osa diachronická (změny, vývoj). Podobný přístup jsme viděli i u Neustupného (2002: 430n., zde 4.2), pro nějž by všechny uvedené mimojazykové proměnné byly souhrnně sociální.

Nekvapil (2000/2001: 16) k problematice variantnosti jazyka ještě dodává, že ji lze „vystihnout také v termínech alternativních množin jazykových prostředků, označovaných jako **variety**.“ Ty jsou definovány podobnou sociální, teritoriální nebo funkční distribucí, přičemž z konkrétních variet, resp. jazykových kódů lze zmínit např. spisovný jazyk, dialekt, profesní mluvu, slang, jazykový styl. Zde se ovšem dostáváme na hranici mezi variační a interakční sociolingvistikou, neboť na užívání a střídání variet lze nahlížet interindividuálně, z hlediska variačního, nebo individuálně, z perspektivy interpretační, zaměřené spíše na sociolingvální chování jedince (více viz kap. 4.4.1).

Ačkoliv je totiž pravda, že Labov a variacionisté se vymezili vůči teoretické (zejména pak generativní) lingvistice ve výše zmíněných bodech, ve skutečnosti jde Labovovi a jeho pokračovatelům rovněž o jakýsi abstraktní, nadindividuální systém variace, což je vedlo ke zkoumání abstraktní jazykové proměnné, distribuce jejích variant a k hledání univerzální sociolingvistické kovariance. Oproti tomu Gumperz (1982) a další představitelé sociolingvistiky interakční se staví kriticky k takové míře abstraktnosti, neboť dle nich nereflktuje v dostatečné míře všechny sociální vlivy a nebere v úvahu roli mluvčího jako individuálního sociálního aktéra, produkujícího konkrétní sociální významy v rámci daného sociokulturního kontextu a strategicky užívajícího specifické jazykové prostředky ve prospěch dosažení svého komunikačního záměru (srov. též Milroy-Gordon, 2012: 21).

4.4.1 Úvod do metodologie: rozvaha nad daty

Dosud jsme hovořili zejména o teoretických problémech a východiscích spojených s variačním výzkumem. Vzhledem k tomu, že se však jedná o kvantitativní sociolingvistické paradigma, musíme se ještě vypořádat s metodologickými problémy, jichž není poskrovnu, a to ani na úrovni sběru dat, ani na úrovni samotné analýzy a interpretace výsledků. Zaměřme se nejprve na sběr dat, přičemž nejvíce nás bude zajímat, jaká data a kolik dat je třeba nasbírat.

Jak jsme uvedli již jinde (Šmídová, 2014a: 50), ačkoli realita je taková, že žádná data ani žádný přístup nikdy nebudou stoprocentní, je vhodné stanovit určité míry a metody,

kterými se řídit, aby byl výzkum pokud možno co nejrelevantnější a jazykový materiál co nejrepresentativnější.⁸²

Vzhledem k celkem důkladně definovaným přístupům v moderních společenských vědách disponujeme poměrně obsáhlou literaturou k tomu, jak bychom měli při výzkumu postupovat (z české literatury vyniká zejm. Hendl, 2004, 2005, 2017; Disman, 2002; Kubátová, 2006 aj.). Obecně společenskovědní nebo konkrétně sociologické metodologie však ve skutečnosti vyžadují striktnější přístup k otázkám množství dat, reprezentativity a reliability, a to zejména proto, že společnost je trvale vystavena vnitřním i vnějším tlakům na změnu, jejichž dopad na společenský řád a obecně na fungování společnosti je bezprostřední nebo se projevuje v kratším časovém horizontu, než tomu bývá u jazyka.

Jazyk je totiž systémem, kterým se dorozumívá celé jazykové společenství, a jeho náhlé, frekventované a lokální změny by měly za následek komplikace při komunikaci, ba dokonce vedly k úplnému nepochopení a nekontrolovatelné jazykové izolaci (metaforicky a s nadsázkou řečeno, k jakési babylonské věži). To, že člověk bude libovolně měnit svoje preference či návyky (Labov, 1966: 180n. hovoří např. o jídelních či volebních preferencích, ale může jít i o preference jiného rázu), nutně nemusí mít fatální dopad na jeho globální integraci ve společnosti, ovšem tím, že člověk ze své libovůle začne používat jiné jazykové prostředky a výrazy než jeho okolí či celé jazykové společenství, způsobí, že se nebude moci dorozumět, což může vést ke značným obtížím a k potenciální separaci či vyloučení ze společnosti.

Zjednodušeně řečeno jazyk musí být do určité míry rigidní a uzavřený systém, který umožní efektivní komunikaci a dorozumívání i přesto, že na jiných sociálních úrovních proběhly významnější změny (změna sociálního systému, ekonomická krize, politické změny, změna skupinových i osobních preferencí). Můžeme také říci, že jazyk jednoho společenství má zajistit, aby si i přes hlubší změny ve společnosti jeho členové rozuměli, dokud na základě dlouhodobého úzu, širšího konsensu, politického zásahu apod. nedojde k jeho změně či divergenci.

V důsledku toho je patrné, že jazykové struktury, vzorce či obecně jazyková vyjádření obvykle doznávají větší a dlouhodobější stability než společenský systém, a proto si sociolinguisté často mohou dovolit vystačit i s podstatně menším vzorkem dat

⁸² Tato kapitola se nese v duchu teoretizování podle Swedberga (2012 aj., dle Hendl, 2017: 47nn.), jehož smyslem je vytváření konceptů a dalších pomocných prostředků ve výzkumném procesu. Podle Swedberga je teoretizování nezbytným krokem na cestě k teorii a má klíčovou úlohu v kontextu objevování, odhalování mechanismů apod. Nelze jej validizovat.

k zdokumentování jazykové variace či probíhající jazykové změny, než může ve svých otázkách vyžadovat výzkum sociologický (srov. Milroy-Gordon, 2012: 40; Sankoffová, 1980: 40; podrobněji k tomu viz dále).

V této rozvaze je pochopitelně na místě námitka, že pokud studujeme skutečné užití řeči, a nikoliv potenciální jazykovou kompetenci či jazyk ideálního mluvčího, je na druhou stranu pravda, že „jednotlivci se od sebe odlišují v míře užívání konkrétních prostředků a jejich řeč se v různých situačních kontextech značně proměňuje“ (Milroy-Gordon, 2012: 35), pravidelnost, jaká byla naznačena výše, tedy může být ohrožena. Ovšem dle Milroyové a Gordona nekonzistentnost variace plyne z představy čistého, ideálního nářečí, a změníme-li perspektivu, i u řeči nalezneme individuální a interindividuální pravidelnosti, jejichž hledání a objasnění je koneckonců cílem variačního sociolingvistického výzkumu. Sankoffová k tomu říká:

If people within a speech community indeed understand each other with a high degree of efficiency, this tends to place a limit on the extent of possible variation, and imposes a regularity (necessary for effective communication) not found to the same extent in other kinds of social behavior (Sankoff, 1980: 51n.).

Podobně také Weinreich, Labov a Herzog (1968) upozorňují na vztah mezi heterogenní a homogenní vizí jazyka a domnívají se, že by tyto koncepce neměly být vždy vnímány jako vzájemně se vylučující, ale naopak komplementární. K tomuto tématu připomínají rovněž práci Mathesia, Jakobsona, Vachka a dalších představitelů pražské školy, pro něž systém vykazuje řadu potencialit inventáře, tedy připouští variabilitu uvnitř jazykového systému, k níž patří např. i systematické stylové posuny (1968: 159n., 167n.). Labov jako pionýr variačního přístupu a stoupenec heterogenního pohledu na jazyk tedy pracuje i s myšlenkou, že užívání jazyka je mnohem homogennější než mnoho jiných sociálních fenoménů, z čehož plynou jisté výhody, pokud jde o požadované reprezentativní množství dat (Milroy-Gordon, 2012: 40).

4.4.2 Stavba vzorku: kolik dat a od koho

Výše nastíněnou rozvahou se dostáváme ke klíčovému problému, a sice k otázce, kolik dat vlastně pro variační sociolingvistický výzkum potřebujeme a na základě jakého kritéria budeme vybírat informanty. Stubbs (1983: kap. 11) uvádí, že pro různé výzkumné účely jsou třeba rozdílná množství dat, nahrávek a poznámek. Méně jich stačí k rozpoznání nějakého charakteristického znaku promluvy, více je třeba při porovnávání

různých skupin mluvčích. Zpravidla se uvádí, že k identifikování variačního charakteru je nutno získat *dostatečné* množství dat odpovídajícího druhu a rovněž je třeba brát ohled na sociální kontext. Vzorek dále musí mít takový rozsah, aby v něm byly zahrnuty různé podoby jazyka i rozličné typy mluvčích (Milroy-Gordon, 2012: 35n.). *Dostatečné* množství je ovšem poněkud vágní pojem, který je nutno blíže specifikovat.

Tak jako v sociologickém výzkumu, i v sociolingvistickém výzkumu voláme po maximální reprezentativnosti dat, jelikož „síla vyvozených závěrů závisí na tom, jak přesně vzorek reprezentuje větší populaci“ (Milroy-Gordon, 2012: 36). Je nicméně otázka, zda objemné vzorky jsou pro lingvistické výzkumy nezbytné, či dokonce vhodné. Tak např. Sankoffová navazuje v tvrzení uvedeném výše tím, že říká:

The literature, as well as our own experience, would suggest that even for quite complex communities samples of more than about 150 individuals tend to be redundant, bringing increasing data-handling problems with diminishing analytical returns. It is crucial, however, that the sample be well chosen, and representative of all social subsections about which one wishes to generalize (Sankoff, 1980: 51n.).

Jak se zdá, podstatné pro dosažení co nejvyšší míry reprezentativnosti ve variačním sociolingvistickém výzkumu není nashromáždit co nejvíce dat, ale spíše zajistit, aby ve vzorku byly zastoupeny všechny kategorie populace, které mají na chování jazykové proměnné předpokládaný vliv. Důležitá je rovněž snaha se, pokud možno, co nejvíce vyhnout zkreslení. Milroyová a Gordon (2012: 37) k problému podotýkají, že u vzorku určeného k lingvistické analýze je třeba „rozlišovat mezi přísnou statistickou reprezentativností a spíše volnější reprezentativností většiny lingvistických výzkumů.“ Ve své knize (2012: 37–45) zmiňují různé úspěšné výzkumy autorit sociolingvistického světa, mezi nimiž nechybí Labov, Trudgill, Macaulay, Eckertová, Hazen i sám Gordon, u nichž se počty informantů pohybují v rozmezí 88–32 zúčastněných. Labov (1972) sám dokonce připouští, že některé struktury lze vypožorovat již při minimálním počtu 25 informantů a ve své publikaci z r. 2006 (s. 382) též cituje Coferův výzkum založený na 20 informantech.

Očekávat proto od sociolingvistického výzkumu např. desetiprocentní velikost vzorku vůči výchozí populaci jako u jiných typů výzkumu je nerealistické, přičemž nemalou roli v tomto ohledu hraje finanční, časová a personální náročnost, stejně jako pochybnost o konečném zisku takto rozsáhlého výzkumu pro jazykovědné účely. Milroyová a Gordon

(2012: 40) připomínají, že zkratka „existuje hranice, za kterou už pečlivá stavba vzorku začíná být kontraproduktivní.“

Budeme-li navíc chtít dodržet vnitřní členění již tak malého vzorku v souladu s relevantními sociologickými faktory, resp. nezávislými proměnnými, a bude-li nás např. zajímat vliv věku, třídy i pohlaví současně, v případě stratifikovaného schématu o 4 třídách, 2 pohlavích a 3–4 věkových skupinách bude základ tvořen 24 či 32 kategoriemi. A obsadíme-li každou pozici alespoň čtyřmi mluvčími, bude konečný počet 96 nebo 128, což jsou na běžný sociolingvistický výzkum, jak jsme viděli výše, velmi vysoká čísla. Proto se uvádí (viz Milroy-Gordon, 2012: 41, 44), že praktická hlediska určují velikost vzorku, což naznačuje, že ve variačním výzkumu bývá často redukován počet mluvčích na pozici a též bývají upřednostňovány formy účelového výběru před výběrem přísně náhodným, na rozdíl od jiných typů výzkumu (obecný přehled výběrových technik, jimiž se výzkumy snaží dosáhnout co největší reprezentativity a co nejvěrněji suplovat rozložení výchozí populace, poskytují např. Disman, 2002: kap. 5 a Hendl, 2004: 57nn., 2017: kap. 9 aj.).

Nelze však říci, že v sociolingvistice by se nikdy neuplatňoval náhodný výběr. Kupříkladu sám Labov se principu, že každý z výběrového rámce má stejnou šanci být vybrán (definice viz např. Disman, 2002: 97), v jednom ze svých newyorských výzkumů snažil využít. Milroyová a Gordon (2012: 37) však upozorňují, že i samotné výběrové rámce (resp. populační seznamy, např. dřívější používání telefonních seznamů, hledání zástupců etnických menšin podle typického příjmení apod.), z nichž se při náhodném výběru vychází, mohou být zkreslené (věkově apod.), a tudíž výběr sám vlastně náhodný není. Navíc zde existuje již dříve nastíněná pochybnost, zda je v lingvistice nezbytné, rentabilní či vůbec vhodné aplikovat náročné výběrové techniky jako v jiných disciplínách, s přihlédnutím k výše popsané podstatě jazyka a k poměru mezi náklady vydanými na přísnou reprezentativitu a nejistým ziskem.

Za jeden z nejefektivnějších a nejvyužívanějších způsobů výběru v moderním variačním výzkumu proto bývá považován kvótní a účelový výběr, při němž má badatel jasno, jaké typy či kategorie mluvčích potřebuje pro svůj výzkumný záměr (odvislé např. od sociálních tříd, věku či jiných faktorů, u nichž se předpokládá vliv na variaci závislé jazykové proměnné), a následně zajišťuje určitý počet mluvčích, kteří dané pozice budou obsazovat a co nejvěrněji je reprezentovat. Aby takový postup mohl být akceptovatelný a nebyl považován za pohodlný, alibistický či nevědecký, „musí být založen na určitém typu obhajitelného teoretického rámce“ (Milroy-Gordon, 2012: 41). To znamená, že je

nezbytné prokázat, že příklon k takovému postupu lze racionálně zdůvodnit (a tím zajistit vyšší míru reliability a validity).⁸³ K naplnění samotných kvót se poté často aplikuje technika sněhové koule, kdy badatel využije sociálních sítí dosavadních účastníků, aby snadněji získal přístup k dalším. Takovýto postup minimalizuje riziko, že bude odmítnut, jelikož už vlastně nepředstavuje cizího člověka, ale je známým či přítelem přítele (Milroy-Gordon, 2012: 43). Tato strategie je často i řešením problémů etických, jelikož bývá snazší získat souhlas s výzkumem od známého člověka než jej požadovat např. na ulici od osoby zcela cizí (k etice více viz 4.4.4).

Není nicméně pochyb o tom, že při stavbě vzorku musíme učinit několik zásadních systematických rozhodnutí: v první instanci zvolit jazykový prvek či jev, který chceme zkoumat. Volba samotné jazykové proměnné je činností, která vyžaduje odborné uvážení a, nedisponujeme-li starší literaturou na toto téma, často i přípravu ve formě předběžného pozorování, pilotáže či celého preliminárního výzkumu, který rozhodne, zda je sociolingvistické zkoumání zvoleného prvku nebo jevu relevantní či nikoliv. Podobně potřebujeme mít jasno o otázkách, na něž chceme výzkumem získat odpověď, a o (pracovních) hypotézách, od nichž se bude odvíjet následné vyhodnocování výsledků.

Výběr vhodného jazykového elementu pro variační výzkum podrobně specifikuje Labov (1972: 8). Zaprvé (a s přihlédnutím k tomu, že sociolingvistický výzkum se tradičně nejvíce zajímá o studium neformální, každodenní mluvené interakce) je třeba hledat takovou jednotku, jejíž výskyt je četný⁸⁴ v neformální konverzaci, ale současně minimální či nulový v komunikaci formální. Dále by měl být zvolený prvek součástí nějakého strukturovaného systému funkčních jednotek, přičemž platí, že čím více je do něj začleněn, tím zajímavější bude jeho studium. A v neposlední řadě i distribuce daného elementu musí být jednoznačně strukturovaná, tj. z předběžného výzkumu bychom měli vypořádat, zda prvek vykazuje žádoucí asymetrické rozložení v souvislosti s různými věkovými či společenskými skupinami apod. (viz též Šmídová, 2014a: 50). Tato tři kritéria bude tedy nezbytné sledovat i při sociolingvistickém výzkumu konverzačních

⁸³ Účelovost variačního výzkumu je vlastně pomezím mezi přísně kvantitativním a spíše kvalitativním výzkumem, jelikož balancujeme na hranici zakotvené teorie Glasera a Strausse (1967), která hledá osoby a situace, jež by mohly být zvláště relevantní a přínosné vzhledem ke zkoumanému jevu, a nezdědka využívá techniky sněhové koule, vratných procesů sběru a analýzy dat (více viz kap. 6, 6.1), nasycenosti vzorku apod. (Hendl, 2005: 151, 251 aj.). I zde vyvstává naléhavost propojování interpretativního a statistického přístupu k sociolingvistickému bádání, o němž se ještě několikrát zmíníme, jelikož kombinování analytických metod je zásadní i pro komplexní studium konverzačních markerů.

⁸⁴ U vzorku bývá též vyžadován minimální počet výskytů proměnné, který bývá udáván jako $N=30$ (což je obecná statistická hladina pro rozlišování malého a velkého vzorku) či alespoň $N>10$, více viz Milroyová a Gordon (2012: 165n.).

markerů, jež ze své podstaty mají potenciál je naplňovat, jelikož jsou v konverzaci četné, jsou součástí funkčního systému a jejich užití napříč populací bývá nerovnoměrné.

Absolvujeme-li úspěšně fázi výběru relevantního prvku, přichází na řadu druhá, metodologicky náročná etapa. Zaprvé je třeba přibližně vymežit výběrový prostor, resp. populaci a následně výběrový rámec, z něž bude cílový vzorek sebrán. Konkrétně u markerů by se mělo jednat o geografické vymezení populace a stanovení relevantní variety (popř. o vymezení širšího zájmového společenství, které je používá, a vhodné dílčí skupiny) a výběrový rámec by spíše neměl vycházet z uměle sestavených přehledů typu telefonní seznam, jelikož máme zájem i o nezletilé mluvčí. S největší pravděpodobností bude tedy badatel nucen uchýlit se ke kvótnímu a účelovému výběru, často na základě techniky sněhové koule (bude-li se chtít vyhnout zvýšeným nákladům, náročným jednáním s úřady apod.). U konverzačních markerů je dále jednoznačně doporučeníhodné (nevyžadují-li položené výzkumné otázky jinak), aby byli do výzkumu zahrnuti přednostně rodilí mluvčí nebo dlouhodobě usazené osoby, které jsou dostatečně naturalizované, aby byly schopny autenticky používat tak hovorové jazykové prostředky, jakými konverzační markery jsou. Jinou situací je např. výzkum osvojování markerů u cizích příslušníků.

V souvislosti s otázkami, které jsme si položili ohledně zkoumané jazykové proměnné, je dále nezbytné odhadnout relevantní dimenze variace v rámci dané populace, resp. stanovit, které sociologické faktory mají výpovědní hodnotu pro proměnlivé chování konkrétního jazykového prvku, s čímž souvisí stratifikace vzorku: je třeba určit, zda nás zajímá variace např. v závislosti na třídě, pohlaví, věku a/nebo situačním kontextu. K takovému rozhodnutí je bezesporu nezbytné zkoumaný jazykový jev či prvek alespoň okrajově předem znát a ideálně mít provedenu pilotní studii nebo disponovat dřívější literaturou na stejné téma, jež by umožnila snazší orientaci v problematice a poskytovala základní měřítko pro srovnání a kritické zhodnocení (o čemž už byla řeč výše).

A konečně v poslední přípravné fázi musíme stanovit nezbytnou velikost vzorku, čímž se vracíme k tomu, co jsme podrobně popsali dříve v této kapitole. Podle průniku relevantních dimenzí variace stanovíme kategorie a jejich počet a poté určíme, kolik mluvčích pro každou kategorii, resp. pozici budeme požadovat. Tím získáme stratifikované kvantitativní schéma a předem známe konečný počet informantů, které budeme pro variační studii shánět. (K jednotlivým přípravným fázím více viz Sankoff, 1980: 47–79.)

Nezbývá než diskuzi nad velikostí vzorku a technikami jeho výběru uzavřít konstatováním Milroyové a Gordona:

Rozsah metod stavby vzorku, které se v poslední době používají, svědčí o tom, že badatelé jsou v současnosti uvolněnější než dříve, pokud jde o metodologické otázky, jako např. zda jejich popis má nebo nemá být technicky reprezentativní nebo zda se má používat přísný náhodný výběr (Milroy-Gordon, 2012: 58).

4.4.3 Stanovení věkových kategorií a sociálních tříd

Mezi nejčastěji uvažované sociologické faktory, které mají dopad na jazykovou variaci, bezesporu patří pohlaví, věk, třída a etnicita. (Stranou stojí role stylu jakožto odrazu sociálního kontextu, jemuž věnujeme kapitolu 4.4.6.) Vzhledem k tomu, že transgenderové sociolingvistické bádání je teprve na svém počátku a ve svých výzkumech jsme se zatím s podobnou sociální realitou při stavbě vzorku nesetkali, pracujeme zde výhradně s binární koncepcí pohlaví, kterou nepovažujeme za nezbytné představovat.⁸⁵ Podobně etnicita není relevantním rysem pro náš výzkum (s výjimkou základního geoetnického ohraničení výběrového prostoru), proto se jí nebudeme dále podrobně zabývat. Ovšem problematické aspekty věkového a třídního rozložení vzorku jsou pro studium konverzačních markerů klíčové, tudíž jim věnujeme následující odstavce.

Začneme-li u **věku**, nejproblematictější krokem je rozhodnout, jaké věkové intervaly nastavit a zda mají být pravidelné či nikoliv. Nezanedbatelnou otázkou je také začlenění dětí a seniorů do výzkumu. Jak bylo uvedeno v kapitole o historii sociolingvistiky (4.2), dřívější dialektologické výzkumy se zaměřovaly především na starší, trvale usazené muže, tudíž mládež a osoby středního věku byly vynechány. Později se ovšem prokázalo, že mladí lidé bývají jazykově nejinnovativnější skupinou mluvčích, jelikož se, dle slov Eckertové (1997: 163), snaží vymezit vůči svým rodičům a vybudovat si vlastní identitu nezávisle na jejich vlivu.

Svízelnost věku nicméně spočívá v tom, že lidé stárnou a jejich místo ve společnosti se s postupem času vyvíjí a proměňuje, což může vyústit ve dva druhy jazykového vývoje: buďto si jedinec uchová většinu svých vyjadřovacích prostředků až do dospělosti a stárí a může být svědkem generačního repertoáru své doby, nebo se jeho vyjadřování

⁸⁵ Zajímavé poznámky k tématům „pohlaví vs. gender“ a „diskurz a gender“ poskytují např. Kendallová a Tannenová (2003: 548n., 559n.). Pohlaví je chápáno jako biologický fakt, zatímco gender jako sociální konstrukt, který se nemusí vždy shodovat se stereotypy spojovanými s daným pohlavím a který má spíše kontinuální než ryze binární povahu.

bude proměňovat v souladu s životními etapami, kterými prochází, a v jeho jazyce bude možno nalézt stabilní vzorce, které se opakují v každé generaci. S nejvyšší pravděpodobností bude ale jedinec průnikem obou těchto tendencí (některé výrazy si uchová do stáří, v jiných ohledech se adaptuje na „normu“ svého věku a postavení, tj. životní etapy – pracujícího pohybujícího se na jazykovém trhu, osoby na odpočinku atd.), tudíž konečné rozhodnutí, jaký přístup zvolit, závisí na konkrétním cíli výzkumu a na úsudku badatele.

Generační výzkumy, které se snaží ukázat proces jazykové změny, si ovšem z výše uvedených důvodů se synchronním studiem nevystačí, a badatelé, pokud nedisponují již existující literaturou na dané téma, jsou nuceni své měření za určitý časový úsek zopakovat a výsledky mezi sebou porovnat. Teprve poté je možno spolehlivěji docházet k závěrům týkajícím se procesu jazykové změny (Milroy-Gordon, 2012: 50).

To, že člověk prochází určitými etapami vývoje a současně do jisté míry odráží svou dobu, způsobuje, že mluva pracujících dospělých, tedy osob v produktivním věku, pohybujících se na jazykovém trhu, bývá odlišná od mládeže i od osob starších. Nezřídka se proto stává, že jisté jazykové prostředky jsou hojně užívány střední věkovou skupinou, zatímco u nejmladších a nejstarších informantů je jejich výskyt omezený apod. (hovoříme o tzv. distribučním tvaru U; s touto situací jsme se setkali i v našich dřívějších výzkumech: Šmídová, 2012a, 2014a). V důsledku toho často bývají rozlišovány tři základní věkové skupiny, tj. mládež, dospělí v produktivním věku a osoby starší, resp. osoby ve věku důchodovém. I toto rozlišení s sebou ale nese četné komplikace.

Zprv je třeba vyřešit, od jakého věku hovoříme o mládeži a zda můžeme děti zařazovat do celoplošného variačního výzkumu, tj. do takového, který není zaměřen ryze na vyjadřovací prostředky u dětí. Jak totiž podotýká Labov (např. 1972: 223), děti do určitého věku nemají vyvinuty svůj vlastní, ustálený idiolekt a jejich vyjadřování je citelně ovlivněno okolím (což se nám potvrdilo i při našem výzkumu v r. 2014, viz Šmídová, 2014a: 94). Labov proto své výzkumy obvykle orientuje až na mládež od 8 či 10 let věku.

Zadruhé se musíme vypořádat s vymezením nejstarší věkové skupiny, jelikož u lidí nad určitou věkovou hranicí záleží na tom, do jaké míry jsou zapojeni do společenského života či naopak žijí v ústraní. Rozlišujeme poté, podobně jako u pohlaví a genderu, mezi biologickým stářím a jakýmsi pocitovým stářím.⁸⁶ Kontextově citlivý přístup si však ve

⁸⁶ K tomu podrobně Hamiltonová (2003: 568–589; Discourse and Aging).

variačním výzkumu nemůžeme příliš dovolit, jelikož se předpokládá, že vycházíme od teorie, na jejímž základě jsme stanovili konkrétní schéma stavby vzorku (tj. máme předem stanovené kategorie, které obsazujeme). Senzitivita naopak možná je u případových studií či interakční sociolingvistiky, která začíná u dat a postupuje směrem k teorii (s tím je de facto kompatibilní i konverzační analýza). Ovšem u variační sociolingvistiky se nakonec musíme spokojit se stanovením věkových hranic, jakkoliv budou diskutabilní. U Labova (1972) proto nejstarší skupiny začínají na 50–55 letech věku a zřídka přesáhnou hranici 75 let (podobně je tomu i u Cookové, jejíž výzkum cituje Labov, 1972: 281).

V neposlední řadě je třeba osvětlit také to, že rozdělení věkových skupin do tří kategorií, tj. mládež, střední věk a starší věk s sebou nese nevýhodu, a sice že intervaly jejich rozsahu nebudou rovnoměrné, už jen proto, že děti se do výzkumu zahrnují cca od 10 let věku a o osobách nad 20 let zase jen obtížně budeme hovořit jako o mládeži. Záběr mluvčích v produktivním věku od cca 21 do cca 60, ev. 65 let je zase příliš široký, jelikož pokrývá zhruba dvě generace. A konečně u osob v rozmezí útlejšího intervalu 60, popř. 65–75 let se musíme potýkat s výše nastíněnou realitou, tj. že osoby v tomto věku mohou již být do vysoké míry odtrženy od každodenní reality (srov. též Milroy-Gordon, 2012: 49) a často se omezují na komunikaci praktického či instrumentálního rázu, což může být zajímavé pro úzkoprofilové analýzy nebo psycholingvistický výzkum, ale pro širokospektrální variační sociolingvistický výzkum je zkreslující (např. u markerů by bylo obtížné srovnávat, který ukazatel je frekventovanější a který méně, neboť samo užívání markerů je v instrumentální komunikaci nezřídka redukováno na minimum, více viz kap. 10).

Rozložení do tří věkových skupin podle klíčových životních období samozřejmě není povinností a ani není vždy vhodné. Existují tak výzkumy, které rozlišují čtyři skupiny, jiné pouze dvě, další stanovují skupiny arbitrárně, např. podle desetiletí apod. (Milroy-Gordon, 2012: 44–50). Naším cílem však není rozřešit, které z věkových schémat je nejvhodnější, ale pouze na tento problém upozornit, jelikož se dotkne i rozhodnutí týkajících se našeho vlastního výzkumu. Z hlediska sociolingvistiky je ale bezpochyby nezbytné **nenahlížet** na věk jako na číslo, které má přímý dopad na jazykové chování jedince. Svého významu nabývá až v souvislosti se společenským kontextem, s nímž dohromady odráží rozdíly v životních zkušenostech mluvčích (Milroy-Gordon, 2012: 50). Tím jsme tedy uzavřeli otázku věku a nyní se zaměříme na společenské třídy.

Již sama existence sociálních **tříd** je poněkud kontroverzní záležitostí, ačkoliv zde nemáme prostor se touto otázkou zabývat. Mezi sociolingvisty ovšem panuje

přesvědčení, že sociální situace mluvčích jednoznačně má dopad na užívání jazyka, tj. na konkrétní výběr jazykových prostředků v komunikaci a obecně na způsob, jakým je jazyk užíván. Sociální stratifikace se tedy zdá být relevantním faktorem pro jazykové analýzy. Problém spočívá v tom, že každá společnost je stratifikována jinak. V některých společnostech lze považovat za směrodatný socioekonomický status (zaměstnání, pozice a příjem), v jiných kulturách (zejm. východních) je rozhodující vzdělání, v dalších původ.

V sociologii se proto obvykle vypočítávají složité indexy, které se snaží co nejadekvátněji stanovit příslušnost k určité třídě, a podobně tomu bylo i v počátcích sociolingvistiky (zejm. v 60.–70. letech). V moderní sociolingvistice se však k tomuto postupu přikláníme spíše vzácně (už jen pro samotnou časovou, finanční a personální náročnost zjišťování daných citlivých údajů, jako je např. příjem, a jejich diskutabilní použitelnost v jazykovém výzkumu) a stanovení relevantních indikátorů závisí na výzkumných otázkách, které si klademe, a na charakteru konkrétního společenství, které chceme zkoumat.

U výzkumu v západních společenstvích se tak často opíráme především o zaměstnání, v němž se nezřídka odráží i dosažené vzdělání a původ jedince, jak koneckonců činil i Labov sám ve svých pozdějších výzkumech (Labov 1972: 113, Milroy-Gordon, 2012: 57). Zdá se totiž, že zaměstnání nejlépe koreluje s jazykovou variací a je v něm potlačeno na minimum subjektivní hodnocení informantů, kteří mohou podat falešnou zprávu o svém výdělku či dosaženém vzdělání ve snaze vypadat lépe na veřejnosti (s tímto jsme se často setkávali i v našich výzkumech, kdy mluvčí uváděli, že studovali určitý stupeň školy, ale již nezmínili, že studium nikdy nedokončili apod.).

Neméně problematickým aspektem, jakým bylo nalezení kritéria pro rozlišení tříd, je také určení počtu či typu tříd, se kterými budeme pracovat. Vzhledem k tomu, že různé výzkumy se zaměřují na různé cíle u různých společenství, nelze rozdělení zcela generalizovat. V západních společenstvích se však intuitivně celkem snadno rozlišuje skupina manuálně a skupina intelektuálně pracujících, přičemž na dělníky je nahlíženo jako na nižší společenskou vrstvu. Toto rozdělení lze dále škálovat, čímž můžeme získat několik systémů třídního členění. Například Labov (1966, 1972) rozlišil nižší třídu, dělnickou třídu, střední třídu a vyšší střední třídu. Jiné výzkumy, jak informují Milroyová a Gordon (2012: 53), samotnou dělnickou třídu rozdělily na nižší a vyšší, další rozlišují střední střední třídu, jiné nižší střední až vyšší třídu atd. Obvykle se ale pracuje se 3–5 třídními kategoriemi, které se odvíjejí od triády nižší-střední-vyšší třída. I my se zde budeme řídit podobným systémem, jež představíme v předmluvě k samotným analýzám

(viz kap. 7). Rozvahu nad problematickým přiřazováním mluvčích ke společenským třídám v praxi poskytujeme též ve svých předchozích pracích (Šmídová, 2014a: 94–96).

S ohledem na orientaci naší studie na jednu z variet španělského jazyka v rámci Latinské Ameriky také stojí za zmínku, že jednotlivé vrstvy jsou mezi sebou ve vzájemně ostřejším kontrastu, než je tomu u rozvinutějších států, a že jakousi „normativní“ střední třídu jako přechodové pásmo bychom hledali v těchto oblastech obtížně, jelikož rozdíly mezi nižšími a vyššími třídami jsou citelné, a to i přesto, že Argentina patří k vyspělejšími zemím Latinské Ameriky.

Na závěr je třeba zmínit, že byť společenské třídy a postavení mohou být faktorem významnějším pro širší spektrum jazykových jevů než věk, který je důležitý zejména při identifikaci procesu jazykové změny, novotvarů, historismů apod., ani sociální třída nemusí být vždy relevantní proměnnou pro jazykovou variaci. Proměnné a mluvčí je proto v kvantitativním výzkumu vždy nutno systematicky vybírat na základě nějakého obhajitelného teoretického rámce, z něž vycházíme při dosahování našich výzkumných cílů a při testování hypotéz (volba metod jde ruku v ruce s teorií). Na rozdíl od interakční sociolingvistiky a konverzační analýzy, které se maximálně snaží postupovat od skutečných dat k teoretickým zobecněním (často cestou zakotvené teorie), tedy variační sociolingvistika pro svůj výzkum potřebuje znát teoretické předpoklady, než se do samotného sběru reálných dat vůbec pustí.

4.4.4 Metody sběru dat a etika

Máme-li vybrány mluvčí, které chceme do výzkumu zahrnout, musíme také rozhodnout, jakou cestou od nich budeme získávat samotná data a jakou formu bude jazykový materiál mít. Již jsme zmínili, že sociolingvistika obvykle pracuje s autentickým mluveným jazykovým materiálem, při jehož získávání usiluje o to, aby řeč mluvčího byla co nejméně ovlivněna přítomností badatele nebo obecně osoby cizí zkoumanému společenství. Badatel tak musí účastníky výzkumu pozorovat ideálně tak, aby si sami neuvědomovali, že jsou pozorováni. V opačném případě hrozí zkreslení. Bude-li si mluvčí vědom, že předmětem zkoumání je jeho vyjadřování, je zde vysoká pravděpodobnost, že se bude snažit svůj projev vylepšovat, aby neohrozil svoji tvář. Tento problém nazval Labov (1972: 209, 1966/2006: 86) *paradoxem pozorovatele* a bylo o něm napsáno již mnoho.

Ovšem pozorovat někoho, aniž by tušil, že je pozorován, je minimálně nečestné a neetické a v moderní době ve většině případů také nezákonné, není-li dodržena maximální míra anonymity či naopak není-li (alespoň posléze) získán informovaný

souhlas od zkoumaného (k tomu podrobněji viz níže). Jaké máme tedy možnosti při sběru jazykového materiálu, u nějž usilujeme, aby byl maximálně autentický, spontánní a reprezentoval ideálně neformální, hovorovou mluvu⁸⁷ (nevyžadují-li naše vědecké záměry jiná data)?

Už dříve jsme uvedli (zde 4.4), že nejběžnější cestou získávání jazykových dat ve variačním sociolingvistickém výzkumu je **rozhovor**, při němž pozorovatel přímo klade otázky či elicituje témata, na něž má pozorovaný reagovat, a celý rozhovor (v průměru o délce jedné až dvou hodin, ačkoliv pro některé jevy si vystačíme i s 10–45 minutami) je nahráván pro účely pozdější analýzy (to byl i případ Labovova výzkumu na Martha's Vineyard). Nicméně tento postup „jeden na jednoho“ se nezbytně střetává právě s výše uvedeným paradoxem. Bude tedy třeba jej buď nějakou strategií obejít, či v případě neúspěchu zvážit alternativní metody, u nichž by bylo výrazněji redukováno riziko zkreslení.

Proti paradoxu pozorovatele prvotně Labov a později i celá řada dalších variacionistů (Trudgill, Gordon aj.) navrhovali navozovat taková témata, o nichž bude mluvčí rád hovořit nebo která v něm budou vzbuzovat takové emoce, jež mu zabrání kontrolovat a vylepšovat svůj způsob vyjadřování či obecně se uchýlovat k pečlivému stylu. Tradičním tématem, které ale není využitelné vždy, bylo labovovské nebezpečí smrti, ovšem často lépe fungují otázky cílené generačně: u starších na dětství, sňatek apod., u mladších naopak na večírky, první schůzky atd. Jednoznačnou nevýhodou tohoto přístupu je manipulování tematického obsahu hovoru a jeho důkladná připravenost (o ní mluví Milroyová a Gordon, 2012: 68), která možná neškodí tolik výzkumu zvukové stránky řeči, ale může být zcela nevhodná pro studium v rovině konverzace (podrobněji k problematickým rozdílům na úrovni fonologické, gramatické a konverzační v kap. 6, 6.4).

⁸⁷ Již samo vymezení neformální, spontánní, běžné řeči (tzv. *vernákula*) je komplikované, neboť není snadné určit kritéria, podle nichž by ji bylo možno odlišit od jiných jazykových variet. Labov zastává názor, že *vernákulum* je charakteristické minimální vědomou kontrolou řeči ze strany mluvčího, na rozdíl od formálního, pečlivého stylu, resp. standardu. Změnu stylu lze pak dle něj rozpoznat na základě hlasových kvalit, tedy odlišné intonace s ohledem na tempo, výšku, intenzitu hlasu a (ne)pravidelnost dýchání (1972: 95, 208). Ve skutečnosti však nejen standardní varieta, ale i běžná mluva je abstraktním konstruktem a v ideální podobě se nevyskytuje u žádného mluvčího. Mluvčí je tudíž jakýmsi průsečíkem několika stylů, které užívá a které se mezi sebou přelévají vzhledem k situačnímu kontextu a ke komunikačním strategiím. To činí ze stylu zásadní pojem pro variační sociolingvistiku, o němž více pohovoříme v kapitole věnované stylovým posunům (4.4.6). I přesto je však běžná mluva pro sociolingvistické výzkumy zpravidla vhodnější než standard, jelikož je pro mluvčí přirozenější a nedopouští se vůči ní takových nepravidelností a odchylek jako vůči standardu. Viz též Labov, 2006: 86.

Dimenze rozhovoru dále nejen svou obsahovou (před)připraveností, ale i samotnou strukturou zdaleka neodpovídá požadavkům, které na svá data kladou např. představitelé konverzační analýzy (vzpomeňme 14 kritérií konverzace dle Sackse a kol., 1974, viz kap. 2.7.1) či interakční sociolingvistiky, neboť sled replik není zcela libovolný, typ replik a jejich distribuce jsou předvídatelné a účastníci interakce si nejsou zcela rovni (pozorovatel hovoří spíše méně, pozorovaný je povzbuzován k rozvádění svých odpovědí; pozorovatel spíše klade otázky a pozorovaný spíše odpovídá; pozorovatel je spíše autorita, pozorovaný má menší kontrolu), což nutně musí mít dopad na odchylku od přirozeného konverzačního stylu zkoumané osoby. Proto je často doporučováno překračování dvojrozměrného modelu rozhovoru tím, že do něj sociolingvisté umožňují náhodný vstup třetím osobám, který ale nelze předem garantovat. Z tohoto důvodu se nabízí revidovat výzkumnou strategii a přijmout roli o něco pasivnějšího pozorovatele při vzájemné interakci dvou a více osob.

Nejinak je tomu i u sběru dat od mládeže nebo v uzavřených sociálních skupinách, u nichž je často výhodnější opustit metodu polostrukturovaného přímého rozhovoru a přiklonit se spíše k **zúčastněnému pozorování**. Při něm je badatel sice přítomen interakci členů skupiny a všichni vědí, že jsou pozorováni a nahráváni cizí osobou, ale integrita skupiny, její nepsaná pravidla, rituály a fungování působí jako vnitřní síly proti paradoxu pozorovatele, neboť sankce za porušení skupinové normy mohou být mnohem vyšší a nepříjemnější než špatný pocit z toho, že by mluvčí mohl v badateli zanechat negativní dojem. Přikloní-li se navíc výzkumník k zúčastněnému pozorování, snaží se nejprve poznat lokální či intragrupální kulturu (absolvuje etnografické mapování terénu), a teprve poté přistoupí k vlastnímu nahrávání. Znalost skupinových zvyklostí mu totiž umožní lépe vyhodnotit, jaká data budou kvalitní a adekvátní jeho výzkumným záměrům. Zřejmou nevýhodou zúčastněného pozorování ve skupině jsou technické problémy související s nahráváním a analyzováním řeči několika osob současně a okolní ruch.

U přímých rozhovorů i u zúčastněného pozorování platí, že je vždy výhodnější zahájit samotné nahrávání až o něco později, než byl kontakt s dotyčnou osobou či skupinou navázán. Ideální situací je, aby nahrávaný (roz)hovor nebyl prvním (roz)hovorem, aby se nahrávání odložilo minimálně hodinu od doby, kdy se začalo hovořit (tím se snáze získá přístup k všednímu interakčnímu stylu), aby nebyl sdělován přesný okamžik, v němž výzkumník nahrávací zařízení spustil apod. Nejúspěšnější obvykle bývají ty výzkumy, u nichž má badatel možnost trávit čas s danou osobou či skupinou dlouhodobě

a pozorovat ji i několik měsíců. Svízel však spočívá v tom, že dlouhodobější nahrávání stojí čas, peníze i lidské síly a v první instanci jej musí pozorování badateli umožnit.

V neposlední řadě může badatel využít instruovaného člena společnosti k tomu, aby se zhostil nahrávání sám, v jeho nepřítomnosti. Tento přístup však vyžaduje delší přípravu a zasvěcování a výzkumník se svou neúčastí nezřídka připravuje o význačné kontextové údaje a souvislosti. Tato strategie proto nepatří mezi nejoblíbenější.

Třetí technikou, která stojí ve větším kontrastu vůči předchozím dvěma, je **anonymní pozorování**, při němž mluvčí nevědí, že jsou zkoumáni. Existují dvě základní alternativy anonymního průzkumu: 1. badatel sám se dotazuje respondentů, aniž by odhalil pravý účel dotazování (např. Labov v New Yorku, 1966; tento způsob není příliš vhodný pro zkoumání konverzačních markerů, jelikož má spíše formát rozhovoru), 2. badatel stojí opodál a skrytě nahrává volnou konverzaci, jíž se sám neúčastní (v restauracích, na zastávkách veřejné dopravy, ve škole apod.). Není sporu o tom, že za daných okolností je paradox pozorovatele minimalizován, ve druhém případě pak často zcela eliminován, což je velice lákavé. Na druhou stranu však musíme pouze odhadovat informace o mluvčích, jako je věk, sociální zařazení a vzdělání, o něž jsme v případě rozhovorů a zúčastněného pozorování mohli přímo požádat. Navíc je skryté nahrávání rozporuplné z hlediska etiky.

I přesto ale Labov doporučuje všechny výše uvedené metody kombinovat (1972: 61), k čemuž se přikláníme, jelikož např. zběžné anonymní mapování terénu může přispět k odhalení základních vzorců, struktur a relevantních dimenzí proměnných, jež poté můžeme důkladněji zkoumat skrze náročnější zúčastněné pozorování a podobně. U všech dosud uvedených kvantitativních způsobů sběru dat rovněž máme příležitost paralelně získávat a zaznamenávat cenná kvalitativní data. K metodologii smíšených přístupů jak při sběru dat, tak při samotné analýze se vyjádříme podrobně v kap. 6.

Kromě rozhovoru, zúčastněného pozorování a anonymního průzkumu variační sociolingvistika může také využívat dotazníků jako poměrně rychlé a efektivní formy získání dat, u nichž je garantována anonymita, a zároveň se můžeme respondenta zeptat na základní demografické údaje. Vzhledem k tomu, že ale takto získaná data nejsou autentické empirické povahy, ale jde o introspektivní (a často přikrášlené či nekritické) soudy respondentů o vlastním užívání jazyka, je do značné míry ohrožena reliabilita, a to tím spíše, že prakticky není možno utajit předmět výzkumu, když položené otázky jsou směřovány na specifické aspekty užívání jazyka. Proto je dotazníky vhodno používat tam,

kde již máme nějakou představu o povaze jevu nebo k základní orientaci v problematice. Další alternativou jsou obsahové analýzy dokumentů (v jazykovědě korpusů) apod.⁸⁸

Nyní je ještě důležité krátce se vrátit k problematice **etiky** v sociolingvistickém a obecně terénním výzkumu. Klíčem k zachování maximální diskrétnosti bezpochyby je bezvýhradní anonymita mluvčích (nestvrdí-li svým podpisem jinak), a také utajení míst, o kterých se při výzkumu hovoří, neboť by mohla nepřímou indikovat, o jaké informanty se jedná (např. pokud je v daném místě či instituci jen jedna taková osoba daného postavení).

Důležitý je také omezený přístup k záznamům, jež by v ideálním případě měl mít pouze badatel (Milroyová a Gordon, 2012: 89 věří, že nahrávky by za žádných okolností neměly být volně dostupné, na rozdíl od běžné praxe představitelů konverzační analýzy), což ovšem komplikuje otázku věrohodnosti výzkumu, protože komukoliv jinému je přístup k datům odepřen – data tak nemohou podléhat kontrole žádného objektivního arbitra. V tomto ohledu se přirozeně nabízí, aby sociolinguista, který zpravidla pořizuje nahrávky, poté při jejich poslechu citlivé pasáže přemazal, ovšem to je technicky i časově velice náročný úkol, který rovněž může vést ke spekulacím o tom, zdali pouze nevyřadil nesrozumitelné či teorii rozporující úseky apod. S nahraným materiálem by též mělo být zacházeno opatrně při veřejných přednáškách a měly by být voleny pouze ty fragmenty, které neobsahují citlivé údaje. V případných prepisech a konečných zprávách z výzkumu by se mělo používat pseudonymů, číselných kódů apod.

Zpravidla se uvádí, že výzkumník by měl pozorovaného požádat o podepsání tzv. informovaného souhlasu (prototypický formulář lze v české literatuře získat např. u Hendla, 2017: 350, ale v různých podobách je i volně dostupný na internetu), v němž bude informantovi ze strany badatele garantována utajená identita a právo kdykoliv dobrovolně odstoupit od účasti na výzkumu. Problematický je též získání informovaného souhlasu u nezletilých, za něž je vždy musí stvrdit podpisem jejich zákonní zástupci. Výzkum nikdy nesmí působit újmu na fyzickém či psychickém zdraví a participant by měl být též informován o základním záměru výzkumu, není-li z důvodu zkrácení možné

⁸⁸ Ve skutečnosti všechny zde uvedené metody sběru dat, a to včetně dotazníků či obsahových analýz, můžeme využít i pro kvalitativní studie, pokud je uzpůsobíme našim cílům (např. u dotazníků kvantitativního směru budeme výsledky vyhodnocovat statisticky, u kvalitativního zaměření budeme posuzovat dílčí introspektivní odpovědi respondenta z hlediska jeho názoru, postoje, funkcí apod., přitom u umě sestaveného dotazníku lze obě složky zakomponovat do jediného formuláře; srov. též Kubátová, 2006: 111nn., 160nn.). I přesto však dominantním formátem pro konverzační analýzy a interpretativní sociolingvistické přístupy bude převážně pozorování volné konverzace, ideálně jakožto zvenčí neovlivněné formy interakce mezi zkoumanými mluvčími.

sdělit celý jeho předmět, obsah a průběh (k výzkumné etice více Hendl, 2017: 62n., 2005: 155n., 2004: 33nn.; Milroy-Gordon, 2012: 86–94; Kubátová, 2006: 161n.).

Dle Milroyové a Gordona (2012: 87) však není vždy písemný souhlas nutný a zejména v lingvistických výzkumech je často přijatelné obstarat si pouze souhlas ústní, poté, co v dobré víře informujeme pozorovaného o všem, co jinak obsahuje písemný poučený souhlas. V praxi tomu však nezřídka bývá jinak, a to konkrétně v případě zcela anonymního pozorování, při němž badatel stojí stranou a skrytě nahrává mluvčího či skupinu mluvčích, kteří jsou předmětem jeho zájmu (obecně se uvádí, že skryté nahrávání stojí nejvíce na hraně zákona, ale zároveň je jedinou možností např. u zaznamenávání opilecké mluvy, kde je ve hře ohrožení bezpečnosti badatele, či u interakce mezi zástupci nejnižších společenských vrstev, k nimž se jinak získává přístup velmi obtížně).

Přestože skryté nahrávání není ideální cestou, jak získat materiál, je nejsnazším způsobem, jak docílit, aby obsah konverzace byl neformální a způsob vyjadřování mluvčích spontánní, bez negativního vlivu paradoxu pozorovatele. Odpůrcem lstivého skrytého nahrávání, ale současně zastáncem anonymního pozorování za určitých podmínek je i Labov (viz jeho studie (r) skrze „fourth floor“ v newyorských obchodních domech r. [1966], 2006, zde zmiňujeme i v úvodu), který pouze upozorňuje, že by se badatel měl maximálně vyhýbat odhalení a případnému nepříjemnému vysvětlování (k tomu více viz kap. 6.2, 6.3). Koneckonců i dlouhodobé zúčastněné pozorování, jehož jsou si účastníci na počátku vědomi, často přejde do režimu anonymního nahrávání, do nějž mj. náhodně vstupují i nové, neinformované osoby.

4.4.5 Analýza a interpretace dat

Jakmile sociolinguista variačního paradigmatu shromáždí potřebná data, může přistoupit k jejich analyzování, vyhodnocování výsledků a ke konečné interpretaci. V případě kvantitativní studie navíc není vždy nezbytné materiál přepisovat a v jistých případech si vystačíme i s pouhým „čárkováním“ výskytů variant jazykové proměnné pro dané hodnoty sociálních proměnných, ačkoliv sociolinguvistická praxe je z důvodu následné kontroly, opakovaného výzkumu či zpřístupnění dat ostatním opačná a transkripce se obvykle provádí (k tomu více v kap. 6.6: pozn. 104).

Vzhledem k tomu, že se kvantitativní analýzy v moderním sociolinguvistickém výzkumu, jak jsme viděli výše, opírají spíše o menší počet informantů, lze to považovat za jistou výhodu ve smyslu vyhodnocování výsledků. U vzorku o několika desítkách mluvčích a o 1–2 hodinách nahrávek na osobu si totiž zpravidla vystačíme pouze

s manuálním počítáním výskytů zvolené proměnné pro dané sociální kategorie a kromě klasických tabulkových editorů nemusíme k vyhodnocování používat obtížněji obsluhovatelné statistické nástroje, jejichž užívání nezdědka vyžaduje zaškolení (srov. Hendl, 2004: 22n., 173).⁸⁹

Vzorek s nižší reprezentativitou a využívající techniku kvótního, resp. účelového výběru také automaticky předpokládá, že při závěrečném vyhodnocení výsledků a jejich interpretaci dojde k jejich konečné relativizaci, tj. že závěry nebudou brány za nesporné a absolutně platné a budou validovány vinkulací k teoretickému rámci, do něž byl výzkum zasazen. Ani výpočet směrodatné odchylky, chyb měření a srovnatelných statistických zpětnovazebních či kontrolních hodnot proto nebývá bezpodmínečně nutný a není pravidlem v sociolingvistickém výzkumu (viz příklady výzkumů u Milroyové a Gordona, 2012: 96nn.). Daleko běžnější je opakování studie po uplynutí určitého časového úseku či provedení srovnatelného výzkumu dvěma a více badateli s cílem

⁸⁹ Tím však nechceme tvrdit, že by metody statistické analýzy nebyly v současné sociolingvistice využívány. Existuje celá řada studií (viz př. Milroy-Gordon, 2012: 166nn.), které více či méně úspěšně využily různých statistických programů ve snaze maximalizovat objektivitu svého výzkumu. Ovšem jak podotýká Hendl (2004: 121, 173), statistické usuzování předpokládá, že vstupním materiálem budou data získaná náhodným výběrem. Pokud tedy pracujeme s účelovým výběrem, tento předpoklad není naplněn a využití statistických nástrojů není zcela relevantní.

K počítačovým kvantifikačním programům v sociolingvistické praxi se staví rezervovaně Wolfram (1993: 203), neboť je přesvědčen, že byť jejich využití na první dojem působí sofistikovaně, ve skutečnosti jde často o iluzi, která pouze zakrývá metodologický redukcionismus, jenž za využitím statistických nástrojů stojí. Podle něj statistickými nástroji získané výsledky postrádají větší explanační hodnotu a omezují se na pouhý popis konfigurací kovariance, přičemž dochází ke značnému odloučení od teorie, která má být s kvantitativní metodou nedílně spjata. Wolfram k tomu dále říká, že variacionisté musí být především dobrými lingvisty a sociolingvisty a nikoliv sběrateli dat a řešiteli složitých početních úloh.

To podporuje svým tvrzeními i Hendl, podle kterého kvantitativní analýza nesmí být jen testováním hypotéz, neboť „[v]ýzkum vyžaduje, abychom poznávali nashromážděná data a učili se z nich ve všech fázích procesu tvorby modelu a teorií“ (2004: 114). Podobně Milroyová a Gordon (2012: 169) jsou přesvědčeni, že statistické nástroje neumí zodpovědět všechny otázky, které si sociolingvisté kladou, a měly by být spíše pomůckou. Podle nich data často „mohou být jednoduše kvantifikována spočítáním jednotlivých užití všech variant. V případě binárních variant se výsledky obvykle prezentují procentuálně (...). Výsledná měřítka, ať už jde o procenta nebo průměry, poskytují možnost jednoduchého srovnání mezi mluvčími“ (2012: 147).

Tiž autoři také připomínají (s. 37), že ačkoliv se Labov v některých svých výzkumech snažil získávat data na základě náhodného výběru a zpracovávat je statisticky, plánovaný náhodný výběr nakonec náhodným nebyl. Stalo se tak např. v případě jednoho z průzkumů v newyorské čtvrti Lower East Side, kde východiskem byl náhodně sebraný vzorek o 340 jedincích, sestavený pro sociologické účely. Labovovi nicméně někteří vybraní jedinci účast odmítli nebo se z jiných důvodů nemohli výzkumu zúčastnit, což vedlo ke konečnému číslu 88, které ale již zdaleka nebylo výběrem náhodným. Problémy s výběrem však nejsou žádnou výjimkou, a proto dle Milroyové a Gordona vedou „k pochybnostem o vhodnosti a validitě náročných výběrových postupů, které ve výsledku nemusí dosahovat standardů vyžadovaných disciplínami mimo sociolingvistiku“ (2012: 37).

Tuto diskuzi proto uzavíráme Hendlovým obecně vědním konstatováním, že „[v] reálném světě je provedení statistického šetření kompromisem mezi zdroji výzkumníka a ideální představou. Často se spokojíme se statistickým popisem dostupného vzorku jedinců/objektů a úvahami o možnosti či nemožnosti zobecnění“ (2017: 137).

výsledky porovnat, odchylky popsat a pokusit se je objasnit (srov. např. Milroy-Gordon, 2012: 97, pozn. 5).

Samotná analýza ve variačním výzkumu nejčastěji pátrá po pravidelnostech, resp. pravidelných strukturách nebo vzorcích, konstituovaných vzájemnými vztahy mezi nezávislou sociální proměnnou a závislou jazykovou proměnnou. Výsledkem jsou poté zjištění, že určitý typ mluvčího (definovaný konkrétními hodnotami sociálních proměnných) používá danou jazykovou proměnnou, resp. danou variantu jazykové proměnné častěji nebo méně často než typ mluvčího definovaný jinými hodnotami sociálních proměnných.

Přestože některé studie se uchylují (jak uvidíme i později v našich analýzách) k hypotézám, že ta či ona kategorie mluvčích zkoumaný jazykový element vůbec nepoužívá nebo naopak je výhradní kategorií, která jej používá, v sociolingvistice se mnohem pravděpodobněji pohybujeme na škále *spíše používá – spíše nepoužívá*, než abychom mohli tvrdit kategorické ano či ne (viz zde 4.4). A obdobně je tomu i v souvislosti se situačním kontextem a jazykovými styly (o nichž bude řeč v následujícím oddíle, 4.4.6), v jejichž repertoáru můžeme výskyt jazykového prostředku či určité varianty jazykové proměnné očekávat s menší či větší pravděpodobností, ale nikdy jej striktně vyloučit. Obvykle se tak pohybujeme na ose vhodnějších a méně kontextově vhodných prostředků (viz srovnávací analýza v kap. 10).

Dílčí výsledky ve variačním výzkumu dále musí být čteny v souladu s navrženým stratifikovaným schématem a zapojenými sociálními proměnnými. Pokud budeme uvažovat třídu, věk a pohlaví, ke každé takové proměnné bychom měli zaujmout specifický interpretační přístup. Konkrétně u jazykového chování napříč společenskými **třídami** např. často zaznamenáváme výskyt *hyperkorekce* (na kterou upozornil již Labov, 1972: 122nn. a která je pro ostatní sociální proměnné méně běžná), tedy jevu, při němž společensky nižší třídy záměrně neuzívají některého jazykového prostředku, jelikož jej považují za vulgární, hovorový, nespisovný apod. a jeho obcházením se chtějí přiblížit prestiži vyšších společenských tříd, u nichž je výskyt daného prostředku omezený. Obvykle se však nejedná o příslušníky nejnižší společenské vrstvy (ti spíše inklinují ke stigmatizaci), ale častěji o zástupce nižší střední třídy (viz Labovova *lower-middle class* tamtéž), kteří nakonec maximalizovanou redukcí daného jazykového prostředku nezřídka předčí i nejvyšší společenskou třídu, a tím způsobí výkyv na jinak kontinuální frekvenční ose. Pochopitelně hyperkorekce se může projevat i opačně, a sice (nad)užíváním

jistého prostředku, o němž se daná sociální vrstva domnívá, že je prestižní, přestože jde často o výraz nespisovný (viz české *bychom* – **by jsme*; k tomu např. Sgall, 2011: 22).

Nadužívání jazykového prostředku, resp. určité varianty jazykové proměnné ale může být i nástrojem šíření inovací. Celý průběh procesu šíření je asi takový, že obvykle nejprestižnější (tj. zpravidla nejvyšší, viz př. López Morales, 2004: 88n.) společenské vrstvy zavedou nějaký inovativní výraz (novotvar, novou variantu proměnné či přejmou existující výraz z cizího jazyka atd.) a společensky nižší třídy se postarají o jeho diseminaci tím, že jej začnou intenzivně používat ve snaze vyrovnat se vyšším třídám.

Novinky v jazyce ale bezpochyby mohou pocházet i od nižších vrstev a šířit se směrem výše, ovšem takové prostředky bývají již od počátku stigmatizovány a jen vzácně dosahují prestiže prostředků zavedených vyšší společností. Opakem přejímání od vyšších vrstev je dále situace, kdy se nejnižší třídy kvůli zachování vzájemné solidarity záměrně distancují od prestižních forem a masivně šíří svoje jazykové inovace, z nichž některým se postupem času může podařit začlenit se do standardní variety. To je však jen zlomek interpretací, ke kterým můžeme při čtení výsledků v souvislosti s třídní stratifikací dojít, a vždy bude záležet na povaze konkrétního jevu, který zkoumáme (Labov, 1972: kap. 9).

Pokud se jedná o **věk**, již v kapitole 4.4.3 jsme měli možnost se přesvědčit, že sociolinguvistické chování mluvčích se v tomto ohledu nezřídka sdružuje do vzorců, jimž vévodí vzorec ve tvaru U (vč. obráceného \cap), kdy frekvence užití jazykové proměnné u nejmladší a nejstarší skupiny jsou si podobné a současně se výrazněji liší od užívání daného prostředku střední věkovou kategorií v nejproduktivnějším věku vzhledem k jazykovému trhu.⁹⁰ Vzorce o tvaru U (i obráceného) mohou být jak dokladem generačního ne/užívání daného prostředku, tak značit ne/vhodnost užívání vybrané jazykové varianty v nejproduktivnější životní etapě atd.

Vzorců přirozeně existuje více, přičemž nepochybně je též důležité, s kolika věkovými kategoriemi pracujeme. Budeme-li se i nadále držet tří základních věkových skupin, můžeme se setkat se vzorci o tvaru ležatého písmene L (\perp). V případě kolmice na levé straně se bude pravděpodobně jednat o užívání inovativního prostředku nejmladší věkovou skupinou, v případě její orientace na pravé straně o archaizující výraz. Obrácené ležaté L (\neg , \neg) podle orientace značí omezený výskyt vybraného prostředku u nejmladší

⁹⁰ Pojem Pierra Bourdieua ([1984], zde č. překlad z r. 2014), jehož ústřední myšlenkou je, že jazyk tvoří symbolický kapitál, který lze převést na ekonomický kapitál. V určitých společnostech či zaměstnáních je podstatnější vládnout standardní varietou, v jiných je třeba ovládat jiné variety (viz argot, slang aj.).

nebo nejstarší věkové kategorie, plynulé nárůsty a poklesy (\, /) mohou být důkazem dlouhodobě stoupající, či upadající popularity. I přes tyto idealizované vzorce je však vždy nutno počítat s odchylkami a podobný průběh křivky nemusí mít paušálně stejnou interpretaci.

Poněkud problematičtější proměnnou je **pohlaví** (už ze své binární podstaty), u něž se různí autoři rozcházejí v tom, jak velkou váhu mu můžeme přisuzovat. Uvádí se (viz též Milroy-Gordon, 2012: 100nn., Labov, 1972: kap. 9 aj.), že ženy jsou většími inovátorkami, více inklinují k normě a favorizují prestižnější formy oproti mužům, kteří se naopak přidržují trvalejších, lokálních a nestandardních forem. Na druhou stranu to ale může být tak, že ženám je zkrátka stereotypně přisuzováno používání prestižnějších variant, které jsou za prestižní považovány právě proto, že pochází od žen.

Obvyklé bezpochyby je, že ženy některé formy dokáží popularizovat tím, že je nadužívají, podíváme-li se na ženskou podstatu okem nekritického vyznače stereotypů, jelikož zpravidla více mluví než muži. Popularizované prostředky přitom vůbec nemusí být apriori prestižní, může se jednat i o lokální formy, které dokonce mohou pocházet od mužů. V tomto případě je už ale neudržitelná binární podstata pohlaví a dostáváme se k genderu (viz též kap. 4.4.3, pozn. 85), v rámci něž se osoby nevymezují kategoricky, ale v různých ohledech se dle svých preferencí přiklánějí k jedné či k druhé straně, bez ohledu na své biologické pohlaví.

Kontinuálně koncipovaný gender, ale i společenská třída jsou však sociálními konstrukty, jejichž vymezení nemůžeme bezvýhradně globalizovat, neboť to, jak jsou třídy seskupovány, jakých rolí se ujímají muži a ženy, a dokonce i to, jaké role přijímají lidé v různém biologickém věku, je do značné míry ovlivněno či přímo dáno společností, v níž zkoumaní jedinci žijí, sdílenými hodnotami, zvyklostmi a vnitrosociálním konsenzem. Měřítka pro zobecňování proto musíme ve výzkumu přizpůsobit konkrétní společnosti, již jsme studovali.

Převědeme-li to zjednodušeně na otázku etnicity, a to i přesto, že naším cílem není zkoumat etnické menšiny, základní prvek etnicity ve smyslu sdílení kulturních hodnot se promítá do národnosti a národní identity. Národní identita proto nezřídka určuje, jak daná společnost chce, aby jí bylo rozuměno a aby byla vnímána,⁹¹ k čemuž by se mělo přihlížet

⁹¹ U tématu národní identity se krátce pozastavíme i v analýzách v kap. 10. Je nasnadě, že o tomto fenoménu můžeme hovořit pouze tehdy, je-li zkoumanou populací národ. V jiných případech se může jednat o identitu etnických menšin, identitu uzavřených sociálních skupin atd.

při vyhodnocování výsledků. I za těchto okolností jsou však věk, pohlaví a třída považovány za snadněji operacionalizovatelné pojmy než např. styl.

4.4.6 *Code-switching, style-shifting*

Střídání kódů (*code-switching*) nebo také stylové posuny (*style-shifting*) jsou jevy, jichž jsme se okrajově dotkli už v předchozích oddílech a které jsou naším posledním větším dluhem vůči variačnímu paradigmatu. Zjednodušeně vzato se jedná o jev jediný, při němž mluvčí, třeba i v rámci jediného rozhovoru, přestane používat jeden jazykový kód nebo varietu a vystřídá ji jinou, kterou rovněž ovládá. Obecně se totiž věří, že zdravý dospělý jedinec má schopnost užívat více kódů nebo přinejmenším variet jazyka a adekvátně je střídat (srov. např. Nekvapil, 2000/2001: 17; López Morales, 2004: 97).

Hlavní rozdíl mezi stylovými posuny a střídáním jazykových kódů bývá spatřován především v tom, zda dochází ke změně v rámci jediného jazyka či dialektu (pak hovoříme spíše o stylových posunech) nebo mezi více jazyky či dialekty (pak se bude jednat o přepnutí kódu). Skutečnost je nicméně taková, že jednotliví mluvčí často aplikují oba procesy současně a za některých okolností je velice obtížné je od sebe oddělit (srov. Milroy-Gordon, 2012: 197n.; Nekvapil, 2000/2001: 17n.).⁹² Zde proto bude na tyto jevy nahlíženo převážně jako na alternující, ačkoliv důraz bude kladen spíše na stylové posuny, jelikož naše studie je orientovaná jednojazyčně.

Problematika střídání kódů či stylů však nekončí pouze u terminologie. Tento fenomén s sebou nese i metodologickou komplikaci, a to zejména proto, že je třeba jej situovat někde na hranici interakční a variační sociolingvistiky. Milroyová a Gordon (2012: 198) uvádějí, že ve výzkumu stylu se uplatňují spíše kvalitativní, interpretační či diskurzívní metody než analýza kvantitativní (styl je poměrně obtížně operacionalizovatelný pojem, u nějž je kategorické vymezení hodnot jako *pečlivý styl*, *běžný hovorový styl*, *vnitroskupinový styl*, *rodinný styl* složité, jelikož mezi nimi navzájem dochází k nezanedbatelným přesahům, které činí rozhodování o „správném“ přiřazení téměř

⁹² Typickým příkladem je situace v Paraguaji, kde se běžně používají dva jazyky: španělština a guaraní. Na jednu stranu se jedná o dva odlišné jazykové kódy, na druhou stranu však nabývají i rozměru variet v tom smyslu, že se používají za jiných situačních okolností. Španělština má vyšší prestiž, je standardizovaná a přísluší spíše úřednímu kontaktu, literatuře apod., oproti tomu guaraní jako domorodý jazyk nedosahuje takové formální prestiže, ale má nezanedbatelný význam jako symbol sociální, resp. etnické identity (srov. Nekvapil 2000/2001: 17n.). Z českých lingvistů se paraguayskému bilingvistu a standardizaci guaraní podrobně věnuje Zajícová (např. 2009). Zvláštním případem je dále *spanglisch* (zejm. v Portoriku a jižních státech USA), kde vyšší prestiž mívá angličtina, ačkoliv i španělština může dosáhnout dominance. Otázka španglíčtiny je nicméně mnohem komplikovanější a nemůžeme se jí zde dopodrobna zabývat, proto odkazujeme na Milroyovou a Gordona (2012), kteří jí věnují pozornost v kap. 8 (zejm. s. 213n.).

nemožným). Přesto se stylovou variací zabýval i Labov (1972),⁹³ jenž se zaměřil na tzv. změnu responzivní.

Responzivní posuny jsou takové, které jsou objektivně dány změnou komunikačního kontextu a dochází k nim prakticky vždy, když taková změna nastane (můžeme vlastně hovořit o jakýchsi interindividuálních pravidlech mluvení, kdy největší responze obvykle nastává při změně míry formálnosti situace, popř. když do komunikace vstoupí nová osoba o jiném sociálním postavení, ev. také osoba cizí, pocházející z jiného kulturního prostředí atd.). Labov v tomto smyslu rozlišuje řeč běžnou a řeč pečlivou, přičemž kritériem odlišnosti je míra pozornosti, kterou mluvčí svému vyjadřování věnují (1972: 208; srov. též López Morales, 2004: 97). Problém však spočívá v tom, že lze jen obtížně odhalit, jak moc pozorný mluvčí ve skutečnosti byl (a jak moc se snažil přiblížit interindividuální normě) a do jaké míry se jedná o jeho běžný, nekontrolovaný vyjadřovací styl.

Vůči responzivnímu přístupu se nicméně vymezila modernější perspektiva, která změnu stylu chápe jako střídání taktické, strategické (Milroy-Gordon, 2012: 198). Jeho podstata je taková, že mluvčí vědomě a aktivně využívají různých repertoárů jazykových prostředků s cílem utvářet či produkovat konkrétní sociální významy (např. signalizovat příslušnost k určité sociální skupině, symbolizovat jisté sociální hodnoty a identifikovat se s nimi, vyjádřit zdvořilost či projevit momentální emocionální rozpoložení, ostentativně dávat najevo svou vzdělanost, volbou oslovení signalizovat vztahy intimity nebo hierarchie, neformálností se snažit odlehčit napjatou situaci apod.). Zde je třeba podotknout, že některé strategie mohou nabývat kolektivního rázu, zatímco jiné mohou mít individuální charakter, tedy být specifické pro konkrétního jedince (viz kap. 3.9.2).

Přesvědčení, že jelikož si člověk zpravidla vědomě vybírá, jak bude v komunikaci vystupovat, je vhodnější na změnu stylu nahlížet jako na záměrný proces, v němž je mluvčí iniciativním aktérem a jeho mluva není pouze pasivním odrazem komunikační situace (viz např. Milroy-Gordon, 2012: 205), se tak snaží zaujmout dominantní postavení ve studiu stylových posunů a potažmo i střídání kódů, ale je třeba mít na paměti, že za některých okolností (např. při rozhovoru s nadřízeným) upřednostňujeme jistý repertoár automaticky. A přestože tak činíme vědomě, přistupujeme k této volbě prakticky

⁹³ O tom, že Labov považoval styl za důležitou komponentu variace, svědčí i jeho rozlišení tří typů proměnných na indikátory, ukazatele a stereotypy, přičemž první z nich varíují v závislosti na demografických kategoriích a bez ohledu na styl, druhé z nich jak na základě sociální, tak stylové stratifikace a třetí jsou odvislé pouze od stylu (Labov, 1972: 314nn.).

paušálně, s téměř „železnou“ pravidelností, a proto nepovažujeme za správné responzivní model kategoricky odmítat, ale spíše oba přístupy vnímat jako komplementární (podobně i Nekvapil, 2000/2001: 18).

Z poněkud jiné perspektivy se ke stylu staví Eckertová (2001: 212), která jej chápe jako propojení jazykové praxe se sociální praxí v tom smyslu, že konkrétní lidské činnosti, společenské události, identity a další sociální významy jsou svázány s užíváním konkrétních repertoárů jazykových prostředků. V její koncepci (jež je blízká konverzačnímu stylu u Tannenové, viz kap. 3.9.2) proto nemá styl daleko k pojmům jako je sociální síť nebo společenství praxe (*community of practice*), jež definuje následovně:

An idea related to social network, to locate the interactional sites where social meaning is most clearly indexed by language, and where language variation and social meaning are co-constructed. A community of practice can be defined as an aggregate of people coming together around a particular enterprise (Eckert, 2000: 34n.).

Jinak řečeno, společenství praxe neformálně sdružuje lidi okolo nějaké činnosti (především zájmové) nebo pojítkem nemusí být ani konkrétní aktivita, ale i podobný životní styl, jako je tomu v uzavřených skupinkách mládeže, vrstevníků či studentů. Mladí lidé jsou poté nejčastějšími budovateli uzavřených sociálních sítí, jelikož se snaží (jak už bylo naznačeno v kap. 4.4.3) formovat svou vlastní identitu v opozici ke svým rodičům apod.

Je proto přirozené, že takto definované skupiny se vymezují i jazykově a nezřídka si utvářejí vlastní komunikační normu. Čím uzavřenější kolektiv, tím pevnější jsou sociální vazby mezi jeho příslušníky a tím pravděpodobnější je, že styl jejich vyjadřování bude podobný a budou se v něm hojně vyskytovat výrazy charakterizující identitu neformální skupiny (např. právě konverzační markery). To je dáno i vůlí členů skupiny navzájem si projevovat solidaritu, což je typické (jak jsme viděli v předešlé kapitole) také pro nejnižší společenské třídy. Jejich příslušníci si utvářejí vlastní jazykové normy, kterých se i přes časté agramatičnosti drží, aby byli pevněji integrováni ve svém sociálním světě, jenž pro ně nezřídka znamená jedinou sociální jistotu.

Pravidlo o potřebě co nejkonstantnější normy kvůli zajištění vzájemného porozumění redukuje v uzavřených skupinách příležitosti k jazykovým inovacím, které se naopak nejtypičtěji šíří prostřednictvím méně skupinově integrovaných jedinců, utvářejících mnoho slabých sociálních vazeb a budujících rozsáhlejší sociální síť. Nechceme však říci, že by uzavřené společenství praxe nemohlo být zdrojem inovace. V rámci něj nové

prostředky obvykle pocházejí od nejvlivnějších členů kolektivu a často je přejímá celá skupina. Není však zaručeno, že se tyto výrazy proboují za její hranici, a méně pak, že se jim podaří dosáhnout prestiže a začlenění do standardního jazyka (viz např. lékařský, vězeňský či právní slang, stigmatizovaná mluva nejnižší společenské vrstvy), to je vždy podmíněno širší souhrou příznivých okolností, kterými se zde nemůžeme zabývat. Podstatné je ale to, že pevnost sociálních vazeb a sdružování lidí o stejných zájmech či životním stylu bezpochyby má dopad na konstituování jazykového stylu, jak mu rozumí Eckertová.

Nevýhodou jejího modelu však je, že síťová analýza neumožňuje vždycky globální vhled do variace a kauzálně podmíněných sociolingválních vztahů a hodí se spíše pro případovou kvalitativní studii, zaměřenou na výzkum sociální skupiny a její jazykové normy, při níž nemusí docházet k takové redukci informací, jako je tomu v kvantitativních výzkumech. Na druhou stranu ale platí, že vybereme-li si pro variační výzkum podle stratifikovaného schématu mluvčího, jehož řeč v interakci (ať už záměrně, nebo náhodou) nahráváme za dvou odlišných kontextových podmínek (jednou v rámci uzavřené skupiny, jednou mimo ni, např. v běžné denní rutině), můžeme odhalit významné odchylky ve frekvenci užívání vybraných jazykových prostředků (např. markerů), či dokonce vzorce sociolingválního chování, které se opakují u širšího spektra mluvčích. I samotný volný, neformální a spontánní konverzační styl je totiž možno diferencovat podle toho, zda je příznakově indexován skupinovou mluvou, nebo se jedná o ničím nenarušenou všední komunikaci (konkrétní příklady uvedeme v kap. 10).

4.5 Variační vs. interakční sociolingvistika a markery

Naším cílem bude v kapitole věnované metodologickým problémům (kap. 6) ukázat, jaké výhody a nevýhody s sebou nesou jak kvantitativní, tak kvalitativní metody při sběru jazykového materiálu pro studium konverzačních markerů a při vlastní analýze. Už zde je proto zajímavé v duchu této distinkce poukázat na základní rozdíly mezi interakční (interpretativní, kvalitativní) a variační (korelační, kvantitativní) sociolingvistikou.

1. Obecně lze říci, že konverzační marker bude z hlediska **variační** sociolingvistiky nahlížen jako jazyková proměnná závislá na vybraných relevantních sociálních proměnných a bude tak podléhat jakémusi makroperspektivnímu náhledu na jeho povahu.⁹⁴ Sběr dat a analýza budou realizovány skrze předem dané stratifikované schéma,

⁹⁴ Variační studium markerů v konverzační rovině (a nikoliv v rovině fonologické nebo morfologické variace jako u *boludo – bolú, boluda – boludas* atd.) je vlastně studiem nepravé variace, jelikož ta

přičemž počet jednotlivých pozic se bude odvíjet od násobku hodnot uvažovaných sociálních proměnných.

Požadavek na reprezentativitu dat se bude řídit spíše volnějším sociolingvistickým přístupem oproti přísné statistické reprezentativnosti v sociologii, bude však ohraničen minimální mezí dosavadních úspěšných variačních výzkumů a bude odvozen od potřeb a cílů studia markerů. Nedá se předpokládat, že by bylo možné sehnat vyčerpávající seznam studované populace jako spolehlivý rámec pro náhodný výběr, proto lze počítat spíše s kvótním a účelovým výběrem s některými prvky výběru náhodného (pokud bude pozici možno obsadit více kandidáty, rozhodne o nich los). Technika sněhové koule, sociální sítě a společenství praxe zjednoduší přístup k dalším participantům na výzkumu, ale z důvodu zkreslení nebudou jedinými výběrovými východisky.

Rozhodnutí o volbě sociálních proměnných musí být informováno dřívějšími poznatky, ideálně teorií plynoucí z pilotních studií, předvýzkumu či dostupné literatury na podobné téma. Právě propojenost s teorií dále zajistí větší reliabilitu v případě, že kvantitativní studie bude stavět pouze na malém vzorku populace, jak se předpokládá. V kvantitativním přístupu jsou konkrétní mluvčí převedeni pouze na abstraktní entity definované průnikem hodnot zvolených sociologických proměnných (věku, třídy, pohlaví), které jsou relativně snadno operacionalizovatelné (viz kap. 4.4.3). Variační výzkum markerů bude zaměřen pouze na testování určitých hypotéz o kauzálním vztahu mezi nezávislými sociálními proměnnými a závislou jazykovou proměnnou (změna hodnoty sociální proměnné má/nemá za následek změnu frekvence užití markeru). Na základě takto analyzovaných dat se „ověří“,⁹⁵ či vyvrátí hypotézy a dojde se k zobecněním, u nichž se bude posuzovat slučitelnost s původní teorií, nebo nutnost její revize.

je dána hodnotami nevýskyt – výskyt (0–1), přičemž nevýskyt sám o sobě nemůže být měřen a je odvozován od poměrného výskytu napříč demografickými kategoriemi nebo styly, tj. tím, zda se v rámci dané kategorie či stylu spíše vyskytuje nebo spíše nevyskytuje. Nabízí se pochopitelně variační výzkum navzájem konkurenčních markerů, ale v tomto ohledu nikdy nemůžeme s jistotou určit, jestli tím, že mluvčí použil jeden marker, zároveň vyloučil použití konkurenčního markeru, jelikož z polyfunkční podstaty konverzačních markerů nelze spolehlivě statisticky předvídat, zda by dané kontextové podmínky byly přijatelné i pro výskyt konkurenta. Existuje-li ale teorie, která konstatuje zastupitelnost jednoho markeru jiným, je v případě jejího přezkoušování nezbytné provést u obou variant dvě srovnatelné kvantitativní analýzy ve smyslu poměrného výskytu, jak byl popsán výše, poté výsledky porovnat a nakonec vyhodnotit pravdivost původního tvrzení. Vzhledem k funkční rozmanitosti a kontextové závislosti markerů je dále více než záhodno, aby možnost alternace byla zhodnocena i kvalitativně.

⁹⁵ Uvozovky jsou odkazem k Popperovu (1934, zde čes. překlad 1997) přesvědčení, že hypotézy nelze s absolutní jistotou ověřit, ale pouze spolehlivě vyvrátit.

Kvantitativní výzkum sám o sobě nevyžaduje transkripci dat (nepotřebuje znát širší komunikační kontext, který je naopak nutný pro interpretaci funkcí markeru; ale srov. 4.4.5 výše a 6.6: pozn. 104) a vystačí si s tabulkovým záznamem jednotlivých výskytů markeru pro dané kategorie mluvčích, resp. dané hodnoty sociálních proměnných (*čárkování*). Výsledky bude nutno relativizovat vzhledem k předpokládané limitované reprezentativitě vzorku, i přesto ale mohou poukazovat na důležité rysy obecné povahy daného konverzačního markeru vzhledem ke společenskému rozložení.

Variační výzkumy byly až na nečetné výjimky orientovány spíše na zvukovou stránku řeči, proto je třeba v tomto ohledu revidovat metodologický přístup s ohledem na konverzační markery, čemuž se budeme věnovat v celé kap. 6.

2. **Interakční** paradigma naopak nebude k markeru přistupovat jako k závislé proměnné, ale jako k aktivnímu sociálnímu činiteli, jehož užitím mohou mluvčí nejen vyjadřovat jednotlivé postoje, ale zároveň i něco sociálního konat či produkovat (např. naznačovat intimitu či distanci, vyjadřovat náklonnost, zdvořilost nebo hierarchické vztahy, signalizovat identifikaci s nějakou sociální skupinou či jazykovým společenstvím, dosahovat svých komunikačních cílů). Podobně ani mluvčí zde nejsou abstraktními entitami definovanými pouze demograficky (věkem, třídou, pohlavím, etnicitou), ale i oni nabývají v daných kontextových podmínkách konkrétních identit (otec, manžel, nadřízený, zákazník atd.), které mají vliv na interpretaci celé interakce.

Interakční sociolingvistická perspektiva vládne mikroúrovňové kvalitativní analýze, při níž **nechceme** zaplnit předem dané schéma, ale naopak zjistit co nejvíce o užívání vybraného konverzačního markeru, jeho funkcích a vlastnostech. Interakční výzkum je proto do značné míry explorační, jelikož v jeho průběhu nezdědka objevujeme dosud neznámá fakta. Ačkoliv do něj tedy vstupujeme s určitými předpoklady a očekáváními, ucelenější teorie v tomto přístupu obvykle vzniká až induktivně na základě dat, a to tím způsobem, že napříč případy hledáme podobnosti nebo pravidelnosti mezi vlastnostmi a funkcemi markeru, které poté zobecníme, a příp. navrhneme klasifikaci.⁹⁶

Množství dat není předem ohraničeno, ale je řízeno požadavkem co nejlépe teoreticky pokrýt či vystihnout zkoumaný problém, resp. zdokumentovat co nejširší nebo nejrozmanitější škálu funkcí a vlastností markeru u rozličných typů mluvčích a zaznamenat jak typické, tak i deviantní případy. Sběr se zastaví až ve chvíli, kdy bude badatel přesvědčen o teoretické saturaci, tj. až další data nebudou přinášet nové poznatky

⁹⁶ Z toho důvodu předpokládáme, že teoretické či funkční přístupy k markerům, které jsme představili v úvodních kapitolách, budou opětovně revidovány na základě konkrétních dat z terénu.

(Hendl, 2005: 151, 251). Kvalitativně orientovaný sociolingvistický výzkum markerů tak sdružuje aspekty zakotvené teorie, případové studie a etnografického popisu (viz př. Hendl, 2005: 103; Kubátová, 2006: 156n.). Jeho výhodou je, že může lépe pracovat i s obtížněji operacionalizovatelnými pojmy, jelikož nemusí tolik redukovat a může si dovolit zacházet do podrobností. Relevantní data z nahrávek je posléze vhodné přepsat.

U kvalitativních studií se nezdá polemizuje o reliabilitě. Té je v interakčním přístupu dosahováno skrze interpretační shodu mezi účastníky výzkumu a samotným badatelem. Podstata konverzace, sdílená znalost její struktury (po otázce přijde odpověď, po pozdravu pozdrav, po urážce ohrazení, po lichotce ostych apod.) a obeznámenost se sociokulturním kontextem dané komunikační události totiž umožňují jak samotným mluvčím, tak i výzkumníkovi vytvářet si očekávání ohledně dalšího průběhu konverzace. A ten nám poskytuje jasnou indicii o tom, jestli byl obsah interpretován správně či nikoliv. Pokud v konverzaci dojde k něčemu neočekávanému, následuje reinterpetace.

Tím, že jsme svědky celého vývoje konverzace a celého interpretačního procesu, kterým objektivně prochází samotní mluvčí, jež se postupně dobírají k nějakému cíli či komunikačnímu záměru, nabývají naše závěry vyšší míry validity a reliability, než je tomu např. u dotazníků, u nichž jsou ve hře pouze čistě subjektivní soudy respondentů. Ačkoliv totiž závěry badatele v kvalitativním výzkumu mohou částečně být jeho vlastními intuitivními postřehy, vzápětí jsou kontrolovány samotným objektivním vývojem interakce a jsou pod tlakem reálně odehraného scénáře, který funguje jako zpětnovazební prvek (k tomu podrobněji také závěr kap. 2.6.7).

Tuto distinkci (pouze na pozadí rozdílu tradiční lingvistiky a konverzační analýzy) výstižně popisuje také Mondadová, sama představitelka CA, která říká, že analýza přirozeně se rozvíjející interakce stojí:

In contrasts with *introspection*, practiced in traditional linguistics, where the researcher consults his or her own competence in judging whether a sentence is ‘grammatical’. As Garfinkel (1996: 8) reminds us, situated actions are only “discoverable” but not “imaginable” (Mondada, 2013: 33).

V tomto ohledu, stejně jako v mnoha dalších, se interakční sociolingvistika shoduje s konverzační analýzou, z níž vychází zejména v tom, že svoje výzkumy primárně staví na (nahrávkách) přirozeně se vyskytující spontánní řeči v interakci a teprve na základě nich dochází k závěrům.

Z výše uvedeného je patrné, že oba základní sociolingvistické přístupy mají potenciál být přínosem při studiu konverzačních markerů. Do předchozích shrnutí jsme již ale nezařadili další aspekt výzkumu, a sice sledování přibližné četnosti markeru v rámci jedné specifické pozice (*slotu*) v interakci a se specifickou sociointerakční funkcí. Je tomu tak proto, že se vlastně jedná o jednu ze smíšených výzkumných perspektiv, o nichž bude řeč v kap. 6. Abychom ale mohli pracovat se smíšeným paradigmatem, potřebujeme nejdříve pochopit kvantitativní a kvalitativní přístup izolovaně. Z tohoto důvodu rekapitulujeme níže v tabulce 4 rozdíly mezi variační (kvantitativní) a interakční (kvalitativní) sociolingvistickou perspektivou tak, jak je charakterizuje Nekvapil (2000/2001: 18n.), a nakonec kapitolu uzavíráme obecně vědním porovnáním kvantitativního a kvalitativního výzkumu skrze tabulku převzatou z Hendla (2005: 57, zde tab. 5). Informace v ní obsažené jsou nezbytným předpokladem pro pochopení kapitoly o metodologických problémech při studiu konverzačních markerů.

Tabulka 4: Rozdíly mezi variační a interakční SL (Nekvapil, 2000/2001: 18n.)

	Kvantitativní SL	Interakční SL
Východisko	abstraktní jazykový systém	mluvčí
Předmět zkoumání	distribuce jednotlivých prvků jaz. systému vůči abstraktním sociálním útvarům (třída atd.)	co mluvčí užíváním jazykových forem v interakci uskutečňuje
Forma vysvětlení	empirické teorie	teleologická vysvětlení
Vztah jazyka a společnosti	jazykové faktory determinovány sociologickými, jazyk je odrazem společnosti	jazykové jevy jsou součástí sociálních procesů, užívání jazyka rovná se sociální jevy, akce
Přístup	statický: předpoklad, že demografická kritéria (věk, pohlaví, třída atd.) jsou vždy relevantní	dynamický: v komunikaci se ukazuje, které sociální identity jsou pro mluvčí aktuální, resp. relevantní
Zkoumané jazykové jevy	vybrané jaz. jevy (proměnné), zejména fonologické	celé variety a všechny jaz. jevy, které jsou pro mluvčí relevantní
Zkoumané sociální jevy	vybrané soc. jevy (demografické kategorie, kontext)	všechny soc. jevy, na které se v komunikaci orientují sami mluvčí (distance, moc, kontrola, solidarita)

Z tabulky je zřejmé, že Nekvapilovy poznatky se shodují s tím, co jsme se pokusili shrnout od počátku tohoto oddílu. Nejkontrastněji by mohlo působit, že vysvětlení v kvantitativní sociolingvistice mají dle něj formu empirické teorie, tj. teorie založené na datech. To ale nevylučuje fakt, že dříve, než začneme data analyzovat a vysvětlovat, přistupujeme k výzkumu již na základě nějaké teorie či alespoň hypotézy. Zdůrazňujeme dále, že i Nekvapil poukazuje na převahu fonologicky orientovaných variačních výzkumů, a zajímavý je i postřeh ohledně rozdílné dynamiky obou typů výzkumu. Podle

Milroyové a Gordona (2012: 21n.) je dělení těchto dvou směrů nadále relevantní, což se ale nevylučuje s faktem, že v moderní době se stále více prosazuje jejich propojování (Nekvapil, 2012: 229).

Z výše uvedené tabulky však zřetelně nevyplývají některá další distinktivní kritéria, o nichž jsme hovořili, a proto připojujeme ještě Hendlovu tabulku, která shrnuje obecné poznatky o kvantitativním a kvalitativním výzkumu čerpané od Brymana a Mohra. Z nich je mj. patrnější i rozdíl mezi přístupy k teorii a výzkumu, než tomu bylo u Nekvapila.

Tabulka 5: Rozdíly mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem (Hendl, 2005: 57)

	Kvantitativní výzkum	Kvalitativní výzkum
Úloha	přípravná	prostředek ke zkoumání interpretací aktérů
Vztah výzkumníka k subjektu	odstup	těsný
Postoj výzkumníka k jednání	vně situace	uvnitř situace
Vztah teorie a výzkumu	potvrzení, falzifikace	teorie často vzniká
Výzkumná strategie	silně strukturovaná	slabě strukturovaná
Platnost výsledků	zobecnění	kontextuální porozumění
Data	tvrdá, spolehlivá	bohatá, hloubková
Zaměření	makro	mikro
Teoretické schéma	teorie variability	teorie procesu

4.6 Shrnutí

V této kapitole jsme si kladli za cíl osvětlit předmět sociolingvistiky (studium vztahu jazyka a společnosti), nastínit krátce vývoj a diferenciaci této disciplíny, podrobněji představit koncept variační sociolingvistiky a objasnit, jaký je proces stavby vzorku, sběru dat, jejich analýzy a interpretace. Pojednali jsme také o přepínání jazykových kódů, resp. o stylových posunech, a to jak responzivních, tak strategických, a představili jsme pojem společenství praxe. V závěru kapitoly jsme zdůraznili klíčové rozdíly mezi variačním pojetím sociolingvistiky a perspektivou interpretativní a osvětlili dopad jejich odlišností na dva výchozí přístupy ke studiu konverzačních markerů. Rovněž jsme připomněli obecné konceptuální rozdíly mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem.

5 Interdisciplinarita: výstupy

V dosavadních holistických kapitolách o konverzační analýze, analýze diskurzu a sociolingvistice jsme viděli, že každá jedna z daných disciplín má přístup i motivaci k výzkumu konverzačních markerů. Konverzační analýza, která se přednostně zabývá endogenním systémem či mechanismem konverzace, jež se snaží co nejvíce univerzalizovat, dospěla k výzkumu markerů, resp. *prefaces* zejména v situacích, kdy tyto elementy indikují typ repliky nebo sekvence, ohraničují jejich délku, signalizují opravy, slouží jako alokační technika, uvozují změnu tématu, minimalizují překryvy, fungují jako mitigační prvek při sdělování nesouhlasu komunikačnímu partnerovi apod.

Konverzační analýza však ze své podstaty, kterou vymezili Sacks a kol. (1974), postupuje od nemotivovaného pozorování přirozených konverzačních dat k identifikaci nějakého interakčního vzorce napříč případy. Ve své tradiční podobě si předem nevybírá určitý marker s cílem podrobně popsat jeho rozmanité funkce a vlastnosti. K jeho studiu naopak dospívá tím, že si všimne, že existuje množina prvků, jež mají v rámci interakční struktury určité místo, a s ním spjaté určité funkce vzhledem k systému střídání replik. Identifikace markerů tak není apriori motivována zájmem o obsah konkrétních jazykových tvarů, ale spíše procedurálními a strukturními zjištěními: takto se obvykle uvozuje replika, takto se uzavírá, takto si mluvčí udržuje právo pokračovat v další replice.

Uvozování, uzavírání, prodlužování repliky aj. potom poskytují určité sloty (iniciální, finální, centrální), které jsou nezřídka obsazovány právě markery. Z hlediska konverzační analýzy je ale každý slot reprezentován jiným konceptuálním vzorcem (není totéž uvozovat a uzavírat repliku), a proto i na jazykově stejný marker o identickém tvaru může být nahlíženo jako na odlišný (podrobněji viz kap. 2.7). Podstatné ale je, že konverzační analýza přichází s objevem, že je nezbytné sledovat, jak jsou jazykové prostředky v interakci distribuovány, a na kterých místech, pozicích či slotech jsou aktualizovány s jakou funkcí (CA je tedy dobrým nástrojem pro studium CM). To už se do vysoké míry blíží koncepci markerů u Schiffrinové (1987) a dalších představitelů diskurzivní analýzy.

Analýza diskurzu je vlastně jakýmsi domovem markerů v tom smyslu, že jim nabídla dnes asi nejpoužívanější název (*marker, ukazatel*), jelikož u konverzační analýzy se tento pojem vyskytuje velice okrajově a ne vždy se shodným významem. Ovšem jedna z průkopnic studia těchto elementů, již výše zmíněná Schiffrinová, sama ve skutečnosti vycházela z prací Sackse a kol., a tudíž její koncepce se v mnoha ohledech setkává

s konverzačně-analytickým přístupem, zejména pokud jde o pozičně-funkční rozbor markerů.

Na rozdíl od CA je ale její východisko inverzní, tj. takové, že si (na základě teoretické znalosti předchozích prací) předem stanovuje markery či skupiny markerů (homogenní nebo heterogenní), které chce zkoumat, a poté se ze skutečných dat (ale i smyšlených příkladů, viz kap. 3.3) snaží docházet k detailním závěrům ohledně jejich používání. Výsledkem přitom není konstatování, že v iniciální pozici s funkcí uvozovací se vyskytují ty a ony elementy, uprostřed a na konci zase jiné, ale že daný marker má předpoklad se objevovat na počátku repliky s uvozovací funkcí, uprostřed s funkcí pozdrzovací, na konci ve funkci interpunkčního znaménka atd., tzn. konstatuje se jeho polyfunkčnost.

Dnešní rozbor markerů z hlediska analýzy diskurzu se však obvykle opírají o nějaké již dříve sestavené klasifikace a ty se snaží aplikovat na nové ukazatele, případně je posléze na základě dat revidovat, doplnit nebo zcela odmítnout a vytvořit jiné. Mezi konverzační a diskurzí analýzou je tak podstatný metodologický rozdíl, neboť CA chce přistupovat k datům induktivně, bez předchozí teorie a pojmů, zatímco DA se vycházení z nějakého teoretického rámce nebrání (ačkoliv zejm. v kap. 3.3 jsme viděli, že DA je obecně metodologicky liberálnější, pružnější či, chceme-li, vágnější; další srovnání DA a CA viz též Hendl, 2005: 265–7).

Zásadnějším rozdílem mezi konverzační a diskurzí analýzou, především v americkém pojetí, je také to, že ačkoliv je konverzační analýza původně disciplínou sociologickou, její snaha odhalovat strukturní univerzálie konverzace a vyhýbat se přehnanému upínání ke společenskému kontextu se vlastně mnohem více blíží tradiční lingvistice, než je tomu u amerického proudu diskurzí analýzy, který je silně ovlivněn sociolingvistikou a v mnohém vychází z Gumperze.

Od Gumperze je přirozeně jen krok k tomu, aby markery mohly být relevantním předmětem studia i v samotné sociolingvistice. V jejím interakčním, kvalitativním pojetí mohou patřit mezi zástupce tzv. kontextualizačních vodítek, která účastníkům interakce usnadňují průchod celým interpretačním procesem. Metody v interakční sociolingvistice (ISL) se logicky v mnohém blíží konverzační analýze, v níž pramení, ovšem klíčová odlišnost mezi takto pojatou sociolingvistikou a CA spočívá právě v tom, že ISL věnuje zvýšenou pozornost sociokulturnímu a situačnímu kontextu, do nějž je řečová událost zasazena, a neomezuje jej pouze na *recipient design*, jako tomu je u konverzační analýzy.

Marker v kvalitativně pojaté sociolingvistice navíc nabývá rozměru aktivního sociálního činitele, jehož prostřednictvím mluvčí mohou v interakci něco sociálního

produkovat či konat. Vhodně použitý a správně načasovaný či lokalizovaný marker může mluvčímu pomoci vyjádřit se zdvořileji, naznačit komunikačnímu protějšku náklonnost, úctu nebo naopak nesoulad, signalizovat solidaritu, poukázat na hierarchické vztahy, projevit příslušnost k nějaké sociální skupině. Marker dále může být odrazem nějakého stylu, symbolickou hodnotou společenství praxe nebo emblémem národní identity.

Kromě kvalitativního rámce je však výhodné marker nahlížet i z kvantitativní sociolingvistické perspektivy, skrze Labovovo variační paradigma. To se od předchozích koncepcí zásadně liší v tom, že se vzdaluje od mikroúrovně hloubkových a detailních analýz, a naopak se zaměřuje na kauzální vztahy mezi markerem jako závislou jazykovou proměnnou a relevantními sociálními kategoriemi jako nezávislými proměnnými. Mezi ty nejběžnější, které mají vliv na užívání markeru, přirozeně patří třída, věk a pohlaví, ale také responzivně chápaný styl.

Přístup ve variační sociolingvistice je ze všech výše zmíněných paradigmat zaměřený nejvíce deduktivně, pracuje s předem daným stratifikovaným schématem, mluvčí v něm jsou abstrahováni a definováni pouze svými demografickými rysy a cílem je otestovat pravdivost hypotéz ohledně korelace mezi frekvencí výskytu markeru a operacionalizovaným sociálním světem. Díky kvantitativnímu nadhledu můžeme dojít k určitým zobecněním a vzorcům v povaze markerů, které navíc můžeme snadno porovnat s jinými markery, zachováme-li stejné výchozí schéma. Odchylky od předpokladů je třeba interpretovat, nejlépe za pomoci kvalitativně získaných poznatků.

Konečně propojením všech přístupů můžeme objasnit nejen všechno dosud uvedené, ale můžeme také zjistit, jaké funkce plní s jakou přibližnou četností na daném místě konverzace marker používaný danou osobou o daném společenském postavení. Domníváme se proto, že jsme prokázali, že studium markerů musí ležet na průsečíku všech výše uvedených disciplín, aby bylo komplexní a spolehlivé. Vennův diagram představený v kap. 1.1, jakkoliv idealizovaný, se tedy opírá o pravdivý základ. Nyní bychom se zaměřili na vybrané metodologické problémy při sociolingvisticky orientovaném studiu konverzačních markerů, které souvisejí s dosud zmíněnými poznatky, a představili možné systémy kombinovaného výzkumného přístupu.

6 Metodologické problémy sociolingvistické analýzy markerů

V předchozích kapitolách jsme viděli, že od prvních definic sociolingvistiky jako samostatné disciplíny se přešlo k vymezení sociolingvistické proměnné, začaly se rozlišovat dílčí sociolingvistické podobory, jako např. variační a interakční přístup, a byl vybudován důstojný metodologický aparát. Na rozdíl od fonologické a částečně i morfosyntaktické variace se však sociolingvistický výzkum proměnných diskurzního či konverzačního rázu, k nimž bezpochyby patří i markery, prozatím těší pouze omezenému zájmu a není zaběhnutým standardem. Navíc s sebou přináší řadu metodologických komplikací, kterým badatelé dosud nevěnovali příliš pozornosti.

Z tohoto důvodu, a na základě našich vlastních zkušeností s terénním výzkumem (podrobněji o projektech viz kap. 7.1 a 7.2 aj.), jsme se rozhodli představit základní problémy spojené se sběrem a analýzou konverzačních markerů jako elementů příznačných pro neformální komunikaci, každodenní konverzaci, tj. pro vše, co se říká spontánně z očí do očí, ústní cestou a bez zvláštní předchozí přípravy.

Předesíláme, že ačkoliv tato kapitola shrnuje některé obecné vědecké postupy, vždy je tak činěno s ohledem na problematiku konverzačních markerů. Konkrétně se pak budeme věnovat následujícím otázkám: pokusíme se zjistit, zda lze bezvýhradně oddělovat proces sběru dat od jejich samotné analýzy, zda je při sběru jazykového materiálu vhodnější využívat techniky přímého, zúčastněného nebo anonymního pozorování, a jak během nahrávání zařídit, aby se mluvčí vyjadřovali spontánně. Budeme pátrat po tom, v jakých ohledech je výzkumná situace na úrovni konverzace jiná než na úrovni fonologické, morfosyntaktické apod. a pokusíme se zjistit, jaká analytická strategie se zdá být nejrentabilnější při studiu konverzačních markerů. V neposlední řadě se zaměříme na metodologickou triangulaci, budeme se snažit identifikovat její největší nevýhody a představíme některá kombinovaná schémata, která z našeho pohledu zaručují vyšší efektivitu práce při studiu markerů.

Závěrem se na základě předložených poznatků pokusíme o jakýsi hrubý návrh stručného metodologického postupu pro sběr a analýzu konverzačních markerů. Naším cílem ovšem není nastolit pevnou a neměnnou metodologii, ale spíše poskytnout sérii praktických instrukcí, které však badatel bude moci přizpůsobovat svým potřebám s ohledem na svůj vlastní výzkumný záměr.

Tuto kapitolu je vhodné vnímat jako sekci, která může být čtena před samotnými analýzami, tj. před výzkumem a jeho výsledky představovanými v kap. 7–10, ale také až

poté, co se čtenář seznámí s jejich obsahem, a bude moci osobně porovnávat jednotlivé kroky s orientačním metodologickým „návodem“ poskytovaným v této kapitole.

6.1 Sběr dat vs. analýza

Je možné zcela oddělit proces sběru dat od vlastní analýzy? Teoreticky vzato lze říci, že ano, v praxi však nikoliv: z teoretického hlediska bychom mohli namítat, že se jedná o dva dokonale izolovatelné procesy, vzhledem k tomu, že sběr dat i analýza představují dvě rozdílné etapy výzkumu, kdy analytická část následuje po fázi sběru. Nicméně v praxi tomu tak není úplně. Tyto dvě fáze se vzájemně prostupují, promíchávají se, jedna aktivuje druhou a naopak.⁹⁷ Předpokládaná analytická strategie navíc nepochybně ovlivňuje postup, který zvolíme pro sběr dat.

Za ilustrační příklad můžeme považovat následující: abychom získali předběžný přehled o situaci, provedeme ve vstupní fázi výzkumu jednoduchou anketu nebo uskutečníme několik rozhovorů s rodilými mluvčími, jichž se budeme ptát na charakteristické rysy jazykového prvku či jevu, který nás zajímá (v našem případě konverzačního markeru). Pokud respondenti např. zmíní nějaký korelační vztah mezi proměnnou společenského rázu (např. věk, pohlaví, třída) a frekvencí výskytu studovaného jazykového prvku (markeru), lze na něj nahlížet jako na jazykovou proměnnou a tento poznatek může být spouštěčem nebo východiskem kvantitativní analýzy. Naopak zmíní-li se respondenti o rozmanitém funkčním užití daného prvku, taková poznámka nás pravděpodobně zavede k přijetí kvalitativní analytické perspektivy. A konečně bude-li daný element disponovat dvojím potenciálem, což bývá právě i případ markerů, jeví se jako nejvhodnější při jeho studiu kombinovat obě formy analýzy.

Shrneme-li výše uvedené, znamená to, že na základě prvních **sebraných** introspektivních dat rozhodujeme, jakou **analytickou** strategii zvolit. Jakmile toto rozhodnutí uskutečníme, forma analýzy ovlivní metodu **sběru** hlavních dat. Už při jejich sběru výzkumník provádí řadu pre-**analýz** (a to buď pouze myšlenkově, či v podobě psaných poznámek apod.)⁹⁸ ve snaze otestovat validitu a spolehlivost metody zvolené pro

⁹⁷ Viz též Hendl (2005: 40), který říká, že „se kroky jako definice výzkumné otázky, volba metod, sběr dat a jejich analýza opakují a celý proces má iterativní charakter (...).“ Tento koncept kulminuje zejména v kvalitativních a smíšených typech výzkumu (př. Hendl, 2005: 50), ačkoliv i nesprávné navržené stratifikovaného schématu v kvantitativním výzkumu může být podchyceno v rané fázi sběru dat, revidováno a teprve po úpravě může přijít na řadu plnohodnotný sběr. Milroyová a Gordon (2012: 163) ke kvantifikaci dodávají, že „některá rozhodnutí bychom měli učinit ještě předtím, než začneme s analýzou; mnoho otázek však vyvstává až poté, co se badatel blíže seznámí s daty.“

⁹⁸ Srov. též Kubátová (2006: 160–6) a Hendl (2005: 269).

sběr dat a s cílem ji případně modifikovat, bude-li to třeba. Jakmile je **sběr** dokončen, přistupuje se k vlastní **analýze**, v jejímž průběhu se mohou objevovat nepředvídané datové laguny, tedy chybějící data. Vzhledem k tomu, že absenci něčeho, co výzkumník předpokládal nalézt, je třeba interpretovat, nabízí se využít dotazníkového šetření jako zdroje doplňujících informací – což je ve skutečnosti další forma **sběru** dat, která budou posléze **analyzována**. Celý tento proces tedy koresponduje se schématem *sběr* → *analýza* → *sběr* → *analýza* a tak dále, což bychom mohli shrnout jednoduchou formulí *sběr* ⇌ *analýza*.⁹⁹

Hovoříme tudíž o cyklickém a vratném procesu (jedna fáze je schopna vyvolat druhou a naopak). A jde také o paralelní proces, jelikož obě fáze mohou probíhat současně (např. v mentálních procesech badatele, když sbírá data – viz předchozí odstavec). Výzkumník má navíc vlastní očekávání a hypotézy, jež neustále konfrontuje s realitou. Nereflektování této skutečnosti může mít negativní dopad na výsledky: pokud neprobíhá nějaká forma pre-analýzy souběžně se sběrem dat, je možné, že v závěrečné fázi výzkumu zjistíme, že způsob sběru dat či jejich povaha byly irelevantní a nepřinesly očekávané výsledky.¹⁰⁰ Tato (sebe)reflexivní fáze je proto jakousi prevencí rizika, že nakonec nebude co syntetizovat.

6.2 Přímé, zúčastněné a anonymní pozorování

Jedním z nejčastějších problémů, se kterými se musí vypořádat každý sociolingvista, je rozhodnutí, jakou techniku či techniky sběru dat zvolí, tedy jakou formu bude nakonec jazykový materiál mít (podrobněji jsme o sběru dat pojednali v kap. 4.4.4 a zde se pouze omezujeme na kontrastní rysy vybraných technik). Hovoříme-li konkrétně o studiu konverzačních markerů (vlastních každodennímu mluvenému jazyku), založenému na terénním výzkumu, máme několik možností, jak získat data pro naše analýzy. Ze všech

⁹⁹ Zde opět můžeme namítat, jako v pozn. 97 výše, že takový přístup je bližší kvalitativním analytickým strategiím, vzhledem k tomu, že zpravidla vycházejí přímo od empirických dat a nejsou svázány teorií do takové míry, jaká je běžná u kvantitativního výzkumu, který předpokládá, že k navržení co nejreprezentativnějšího stratifikovaného schématu musejí vést výzkumníka jisté apriorní teoretické předpoklady a hypotézy, jež chce testovat (jak jsme viděli i v kap. 4.5). Ovšem ani kvantitativní výzkum není neomylný a vyžaduje pilotní studie či preliminární analýzy. Všimnout si nějakého zajímavého prvku obvykle není možné bez předchozí observace nebo dotazování a jistá sebereflexe při sběru materiálu nás rovněž může vést ke zjištění, že naše schéma není vyvážené a nereprezentuje studovanou populaci hodnověrně. To nás přiměje výzkum pozastavit a schéma na základě pre-analýz upravit. I zde se tedy pohybujeme od dat k analýze a zpět, a proto jsme přesvědčeni, že tato koncepce je klíčová pro správné uchopení výzkumu rozličných cílů.

¹⁰⁰ Srov. též komentář Mondadové (2013: 41), kterým upozorňuje, že „choices made at early stages when preparing for data collection may have long-term impacts on the usability of the data for analysis.“

alternativ se však jako nejužitečnější jeví **aktivní přímé pozorování** (rozhovory výzkumník-pozorovaný), **zúčastněné pozorování** (v uzavřených skupinách za legitimní přítomnosti výzkumníka) a **anonymní pozorování** (výzkumník provádí pozorování, aniž by si toho byl pozorovaný vědom). Níže specifikujeme jejich základní výhody a nedostatky:

1. *Přímé a zúčastněné pozorování*: v obou případech zpravidla disponujeme všemi potřebnými údaji o zúčastněných. Známe věk mluvčího/informanta, jeho socioekonomickou situaci, vzdělání atd. V mnoha případech též můžeme sami zvolit místo, kde budeme interakci nahrávat, což nám umožňuje vybrat klidné prostory o minimálním hluku, který by jinak mohl znesnadnit okamžité porozumění nebo mít negativní dopad na srozumitelnost nahrávky (nemusí tomu tak samozřejmě být vždy, např. u zúčastněného pozorování se často přizpůsobujeme požadavkům zkoumané skupiny, ale i jednotlivci se snažíme vyjít vstříc, znamená-li to pro nás, že se zkoumaný bude cítit lépe a bude s námi hovořit otevřeněji a spontánněji). Rovněž můžeme, v souladu s výzkumnou etikou, předem požádat zúčastněné o souhlas s nahráváním.

Na druhou stranu však velkou nevýhodou zejména přímého pozorování je negativní dopad přítomnosti badatele, známý jako *paradox pozorovatele*, o němž už byla řeč např. zde v kap. 4.4.4. Zúčastněný si je vědom, že je nahráván osobou jemu téměř neznámou, a má proto tendenci hlídat a kontrolovat svůj způsob vyjadřování. Tato překážka pak může vést k ztrátě hodnotných objektivních dat. (U zúčastněného pozorování tlak na dodržování vnitroskupinové normy riziko negativního vlivu paradoxu snižuje, na druhou stranu jej však kategoricky nevylučuje.)

2. *Anonymní pozorování*: jeho nespornou výhodou je fakt, že badatel nemusí pronikat do uzavřeného kolektivu nebo si získávat důvěru zkoumané osoby, jelikož pozoruje v tajnosti. Mluvčí si nejsou vědomi, že jsou nahráváni, a jejich spontánní projev tudíž není negativně ovlivněn. Protiváhu k této výhodě však tvoří následující nedostatky: 1. není snadné vyhledávat příležitosti, které by zaručovaly úplnou anonymitu; 2. širší kontext komunikační situace badateli uniká; 3. disponujeme pouze omezenými údaji o mluvčích (věk pouze odhadujeme, původ s jistotou neznáme atd.); 4. je třeba mít na paměti celou řadu technických komplikací (hluk, ozvěny, nízká hlasitost); 5. z etického hlediska je skryté nahrávání polemické a při odhalení může vést k problémům s dotyčnými i se zákonem. Proti této poslední obtíži anonymního výzkumu Labov (1984: 52) doporučuje: „[A]void any act that would be embarrassing to explain if it became a public issue.“ Otázkám etiky jsme se však věnovali v kap. 4.4.4 a nebudeme se k nim již vracet.

Je proto přirozené, že se nabízí kombinovat všechny výše zmíněné metody a minimalizovat tak jejich jednotlivé nevýhody. Jednu z nesnází, kterou tento metodologický pluralismus přináší, nicméně představuje nekonzistentnost metadat (někdy disponujeme komplexní znalostí o mluvčím, známe jeho věk, vzdělání atd., jindy pouze odhadujeme) i vlastních dat (někdy je téměř stoprocentně garantována spontánní mluva, zatímco při jiných příležitostech nikoliv). Z tohoto důvodu je důležité rozhodnout, která z technik sběru pravděpodobně nejméně poškodí či negativně ovlivní naše výzkumné záměry.

Klíčovým kritériem pro studium konverzačních markerů bezpochyby je **spontánnost**, o které jsme se již několikrát výše zmínili. Pokud jí během přímého pozorování nedocílíme, kombinovat metody sběru dat se jeví jako logicky nejadekvátnější alternativa. Nadnesené nekonzistentnosti nemusí nutně být na škodu tolik, jak by se mohlo na první pohled zdát, pokud si předem stanovíme obecné kategorie, které budeme zkoumat (věkové skupiny, společenské třídy aj.) a jež jsme schopni přibližně odhadovat dokonce i v případě anonymního pozorování. Tento postoj zastává také Labov následujícím tvrzením:

It is true that we do not know a great deal about the informants that we would like to know: their birthplace, language history, education etc. Nevertheless, the regularities of the underlying pattern are strong enough to overcome this lack of precision in the selection and identification of informants (Labov, 1972: 57).

6.3 Spontánnost

Dosáhnout spontánního projevu u mluvčích není snadný úkol. V souvislosti s přímým pozorováním je zásadní, aby výzkumník nejdříve dobře poznal svého informanta, získal si jeho důvěru a teprve později zahájil vlastní výzkum. Problematickou záležitostí je nicméně už to, jak rozpoznat okamžik, ve kterém bylo docíleno kýžené úrovně důvěry mezi výzkumníkem a zkoumanou osobou – pokud jí vůbec dosaženo být může, neboť badatel je koneckonců stále cizí osobou. Také je doporučenímhodné nesdělovat mluvčímu přesný moment, kdy jsme se rozhodli spustit nahrávání.

Ještě mnohem přínosnější je pasivně pozorovat nějakou uzavřenou a zavedenou sociální skupinu, ke které má badatel přístup (skupinu přátel či vrstevníků, zájmové sdružení atd.) a jejíž členové mezi sebou vedou nevázanou konverzaci. Ačkoliv je v tomto případě nutno pracovat s vyšším počtem mluvčích, což může působit technické

komplikace jak při sběru, tak při pozdější analýze, jejich hovor bude jednoznačně spontánnější než v předchozím případě.

Zbývá však ještě vyřešit, jak spontánní řeč vlastně identifikovat. Již výše jsme uvedli (viz pozn. 87), že jejím nejspolehlivějším ukazatelem se dle Labova (1972: 95) zdá být hlas a jeho modulace, rozpoznatelné na základě pěti vodítek (*channel cues*): „A change in tempo, a change in pitch range, a change in volume or rate of breathing, form socially significant signs of shift towards a more spontaneous or more casual style of speech. (...) The fifth channel cue is another modulation of voice production: laughter.“ Přítomnost těchto změn v hlase lze navíc ověřit na spektrogramech či skrze jiné nástroje akustické analýzy. To však vyžaduje více času a finančních prostředků, a proto se mnoho sociolingvistů přednostně spoléhá na vlastní intuici.

6.4 Rovina fonologická, morfosyntaktická vs. konverzační

Sbírat data pro sociolingvistickou analýzu fonologických nebo morfosyntaktických proměnných znamená sledovat jiná kritéria než ta, kterými se řídí sběr na úrovni konverzace. Níže představujeme některá z nich.

6.4.1 Rovina fonologická

Zmínili jsme již několikrát, že zvukové stránce řeči bylo v sociolingvistice (Labovem počínaje) věnováno nejvíce pozornosti, což připomíná mj. i López Morales (2004: 57) svým tvrzením, že „la variación fonológica ha sido con mucho la más estudiada de todas.“ A dodává, že je to pravděpodobně způsobeno následujícími faktory: 1. fonologické proměnné jako podkladové segmenty a jejich realizace (varianty) postrádají vlastní význam, tj. v rámci stejných kontextů mohou libovolně alternovat, aniž by došlo k sémantické změně (jsou autentickými ekvivalenty), 2. náleží k uzavřenému systému o omezeném počtu jednotek, 3. v důsledku toho bývají (až na nečetné výjimky) v řeči frekventované, tudíž pro úspěšnou analýzu si vystačíme i s kratšími fragmenty ústního projevu, resp. menšími vzorky (López Morales uvádí i 10 minut; srov. též Milroy-Gordon, 2012: 172).

Z naší perspektivy je nejpodstatnější – ponecháme-li stranou suprasegmentální variaci – že je relativně snadné přimět mluvčího, aby použil určitou fonologickou proměnnou (resp. jednu její konkrétní variantu), a to např. strategickým vynucením vyslovení věty nebo slova, které obsahuje zkoumaný segment. Jeden dobře známý a nepříliš komplikovaný způsob, jak toho dosáhnout, je formulovat otázky, na které bude existovat

jediná možná odpověď, tak jako to učinil Labov (1966, 1972: 43–69) v obchodních domech v New Yorku při výzkumu realizací fonému (r) tím, že se pozorovaných cíleně ptal na umístění produktů, o nichž věděl, že se nacházejí ve čtvrtém patře („fourth floor“; viz i komentář v úvodu této práce). Tentýž sociolingvista navíc obhajuje hlasité *čtení* jako relevantní zdroj dat (1972: 80n., 129 aj.), ačkoliv zde je třeba již počítat s jistým zkreslením zapříčiněným sebekontrolou mluvčího, jenž při čtení pravděpodobně bude mít tendenci upravovat svůj způsob vyjadřování s cílem co nejlépe zapůsobit na výzkumníka a zachovat si před ním tvář.

Na druhou stranu samozřejmě připouštíme, že o něco komplikovanější je uměle generovat kontexty a vymýšlet způsoby, jak získat materiál pro studium suprasegmentálních jevů, neboť jejich podstata vyžaduje např. i práci se změnami nálad a citového rozpoložení mluvčího a kupříkladu simulace hádky nebo jinak vypjaté situace či další experimentální metody mohou mít negativní dopad na psychickou pohodu mluvčího, což je v rozporu s etikou vědecké práce (viz kap. 4.4.4). To je pravděpodobně i jeden z důvodů, proč bylo dosud publikováno jen omezené množství prací tohoto druhu, jak konstatuje López Morales (2004: 57, pozn. 1) či Milroyová a Gordon (2012: 141).

K rovině fonologické je nicméně třeba ještě dodat, že se (na rozdíl od ostatních úrovní) při analýze může opírat nejen o poslechovou metodu, ale také si může vypomoci přístrojovou technikou. Akustická analýza a vizuální zobrazení na spektrogramu pak badatelům umožní snadněji a objektivněji identifikovat rozdílné varianty proměnných, uchem hůře rozlišitelné, což jsou prostředky, s nimiž si badatelé orientující se na variaci jevů gramatických či lexikálních při vyhledávání variant nebo jejich rozlišování nevystačí (byť jim mohou být nápomocny např. při zjišťování zvukové kvality studovaných jevů).

6.4.2 Rovina morfosyntaktická

Ačkoliv rovina morfologická s sebou již přináší jisté problémy pro variační analýzu (López Morales, 2004: 65), v mnoha ohledech je analýza dobře proveditelná, a to ať už se jedná o determinanty (členy), jejichž užití je frekventované, a navíc je možné je elicitovat, resp. manipulovat dotazováním, či pokud jde např. o stupňování adjektiv: „¿Es Messi un *buen* jugador?“ „-*El mejor/Buenísimo*.“ Taktéž není obtížné pozorovat tvoření plurálu a kupříkladu vyprávěním příběhů nám mluvčí poskytuje víceméně hodnověrný obrázek toho, jak užívá různé slovesné časy a způsoby. Je známa také práce Borettiové a Ferrerové (1987), které studovaly (ne)správné užívání druhé osoby singuláru jednoduchého minulého času ve španělštině [-*ste*, *-*stes*] ve městě Rosario v Argentině.

López Morales (2004: 65n.) navíc dodává, že fonologické rovině se z variačního hlediska svými výhodami přibližují *gramatické* morfémy, které taktéž postrádají vlastní referenční význam (představují svazky autentických ekvivalencí), jsou frekventované a tvoří uzavřené systémy o několika málo jednotkách. Jako konkrétní příklad uvádí španělskou slovesnou koncovkou pro druhou osobu plurálu [-mos], která v závislosti na mimojazykových faktorech (zejména stigmatizaci u nižších sociálních vrstev) alternuje s [-nos], např. v *comíamos/comíanos*. V případě *lexikálních* morfémů se již setkáváme s komplikacemi, jelikož jsou nositeli referenčního významu a pravou ekvivalentnost hledáme obtížněji (ačkoliv např. deminutivní *mujer[-cita]* a [-cilla] varii v závislosti na sociálním kontextu, podobně je tomu s konkurujícími augmentativními příponami, s přechylováním některých jmen v ženském rodě *la president[-e]* nebo [-a]).

Ve většině případů jsou morfologické proměnné úzce provázány se syntaxí, o čemž svědčí i Labovova (1969) variační studie o vypouštění spony v angličtině. Autorkou pilotních prací o syntaktické variaci jako takové však byla především Sankoffová (1973: 58 aj.), která došla k závěru, že rozšíření variační analýzy nad rámec fonologie není konceptuálně neproveditelný úkol. Případy syntaktické variace jen často nemohou stavět na pravé sémantické ekvivalenci (ale spíše na logické nebo informační) a nejsou tolik frekventované, jako je variování fonologické, tudíž se hledají a dokumentují obtížněji (podrobněji k problémům syntaktické variace kromě Sankoffové, 1973 také Milroyová a Gordon, 2012: kap. 7; López Morales, 2004: 68–92; k variaci v rovině fonologické, morfosyntaktické, ale i lexikální viz též Valeš ke granadské španělštině, 2010: 109–136.). I přesto je ale v praxi možné snadno elicitovat např. účelové nebo příčinné věty dotazováním; užívání alternativních pasivních konstrukcí lze u mluvčích vysledovat prostřednictvím prostého zadání, aby vytvořili pasivní tvary; Garciová (1986) uskutečnila sociolingvistický výzkum o jevu (*de*)*queísmo* v různých hispanoamerických varietách na psaných textech apod. Syntaktickou variaci lze nezdědkou uspokojivě analyzovat i na základě dostupných korpusů.

Zbývá ještě uvést na pravou míru, že naším cílem zde není vyčerpávajícím způsobem pojednat o všech fenoménech a ani nechceme znehodnocovat či podceňovat úskalí, která s sebou přináší sociolingvistické studium orientované na fonologické či gramatické jevy. Středem našeho zájmu je pouze zdůraznit a ukázat, jak odlišné a problematické je získávat sociolingvisticky relevantní data pro analýzu konverzačních markerů (k obtížím variační analýzy jednotek diskurzu v kontrastu s fonologickou rovinou viz i Schiffrin, 1987: 44).

6.4.3 Rovina diskurzivně-konverzační

Jak je patrné, obešli jsme rovinu lexikální, jelikož počet prací zaměřených na sociolingvistické studium lexikálních jednotek je značně omezený. Podle Lópeze Moralese (2004: 92n.) je navíc toto skromné množství studií věnováno převážně variaci lexikálních synonym. Tentýž autor (2004: 96) dále upozorňuje, že „debe subrayarse la dificultad de encontrar estos datos en muestras naturales de actuación lingüística, lo que de inmediato nos lleva a trabajar con cuestionarios o pruebas lingüísticas, con todo lo que ello tiene de artificial e inconveniente.“

Situace na úrovni diskurzu je v některých ohledech podobná a vzhledem k tomu, že zde konkrétně hovoříme o diskurzivních či konverzačních markerech, které, zjednodušeně řečeno, v zásadě jsou gramatikalizovanými nebo pragmatikalizovanými lexikálními jednotkami, musí se výzkumník při sběru dat vypořádat s obdobnými komplikacemi, ačkoliv dotazníky jsou v tomto případě nejméně preferovanou metodou sběru dat a jejich použití by se mělo omezovat na preliminární či doplňkové analýzy (jak jsme viděli výše a jak ještě dále uvidíme).

Další obtíž představuje interní rozmanitost diskurzivních markerů, jejich polyfunkčnost a kontextuální flexibilita, které komplikují jejich klasifikaci. Ponecháme-li stranou všechny třídy markerů, které byly k dnešnímu datu definovány, můžeme učinit alespoň jedno zásadní rozdělení na markery převládající v diskurzu psaném, předem připraveném (\pm v textu), a na markery, jež jsou typické pro diskurz mluvený, předem nepřipravený (\pm pro konverzaci); k problematizaci těchto pojmů viz kap. 3.11).

Sbírat data pro analýzu psaného textu ještě nemusí být tolik složité, neboť se obvykle jedná o předem připravený diskurz, který sleduje určitý komunikační záměr či má plnit konkrétní funkci. Je proto relativně snadné přimět pozorovanou osobu, aby použila či nikoliv např. markery strukturující informace (tzv. *ordenadores* nebo *estructuradores de la información*, např. *en primer lugar, segundo, finalmente*; srov. kap. 3.11) nebo jiné druhy textových markerů, jejichž funkce je zpravidla jednoznačná. Chceme-li něčeho podobného dosáhnout, postačí účastníka výzkumu vyzvat, aby napsal formální dopis, a poté pozorovat, jak (ne)užíval dané markery, či využít obdobných strategií. Protože však sociolingvistika primárně zkoumá mluvenou řeč a protože není naším záměrem věnovat se výše uvedenému typu markerů, tuto oblast opouštíme.

Oproti tomu každodenní konverzace ze své podstaty odmítá vše, co je připravené, je primárně ústní a (téměř) vždy je spontánní. A jako taková nepřipouští žádnou vnější

manipulaci či umělý zásah. Jak tedy docílit, aby mluvčí použil daný konverzační marker? Jak jej přimět, aby jeho užití zopakoval, a jak jej přesvědčit, aby marker použil několika různými způsoby? I kdybychom nakonec dosáhli všeho, co jsme nyní nastínili, nebylo záměrem samotného mluvčího marker použít. Nezískali jsme tudíž autentický materiál; ba naopak, **zmanipulovali** jsme způsob vyjadřování mluvčího ve výzkumu **spontánní** konverzace. Naše strategie tak byla nesprávná. Zvláštním a pozoruhodným případem jsou navíc *apelativní* (resp. *vokativní*, viz kap. 3.11.3) konverzační markery: usilovat totiž o to, aby nás mluvčí nazval nebo oslovil způsobem, jakým chceme **my**, aby nás nazval, je paradoxní a je to rovněž jedna z podob nepovolené manipulace ve výzkumu běžné řeči.

Další problém, který je nutno zmínit, je spojen především s kvantitativním přístupem. Je nesporné, že jak výskyty, tak nevýskyty jsou pro kvantitativní studii důležité. Na rozdíl od situace např. na úrovni fonologické je ale velice obtížné nevýskyt konverzačních markerů jednoznačně identifikovat, jelikož jejich užití je až na drobné výjimky nepovinné. Z tohoto důvodu absence markeru nemusí znamenat, že jej mluvčí nepoužil záměrně, ale může to být způsobeno i tím, že ho jednoduše nenapadlo marker užít.

K tomuto jsme také již dříve (viz kap. 4.5, pozn. 94) podotkli, že variační výzkum konverzačních markerů je vlastně studiem nepravé variace v tom smyslu, že nepoužití markeru (tj. varianty) A nemusí automaticky znamenat použití markeru (varianty) B, jako je tomu u fonologické variace, kdy např. náhrada jedné samohlásky za jinou je až na výjimky povinná, jinak by dotčené slovo bylo nevyslovitelné. Alternace markerů tedy nemůže být posuzována výlučně, tj. *pokud nenastane varianta A, nastane varianta B*, ani proporčně, tj. *pokud varianta A zastupuje určité procento, varianta B bude zastupovat zbylé procento ze sta*, ale (ne)výskyt markeru musí být odvozován od poměrné četnosti¹⁰¹ napříč relevantními demografickými kategoriemi (ev. styly), resp. sociálními proměnnými a teprve poté může být porovnán s dalším takto odděleně kvantitativně analyzovaným markerem.¹⁰² Přitom k jejich srovnávání se přirozeně přistupuje až tehdy, existuje-li nějaká hypotéza o jejich vzájemné zastupitelnosti (či ideálně ekvivalenci).

Celou situaci ovšem dále komplikuje to, že markery jsou, jak už bylo řečeno, polyfunkční a vyskytují se v rozmanitých (nejen) jazykových kontextech, u nichž

¹⁰¹ Že je takový postup ve variační sociolingvistice legitimní, potvrzuje Labov (1982: 87): „There are a number of variables that can be studied now by noting only each occurrence, but not each non-occurrence (...). Here, quantitative work is confined to tracing the relative frequency of occurrence in some globally defined section of speech, controlled for length by an independent measure like number of sentences, pages, or hours of speech.“

¹⁰² O podobném případě mluvíví dokonce v rámci fonologické variace i Milroyová a Gordon (2012: 160).

nemůžeme předem s jistotou tvrdit, že každý jeden z nich bude stejně přijatelný pro výskyt každého z uvažovaných markerů. Již zde je proto na místě jistá obezřetnost při konstatování ekvivalence markerů, kterou (opět na rozdíl od segmentální roviny, kde se např. v rámci jednoho slova jazykové okolí nezmění) musíme dokazovat. Samotné kvantitativní sociolingvistické šetření nám nepostačí k prokázání jejich plošné zastupitelnosti, resp. jako stvrzenka, že uvažované markery znamenají totéž, ekvivalentnost by proto měla být posouzena na mikroúrovni rovněž kvalitativně (tj. že první marker se skutečně může objevovat ve stejných kontextech jako druhý apod.). Znalost kontextů, v nichž se marker může objevit, je tedy zásadní, což nás vrací k tvrzení Hendla (2004: 114), že badatel musí nejdříve dobře poznat svoje data, a Wolframa (1993: 203), že metodologický redukcionismus zobecňující pouze na základě počítačově vygenerovaných kovariančních konfigurací je nedostačující.

Bohužel prozatím nebyl objeven žádný účinný „všelék“ ani pro sběr, ani pro sociolingvistickou analýzu konverzačních markerů. Výzkumník se musí vždy smířit s jistou formou kompromisu, hledat střední cestu. Při sběru dat pro studium běžné, každodenní, neformální mluvy však vždy bude primárním cílem ten, který se nám může jevit jako nejtriviálnější: dosáhnout toho, aby se mluvčí uvolnil, a zajistit tak pokud možno co nejspontánnější a ničím nemanipulovanou interakci, v níž se markery budou (ne)vyskytovat přirozeně. Z této perspektivy ale musíme počítat s možností, že v den, který jsme si stanovili jako nahrávací, neseženeme požadovaný materiál, jelikož ve hře je příliš mnoho proměnných, a že nahrávání se stejnou osobou budeme muset zopakovat při jiné příležitosti, za vhodnějších okolností. I proto se zdá být logické, že do sběru dat pro takovýto typ analýz musíme obvykle investovat více času a snad i úsilí a trpělivosti, než by mohl vyžadovat např. sociolingvistický výzkum orientovaný fonologicky nebo morfologicky, a podobně tomu bude i s analýzou, k níž se podrobněji vyjádříme dále.

6.5 Volba analytické strategie

Při analýze povahy konverzačních markerů máme standardně dvě základní možnosti: 1. buď zvolíme jedinou analytickou strategii v souladu s našimi (úžeji profilovanými) výzkumnými záměry, nebo 2. budeme kombinovat dvě a více perspektiv výzkumu.

Zvolit jedinou formu analýzy ve své podstatě znamená rozhodnout se mezi hlediskem kvantitativním nebo kvalitativním, čímž riskujeme, že některé klíčové aspekty zůstanou bez povšimnutí či zcela skryty (např. vztah mezi frekvencí užití markeru a jeho rozmanitými funkcemi a vlastnostmi nebo vliv kontextovosti na alternaci markerů).

Druhou možností je kombinovat dvě či více výzkumných perspektiv tak, aby co možná nejuvěrněji ilustrovaly a zachycovaly přirozenou podstatu daného markeru. Tato druhá možnost, kterou můžeme nazvat *triangulací* nebo *metodologickým pluralismem* (ačkoliv v literatuře lze najít i další pojmy), je bezpochyby velice atraktivní a je dlouhodobě doporučována četnými autory napříč různými vědními disciplínami. Z jazykovědců lze jmenovat např. Stubbse (1983), Schiffrinovou (1987), Milroyovou a Gordona (2012), Ainciburuovou (2010), Rojase (2012) a mnoho dalších. Denzin (1978) a čeští autoři, jako je Petrusek (1993), Hendl (1997, 2005), Kubátová (2006) či Veisová (2009) patří k oblasti sociologie; Mitchellová (1986) a Williamson (2005) k zdravotním vědám.

Denzin (1978: 294nn.) rozlišuje čtyři typy triangulace: triangulaci dat, triangulaci výzkumníků, teoretickou triangulaci a metodologickou triangulaci. Jednu z nich, konkrétně datovou triangulaci, jsme již představili výše, v kap. 6.2. Triangulace výzkumníků, která může snížit riziko zkreslení způsobené chybou nebo subjektivitou jednoho člověka, je možná pouze za předpokladů, že disponujeme štědrým rozpočtem a můžeme si díky němu dovolit vybudování vědeckého týmu. Kombinace teorií, pokud se jedná o konverzační markery, je rovněž možná (např. při plnění cílů kvalitativní analýzy se neomezujeme pouze na sociolingvistické poznatky, ale taktéž je třeba brát ohled na pragmatiku, konverzační a diskurzívní analýzu aj.; podobně při navrhování klasifikace markerů můžeme vycházet z teorií různých autorů atd.). Metodologická triangulace, tj. propojování zpravidla kvalitativní a kvantitativní analytické perspektivy, umožňuje dovést do konce velice podrobný a komplexní rozbor markeru, neboť díky ní jsme schopni spolehlivěji zodpovědět i tak složité otázky jako např.: *S jakou frekvencí se užívá daný marker na daném místě a s danou funkcí?*

Z výše uvedených důvodů, ale i z poznatků, které byly uvedeny napříč předešlými kapitolami (viz např. 4.5, 6.4.3 aj.), je tedy zřejmé, že nejvýhodnější a v praxi nejužitečnější cestou při studiu konverzačních markerů bude pravděpodobně právě kombinace několika různých analytických perspektiv. To s sebou ovšem nese jisté nesnáze a překážky, jelikož tyto rozdílné formy analýzy se jen vzácně shodují ve svých cílech, kvantitě potřebných dat a jejich povaze. Těmito problémy se budeme zabývat níže.

6.6 Nevýhody triangulace

Triangulace, definovaná Denzinem (1978: 291) jako „combination of methodologies in the study of the same phenomenon,“ má tu výhodu, že badatelé umožňuje překonat nedostatky a vady jednotlivých metod a pomáhá k jejich vzájemné validizaci. Hendl

(1997) připomíná, že pokud se používají výhradně metody kvantitativní, výzkumník často dělá chybu v tom, že se omezuje pouze na povrchové studium problému. Naopak čistě kvalitativní výzkum je sice hloubkový, ale bývá mu vytýkáno, že jeho závěry nejsou tak objektivní a nemají takovou zobecňující sílu, jakou umí poskytnout „konkurenční“ přístup.

Metodologický pluralismus ovšem také čítá mnohé nedostatky, jak jsme již předeslali. Kvalitativní a kvantitativní analýzy totiž velice zřídka sledují stejné výzkumné cíle a ani v dalších ohledech, o nichž pohovoříme v následujících odstavcích, se prakticky neshodují. Tím nejjobecnějším problémem metodologické triangulace je tudíž nekonzistentnost.

Kvalitativní analýza. Předmět kvalitativní analýzy spočívá zejména ve vyčerpávajícím popisu a interpretaci funkcí a vlastností studovaného prvku či jevu, v našem případě konverzačního markeru. Z tohoto důvodu je třeba získat co možná nejširší spektrum jeho užití v různých kontextech a komunikačních situacích a současně je třeba vyhledávat funkčně stejná nebo podobná užití daného markeru u různých mluvčích. Pozornost je věnována také odchylkám od úzu a od vznikající teorie. V souvislosti s množstvím dat, která je třeba získat, platí přímá úměra, a sice že *čím více, tím lépe* kvalitních dat,¹⁰³ ale také bychom neměli překročit jistou hranici únosnosti, jelikož po sběru dat přichází na řadu transkripční fáze, která bývá velice časově a personálně náročná.

Kvantitativní analýza. Tento analytický přístup se odlišuje od předchozího v tom smyslu, že neusiluje o podrobný popis, ale klade si za cíl zjistit, zda existuje nějaký vztah mezi jednou či více nezávislými sociálními proměnnými a frekvencí užití studovaného prvku, tj. markeru (závislé proměnné). Pro tento typ analýz je zapotřebí strukturovaná základna dat v souladu s předem definovaným kvantitativním schématem (to má být vzhledem k populaci co nejvyváženější tak, aby ji co nejvěrněji reprezentovalo – v případě markerů tedy konkrétně půjde o distribuci mluvčích do kategorií např. dle sociologických faktorů, jako je pohlaví, společenská třída, věk, ev.

¹⁰³ Neplatí zde tedy zcela to, co říká Kubátová (2006: 160), tj. že u kvalitativního výzkumu nemá otázka ohledně množství dat smysl, protože nepožadujeme kvantitu, ale kvalitu, ale platí spíše to, že ačkoliv neusilujeme o zaplnění kategorií kvantitativního schématu určitým počtem vyhovujících osob, funkčně rozrůzněné užití studovaného prvku vyžaduje jisté minimální množství dat, která pokryjí funkční rozpětí, jež jako instruování badatelé očekáváme objevit. U kvalitativní analýzy tedy možná neřešíme přímo počet v pravém smyslu slova, ale musíme docílit alespoň teoretické nasycenosti (viz Hendl, 2005: 151, 251).

další). Počet potřebných dat je tedy relativně přesně dán, neboť se řídí právě daným kvantitativním schématem. Již od začátku tudíž známe konečný počet účastníků výzkumu (nebo požadovanou cifru) a eventuálně také přibližný čas nahrávání (např. hodina na osobu atd.; srov. Labov, 1963). K problematice potřebného množství dat a výběrových technik viz kap. 4.4.

Nekonzistentnosti podobně vnímá i Mitchellová (1986), která rozlišuje celkem pět problematických sfér: „1. the difficulty of merging numeric and textual data; 2. the interpretation of divergent results obtained from the use of qualitative and quantitative methods; 3. the lack of delineation of concepts and the merging concepts; 4. the weighing of information from different data sources; and 5. the difficulty in ascertaining the contribution of each method when assimilating the results.“ Posledně uváděný argument souvisí s tím, že výzkumník musí sesbíraná data podrobit třem fázím zpracování (kvalitativní, kvantitativní a kombinované), konfrontovat výsledky získané v každé z nich a syntetizovat je. Celá procedura vypadá obyčejně takto:

I. Kvalitativní perspektiva. Nejprve relevantní nahraná data přepíšeme (či v lepším případě tak postupně činíme již v průběhu etapy sběru dat) a posléze se snažíme co nejpodrobněji popsat a interpretovat různé funkce, užití, kontextuální zapojení a vlastnosti markeru. Zjišťujeme také, jak užití markeru pomáhá ostatním účastníkům interakce při interpretaci záměru mluvčího a jak mluvčí využívá markerů jako kontextualizačních vodítek k tomu, aby své jednání učinil snáze interpretovatelným.

II. Kvantitativní perspektiva. V tomto případě (teoreticky vzato) není transkripce nezbytná.¹⁰⁴ Nejdříve se data kódují, poté se tzv. *čárkují* výskyty, sečtou se a následně se hledá (potvrzuje, či vyvrací) korelace mezi opakovaným výskytem markeru a vybranými nejazykovými proměnnými.

III. Triangulace. Porovnají se výsledky obou analytických fází a hledá se vztah mezi kvalitativními a kvantitativními zjištěními. Nežřídká se stává, že kvantitativní data

¹⁰⁴ Ovšem tím nechceme říci, že by ji variacionisté neprováděli. To je idealizovaný stav, který je v praxi neudržitelný, obzvláště pokud chceme výskyty dokumentovat ve zprávě příklady nebo mít data připravena pro kontrolu či opakovaný výzkum. Dnešní korpusy a další počítačové nástroje navíc umí v případě vložení přepsaných dat do databáze samy zjistit počet výskytů jazykové proměnné, např. Elan od Max Planck Institute for Psycholinguistics (za připomínku děkuji Miroslavu Valešovi), a i běžné textové editory jsou svou funkcí „Najít“ nápomocny při počítání výskytů (problém je zde vyhledávání zvukově příznakových, např. dloužených či jinak transkripčně specifických výskytů).

pomohou odhalit stupeň důležitosti určité funkce markeru, tj. signalizují, zda jde o funkci centrální či periferní. Kvalitativní poznatky naopak mohou přispět k objasnění neočekávaných nepravidelností, které vzešly z kvantitativního výzkumu.

Jednou z nesporných **nevýhod** trojího zpracování dat je čas, který je třeba celému procesu obětovat. Dalším kritickým bodem je interpretování komplexní sítě vztahů a závislostí, k jejichž objevování dochází na každé jedné úrovni analýzy. I přesto se nám však triangulace při studiu konverzačních markerů jeví jako nevyhnutelná, jelikož opakované používání markeru např. v rámci interakce mezi členy jisté uzavřené sociální skupiny nebo jeho rekurentní výskyt na určité pozici v konverzaci či v konverzační replice jsou obvykle indikátory specifické funkce.

6.7 Zajišťování efektivity: kombinační schémata

Usilujeme-li o zajištění co nejvyšší efektivity smíšeného výzkumu, je klíčové si uvědomit, zda povaha problému, který chceme zkoumat, ukazuje spíše na metody kvalitativní nebo kvantitativní či zda pro nás obě perspektivy nabývají stejného stupně důležitosti. Jak připomíná Hendl (1997, 2005: kap. 9), metodologická triangulace může mít charakter *simultánní* (1. *QUAL + quan*, 2. *QUAN + qual*) nebo *sekvenční* (3. *QUAL → quan*, 4. *QUAN → qual*), v těchto případech je vždy druhá metoda v pořadí podřízena té první. Dalšími alternativami jsou pak sekvenční schémata 5. *QUAL → QUAN → QUAL* a 6. *QUAN → QUAL → QUAN* a jedno simultánní 7. *QUAL + QUAN*, v rámci nichž neexistuje žádný vztah podřízenosti či nadřízenosti.

Vzhledem k tomu, že tato schémata již byla podrobně rozebrána jinými autory, neusilujeme o jejich detailní popis a pouze se pozastavíme nad těmi aspekty, jež se nám jeví jako nejrelevantnější pro studium konverzačních markerů. Zbývá však podotknout, že se v praxi vyskytují jen vzácně v čisté podobě a obvykle je třeba pracovat souběžně s několika z nich (složitější plány smíšených modelů viz Hendl, 2005: 281–6).

V kap. 6.1 jsme konstatovali, že je třeba sbírat data a souběžně s tím je pre-analyzovat. V případě vlastní analýzy je situace ještě o něco komplikovanější. Konverzačním markerům je obvykle inherentní jak kvalitativní, tak kvantitativní potenciál, což znamená, že bývají analyzovatelné z obou hledisek. Proto by bylo ideální přijmout poslední zmiňované schéma (*QUAL + QUAN*), v němž obě metodologie nabývají na stejné důležitosti, aplikují se simultánně a na téže konverzaci těchž mluvčích.

Nicméně na druhou stranu je často velice obtížné (ať už z důvodů ekonomických nebo realizačních, z důvodu polemické rentability v jazykovědném výzkumu či jiných) sesbírat takové množství ideálně náhodných dat, aby zaručovalo reprezentativnost pro rozsáhlou kvantitativní analýzu (viz celá kap. 4.4), kvůli čemuž se obvykle musíme spokojit pouze s variantou *QUAL + quan*, jejíž použití znamená doplnit kvalitativní (nebo funkční) popis vybranými nejvýznamnějšími nebo nejzjevnějšími kvantitativními poznatky (aniž bychom jim mohli přisuzovat příliš velkou argumentační váhu). Existují tak studie, které čítají velice skromné množství účastníků (např. výzkum Domínguezové a Álvarezové, 2005, věnovaný interakčním markerům a jež se účastnilo pouze 24 mluvčích) či mnohé další, o nichž jsme hovořili zde v kapitole 4.4.

Ovšem ještě vhodnější by možná byla sekvenční verze schématu (*QUAL → quan*), dle které se nejdříve provede důkladná kvalitativní analýza a teprve na základě poznatků z ní získaných se přistoupí k určitým kvantitativním šetřením s cílem daná zjištění upřesnit, ověřit či vyvrátit nebo zobecnit.

Další alternativou je uskutečnit předběžnou kvantitativní analýzu (např. na základě internetových fór, televizních pořadů, existujících orálních korpusů¹⁰⁵), která by nám umožnila identifikovat zajímavé a frekventované konverzační jevy či prvky a podnítila by terénní výzkum. Na datech získaných v terénním výzkumu lze poté zkoumat vlastnosti a funkce studovaného elementu, všimnout si zvláštních sociolingválních vazeb apod. a hypotézy, které z této kvalitativní analýzy vyplynou, můžeme nakonec testovat prostřednictvím kvantitativní analýzy. Tento postup se blíží proceduře *QUAN → QUAL → QUAN* a je současně tím, který jsme v modifikované podobě zvolili pro některé naše výzkumné projekty, konkrétně ve spojení s atributy schématu *QUAL → quan*. Výstupním schématem pak bylo *quan → QUAL → quan*.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Orální korpusy ve skutečnosti běžně představují reprezentativní základnu jazykových dat a jako takové jsou obvykle zdrojem primárních informací. Španělština jako jazyk bohatý na různé regionální variety však zatím nedisponuje dostatečným orálním korpusem, který by všechny tyto variety spolehlivě pokrýval, ačkoliv *CORPES XXI* (2012–2019) RAE a ASALE se tomuto cíli přibližuje. (Světlé výjimky tvoří některé lokální korpusy, např. již zmíněný korpus Val.Es.Co, ovšem ty jsou obvykle příliš malé pro realizaci úspěšné analýzy markerů napříč různými dialektálními či obecně sociolektálními varietami, resp. pro analýzu hloubkově zaměřenou na konkrétní dialektální varietu. Jejich nevýhodou také bývá, že v určitém stádiu vývoje stagnují a často již nejsou dále rozšiřovány, což je pro studium konverzačních markerů fundamentální nedostatek.)

¹⁰⁶ Realita je nicméně taková, že u sociolingvistických výzkumů zpravidla vycházíme z požadavku najít při předběžné studii prvek o nějaké námi požadované kvalitativní hodnotě (př. marker), na nějž je zároveň kladeno kritérium kvantitativní (**typický** marker, tj. v daném typu projevu četný). Již samotná preliminární analýza je tedy kombinací *qual+quan* (srov. též Hendl, 2005: 61). A protože sociolingvistika má kvalitativní i kvantitativní potenciál, budeme rovněž předpokládat následnou kombinaci *QUAL+/-→quan* při hlavní analýze, přičemž předběžná analýza nám má pomoci a) v identifikaci základních funkcí markeru a sociálních významů, které produkuje na mikroúrovni, a

Ačkoliv *QUAL* → *QUAN* → *QUAL* se zakládá na hloubkovém kvalitativním výzkumu a jeho aplikace při studiu markerů je možná, jeho svízel spočívá v tom, že poslední objevy funkčního rázu nejsou podrobeny žádné kvantitativní kontrole. Abychom se vyhnuli tomuto defektu, je žádoucí replikovat schéma *QUAL* → *quan*. U zbylých kombinatorních variant se bohužel zdá, že dostatečně nereflektují fakt, že markery jsou elementy polyfunkční a jako takové by měly disponovat dobrým kvalitativním popisem. Ať už v případě *QUAN* + *qual*, tak také u *QUAN* → *qual* totiž dominuje kvantitativní perspektiva a kvalitativní metoda se používá pouze k objasnění nepravidelností a k diskuzi nad nečekanými výsledky.

6.8 Návrh přístupu

V tomto oddíle bychom rádi představili nástin metodologie pro sběr a analýzu konverzačních markerů. Naším záměrem však není stanovit metodologii pevnou a neměnnou, ale spíše poskytnout badateli základní vodítko. Obecně vzato, všechny níže rozvedené body jsou uspořádaným shrnutím problémů, o nichž jsme pojednali v předchozích oddílech kapitoly 6, a jsou doplněny o některé klíčové instrukce a užitečné komentáře. Při studiu markerů tedy můžeme sledovat tyto kroky:

1. *Zvolit si prvek nebo třídu prvků, které budou předmětem našeho zájmu.* Při studiu konverzačních markerů můžeme pozorovat buď a) jeden marker, nebo b) skupinu markerů. V druhém případě se doporučuje vybrat si jednu homogenní třídu nebo kategorii markerů, definovanou společným kritériem (např. markery slovesného původu, apelativní markery, fatické, příslovečné atd., v souladu s klasifikací, již se řídíme), neboť podstata dané kategorie markerů může ovlivnit metodologickou volbu, resp. vyžadovat specifický přístup (ten může např. souviset s gramatickým původem markeru, jeho obvyklou pozicí v textu apod.). V opačném případě hrozí riziko, že dojde k procedurálním nesouladům.

b) v určení relevantních sociálních dimenzí variace na makroúrovni a v návrhu stratifikovaného schématu podle příslušných sociálních proměnných. Schéma pro kvantitativní šetření tudíž známe ještě před zahájením hlavní kvalitativní fáze. Není-li však naše východisko apriori sociolingvistické, ale pouze olingvistické, můžeme si sociálních přesahů všimnout teprve při hlavní kvalitativní fázi a tabulku pro kvantitativní testování sociolingválních vztahů si připravit na jejím konci (opět ale hovoříme o postupu *QUAL*→*quan*). A specifických východisek je přirozeně ještě více, ovšem zmiňovat je zde všechna by bylo bezpředmětné, neboť jsou odvislá od cílů výzkumu. Klíčový je pro nás obecný návrh, který uvádíme v následujícím oddíle (6.8), a také konkrétní postup v našem výzkumu, popsáný v kap. 7.

2. *Prostřednictvím preliminárního výzkumu zjistit, zda bude jeho studium relevantní.*¹⁰⁷

Body 1 a 2 se mohou v pořadí měnit, pokud předem neznáme zajímavý prvek a teprve jej chceme na základě pilotní studie nebo preliminární analýzy odhalit v určitém typu projevu cílové populace (typ projevu a populaci je třeba definovat). Preliminární analýza se může opírat o internetová fóra, korpusy, televizní pořady, dotazníky apod., a to se všemi nedostatky, které užití těchto strategií obnáší, jelikož jejich smyslem je umožnit badateli, aby se zorientoval v problému, a přivést ho k navržení přístupu a formulování otázek a pracovních hypotéz, které budou později revidovány a následně exaktněji testovány.¹⁰⁸

3. *Navrhnout analytický přístup.* V této fázi je nejprve nutno rozhodnout, zda chceme v hlavním výzkumu kombinovat různé analytické přístupy, a pokud ano, které z výše představených schémat bude nejspíše odpovídat našim výzkumným záměrům a povede k zodpovězení otázek, které si klademe. Je důležité kriticky zvážit, zda disponujeme dostatečnými ekonomickými prostředky a personálními silami na to, abychom mohli provést rozsáhlý a statisticky přísný kvantitativní výzkum (*QUAN*), či zda se studie omezí pouze na nejzjevnější nebo doplňkové kvantitativní poznatky (*quan*).

4. *Navrhnout výchozí platformu, definovat kvantitativní schéma.* Ač by se význam kvantitativní analýzy při studiu konverzačních markerů mohl jevit sebezanedbatelnější, neměli bychom ji opomínat, jelikož je užitečným nástrojem pro okomentování některých sociolingvistických aspektů rekurentního výskytu markeru nebo k rozlišení centrálních a periferních funkcí, které plní.

S přihlédnutím k tomu, že sociolingvistické kvantitativní analýzy se obvykle řídí předem definovaným schématem (např. v souladu se sociálními proměnnými, jako jsou pohlaví, věk, společenská třída, jež se mohly ukázat jako relevantní při preliminárním výzkumu), nabízí se toto schéma jako dobrý výchozí bod pro terénní práci, neboť vyžaduje předem konkretizovaný počet mluvčích (viz kap. 6.6).¹⁰⁹

¹⁰⁷ Jak rozpoznat relevantní jazykový element pro sociolingvistický výzkum blíže rozvádí Labov (1972: 8, viz kap. 4.4.2). U CM je klíčový frekventovaný výskyt v neformální konverzaci, jasné začlenění do systému funkčních jednotek a strukturovaná distribuce vzhledem k sociálním faktorům.

¹⁰⁸ Tato fáze se shoduje s fází teoretizování u Swedberga (2012: 11n. aj., viz Hendl, 2017: 50n.).

¹⁰⁹ Zde bychom pochopitelně mohli namítnout, že data, která potřebuje badatel pro kvantitativní analýzu, nemohou být povahově stejná jako ta, která jsou nezbytná pro podrobnou kvalitativní studii, protože v prvním případě nám jde o vyvážené zastoupení populace ve vzorku a o číselné údaje, zatímco v druhém případě pracujeme s texty a pátráme po co nejdiferencovanějším užití, zvláštních případech, odchylkách apod. Uvedli jsme však také, že metodologická triangulace a obecně jakýkoliv výzkum musí v určitých záležitostech dělat kompromisy; a k těm bezpochyby patří i transformace dat (viz Hendl, 2005: 283–5). V kombinovaném výzkumu proto z důvodu úspory času, ekonomických prostředků a personálních sil považujeme za přijatelné, aby badatel začal se

5. *Nashromážit data.* Vyhledáváním mluvčích, kteří by odpovídali požadavkům kvantitativního schématu, výzkumník postupně poznává terén a utváří si sociální síť. V průběhu této fáze hledání a orientace může konverzováním s lidmi získat cenná introspektivní data, která, ač nakonec nebudou zahrnuta do kvantitativní studie, mohou i přesto přinášet důležité informace, jež např. přimějí badatele upravit či zdokonalit svoji metodologii či zvážit konečný způsob zpracování dat apod. Pokud navíc již v průběhu této etapy dokumentujeme výskyty markeru, neměly by zůstat bez povšimnutí a měly by být nahrávány nebo písemně zaznamenávány a uschovány pro budoucí kvalitativně-funkční analýzu.

Obecně platí nepřímá úměra, že čím méně osob chybí k zaplnění kolonek či pozic kvantitativního schématu, tím více prostoru a času máme pro sběr dat určených pro kvalitativní hledisko. Poté již záleží na nás jako instruovaných badatelích, kolik dalších kvalitativních dat budeme ještě požadovat, než se naplní naše apriorní očekávání či než prohlásíme vzorek za nasycený.

V průběhu sběru dat (viz kap. 6.1) by též měly být prováděny určité pre-analýzy a první rozvahy nad daty, které mimo jiné slouží jako kontrolní mechanismus a pomáhají badateli prověřovat, zda jím zvolené metody jsou adekvátní a směřují k vytyčenému cíli. Také jej mohou upozornit na nové relevantní aspekty výzkumu, které např. povedou k dalšímu štěpení analýz (např. k triangulaci analýz funkcí a jejich četnosti na konkrétní

zaplňováním kolonek svého kvantitativního schématu a posléze (či paralelně) rozšiřoval svou datovou základnu o materiál získaný od dalších osob, které ale již nejsou součástí kvantitativního výzkumu.

Sbíraná data pro studium konverzačních markerů totiž mají v prvotní fázi vždy verbální podobu (není to např. jako v sociologii nebo ve vědách o zdraví, když zkoumáme jídelní preference a pro kvantitativní analýzu pouze zaznamenáváme, co mluvčí fakticky jedl, zatímco pro kvalitativní analýzu vedeme s dotyčným rozhovor na téma, co rád jí a proč, tzn. zjišťujeme, co on sám nám o svých jídelních preferencích prozradí), jelikož musíme nezbytně pracovat se záznamy autentické, spontánní a neformální konverzace, jinak by byly oba typy analýz zkreslené. Lidově řečeno, marker se vyskytuje pouze v textu a nikoliv na talíři, v příručím zavazadle nebo na pracovním stole mluvčího. Nelze jej tedy nalézt izolovaně, tj. nezávisle na řeči, a proto záznamy ústní interakce, z nichž poté čerpáme údaje o počtu výskytů, můžeme uchovat, resp. využít pro kvalitativní analýzu. Přirozeně, pokud některé z nich nebudou využitelné (tj. ty interakce, ve kterých žádný výskyt dokumentován nebyl), do kvalitativní analýzy je zařadit nemusíme a budeme pátrat po nových případech, dokud nedosáhneme saturace. Naopak každý výskyt v datech pro kvantitativní studii je téměř automaticky zajímavým pro kvalitativní (funkční) analýzu a přehlížet jej by znamenalo zbytečnou ztrátu dat.

V takto koncipovaném výzkumu je tedy dobré se na počátku odrazit od kvantitativního schématu, které máme zaplňovat, jelikož nám pomůže se zorientovat v terénu a každý očekávaný (ne)výskyt nám dodá na sebevědomí, že postupujeme správně, že jsme zvolili vhodný element a že kvalitativní analýza bude mít smysl. Jak navíc podotýká Hendl (2005: 274), chybou kvalitativního terénního výzkumu bývá, že jsou zkoumány pouze "elitní" jedinci nebo ojedinělé případy, zatímco to, co je „průměrné“, zůstává bez povšimnutí. Stratifikovaně koncipovaný sběr, typický pro kvantitativní přístup, tuto chybu redukuje tím, že jsou ve vzorku zastoupeni rozliční jedinci. To nám pomůže identifikovat jakousi normu a i díky ní se nám budou snáze posuzovat odchylky a abnormality.

pozici v konverzaci či v rámci určité sociální skupiny). Navíc je třeba mít na paměti, že základním atributem jazykového materiálu pro sociolingvistické analýzy (není-li výzkum jinak specificky orientován) má být spontánnost, a proto je vhodné kombinovat různé metody sběru dat tak, aby byl co nejvíce redukován vliv paradoxu pozorovatele a projev mluvčích se maximálně blížil volné konverzaci (viz kap. 6.2 a 6.3).

6. *Revize získaných dat.* Jakmile je sběr ukončen, je třeba vyhodnotit, zda povaha námi získaných dat splňuje naše očekávání a neobjevily se v nich nečekané mezery. V případě absence některých dat (která jsme intuitivně předpokládali nalézt) se nabízí provést např. dotazníkové šetření nebo anketu jako doplňující zdroj informací. Abychom předešli riziku, že respondent již bude znát předmět výzkumu a bude vědomě ovlivňovat (ne)používání markeru, je vhodnější provést dotazování u jiných osob, než které se účastnily terénního výzkumu. V okamžiku, kdy se nám vrátí vyplněné dotazníky, přikročíme ke kódování a zpracování dat. Je však běžné, že datové laguny zůstávají delší dobu skryty a jsou objeveny až později, v průběhu procesu analýzy. V takovém případě je třeba analýzu pozastavit a provést dotazování nebo konzultovat korpus.¹¹⁰

7. *Trojí zpracování a interpretace dat, diskuze a prezentace výsledků.* Zpracování dat, vlastní analýza a závěrečné vyhodnocení tvoří jádro poslední fáze výzkumu. Jednotlivé kroky celého procesu závisí na tom, jaké kombinatorní schéma jsme na počátku pro svůj výzkum zvolili (viz zde 6.7). Lze však doporučit postup, který byl představen v kap. 6.6: 1. kvalitativní analýza (složená z transkripce, deskripce a interpretace na mikroúrovni), 2. kvantitativní analýza (tvořená aritmetickou a závislostní fází a interpretací výsledků na makroúrovni), 3. komplexní triangulace výsledků. Obsah a náplň dílčích analytických etap bude vždy záviset na tom, co konkrétního se výzkumník o daném markeru snaží dozvědět. Pokud je navíc analýza přerušena z důvodu doplňkového dotazníkového šetření nebo konzultace korpusu, bude zpracování dat čtverné (nebo vícenásobné) a tato fáze bude vždy předcházet konečné triangulaci výsledků. Nakonec je možno závěry prodiskutovat s odborným publikem a v případě pozitivní odezvy uveřejnit.

¹¹⁰ Zde je znovu patrné, že proces analýzy a sběru dat je obousměrný či cyklický (viz zde 6.1).

6.9 Shrnutí

Sbírat data pro studium konverzační proměnné a analyzovat je s sebou bezpochyby přináší celou řadu metodologických problémů. Už samotná podstata každodenní konverzace představuje značnou komplikaci, neboť není vždy snadné zařídit, aby se mluvčí vyjadřovali spontánně. Bez záruky přirozenosti by však jakákoliv práce zaměřená na studium konverzačních markerů byla irelevantní. Abychom se dokázali vypořádat s touto komplikací a překonali ji, a to i přes úskalí a nekonzistentnosti, jež s sebou tato strategie nese, nabízí se při terénní práci kombinovat přímé a zúčastněné pozorování s anonymním, jelikož ne vždy lze zcela odstranit či obejít paradox pozorovatele. Kteriální požadavek spontánnosti navíc znemožňuje, aby výzkumník – ve snaze zachytit některé výskyty markeru – použil nástroje verbální manipulace, jež jsou často akceptovatelné a funkční na úrovni fonologické, ale i gramatické.

Jakmile je sběr dokončen a disponujeme potřebnými daty, kódujeme je, relevantní data přepisujeme a poté se přistupuje k vlastní analýze. Rozhodnutí o tom, jak bude koncipována, by však mělo být učiněno již před zahájením terénní práce, vzhledem k tomu, že každá analytická metoda vyžaduje materiál rozdílné povahy a také různé množství dat. Nicméně přejeme-li si, aby studium konverzačních markerů bylo skutečně co nejpřínosnější a abychom se vyhnuli ztrátám cenných informací, je vhodné kombinovat kvalitativní analýzu s kvantitativní. Existuje několik kombinatorních schémat, kterými se můžeme řídit, ovšem *quan* → *QUAL* → *quan* nebo replikované *QUAL* +/→ *quan* se ukázala jako nejpříhodnější, neboť berou v potaz, jak důležité je dobře prozkoumat polyfunkčnost markeru, a současně zahrnují některé podstatné kvantitativní poznatky. Bez nich by totiž obraz studovaného markeru nebyl kompletní už jen proto, že kvalitativní přístup nedisponuje dostatečnou zobecňující silou (jeho přístup je zpravidla induktivní) a rovněž není schopen odhalit nebo otestovat některé významné sociolingvistické korelace.

Není sporu o tom, že studium jednotlivých tříd či kategorií konverzačních markerů se bude muset řídit specifickým postupem, jenž bude reflektovat zvláštnosti dané třídy. Avšak existují obecná pravidla, která bychom měli respektovat téměř paušálně. Proto jsme tyto obecné instrukce zrekapitulovali a zachytili je v návrhu metodologického přístupu, kterým se budeme snažit řídit i při našich analýzách. Znovu však podotýkáme, že naše metodologické schéma nelze brát dogmaticky jako něco neměnného, ale spíše jako vodítko, které v každém bodě výzkumu lze ještě dále členit, rozvádět a modifikovat.

7 Údaje o výzkumu a výběr markeru

Hlavním cílem této kapitoly je podrobněji představit výzkumný projekt, technické údaje spojené s jeho realizací, jednotlivé analytické fáze, volbu populace a výběr markeru, stavbu vzorku a koncepci sociálních konstruktů, postup při sběru dat, označení zvukových dat a další. Smyslem tohoto bloku je seznámit čtenáře s fakty tak, aby v dalších kapitolách již mohl svou pozornost přednostně obrátit ke konkrétním analýzám.

7.1 Preliminária k výzkumu

V úvodu bychom rádi představili postupnou evoluci dlouholetého projektu, který vyústil v provedení aktuální studie a k prezentaci nových výsledků, jelikož se ve skutečnosti jedná o třídílný výzkumný seriál, jehož jednotlivé etapy logicky navazují jedna na druhou. Napříč kapitolou v závorkách uvádíme zkratky E (empirie), T (teorie), ZT (zakotvená teorie), H (hypotéza), kterými se snažíme nastínit vzájemný vztah empirie a teorie v našem výzkumu.

0. Nejen lingvisté, ale i běžní uživatelé jazyka, kteří věnují jistou pozornost svému vyjadřování (E), si povšimnou, popř. je na tuto skutečnost upozorní jejich okolí, že v konverzaci či obecně v nepřipravené řeči někdy až nadměrně užívají některé výrazy, jimž se začalo lidově říkat „slovní berličky“, neboť poskytují mluvčímu čas na rozmyšlenou, dávají mu příležitost reformulovat či opravit své sdělení, vyjádřit k něčemu postoj či jednoduše vyplnit pauzu tak, aby nový mluvčí nemohl převzít slovo, pokud ještě původní řečník svou myšlenku nedokončil. Jak víme, schopnost povšimnout si anomálií je člověku vlastní a vzbuzuje v něm potřebu pokusit se ji prostudovat, objasnit.¹¹¹ Na základě toho proběhlo napříč jazyky po celém světě mnoho výzkumů (často i zcela nezávisle na sobě), které prokázaly, že tyto „berličky“, jimž obvykle v jazykovědě říkáme konverzační markery (či konektory, partikule, ukazatele), jsou běžné ve velké většině z nich.

1. I v naší první studii (2012) jsme proto vyšli z tohoto teoretického předpokladu (T), že v živých jazycích se užívají konverzační markery, a na jeho základě jsme pak v argentinské španělštině hledali nejfrekventovanější konverzační berličku, kterou mohly

¹¹¹ Mohlo by se tedy zdát, že každý výzkum konverzačních markerů má svůj původ v empirii, jelikož se zakládá na povšimnutí si anomálie v rámci skutečného užití jazyka, resp. reálných dat. Ovšem samotný termín anomálie již odkazuje k nějaké teoretické normě či alespoň úzu, na základě nichž odvozujeme, že se o odchylku skutečně jedná. Ani zde tudíž nerozklíčujeme, zda na začátku stojí spíše empirie, či spíše teorie. S největší pravděpodobností je to tak, že teorie a empirie jsou v tomto ohledu provázány, pouze jedna za určitých podmínek stojí v popředí před druhou.

ukázat televizní seriály, jelikož jsme prozatím nedisponovali autentickými daty z terénu. Jako čtenostně nejvýznamnější byl identifikován marker *che*. Ten byl nejprve důkladně pozorován na mikroúrovni, z kvalitativního hlediska. Na podkladu skutečných (či spíše realitu simulujících) dat (E) se zjišťovaly jeho funkce, a ty se buď konfrontovaly s funkcemi markerů zjištěných jinými autory u jiných regionálních variet španělštiny (T), nebo se docházelo k novým zobecněním a budování nové teorie (ZT). Díky pečlivému kvalitativnímu pozorování (E) jsme si povšimli, že četnost užití *che* je nějak propojena se sociální situací mluvčích. Byla formulována hypotéza (H), že společensky výše postavení lidé nebudou *che* užívat tak frekventovaně jako lidé z nižších vrstev. Další hypotéza byla formulována v souvislosti s věkem, kdy se očekávalo, že lidé v produktivním věku budou *che* používat častěji než mladší a starší skupina.

Bylo sestaveno schéma sociologických proměnných (o čtyřech společenských třídách, třech věkových skupinách a dvou pohlavích), na jehož základě byly poté hypotézy testovány kvantitativně. Některé byly potvrzeny, jiné vyvráceny (např. byla zjištěna diskontinuita na frekvenční ose z důvodu hyperkorekce u vyšší střední třídy). Anomálie byly vysvětleny buď pomocí obecné teorie (T) nebo skrze funkce zjištěné v kvalitativní fázi výzkumu (ZT). Následně byla vyslovena potřeba testovat daná zjištění na autentickém vzorku získaném *in situ*, což bylo výzvou pro další výzkum. Tím byla, de facto, uzavřena preliminární studie.

2. Nový výzkum (2014), od samého počátku zaměřený na marker *che*, již vycházel z konkrétnějších a pevnějších teoretických předpokladů (T), a to jak pro kvalitativní analýzy, tak pro kvantitativní studii. Poznatky vyvozené na základě televizních seriálů, u nichž nadužívání markeru *che* mohlo být předmětem mediální manipulace, však bylo nutno ověřit na autentických jazykových datech (získaných při tříměsíční stáži v Buenos Aires pod záštitou spolupráce s Centro para el Estudio de Lenguas při Universidad Nacional de San Martín, dále jen CePEL UNSAM). Aby ale bylo možné provést srovnání s preliminární studií, muselo zůstat zachováno stejné stratifikované schéma sociologických proměnných (čtyři třídy, tři věkové skupiny, dvě pohlaví), i přes některé jeho nevýhody či nedostatky, které se mohly s dvouletým odstupem vyjevit.

Kvalitativní analýza se měla vydat směrem hlubšího a detailnějšího odhalování funkcí markeru *che* (E) a jejich následné systematizaci (ZT), kvantitativní analýza měla otestovat zjištění předvýzkumu (T). Oběma fázím však předcházelo mapování terénu, při němž proběhlo stručné neformální dotazování náhodných účastníků, jehož smyslem bylo zjistit, co někteří rodilí mluvčí (introspektivně) soudí o vlastním užívání markeru *che* (ať už

v rovině funkcí, tak i v rovině četnosti užívání). Tyto soudy, ale i výsledky předvýzkumu z r. 2012, vyústily v definování nových hypotéz (H), které byly následně testovány.

Podstatné pro další vývoj projektu, a tedy pro naši aktuální studii však je, že v průběhu orientačního dotazování a posléze i při vlastním terénním výzkumu bylo zjištěno, že marker *che* není jedinou frekventovanou slovní berličkou v argentinské španělštině, resp. že mu dle některých doslova konkuruje další konverzační marker – *boludo* (srov. Šmídová, 2014a: 68, 85n.). Na základě těchto zjištění proběhla rešerše odborné i popularizační literatury, z níž vyplynulo, že kromě neodborné veřejnosti zastávají podobný názor i někteří argentinští lingvisté a spisovatelé (o jaké konkrétní autory se jedná, odhalujeme v kapitolách věnovaných samotným analýzám). Jejich tvrzení, že *boludo* je pro Argentinu ještě příznakovějším a charakterističtějším markerem, a že dokonce může marker *che* nahrazovat jako jeho ekvivalent, motivovalo nový výzkum (2015–2019), jehož výsledky nyní předkládáme.

3. V současné studii, jež se opírá o autentická konverzační data získaná při další, dvouměsíční stáži v Buenos Aires v r. 2015 (rovněž pod záštitou CePEL UNSAM) a v některých otázkách také ještě o data z r. 2014 (ad výše bod 2), se tak budeme věnovat markeru *boludo* a jeho následnému srovnání s markerem *che* (k výběru markeru se ještě vrátíme později, v kap. 7.4). Vzhledem k tomu, že díky předchozím projektům již disponujeme širšími teoretickými znalostmi aplikovatelnými při studiu markerů obecně i při výzkumu konverzačních markerů v argentinské španělštině konkrétně, nelze nadále zcela spolehlivě oddělit, do jaké míry vycházíme od dat (E) a do jaké míry se řídíme již existující teorií (T, ZT), na jejímž vzniku jsme se v některých ohledech částečně podíleli. Volba kapitol zde věnovaných konverzační analýze, diskurzní analýze, sociolingvistice i obecné metodologii je proto odrazem jak teoretických předpokladů, tak zkušeností a poznatků čerpaných z konkrétních dat a práce s nimi. I přesto ale očekáváme, že v průběhu samotných analýz odhalíme některé další skutečnosti, které v teoretickém úvodu do problematiky nebyly reflektovány.

Podobně obtížné je pak také stanovit, zda při předběžném šetření, při němž se snažíme identifikovat, zda je marker hodný výzkumu, nejprve postupujeme kvalitativně, nebo naopak kvantitativně, jelikož např. právě volba markeru *boludo* (ale i *che*) je motivována jak jeho frekventovaností (*quan*) v argentinské každodenní neformální konverzaci, tak také současně jeho zřetelnou polyfunkčností či výskytem v rozmanitých komunikačních kontextech (*qual*). Východisko pro výzkum je tak nepochybně bipotenciální, *quan* + *qual*, resp. *qual* + *quan*, a bylo by prakticky nemožné (a zřejmě i bezpředmětné) snažit

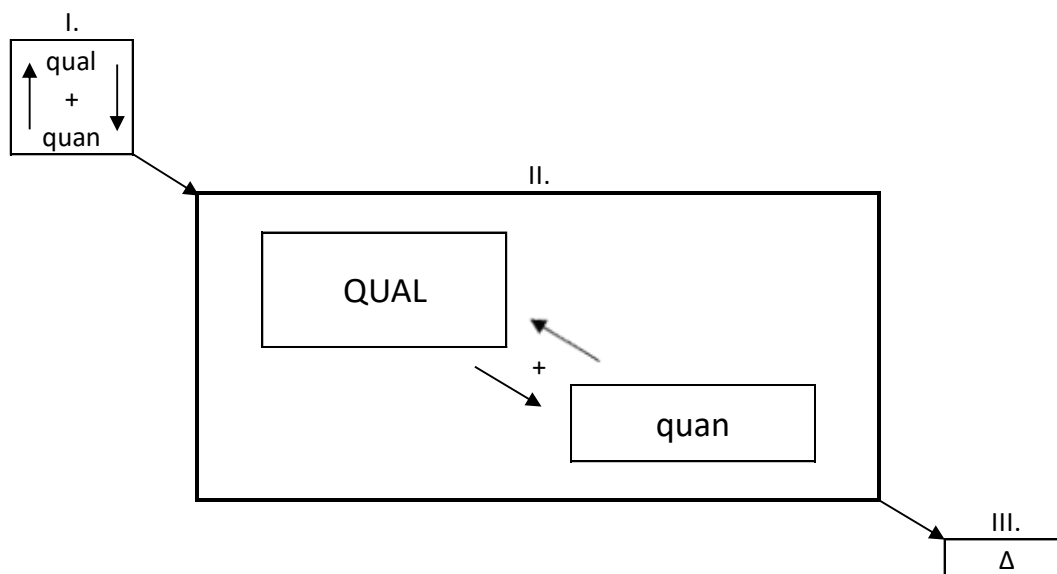
se určit, které hledisko jsme při zjišťování vhodnosti markeru pro výzkum brali v potaz jako první a které až jako druhé.

Výchozí dvojí potenciál nicméně jednoznačně výzkumníka směřuje k tomu, aby v hlavní fázi výzkumu byla věnována pozornost jak kvalitativním, tak kvantitativním povahovým rysům markeru. Již dříve jsme však nastínili, že v případě analýzy diskurzí či konverzační jazykové jednotky, u níž je klíčová spontánnost projevu, je (obzvláště v případě účasti jediného badatele na výzkumu) téměř neproveditelná statisticky přísná analýza, neboť je obtížné v omezeném čase získat dostatečné množství reprezentativních a nezmanipulovaných dat, a proto musí být kvantitativní analýza koncipována spíše aproximativně či orientačně a závěry musí být relativizovány, tj. nemůže jim být přisuzována absolutní platnost. Tyto závěry pak ale mohou být validovány v komplementaritě ke kvalitativním zjištěním. Kvalitativní analýza by (oproti kvantitativnímu hledisku) měla však být zevrubná, jelikož polyfunkční charakter konverzačních markerů vyžaduje důkladný popis a objasnění jak jednotlivých funkcí, tak jejich vzájemného propojení a souvislostí.

Tímto způsobem budeme postupovat i u markeru *boludo*, přičemž jeho frekventovanost a polyfunkčnost jsou jevy, k nimž můžeme přistupovat víceméně axiomaticky, neboť byly již dříve prokázány (viz např. introspektivní soudy mluvčích či naše předchozí studie z r. 2014, lze však rovněž ověřit na korpusech). Jádrem výzkumu je poté tvořeno dvěma hlavními složkami: *QUAL* (zevrubná kvalitativní analýza) a *quan* (orientační kvantitativní analýza), po nichž následuje triangulace výsledků (anomálie v kvantitativním výzkumu jsou objasněny kvalitativně, a to často už v rámci prezentace kvantitativních výsledků; významnost jednotlivých funkcí je vyhodnocena kvantitativně).

Celé schéma lze shrnout zhruba takto (viz schéma 1 níže), přičemž fáze I. je koncipována axiomaticky a zpětné šipky značí irelevantnost pořadí jednotlivých kroků, fáze II. je jádrem výzkumu, u nějž obě dílčí analýzy probíhaly paralelně a komplementárně, ačkoliv zde prezentujeme etapy podle jejich významnosti ve sledu kvalitativní → kvantitativní, a fáze III. spočívá v triangulaci (Δ) závěrů:

Schéma 1: Fáze výzkumu

Tento model je však do jisté míry idealizovaný, neboť díky tomu, že obě fáze výzkumu probíhaly paralelně, i výsledky triangulace se již promítly do jednotlivých analytických fází a byly v nich bezprostředně zohledněny (v kvalitativní sekci zmiňujeme některé orientační kvantitativní údaje a viceversa).

K jádru výzkumu je třeba ještě dodat, že sběr dat probíhal rovněž komplementárně, a to tak, že při počátečním mapování terénu již byly zachycovány některé relevantní údaje pro kvalitativní analýzu. Hlavní sběr se však řídil předem definovaným kvantitativním schématem (viz kap. 7.5), které mělo zajistit, aby byly ve vzorku zastoupeny různé skupiny mluvčích tak, aby se i v kvalitativním rámci předešlo jednostrannému zaměření na „elitní“ jedince či ojedinělé případy (viz Hendl, 2005: 274 a kap. 6.8: pozn. 109), neboť zastoupení rozličných mluvčích a simulace „normální“ situace výrazně napomáhá ke kontrastivnímu odhalení odchylek a abnormalit. Vzhledem k tomu, že však sběr dat pro kvantitativní analýzu byl časově omezen, a to zhruba na jednu hodinu na osobu, v mezechasech a v době mimo kvantitativní rámec mohly být zaznamenávány další údaje pro kvalitativní analýzu. Tato praxe se pak tím více rozšiřovala, čím méně políček k zaplnění kvantitativního schématu zbývalo. A jakmile byl sběr dat pro kvantitativní analýzu kompletní, byla již nadále sbírána pouze data pro kvalitativní hledisko, dokud nebyla konstatována saturace (k tomu více viz dále kap. 7.5, stavba vzorku).

Analýza jediného markeru však sama o sobě nikdy nebude dosahovat takové významnosti, jaké by mohla nabývat, pokud by byla usouvztažněna s analýzou povahově podobného markeru. Jakýmsi sekundárním blokem naší studie je proto stručné srovnání markeru *boludo* s markerem *che*, jemuž jsme se podrobně věnovali v našich předešlých výzkumech (2012a,b; 2014a,b). Obhajobou pro jejich srovnání budiž jejich domnělá zastupitelnost (viz např. Ramírez Gelbes-Estrada, 2003: 337; Labraña-Sebastián 2004: 45; Gelman, 2013; k tomu více zejm. v kap. 10) a současně jim společná vokativně-apelativní či fatická povaha (resp. schopnost poutat pozornost zamýšleného adresáta komunikátu). Cílem či smyslem srovnání je nechat vystoupit ty rysy, které budou oběma markerům společné, nebo naopak ve kterých se budou zásadněji lišit, ověřit vzájemnou substituovatelnost *boludo* a *che* a zjemit typologii konverzačních markerů.

Aby však toto srovnání bylo vůbec možné, budeme při výzkumu *boludo* nuceni pracovat s obdobnou funkčně-poziční klasifikací pro kvalitativní perspektivu či se stejným kvantitativním schématem a totožně koncipovanými sociolingvistickými konstrukty (stejně chápaným pojetím tříd, stejně vymezenými věkovými skupinami atd.), jež byly použity při analýzách *che*. Tato kritéria však budou rekapitulována a představena až v odd. 7.5 a v příslušných analytických oddílech. Nyní se zaměříme na faktické údaje o výzkumném projektu, na vymezení populace a na podmínky výběru markeru *boludo*.

7.2 Údaje o výzkumném projektu

Projekt výzkumu zaměřeného na teoretické a metodologické problémy související se sociolingvistickou perspektivou nahlížení na konverzační markery na příkladu argentinské španělštiny byl (pod vedením doc. PhDr. Ondřeje Peška, Ph.D.) sestaven autorkou předkládané práce pro účely individuálního grantového projektu financovaného Grantovou agenturou Jihočeské univerzity (reg. č. 024/2015/H) a disertace samé.

Cílem projektu bylo upozornit na komplexní teoretické a metodologické problémy související s tématem a navrhnout obecný metodologický přístup ke sběru dat pro analýzu konverzačních markerů a k jejich vlastní analýze s ohledem na vybrané sociolingvistické aspekty a s důrazem na nutnost studovat jazyk v úzké souvislosti se společenským kontextem. Sociolingvistická perspektiva měla být dále kombinována s přístupem pragmatickým, resp. funkčním, neboť funkce konverzačního markeru do vysoké míry podmiňují jeho sociální distribuci. Nedílnou složkou projektu bylo také poukázat na nutnost propojení kvalitativního a kvantitativního (socio)lingvistického paradigmatu při výzkumu konverzačních markerů.

Přestože v současné době výrazněji roste zájem o mluvenou, neformální komunikaci v mezinárodním měřítku, bylo o problematice konverzačních (tj. interakčních) ukazatelů ve smyslu obecného přístupu k jejich studiu zejména v oblasti hispanistiky pojednáno spíše okrajově, jelikož jednotlivé studie či publikace se přednostně zaměřují na jejich klasifikaci či na jejich podrobný kvalitativní popis, avšak pouze zřídka se zamýšlejí nad komplexností celého výzkumného procesu, který za studiem konverzačních markerů jako esenciálních elementů spontánní orální interakce stojí. Rozpracování tohoto tématu se protojevilo jako žádoucí, ať už z důvodů didaktických, nebo ryze lingvistických. V neposlední řadě se předpokládal také přínos v oblasti studia konverzačních markerů mimo evropskou španělštinu, a to konkrétně ve španělštině argentinské, jejímž markerům byla v české hispanistice dosud věnována pouze omezená pozornost.

Již samotný název vybraného (pod)typu markerů naznačuje, že zdrojem dat, která byla potřebná pro analýzu, musela být spontánní každodenní neformální konverzace, resp. interakce mezi rodilými mluvčími, což současně koresponduje s tradičním sociolingvistickým (labovovským) požadavkem orálnosti a autentičnosti dat. Sběr materiálu pro analýzy tak nutně předpokládal realizaci zahraniční výzkumné stáže v Argentině, která se již podruhé uskutečnila při CePEL UNSAM (viz kap. 7.1 výše), za finanční podpory JU z prostředků IRP MŠMT ČR 2015. Role zahraniční supervizorky se i při této druhé příležitosti ujala Dra. Gabriela Leightonová, ředitelka CePEL.

Náplň dvouměsíční výzkumné stáže (podzim 2015), která volně navázala na tříměsíční stáž realizovanou tamtéž v rámci IRP MŠMT ČR v roce 2014, spočívala zejména v pořizování nahrávek přirozené každodenní interakce za různých sociálních situací a v rozmanitých sociálních skupinách, přičemž sběr se do vysoké míry řídil předem nastavenými sociolingvistickými kritérii, neboť se již ve vstupní fázi počítalo s pozdější srovnávací analýzou nově studovaného markeru *boludo* s markerem *che*, zkoumaným dle stejných parametrů v r. 2014. Součástí stáže byla dále triangulace různých způsobů datové kolekce, označování a zpracování zvukových dat a komplementárních terénních poznámek, rozvaha nad technickými a metodologickými problémy souvisejícími nejen se sběrem, ale i s následnou analýzou, definování obtíží, které při těchto činnostech plynou z podstaty konverzačních markerů, rozvaha nad konkrétními daty a realizace předběžných analýz, revize metodologie a mnoho dalších kroků, na něž po návratu navazovala transkripce a vlastní kvalitativní a komplementární kvantitativní analýza.

Kromě Dra. Leightonové byl projekt mj. podpořen i dalšími argentinskými odborníky, jako např. Lic. Carlou Montoyovou (CePEL UNSAM), Mg. Amandou Lealovou (CePEL

UNSAM), Lic. Claudíí Fernándezovou (Universidad de Buenos Aires, UBA), Dra. Claudíí Borziovou (UBA) ad. Všichni tito jazykovědci se podíleli na realizaci projektu svými připomínkami a názory, stejně jako poskytli ke konzultaci výsledky své dosavadní práce, jež nějakým způsobem mohly přispět k rozvoji projektu, či nabídli příležitosti nebo zázemí pro nahrávání.

Vedlejším přínosem pobytu v Argentině byla rovněž možnost prezentovat dílčí výsledky výzkumu v podobě přednášky na UNSAM, ve fóru univerzitních profesionálů (FEPNO) a také na Velvyslanectví České republiky v Buenos Aires v rámci tamějšího přednáškového cyklu, jehož publikum přispělo k rozšíření poznatků o markerech *boludo* i *che* svými cennými introspektivními postřehy. Zpětnou vazbou za přednášku na velvyslanectví bylo pozvání na oficiální recepci J. E. p. velvyslance Kopřivy u příležitosti státního svátku 28. října 2015, při níž byly získány důležité informace o užívání argentinských markerů zástupci nejvyšší společenské třídy (diplomaty, politiky ad.).

7.3 Volba populace, argentinská španělština

Jak vyplývá z dosavadních kapitol, ale i ze samotného titulu práce, naším cílem je prozkoumat konverzační marker(y) v argentinské španělštině – zajímáme se přednostně o geograficky vymezené území Argentiny. V našich předchozích studiích jsme pracovali s pojmem *rioplatenská* (ev. *laplatská*) španělština,¹¹² který ve své nejširší definici zahrnuje nejen argentinskou, ale i uruguayskou a příp. také paraguayskou španělštinu (viz např. tradiční dialektální rozdělení španělštiny u Lipskiho, or. 1996, zde šp. překlad 2014: 18, ale také v korpusu *El Corpus del Español del Siglo XXI*, zkr. *CORPES XXI*, RAE a ASALE, 2012–2019). Jinde (Šmídová 2014a: 57–66, ale i 2012a: 30n.) jsme však podrobně vysvětlili, proč paraguayskou španělštinu, intenzivně ovlivněnou domorodým jazykem guaraní (po vzoru některých autorů, viz např. Peláeze Battagliy, 2010: 35), z této skupiny vyčleňujeme, a dále zbývalo objasnit situaci týkající se uruguayské španělštiny a periferních regionů v Argentině.

V souvislosti s Uruguayí bylo potřeba vyloučit příhraniční území s Brazílií, které je doménou tzv. *portuñol*, tj. variety vzniklé lokálním mísením portugalštiny a španělštiny. Periferními oblastmi v Argentině se poté myslí zejména výše položené provincie na severu země, jako je Tucumán, Salta a Jujuy pod vlivem kečujštiny a Misiones,

¹¹² K otázce překladu adjektiva *rioplatense* do češtiny viz Šmídová (2014a: 57).

Corrientes, Formosa a Chaco pod vlivem guaraní (srov. Peláez Battaglia, 2010; Lipski, 2014 aj.). Podrobněji k argentinským dialektům též Zajícová (2004).

Takto „okleštěné“ laplatské území má být doménou vlastní rioplatenské španělštiny, přičemž hlavní vliv mají mít metropole Buenos Aires na argentinské straně a Montevideo na uruguayské straně. Badatele orientujícího se v této oblasti a znalého místních reálií však nepřekvapí, že za hlavní středisko bývá (kvůli svému dlouhodobému politickému, historickému a kulturnímu vlivu a výsadnímu postavení v regionu) označováno Buenos Aires, které je zároveň centrem, odkud se nejběžněji šíří jazykové inovace. I samotné Montevideo se tak stává periferní oblastí a dopadovou zónou vlivu *el porteño*, jazyka obyvatel Buenos Aires. To potvrzuje i následující Lipskiho tvrzení:

Si nos encontramos a un habitante de Buenos Aires y a un habitante de Montevideo de condición socioeconómica similar, quizás no sea posible distinguir desde el punto de vista lingüístico al argentino del uruguayo. Incluso los hablantes mismos no son capaces de ello, pese a las frecuentes afirmaciones en contra. Más de las dos terceras partes de los uruguayos viven en Montevideo, y en un cierto sentido, el español de Uruguay es una mera extensión del habla porteña de Buenos Aires (Lipski, 2014: 369).

Tím se dostáváme ke konstatování, že porteňština je v mnoha ohledech považována za legitimní synonymum či ekvivalent k rioplatenštině. Její diseminační síla přitom tkví v tom, že Buenos Aires má v roli hegemonu moc ovlivňovat jazyk médií, která mají skrze televizi, internet a potažmo sociální sítě dopad na velké vzdálenosti (srov. Peláez Battaglia, 2010: 35n.; Maronese, 2004: 61). Nezanedbatelné také je, že podle Skupiny Světové banky (The World Bank Group) nedosahoval v r. 2017 počet obyvatel Uruguaye ani 3,5 milionu, zatímco populace v Argentině čítala v témže roce 44 milionů obyvatel, z toho více než 15 milionů z nich žilo v hlavním městě či v aglomeraci Buenos Aires.

Populací, pro niž budeme sestavovat vzorek, jsou tedy obyvatelé hlavního města Buenos Aires a přilehlé aglomerace, tj. provincie Buenos Aires (*conurbano, Gran Buenos Aires*), jelikož budeme vycházet z konceptu porteňštiny; přitom ale vycházet z konceptu porteňštiny současně znamená, že závěry, ke kterým dojdeme (jakkoliv relativizované), by měly být platné pro celé území výše definované rioplatenštiny, a to vč. Uruguaye, tj. pro populaci mnohem širší, než byla ta, z níž jsme původně vyšli.

Problém však spočívá v tom, že konverzační marker *boludo*, kterým se hodláme zabývat přednostně (a o jehož volbě podrobněji pojednáme vzápětí), je i přes jeho masové šíření typický především pro oblast Buenos Aires a potažmo Argentiny a naopak mnohem méně významný pro území Uruguaye; proto se zde omezujeme výhradně na obyvatelstvo argentinské, konkrétně pak metropolitní (tj. na Argentince narozené a/nebo dlouhodobě žijící či každodenně se pohybující v Buenos Aires a přilehlé aglomeraci a o jejichž jazyce lze říci, že používají – slovy Labraňi a Sebastiánové (2004: 34) – *el argentino metropolitano*). Uruguayští mluvčí tedy tentokrát stojí zcela stranou naší pozornosti, a proto není nadále nezbytné hovořit o rioplatenské (laplatské) španělštině a vystačíme si pouze s přívlastkem *argentinská* španělština (k té více např. Černý, 2014).

7.4 Typ projevu a volba konverzačního markeru

Pro správné provedení analýz je nezbytné jednoznačně stanovit typ projevu (ev. diskurzu), ze kterého budeme při studiu konverzačních markerů vycházet, a také zvolit konkrétního zástupce, jenž bude předmětem našeho zájmu.

Co se týká typu projevu, již mnohokrát jsme uvedli (zejm. pak v kap. 1–4), že konverzační markery mohou být úspěšně zkoumány pouze na základě autentických záznamů spontánní, neformální a nepřipravené hovorové řeči v interakci, tj. ve všední, každodenní konverzaci tváří v tvář. Definici konverzace, o kterou se zde opíráme, nejlépe odpovídá čtrnáct kritérií Sackse, Schegloffa a Jeffersonové (1974), jež jsme představili v kap. 2.7.1, ale bereme zde v úvahu i kritéria interakčně-sociolingvistická (např. zdvořilostní, hierarchická, stylistická), popsaná zejm. v celé kap. 3.9. Volnou konverzaci dále chápeme jako svébytný systém a zdržujeme se verdiktu, zda ji lze považovat za poddruh diskurzu, či je tomu naopak.

Samotná volba markeru pro analýzy však zasluhuje podrobnější výklad. Zmínili jsme, že Labov (1972: 8) od prvku hodného sociolingvistického výzkumu požaduje, aby se hojně vyskytoval v určitém typu projevu (neformálním), zatímco v jiném (formálním) nikoliv, aby byl dobře začleněn do systému prvků a aby vykazoval specifickou sociolingvální distribuci. Pokud se jedná o konverzační marker, je požadavek výskytu v neformálním projevu předem splněn, musíme si ale být jisti jeho významnou četností. Všeobecné začlenění do systému markerů rovněž není obtížné, zajímavější však je znát původní slovní druh či specifické gramatické kategorie, které ukazatel reprezentoval, než došlo k jeho desémantizaci a následnému přiřazení k pragmatickým markerům. A konečně významnost sociální distribuce musí být posuzována s ohledem na studovanou

populaci a rozdílnou popularitu daného markeru napříč různými sociálními skupinami mluvčích.

Vzhledem k tomu, že již disponujeme zkušenostmi s analýzou původně interjekčního markeru *che*, který svým vývojem a funkcemi, jež plní, dosáhl povahy vokativní (k etymologii *che* a dalším charakteristikám více viz Šmídová 2012a: 33nn. a 2014a: 69nn.), bylo naším záměrem držet se homogenního kritéria a analyzovat další významné argentinské vokativní markery (k vokativu jako markeru více viz kap. 3.11.3), které by následně mohly být vzájemně porovnány. Naše předchozí znalost nás vedla k předpokladu, že *boludo/a*, *pelotudo/a*, *nene/a*, *pibe/a* a *flaco/a* by mohly být nejlepšími kandidáty. Data však ukázala, že výskyt výrazů *pelotudo/a*, *nene/a*, *pibe/a* a *flaco/a* ve funkci markeru zdaleka není tak hojný, jak by vyžadovalo Labovovo kritérium, a proto muselo být od studia těchto markerů v předkládané práci upuštěno.

Oproti tomu výraz *boludo/a* se těší velkému zájmu v hovorové řeči Argentinců, a navíc zde existovala již výše nastíněná diskuze o jeho možném „soupeření“ s markerem *che* (k tomu více viz dále), který byl předmětem našich předchozích studií, což nás přivedlo k rozhodnutí podrobně analyzovat *boludo* (a to jak kvalitativně ve stylu případové studie, tak kvantitativně) a následně jeho povahu porovnat s již (kvalitativně i kvantitativně) prostudovaným markerem *che*.

7.4.1 *Boludo* – etymologie a základní vlastnosti

Budeme-li chtít krátce charakterizovat lexém *boludo* z lingvistické perspektivy, jedná se původně o adjektivum odvozené od substantiva *bola* (jehož běžný význam je *koule* a přenesený *varle*), k němuž je připojen sufix *-udo* (viz DLE RAE, 2018: 23.2). Jako adjektivum jej lze běžně přechylovat z tvaru mužského rodu na tvar ženského rodu, převádět do plurálu v obou rodech a prostřednictvím členu (určitého či neurčitého) také snadno substantivizovat. Sufix *-udo* značí ve španělštině nadbytek, jedná se tedy o augmentativní příponu. Tradičně se uvádí (srov. např. Anders a kol., 2001–2019: heslo „*boludo*“), že základní význam slova *boludo* (podobně jako *pelotudo*¹¹³) je hloupý,

¹¹³ *Pelotudo* je další typický argentinský výraz, který vznikl obdobným způsobem jako *boludo* (*pelota* – *koule*, *míč*, přeneseně *varle* + augmentativní sufix *-udo*) a který byl původně jeho úplným synonymem (DLE RAE, 2018: 23.2: 1. adj. coloq. Arg. y Chile. Dicho de una persona: Que tiene pocas luces o que obra como si las tuviera. U. t. c. s. U. t. c. insulto.). Na rozdíl od *boludo* však u něj nedošlo k desémantizaci a eufemizaci, tj. *pelotudo* si zachovalo pouze svůj původní hanlivý význam. Tím došlo k diferenciaci synonym, což může být vykládáno jako výsledek tlaku jazykového systému na jeho ekonomičnost. Přestože se i dnes v některých kontextech výrazu *boludo* užívá jako urážky, je tato forma považována za méně hanlivou, než je tomu u slova *pelotudo*. *Boludo*

natvrdlý, opožděný apod. a může mít svůj původ (kromě jiných výkladů) např. v závažném mentálním onemocnění, které se u mužů mj. mělo projevovat nadměrně velkým vzrůstem varlat.¹¹⁴ Nemá tak souviset s velkou odvahou ve smyslu *mít koule na něco* (tj. mít kuráž k vykonání něčeho), jak bychom se mohli mylně domnívat – tento význam ve španělštině zastupuje *tener las bolas (grandes, suficientes) para hacer algo*, zatímco *boludo* vyjadřuje spíše opak (srov. Ramírez Gelbes-Estrada, 2003: 337).

Slovník RAE uváděl ve svém starším vydání (2014: ed. 23.1) jako základní význam k heslu „boludo, da“ pro Argentinu následující (srov. s „pelotudo“ v pozn. 113 výše):

1. adj. *Arg. y Ur.* Dicho de una persona: Que tiene pocas luces o que obra como tal. U. t. c. s.

V novější verzi slovníku (2018: ed. 23.2) pak nalézáme pro argentinskou španělštinu tuto definici:

1. adj. *malson. coloq. Arg. y R. Dom.* Necio o estúpido. Apl. a pers., u. t. c. s.

Obě vysvětlení jsou tak v souladu s výše uvedeným urážlivým významem *hloupý*, natvrdlý atd. Problém však spočívá v tom, že nevypovídají nic o významu, kterého v Argentině *boludo* nabývá s mnohem vyšší frekvencí, kdy je výrazem afektivity, tj. důvěrného, láskyplného či přátelského styku mezi argentinskými mluvčími. Tuto druhou interpretaci *boludo* nicméně bere v potaz *Diccionario de americanismos* Asociace akademií španělského jazyka (Asociación de Academias de Lengua Española, ASALE, 2010), který pro heslo „boludo“ mimo jiného uvádí následující:

a. *l* ~. *fórm. Ar. juv.* Se usa para dirigirse a un amigo.

Již ve své předchozí práci (Šmídová, 2014a: 68) jsme citovali Juana Gelmana (argentinského básníka, spisovatele a novináře), který upozornil na vzestup slova *boludo* (na úkor jiných, a to včetně *che*) a který jej u příležitosti VI Congreso de la Lengua Española 2013 v Panamě dokonce označil za výraz identifikující argentinský národ. Podle jeho slov je *boludo* ambivalentní výraz, jehož vysoká popularita způsobuje, že postupně ztrácí svůj původní hanlivý charakter a stává se symbolem přátelství

a *pelotudo* tudíž mohou i nadále koexistovat, neboť jsou obyčejně užívány v odlišných kontextech (viz též kap. 10.4 věnovaná introspekci rodilých mluvčích).

¹¹⁴ Etymologie slova *boludo* však dodnes nebyla uspokojivě objasněna a vždy se jedná spíše o lidové výklady. Podobně samotné *boludo* nebylo předmětem žádných rozsáhlejších a komplexnějších jazykových studií a obvykle bývá součástí kratších článků (viz např. Jørgensen, 2011; Ramírez Gelbes-Estrada, 2003; Gugenberger, 2017).

a spojenectví, ačkoliv jeho užití ve smyslu sprostého slova či urážky zcela nevyzrálo a nadále koexistuje s novější, kladně zabarvenou verzí (orig. citace viz kap. 10.1). To koresponduje i s názorem argentinských lingvistek Ramírezové Gelbesové a Estradové (2003), které rozlišují tzv. inzultativní *boludo* (tj. původní hanlivý výraz, urážku, sprosté slovo) a inzultivní *boludo* (tj. výraz afektivní), jež je výsledkem procesů desémantizace a stereotypizace (či rutinizace) podnícených jeho nadužíváním v neformálním styku (k desémantizaci, gramatikalizaci a rutinizaci viz Kleinknechtová, 2013, kap. 3.11.3).

Již zde je proto zřejmé, že *boludo* bude velice citlivé na kontext, tj. že jeho význam bude odvozován od situace, v níž jej bude užito (negativní-pozitivní), a naopak sám se bude na utváření kontextu také podílet (slovy Gumperze tedy bude fungovat jako reflexivní kontextualizační vodítko, viz např. kap. 3.6, k reflexivnosti a indexikalitě viz též Garfinkel, kap. 2.2). Vzhledem k tomu, že původní konceptuální význam *boludo* je navíc hanlivý, jde o výraz inherentně expresivní, u něž bude muset být kontrolována míra ne/formálnosti situace a stylové přijatelnosti tak, aby nebyly porušovány normy zdvořilosti. Tyto otázky však budou předmětem podrobné kvalitativní analýzy.

Aby ale mohla být relevantní analýza *boludo* provedena, je třeba jednoznačně určit, které jeho výskyty v interakci budou brány v potaz a které nikoliv. Uvedli jsme, že původním slovním druhem, který *boludo* (*boluda*, *boludos*, *boludas*) zastupuje, jsou adjektiva, příp. substantivizovaná adjektiva. Takové výskyty by ale zcela bez obtíží mohly být začleněny do větné konstrukce (nejčastěji v podobě přívlastku), což již z definice neodpovídá konverzačním markerům. Jedná se např. o spojení typu *ser una respuesta boluda*, *ser un boludo*, popř. o zvolání *qué boludo que sos* ad. (srov. Ramírez Gelbes-Estrada, 2003: 337). Pro takto syntakticky vázané *boludo/a*, ev. *boludos/as* je navíc jednoznačně typický výhradně hanlivý význam, kterým autor výpovědi dává najevo své znechucení, pohrdání, odpor či jiný negativní postoj.

Ovšem v každodenní komunikaci se *boludo* jako adjektivum vyskytuje pouze zřídka a manifestuje se především ve své podobě vokativní či apelativní, pro niž je naopak typická syntaktická autonomie, tolik charakteristická pro konverzační markery (kap. 3.11.1). Ta mu navíc zajišťuje relativní poziční flexibilitu vzhledem k výpovědi či replice, k níž se na úrovni konverzace váže, což má za následek, že *boludo* můžeme nacházet jak v iniciální, tak především ve středové či finální syntakticky nezávislé pozici (v textu graficky oddělované čárkami či tečkou, ve slovním projevu rozlišované pauzou nebo intonačně, v transkripci zpravidla oddělované lomítkem /, viz transkripční standardy v kap. 8). Poziční flexibilita vzhledem k referenční jednotce mluvčímu také umožňuje

zdůraznit (emfatizovat, intenzifikovat, akcentovat) určitou část výpovědi či repliky, čímž maximalizuje její relevantnost a zároveň ji kontextově specifikuje nebo ukotvuje (*boludo* zde funguje jako ostenzivní podnět a kontextualizační vodítko při inferenčním procesu).

Kontextová versatilita poté podmiňuje polyfunkčnost markeru a zároveň úzce souvisí s jeho konceptuálním a procedurálním významem v termínech Blakemorové (2006) a dalších autorů relevantně-teoretického přístupu. V této distinkci lze také spatřovat jeden z klíčů k dvojakosti markeru *boludo*, kdy první, spíše hanlivé použití vychází z původního významu slova *boludo* (tj. *hloupý*), u nějž *boludo* odráží převážně konceptuální obsah (např. v „*Te mato, boludo*“), zatímco u rutinizované podoby *boludo* ve smyslu neurážlivém, kladném či afektivním je jeho význam spíše procedurální (viz „*Si, boludo, me parece buena idea*“, „*¡Che, boluda, te quiero!*“, „*Peditelo, boluda*“), ačkoliv zde pochopitelně může jít o propojení procedurálního významu s konceptuálním, definovaným negativně (tj. protikladem k původnímu konceptuálnímu významu).

V korespondenci s výše uvedenými významovými odchylkami u jediného markeru je žádoucí také zmínit proces gramatikalizace (popř. pragmatikalizace, diskurzivizace, rutinizace apod.; k problematice gramatikalizace u markerů viz též Šmídová, 2014a: 30nn.), na jejímž základě bývá rozhodováno vůbec o legitimitě přiřazení určitého výrazu k markerům. Na rozdíl od jiných, plně gramatikalizovaných konverzačních ukazatelů (např. šp. *vamos*, ev. s jistou rezervou *hombre*) marker *boludo* (podobně jako šp. *tío/a*, čil. *huevo/n/ huevona*, ale i nenominální *viste/vieron*, *mirá/mire*) prozatím neprošel procesem gramatikalizace zcela, jelikož jej v konverzaci můžeme nalézat jak ve tvaru mužského rodu, tak v přechýlené podobě v ženském tvaru *boluda* a v obou plurálech *boludos*, *boludas*. Singulár mužského rodu však v konverzaci převládá, a to nezřídka i tehdy, je-li markerem adresováno více osob současně. A dokonce i v případě ženského *boluda* byla zaznamenána tendence k jeho postupnému nahrazování rutinnějším mužským rodem (viz též kap. 10.4, introspekce). *Boludo* se v konverzaci může objevit také ve zkráceném, rodově neutrálním tvaru *bolú*, popř. jako deminutivum *boludito/a* s ironizujícím podtónem.

Přestože u *boludo* nemůžeme hovořit o plné gramatikalizaci (která je ve skutečnosti spíše idealizací než pravidlem), jsou zde jednoznačné známky desémantizace a alespoň parciální gramatikalizace, která se postupem času progresivně prohlubuje. A o tom, že lze syntakticky nezávislé *boludo* považovat za marker i přes jeho nezavršenou gramatikalizaci, svědčí též to, že není možné jej dále rozvíjet přívlasky, resp. že nemůže utvářet jmenná syntagmata (na rozdíl od jeho neautonomní adjektivní nebo

substantivizované verze - např. „*Sos un reverendo boludo*“). Naopak vzácný u něj není markerům vlastní souvškyt s dalšími ukazateli, např. s *che*: „*Che, boluda, ¿me ayudas?*“.

Z výše uvedeného plyne, že zásadním kritériem pro naše analýzy bude syntaktická neintegrovánost slova *boludo/a/os/as* ve větě, resp. výpovědi, a naopak výskyty plně začleněné do větné struktury jako větné členy budou z našich analýz zcela vyloučeny (dále budeme z důvodu ekonomičnosti uvádět jako neutrální tvar pouze *boludo*, příp. *boludo/a*, nebude-li interpretace dat vyžadovat jinak). Neméně důležitá je pak poziční flexibilita markeru a jeho polyfunkčnost.

Dovolme si však ještě jedno pozastavení u větné neintegrovánosti. V rámci syntaxe bývají vokativy považovány za větné ekvivalenty, které jsou v řeči realizovány jako nevětné výpovědi (srov. Sgall, 1976: 107, Čechová a kol., [1996], 2. vyd. 2000: 304). To však nutně neznamená, že *vokativní markery* mají v parolové rovině schopnost utvářet plnohodnotné a zcela autonomní výpovědi, s ohledem na jejich graduující proces gramatikalizace. Podobně jako ostatní markery, i jmenné konverzační markery (k nimž patří např. právě i *boludo*) fungují jako jakési kontextové či funkční modifikátory (srov. Čechová a kol., 2000: 279), které jsou úzce svázány s výpovědí či určitým úsekem výpovědi, jež nějak zdůrazňují, specifikují, kontextově ukotvují, situačně či stylově indexují (pojmy Gumperze se jedná o kontextualizační vodítka, srov. kap. 3.6). Také proto bude k markeru *boludo* přistupováno jako k takovému typu modifikátoru, byť za určitých okolností může utvořit samostatné nebo samostatně stojící výpovědi (srov. Wang, 2013: 130n.) – i ty však bývají závislé na nějakých vnětových okolnostech, např. vyjadřují reakci na to, co se na pozadí událo (může se jednat o projevy překvapení či úžasu typu „*BOLUDO!*“ nebo jiné emoční projevy a zvolání).

Marker *boludo* není větně integrován a jeho dosah je po sémanticko-pragmatické stránce patrný až na nadvětné úrovni, ale zároveň je úzce spjat s referenční jednotkou, ke které se vztahuje, tudíž není zcela nezávislý. To lze lépe pozorovat i na pozadí češtiny, u níž sice vokativy přirozeně také stojí mimo větné vztahy, ale v řeči zpravidla bývají méně zvukově odděleny než ve španělštině (říkáme spíše „*Hele vole nevím*“ než „*Hele/ vole/ nevím*“), ačkoliv ani ve španělštině není oddělení pauzami nebo intonací neopominutelnou podmínkou. U markeru *boludo* také do vysoké míry záleží na tom, zda jde spíše o původní hanlivý vokativ, jímž se (namísto zájmena 2. os. sg. „*vos*“ nebo vlastního jména) obrácíme na konkrétní osobu, kterou skutečně chceme urazit (význam je tak do vysoké míry konceptuální, např. „*hlupáku*“), či jde o rutinizovaný kontaktní

výraz přátelský (význam je konceptuálně-procedurální) nebo o emfazizující, metajazykovou či autoreferenční „berličku“, která už přímo neodkazuje k žádné osobě (jde o vysoce desémantizované procedurální *boludo*, zájmenem či vlastním jménem nenahraditelné).

Jak navíc dodávají Čechová a kol. (2000: 159, 279n.), některé vokativy se přetvořily na částice či citoslovce (k citoslovcím viz též Jakobson, 1960, zde kap. 3.8), které se do výpovědi zapojují jako její „expresivní modifikátor“ nebo „upozornovací signál“ či „kontaktní prostředek“ (viz např. *vole* či *čéče*), což je často i případ *boludo* (srov. též analogicky heslo „hombre“ v DLE RAE, 2018: ed. 23.2; zvýraznění je naše: „8. **interj.** U. para indicar sorpresa o asombro, o con un matiz conciliador. ¡Hombre, no te enfades! Hombre, no hay que ponerse así, María.“). Stejně jako tedy marker *boludo* osciluje mezi konceptuálním a procedurálním významem, jeho status v konverzaci osciluje mezi nevětnou výpovědí a modifikátorem (tím je však častěji).

Na závěr bychom chtěli dodat, že ačkoliv konverzační markery jsou jednoznačně geospecifické a při jejich překládání do jiného jazyka nebo při srovnávání s jinými dialekty či varietami téhož jazyka by mělo být postupováno velice obezřetně, protože ani markery jako anglické *well* a španělské *bueno* si nejsou navzájem úplnými ekvivalenty (k problematice překladu diskurzivních markerů viz Schiffrin, 2003: 63n.), je nepochybně zajímavé upozornit na některé významné podobnosti, které napříč jazyky či dialekty a varietami nacházíme, a přiblížit čtenáři, jak má danému markeru v komunikaci rozumět.

V případě *boludo*, *boluda* je až pozoruhodná korespondence s čilským konverzačním markerem *huevón*, *huevona* (ev. *weón*, *weona*), který není jen povahově analogický tím, že je ho používáno pragmaticky stejným způsobem a s obdobnými funkcemi, ale významná je také etymologická podobnost odkazující k varlatům (utvořeno z *huevo* a přípony *-ón*, přičemž *huevo* znamená *vejce* a přeneseně *varle*, viz DLE RAE, 2018: ed. 23.2). Funkčně srovnatelné je pak rovněž mexické *güey* či *wey* (z *buey*, tj. *vůl*), ale právě i již výše zmíněné české *vole* (ve vokativu od subst. *vůl*), u nichž sice explicitně nenalzáme sém +velkých varlat, ale přesto k nim je odkazováno, a to negativně, jejich neexistencí (-), resp. jejich odstraněním. A je pravděpodobné, že napříč jazyky bychom našli ještě další podobné příklady. U všech zmíněných slov je navíc v hovorovém (*colloquial*) kontextu prvotním významem význam *hloupý*, *natvrdlý*, který byl však nadužíváním daných slov a jejich rutinizací v mnoha kontextech potlačen, negativní příznak vymizel a *boludo*, *huevón*, *güey* a *vole* se naopak staly výrazy přátelství, důvěry, souladu a sympatie, lidské blízkosti, spojení či obecně kladných citů.

7.5 Stavba vzorku, sběr a označování dat

Dosud jsme konkretizovali, že hlavním předmětem našich analýz má být argentinský konverzační marker *boludo*, který se, až na vzácné výjimky, vyskytuje téměř výhradně v neformální hovorové interakci argentinských rodilých mluvčích, a proto by se jeho studium mělo opírat výhradně o autentická konverzační data. Po metodologické stránce jsme také zdůraznili, že při sběru dat pro analýzu konverzačních markerů je výhodné vycházet z předem definovaného stratifikovaného schématu určeného primárně pro kvantitativní analýzy, u něhož je znám konečný požadovaný počet mluvčích a které zajišťuje rovnoměrné zastoupení různých kategorií mluvčích ve vzorku. I v našem výzkumu se proto opíráme o tento postup, dle něž po úvodním mapování terénu vycházíme při hlavní fázi sběru dat z parametrů kvantitativního schématu, přičemž ale paralelně s obsazováním jednotlivých pozic a po finálním zaplnění schématu rozšiřujeme materiálovou základnu ještě o další data, určená již výhradně pro kvalitativní analýzy.

Prozatím jsme však neuvedli, jak takové schéma bude vypadat v našem výzkumu, ani jsme nepředstavili kritéria pro stavbu vzorku. Na druhou stranu jsme ale několikrát upozornili, že jedním z cílů bude porovnat nově studovaný marker *boludo* s již dříve zkoumaným *che*, což do vysoké míry limituje inovace a kreativitu, jelikož je nezbytné, aby se sběr dat i analýza řídily podobnými náležitostmi a totožně koncipovanými sociolingvistickými konstrukty, jinak by výsledky srovnání nebyly obhajitelné. Byť se tedy k některým dřívějším rozhodnutím o stavbě vzorku s odstupem času můžeme stavět kriticky, musí u markeru *boludo* proběhnout na podobné bázi jako u markeru *che*.

Stručně zrekapitulováno, kvantitativní šetření v roce 2014 vycházelo ze schématu, které bylo tvořeno čtyřmi společenskými třídami (nízká, nižší střední, vyšší střední a vysoká), třemi věkovými skupinami (10–20, 21–40 a 41–60) a oběma pohlavími (M/F), přičemž do něj bylo zahrnuto celkem 24 mluvčích, s nimiž byla pořízena nahrávka o délce vždy zhruba 45 minut (pro účely kvantitativní analýzy bylo získáno 16 hodin nahrávek, pro kvalitativní analýzy pak navíc ještě 14 hodin, tj. dohromady 30 hodin záznamů).

Vzhledem k tomu, že se nám však počet čtyřadvaceti účastníků jevil příliš nízký (ač s ohledem na kapitoly 4 a 6 teoreticky obhajitelný), rozhodli jsme se v novém výzkumu počet mluvčích zdvojnásobit na **48**, což nám na jednu stranu zaručilo o něco širší datovou základnu, ale současně také nevyloučilo možnost srovnání, jelikož bylo zachováno stejné rozvrstvení vzorku a poměr 1:2 je snadno porovnatelný i pouhým okem (byť zde se budeme opírat primárně o střední hodnoty a procentuální vyhodnocení).

I u počtu osmačtyřiceti mluvčích by pochopitelně mohla být rozporována výpovědní hodnota kvantitativní analýzy. Ovšem za předpokladu, že užívání jazyka je podstatně homogennější než jiné sociální fenomény, že v jazykovědném výzkumu si můžeme dovolit spíše volnější než přísně statistickou reprezentativnost, že je garantováno ukotvení v teoretickém rámci a že existují úspěšné kvantitativní výzkumy i o nižším počtu účastníků (viz Milroy-Gordon, 2012 a Labov, 1972, 2006 zde v kap. 4), považujeme jej pro naši kvantitativní analýzu za postačující, neboť jejím obsahem má být převážně doplňkové šetření, poukazující na nejzřejmější četnostní rysy vzhledem k relevantním sociálním proměnným a rozšiřující podrobnější kvalitativní výzkum. Výsledky kvantitativní části navíc budou relativizovány.

Výchozí schéma pro stavbu vzorku tedy bude mít následující podobu (viz tab. 6 níže). Zůstává přitom zachován systém čtyř sociálních tříd, tří věkových skupin a dvou pohlaví. Byť předpokládáme, že rozdělení do tříd bude mít u markeru *boludo* menší význam než věková dimenze, zatímco u markeru *che* tomu bylo naopak (což už může poukazovat na jednu z vzájemných odlišností mezi danými markery), budou výskyty dle tříd z důvodu srovnání zjišťovány i pro marker *boludo*.

Tabulka 6: Kvantitativní schéma

Třída	Věk	Muži		Ženy	
1. Nízká	10 – 20	1.	2.	3.	4.
	21 – 40	5.	6.	7.	8.
	41 – 60	9.	10.	11.	12.
2. Nižší střední	10 – 20	13.	14.	15.	16.
	21 – 40	17.	18.	19.	20.
	41 – 60	21.	22.	23.	24.
3. Vyšší střední	10 – 20	25.	26.	27.	28.
	21 – 40	29.	30.	31.	32.
	41 – 60	33.	34.	35.	36.
4. Vysoká	10 – 20	37.	38.	39.	40.
	21 – 40	41.	42.	43.	44.
	41 – 60	45.	46.	47.	48.

V tabulce 6 vidíme základní rozložení vzorku pro kvantitativní analýzy, v rámci něž je každá třída zastoupena 12, každá věková skupina 16 a každé pohlaví 24 mluvčími. Budeme-li se chtít vyjádřit k výhradám, které k takto replikovanému schématu máme, můžeme je rozdělit do dvou základních kategorií: výhrady k vymezení tříd a věkových skupin. Pokud jde o **třídy**, čtyřstupňový systém spadá do obvyklých sociologických mezí

(srov. kap. 4.4.3) a polarizovanější rozdělení mezi vyšší střední třídou a nižší střední třídou, kde chybí mezistupeň prosté střední (resp. střední střední) třídy, lze – na rozdíl od vyspělejších zemí Evropy – považovat za přiměřený, neboť jednotlivé vrstvy jsou mezi sebou ve vzájemně ostřejším kontrastu a je zde zřetelná absence konzistentního přechodového pásma, což je citelné už při prvním kontaktu s Argentinci, a to i přesto, že Argentina patří k nejvyspělejší zemím Latinské Ameriky.

Problém však nastává s definováním kritérií, podle nichž jsou mluvčí k jednotlivým třídám přiřazováni. K nejběžnějším faktorům, které bývají uvažovány, patří ekonomické zajištění, politická moc a sociální prestiž. V sociolingvistických výzkumech se však zřídka kdy přistupuje k vypočítávání složitých indexů, které mají za úkol mluvčí co nejexaktněji společensky rozřadit, jelikož mnohé údaje, které jsou k tomu zapotřebí, mluvčí odmítají badateli upřímně a bez přikrášlování sdělit (zejména pokud jde o finanční příjmy a stupeň dosaženého vzdělání). Každá společnost je navíc stratifikována jinak. Po vzoru pozdějších Labovových prací se pro výzkum v západních zemích doporučuje orientace především podle zaměstnání, v němž se nezřídka odráží i dosažené vzdělání a původ jedince. Podobnou strategií (kombinací zaměstnání a vzdělání) jsme se řídili i v r. 2014 (viz Šmídová, 2014a: 94nn.) a přejímáme ji také zde:

1. K **nízké** třídě přiřazujeme osoby s žádným nebo základním vzděláním a současně obyvatele nezaměstnané, pouliční prodejce (tzv. *vendedores ambulantes*) nebo osoby s nestálým a nepravidelným zaměstnáním.
2. K **nižší střední** třídě by patřily osoby se základním až středním vzděláním a stálým zaměstnáním, jejichž výdělek ale vystačí pouze na pokrytí základních potřeb a menší osobní útratu, tedy např. opraváře, hospodyně, kuchaře, čišníky, prodavače, řidiče prostředků hromadné dopravy.
3. Zástupci **vyšší střední** třídy jsou osoby se středoškolským až vysokoškolským vzděláním, jejichž povolání a platové podmínky jim umožňují žít pohodlný život s možností cestovat a navštěvovat kulturní události, avšak nikoliv pravidelně, kam by patřili např. učitelé, zdravotníci, drobní podnikatelé a obchodníci, administrativní pracovníci, provozovatelé menších restaurací a kaváren.
4. U **vysoké** sociální třídy trváme na tom, aby její zástupci dosáhli alespoň středního nebo vysokoškolského vzdělání a současně disponovali materiálním bohatstvím.

Tímto způsobem se snažíme vypořádat se zvláštní skupinou obyvatel, která bývá ve španělštině nazývána termínem *nuevos ricos* (z fr. *nouveau riche*), což jsou osoby, které sice dosáhly ekonomického bohatství (obvykle poměrně náhle), ale nedosáhly vyššího stupně vzdělání (k nim lze řadit např. některé podnikatele, politiky či celebrity; k tomu též introspekce Bassové viz Šmídová, 2014a: 82). K nejvyšší společenské vrstvě tedy připisujeme např. akademické funkcionáře, diplomaty, podnikatele s ekonomickým vzděláním, IT experty významných společností, vysokoškolsky vzdělané politiky a tajemníky.

Druhým problematickým konstruktem je **věk**, u něž počítáme se třemi kategoriemi (10–20, 21–40 a 41–60). Nejstarší věkovou skupinu od 61 let dále neuvažujeme jednak proto, že tato skupina nebyla dokumentována ani v našem předchozím projektu, ale především z toho důvodu, že někteří lidé penzijního věku se již tolik nezapojují do společenského života, což má za následek určité změny v jejich vyjadřování vlivem poklesu podílu volné konverzace a nárůstu podílu instrumentální komunikace. V instrumentální komunikaci je pak výskyt interakčních markerů do vysoké míry omezen, a proto lze jen obtížně srovnávat frekvenci užití jednoho markeru s frekvencí jiného. I přesto jsme se však v průběhu sběru dat setkali s osobami staršími šedesáti let a získané informace o jejich používání markerů uvádíme alespoň ve formě doplňujících komentářů.

Naopak podle dostupných hypotéz různých autorů (např. Jørgensenové, 2009, 2011 a dalších viz dále) se pro *boludo* jeví jako nejvýznamnější nejmladší věková skupina, kterou zde v souladu s Labovem ohraničujeme minimálním věkem deseti let. Období produktivního věku pak rozdělujeme do dvou dvacetiletých intervalů (i přes jisté výhrady, které k takovému dělení máme), zejména proto, aby bylo zajištěno rovnoměrné zastoupení populace, a také z důvodu zachování schématu z r. 2014.

Co se týká **pohlaví**, uvedli jsme, že v žádném z našich dosavadních projektů jsme se nesetkali s transgenderovou realitou, a proto jej i zde koncipujeme bipolárně (žena, muž).

Poslední sociální proměnnou, kterou však v tabulce neuvažujeme, je **styl**. Jeho vliv na markery (ať už chápaný responzivně, či strategicky) nicméně bude v našich analýzách zohledněn, ačkoliv zde se záměrně distancujeme od pokusu jej operacionalizovat a své závěry budeme přednostně zakládat na konkrétních datech.

7.5.1 Výběrová strategie

V souvislosti se strategií výběru mluvčích musíme ještě upřesnit a kriticky přiznat, že v našem projektu jsme se opírali především o **kvótní** a **účelový** výběr, který by nám zaručil zaplnění všech požadovaných kolonek kvantitativního schématu. V případě, že se pro jedinou pozici naskytlo více kandidátů, rozhodl o nich los. Při úvodním mapování terénu bylo přitom využito zejména techniky sněhové koule a sociální sítě některých nám již známých osob (které samy mohly, ale nemusely být součástí výzkumu), což nám do vysoké míry usnadnilo navázání důvěrnějšího styku se zkoumanými, jelikož jsme jim nebyli zcela cizí (dominantní kontaktní osobou byla Rosa, viz další kapitoly). Například ale při anonymním nahrávání v barech, v prostředcích hromadné dopravy či nákupních centrech jsme využili spíše prvku částečné náhody, tj. momentu, že se náhodně nacházíme v určitý čas na určitém místě s předem nespécifikovanými osobami.

Pokud jde o rodinné sociální sítě, do kvantitativní části výzkumu zpravidla nebyli zahrnováni všichni členové rodiny z toho důvodu, aby se projekt výzkumu argentinské volné konverzace nestal projektem výzkumu argentinské rodinného stylu (*family talk*), pouze jedna základní rodina (matka, otec a dvě dcery) byla do kvantitativního šetření začleněna celá. Podobně tomu bylo i v případě pracovního prostředí, kdy byl do kvantitativní části zapojen pouze omezený počet pracovníků jednoho kolektivu. Naopak pro kvalitativní výzkum se připouštěla i data zaznamenaná od ostatních zaměstnanců stejného kolektivu či od dalších členů téže rodiny. Konkrétně byli do kvantitativních tabulek zahrnuti členové minimálně osmi rodin z různých společenských vrstev (kam nepočítáme další jedince, kteří byli nahráni náhodně), minimálně šesti různých přátelských kolektivů (přátelé z univerzity, přátelé ze základní školy, fotbalový kolektiv, sportovně-taneční kolektiv, kolektiv automechaniků, další zájmové kolektivy) a minimálně pěti institucionálních prostředí (akademické či vzdělávací, diplomatické, ekonomické, lékařské a přírodovědecké). Místa specifikujeme níže.

7.5.2 Povaha jazykového materiálu, datová triangulace a etika

Klíčovým požadavkem kladeným na sbíraný jazykový materiál byla zde již několikrát vyzdvihovaná **spontánnost**. Rozhodně nemůžeme popírat, že zejména kvůli známému paradoxu pozorovatele nebylo často snadné úspěšně docílit, aby se mluvčí v okamžiku nahrávání vyjadřovali přirozeně. K minimalizaci nevýhod plynoucích z přímého pozorování jsme proto využili kombinace s dalšími metodami, konkrétně se zúčastněným a anonymním pozorováním (zúčastněné pozorování však převládalo). Díky **datové**

triangulaci se nám tak podařilo získat záznamy neformální konverzace v rozličných kontextech a situacích. Zmiňme např. následující sféry: I. rodina (narozeniny, velké rodinné sešlosti, pohřby, setkání u mate „mateadas“), II. přátelé (narozeniny, výlety, mate, oslavy, party, sportovní aktivity), III. veřejná prostranství (parky, náměstí, trhy, nákupní centra, dopravní prostředky, autobusové a vlakové zastávky, restaurace, bary a kavárny, fotbalové zápasy, tělocvična, koncerty, festivaly), IV. institucionální prostředí (univerzity a školy, velvyslanectví, residenční sídla, účetní studia, fóra).

S ohledem na **etiku** nahrávání byl od mluvčích, kteří byli součástí přímého nebo zúčastněného pozorování, předem vyžádán jejich (ne nezbytně písemný) souhlas. Byla jim zaručena naprostá anonymita a též byli informováni o povaze výzkumu, aniž by jim však byly prozrazeny konkrétní zkoumané výrazy. Aby bylo dosaženo co možná nejpřirozenějšího projevu, byla setkání s vybranými mluvčími několikrát zopakována, dokud nebylo docíleno požadovaného stupně důvěry, přičemž ale přesný den ani okamžik zahájení nahrávání účastníkům nebyl (ze zřejmých důvodů) sdělen. Pozorování mluvy nezletilých probíhalo vždy se souhlasem rodičů a zpravidla k němu docházelo na oslavách narozenin či na velkých rodinných sešlostech (nezřídka čítajících více než 50 účastníků). Rovněž nastala situace, kdy se ke spolupráci přihlásil jeden bankovní úředník, který však nakonec musel svoji nabídku k nahrávání v zaměstnanecké kantýně stáhnout, neboť vnitřní řád nepovoloval vstup cizích osob do soukromých prostor banky.

V případě anonymního pozorování bylo vždy dodržováno Labovovo kritérium (1984: 52) vyhýbat se odhalení a nepříjemnému vysvětlování. Tato metoda ale byla, mj. také v souladu s přesvědčením skupiny Val.Es.Co. (2005), že jde o nejefektivnější způsob získávání autentických hovorových dat,¹¹⁵ považována za legitimní a byla využívána především k pozorování zástupců nižších společenských tříd, s nimiž by přímá konfrontace mohla být (nejen z bezpečnostních důvodů) komplikovaná, neboť námi vybudovaná sociální síť pokrývala tento sektor společnosti pouze částečně.

I přesto však byla dodržována snaha anonymně pozorované dodatečně požádat o souhlas, bylo-li to jen trochu možné. Jedna z žen, která takto nejdříve se zahrnutím do výzkumu souhlasila (jednalo se o ženu, která v průběhu nahrávání vstoupila do hádky se svým partnerem), účast nakonec odmítla. V důsledku toho byla vyřazena, nahrazena

¹¹⁵ „En general, la grabación secreta, con observación participante o sin ella, ha sido la técnica más empleada en la recogida de datos, ya que constituye la forma más eficaz de obtención del español coloquial y permite soslayar inconvenientes teóricos tales como la paradoja del observador“ (Val.Es.Co., 2005: 267). Tato technika byla využita i při sběru dat pro *Corpus Val.Es.Co.* (online).

jinou mluvčí a nahraný materiál byl zlikvidován. Zbytek pozorovaných však projevil vůli se na výzkumu podílet – mnoho z nich třeba i proto, že pocítovali hrdost být součástí bádání. Podotýkáme ale, že i pro skrytě nahrávané mluvčí byly použity pseudonymy a nikdy se neodhaluje jejich skutečná identita. Dominantní technikou sběru dat však byla zúčastněná skupinová pozorování, o nichž mluvčí věděli, ačkoliv si nebyli vědomi přesného okamžiku nahrávání.

7.5.3 Zvuková data a jejich označování

Vzhledem k triangulaci různých metod a technik sběru dat při výzkumu, vč. utajeného pozorování, a z důvodu zachování soukromí a anonymity mluvčích jsme již na počátku vyloučili možnost pořizování audiovizuálních záznamů. Data byla tedy nahrávána pouze ve zvukovém formátu, a to přednostně prostřednictvím mobilního telefonu (Samsung Galaxy Alpha, r. v. 2014), jelikož z průběhu předešlého výzkumu (2014) vyplynulo, že mobilní telefon, na rozdíl od diktafonu a dalších zařízení primárně určených k nahrávání, nevzbuzuje v účastnících výzkumu nedůvěru. Jako součást všedního života dnes již prakticky každého jedince nepůsobí jako rušivý element, a to ani pokud leží bezprostředně před nahrávanou osobou, nemá negativní dopad na její spontánní vyjadřování a pokud zkoumanému nesdělíme přesný okamžik zahájení nahrávání, jeho použití téměř zcela eliminuje výskyt paradoxu pozorovatele, neboť manipulace s telefonem v průběhu mezilidské interakce je dnes již zcela běžná a obvykle se obejde bez povšimnutí komunikačního partnera.

Výhodou „chytrých“ telefonů také je kvalitnější zachycení zvuku v hlučném a rušnějším prostředí (např. v restauraci, na koncertě, v hromadné dopravě). I přesto jsme však měli vždy k dispozici další nahrávací zařízení (diktafon Digital Voice Recorder Olympus VN-713PC, r. v. 2013 a další zapůjčený mobilní telefon) pro případ, že by se našemu telefonu vybila baterie nebo by technicky selhal.

Získané nahrávky a příp. také písemné záznamy byly posléze zálohovány na dvou zařízeních a opatřeny štítkem obsahujícím externí informaci o zdroji pro jejich snadnou pozdější identifikaci. Po vzoru našeho předchozího výzkumu (Šmídová, 2014a) se celý název jedné zvukové stopy skládá ze sociologických a technických parametrů a situačně-kontextových údajů, které se mj. řídí doporučením Tusónové (2002: 147), že štítek by měl obsahovat název a identifikační kód, datum a místo pořízení nahrávky, technické údaje, jméno osoby pořizující nahrávku, žánr, stručný popis situace. Naše záznamy jsou tak opatřeny následující informací:

1. Původní identifikační trojmístné číslo nahrávky, př. 013; v případě písemného záznamu dvoumístná cifra, př. 01; u záznamů z r. 2014 bez identifikačního čísla;
2. Titul: první dvě až čtyři písmena jména nebo pseudonymu mluvčího (první velké, ostatní malá: Xa) nebo více účastníků hovoru (XaZybBenu) či souborného názvu nahrávaného kolektivu (Col);
3. Datum nahrávky: DDMRR (pokud bylo u stejné osoby/ stejných osob v tentýž den pořízeno více nahrávek, označujeme za datem malými písmeny: a, b, c...);
4. Transkripce: A/ N/ P (ano/ ne/ částečná) – tento údaj byl doplňován dodatečně;
5. Osoba, která rozhovor nahrála: iniciály nahrávající osoby (obvykle MS – Markéta Šmídová, u některých introspektivních dat GL – Gabriela Leightonová);
6. Metoda pozorování/ povaha dat:
 - AA – anonymní nahrávka, bez účasti pozorovatele
 - GG – skupinové pozorování, pasivní nebo částečně aktivní účast
 - CD – přímá konverzace, aktivní účast pozorovatele
 - PP – písemná poznámka
 - IN – introspekce (pouze v případě doplňkových introspektivních analýz)
7. Kontext, situace:
 - edu – vzdělávací zařízení
 - pub – veřejná prostranství
 - man – stravovací zařízení
 - tra – dopravní prostředek
 - hab – domácí prostory
 - etc – ostatní
8. Informace o mluvčích:
 - věk – číselně
 - pohlaví – m/f
 - společenská třída:
 - CB – nízká třída (*clase baja*)
 - MB – nižší střední třída (*clase media baja*)
 - MA – vyšší střední třída (*clase media alta*)
 - CA – vyšší třída (*clase alta*)
9. Poznámky: např. povolání, studijní obor (pokud je to žádoucí), původ

Konečný zápis jedné stopy pak mohl vypadat asi takto: **012-RosPilMar130915a-P.MS-GG-tra-23fffMA/A** (kamarádky ze SŠ, auto/vafle, stud/prac), kde mluvčími jsou Rosa, Pilar a Mariana, nahrávka byla pořízena 13. září 2015 a jedná se o první záznam dotyčných osob toho dne. Nahrávka byla částečně přepsána a byla pořízena řešitelkou projektu (MS – Markéta Šmídová). Pozorování se uskutečnilo v autě cestou do kavárny (vaflerie). Pozorovanými jsou tři 23leté ženy (přítelkyně ze střední školy), náležející k vyšší střední až vysoké sociální třídě, všechny jsou studentky a zároveň pracující.

Takto kompletní zápis je ale příliš dlouhý, aby s ním mohlo být snadno manipulováno při analýzách a při prezentování příkladů u kvalitativní analýzy, a proto budeme kvůli přehlednosti externí informaci zjednodušovat a uvádět pouze klíčové údaje, kterými jsou: číslo nahrávky, zkrácené pseudonymy zúčastněných, datum pořízení záznamu a metoda sběru dat. Zkrácený zápis by vypadal následovně: **012-RosPilMar130915a-GG**; ve specifických případech pak uvádíme pouze identifikační číslo **012**. U vstupů jednotlivých mluvčích, resp. při jejich střídání bude replika uvozena vždy zkratkou pseudonymů (Ros:, Pil:, Mar:). Případné vstupy osoby pořizující nahrávku budou rovněž uvozovány zkratkou (obvykle „Ms“). U příkladů budou dále rozepsány kontextové informace nezbytné k pochopení komunikační situace, nebude-li popisek ztěžovat přehlednost prezentace některých ukázek. Transkripční standardy pro přepis zvukových dat do textové podoby představíme až v následující kapitole věnované kvalitativní analýze.

7.6 Shrnutí

Předmětem kapitoly bylo představit klíčové údaje k výzkumu a postup, jakým jsme pracovali a budeme pracovat, definovat populaci a vzorek, vybrat marker, který bude studován, popsat výběrovou strategii, techniku sběru dat, jejich ukládání a označování. Uvedli jsme, že nás bude primárně zajímat argentinský marker *boludo*, jehož analýzu hodláme zakládat na autentických konverzačních datech získaných přímo v místě jejich přirozeného výskytu, tedy v Argentině, resp. v hlavním městě Buenos Aires a přilehlé provincii. Osoby, od nichž byla data sbírána, jsou rodilí mluvčí. Postup při stavbě vzorku se opíral o kvótní a účelový výběr. Oporou pro sestavení vzorku bylo stratifikované schéma podle vybraných sociálních proměnných (věku, třídy a pohlaví), jež bylo obsazeno 48 účastníky, a také byla paralelně sbírána další rozšiřující data pro kvalitativní analýzu. Kromě kvalitativní a kvantitativní analýzy *boludo* bude provedena srovnávací analýza tohoto markeru s ukazatelem *che*, jež byl studován podle srovnatelných parametrů v roce 2014, neboť je diskutována jejich vzájemná ekvivalentnost.

8 Funkční a kvalitativní analýza *boludo*

Cílem kvalitativní analýzy markeru *boludo* je podrobný popis jeho funkcí a vlastností z různých (teoretických) hledisek, zejména pak ale z perspektivy poziční a funkční, resp. té, která bude poukazovat na poziční flexibilitu markeru a na jeho funkční variabilitu. Stranou pozornosti přitom nezůstanou vybrané aspekty pragmatické a interpretačně-sociolingvistické, o nichž jsme hovořili především v kapitolách 3.5–3.9 a 4. Funkčně-poziční hledisko dále úzce souvisí s konverzačně-analytickým modelem Sackse a kol. (1974), tj. paralelně poukazuje na jisté schopnosti markeru organizovat konverzaci, resp. podporovat mechanismus plynulého ujímání se slova, jeho uchovávání, předávání či znovuzískávání, popř. na další aspekty související se strukturováním konverzace a současně *de facto* i se zajišťováním její koherentnosti.

V některých ohledech může být přihlíženo k existujícím klasifikacím (zejména pak k rozdělení konverzačních markerů dle Martínové a Portolése, 1999, ale to pouze okrajově), ovšem smyslem předkládané kvalitativní analýzy je vnést do studia konverzačních markerů spíše nové a na datech založené hledisko (připomínáme, že teorie shrnuté v kapitolách 1–5 zde uvažujeme už v závislosti na naší předchozí znalosti analyzovaného materiálu a také na naší zkušenosti z minulých výzkumů, a proto se nejedná o apriorní intuitivní odhad, ale spíše o vědomovou a daty podloženou volbu teoretických rámců).

Pokud jde o metodologii sběru dat, již dříve jsme uvedli, že i při vyhledávání mluvčích pro kvalitativní výzkum jsme se v počátečních fázích opírali převážně o zaplňování buněk kvantitativního schématu a s ubývajícimi pozicemi, které bylo třeba zaplnit, se rozšiřoval prostor pro získávání dat určených již ryze pro kvalitativní analýzy. Ve skutečnosti však i této metodologicky amalgamované fázi sběru dat nejdříve předcházelo mapování terénu *in situ*, které již nabídlo některá kvalitativně zajímavá data, jež byla zaznamenána a uložena, a tvoří nedílnou součást materiálové základny kvalitativních analýz. Ani terénní mapování však nelze považovat za prvopočátek kvalitativní studie, jelikož i té předcházela jakási předpřípravná fáze, která byla založena na osobních znalostech získaných z předešlých, podobně orientovaných výzkumů (*che*, 2012 a 2014), a jako opora pro hrubé otestování předběžných hypotéz o adekvátní volbě studovaného elementu z funkčního hlediska byly konzultovány výskyty markeru (tj. syntakticky nezávislého a nikoliv větně integrovaného adjektivního či substantivizovaného) *boludo/a*, *boludos/as* v korpusu *CORPES XXI* sdružení RAE a ASALE (2012–2019).

Na rozdíl od kvantitativní studie, která staví přibližně na 46 hodinách nahrávek (což odpovídá bezmála 1 hodině na osobu), pro kvalitativní studii bylo nasbíráno více než 60 hodin zvukových dat a dále byly pořizovány písemné záznamy v případě, že byl marker registrován ve chvíli, kdy neprobíhalo nahrávání (běžným příkladem takových situací jsou úplné začátky či úplné konce konverzace, kdy ještě nezačalo nebo naopak už bylo ukončeno nahrávání, ale marker se v nich často vyskytuje; k tomu podrobně Šmídová, 2014a: 88nn.). Bezprostředně po ukončení nahrávání byly záznamy opatřovány identifikačním štítkem v obdobném formátu, jako tomu bylo i u našich předchozích výzkumů (srov. Šmídová, 2014a: 91nn., viz výše kap. 7.5), a po ukončení sběru dat nebo průběžně ještě při sběrové fázi byla relevantní data přepisována do textové podoby.

Relevantními daty zde rozumíme takové úseky promluvy, v nichž se alespoň jednou vyskytl marker *boludo*, přičemž vždy šlo o ucelené a logicky členěné celky, které zpravidla nabývaly rozsahu výpovědi v tradičním pražském strukturalistickém duchu nebo rozsáhlejší repliky, tj. výpovědi v duchu bachtinovském nebo harrisovském. V souladu s Bañónovým (1993: 33) tvrzením, že výpovědi v neformální interakci bývají typicky rozsahově kratší (a stejně tak druhy vět, resp. výpovědí, které vokativní marker doprovází, tj. např. rozkazovací, zvolací), byly přepisovány spíše kratší promluvové úseky a nikoliv celé konverzace. Kvůli kontextovým souvislostem však v jistých případech musely být přepisovány i delší fragmenty (v rozsahu několika vstupů, resp. replik střídajících se mluvčích), přičemž každý fragment (ať už delší, nebo kratší) byl vždy opatřen sociolingvisticky relevantní informací a dalšími situačně významnými údaji a komentáři. Z analýz samozřejmě nebyly vynechány ani nedokončené výpovědi či repliky obsahující *boludo*, u nichž je nedokončenost chápána negativně ke strukturním požadavkům kladeným na ucelenou výpověď či repliku.

8.1 Transkripční systém

Napříč různými teoriemi, které jsme představili v prvních kapitolách práce, můžeme nalézt rozmanité transkripční systémy, které vždy odpovídají cílům daného typu výzkumu. Jiná transkripční pravidla jsou pro konverzační analýzu, v níž je nezbytné dobře signalizovat překryvy, navázání v replice, pauzy a odmlky a další významné rysy konverzačního mechanismu, zatímco např. zvuková ozvláštňení obvykle stojí stranou zájmu tohoto přístupu (transkripční systém CA viz např. Sacks a kol. 1974: 731nn., Hepburn-Bolden, 2013: 57–76). Oproti tomu transkripční pravidla diskurzivně-sociolingvistické analýzy (viz např. Schiffrinová, 2014: 1989; přehled tří různých

systemů vč. systému Tannenové či DuBoise poskytuje Schiffrinová, 1994: 422nn.) se odvíjejí vždy od konkrétních jazykových otázek, které si badatel klade. Pokud bude mít zájem o některé fonetické jevy, může se jeho přepis striktně řídit fonetickými transkripčními pravidly (př. IPA), naopak při studiu syntaktických fenoménů nemusí být fonetický zápis nezbytný, pragmatické analýzy mohou foneticky přepisovat pouze význačné jevy (např. aspiraci, dloužení) či od fonetické transkripce z důvodu plynulého čtení zcela upouští atd. Kromě zvukové stránky řeči je pak dále nutno učinit rozhodnutí, jaké další kontextové a jiné mimojazykové údaje budou do přepisu zahrnovány, zda bude zohledněna gestikulace, proxemika apod.

Schiffrinová k tomu navíc podotýká (2014: 189), že transkripce je nutně interpretativním procesem, jelikož zvuková data nejsme nikdy schopni zcela věrně písemně zachytit a vždy se v transkripci odrazí naše subjektivní analytické preference, které se mohou promítnout např. do systému zapisování vstupů jednotlivých mluvčích (tj. do grafické reprezentace struktury konverzace, ať už se jedná např. o organizaci jednotlivých replik, či o fragmentaci promluvočných úseků).

Klíčové však je, že transkripční pravidla musejí do vysoké míry reflektovat specifika konkrétního jazyka, který studujeme, jelikož každý jazyk má své zvukové, segmentální, suprasegmentální, ortografické i doprovodné gestikulační a další zvláštnosti, kterým je třeba věnovat zvýšenou pozornost. Pro španělštinu jsou např. velice typická vázání, kontrakce, dloužení, aspirace. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli pro naše analýzy opětovně využít modifikované podoby transkripčního modelu španělského lingvistického uskupení Val.Es.Co. (2005, viz tabulka 7 níže), který je považován za tradiční referenční rámec pro přepis mluvené komunikace ve španělštině.

K přepisům je navíc ještě vhodné dodat, že u výskytu vlastních či místních jmen jsou z důvodu zachování anonymity mluvčích používány pseudonymy a že slova cizího původu a chyby (ať už výslovnostní, gramatické, intonační či jiné) zůstávají v transkripci zachovány, aby nedošlo k nežádoucímu zkreslení idiolektu zkoumaného jedince.

Tabulka 7: Transkripční systém Val.Es.Co. (2005: 287n.; upraveno, zjednodušeno, přeloženo)

:	nová replika
A:	vstup účastníka označeného písmenem A
?:	neidentifikovatelný mluvčí
§	bezprostřední návaznost dvou replik různých mluvčích bez znatelné pauzy
=	udržení slova při překryvu
[začátek překryvu
]	konec překryvu
/	krátká pauza
//	střední pauza
///	delší pauza
(5")	ticho (interval v sekundách: 5 sekund)
↑	stoupavá intonace
↓	klesavá intonace
→	Suspenze
PESADO	důraz nebo vyšší hlasitost
pe sa do	slabikování
(())	neidentifikovatelné slovo
((siempre))	nejisté slovo
pa'l	Kontrakce
°()°	Šepot
h	aspirované s
(RISAS)	označení neverbální či mimojazykové skutečnosti (gestikulace, výkřiky atd.)
aaa	dloužená samohláska
nnn	dloužená (vícenásobná) souhláska
¿i !?	zvolací otázka
¿ ?	Otázka
i !	Zvolání
<i>cursiva</i>	přímá řeč nebo reprodukce cizí řeči
índice	méně zřetelně vyslovené hlásky

8.2 Poziční kritérium

Zejména v oddíle věnovaném markerům a jejich vlastnostem (3.11.1) jsme měli možnost vidět, že konverzační ukazatelé jsou jazykové jednotky, které jsou do vysoké míry pozičně, resp. distribučně flexibilní (distribucí zde nemyslíme frekvenční distribuci, ale poziční rozložení na různých místech či slotech konverzace). A podobně, jako tomu bylo u *che* (Šmídová, 2012a,b, 2014a,b), i pro marker *boludo* platí, že jej můžeme nalézt jak v iniciální, tak ve středové a finální pozici. Toto rozložení však není tak přímočaré, jak již bylo nastíněno v kapitole o vokativech (3.11.3), neboť vzhledem k často nejasně rozlišitelným promluvovým jednotkám musíme uvažovat o absolutních a relativních pozicích a někdy počítat se složitějším pozičním modelem, jenž čítá celkem sedm lineárních pozic a dvě strukturní: 1. marginální iniciální, 2. postmarginální, 3. precentrální, 4. centrální, 5. postcentrální, 6. premarginální, 7. marginální finální; 8. axiální; 9. nezávislý marker (samostatně stojící, autonomní).

Tato poziční rozrůzněnost ale vede v rámci krátkých promluvových úseků, které jsou pro interakci tváří v tvář typické, k častým neutralizacím (splývání postmarginální a precentrální pozice, splývání postmarginální nebo premarginální a finální pozice aj.), což nás nakonec přiměje k opětovnému zjednodušení pozičního systému na iniciální, interní a finální pozici, dále na samostatně stojící marker a příp. marker axiální (sloužící jako osa mezi dvěma sémanticky identickými, iterativními promluvovými celky).

Z výše uvedeného však znovu vyvstává otázka jednoznačného vymezení referenční jednotky, k níž se markery váží. I zde totiž může docházet k neutralizacím a splývání pozic podle toho, zda uvažujeme výpověď (a v jakém pojetí: zda v pražském strukturalistickém - Hausenblas, 1971, či v koncepci Harrise, 1951 nebo Bachtina, [1979] 1982), repliku, konstrukční replikovou jednotku, sekvenci, mluvní akt, celou konverzaci atd. Spornost ilustrují např. následující autentické případy z našeho korpusu (2015).

První a nejčastější situací je rozpor replika vs. výpověď, kdy poměrně snadno rozpoznáme hranice repliky jako doby, po kterou zpravidla mluví jediný mluvčí, tedy hranice jednoho vstupu jednoho mluvčího, zatímco o hranicích výpovědi můžeme spekulovat. Stanovení pozice markeru, který zde chápeme jako kontextový modifikátor (viz kap. 7.4.1), proto může variovat:

(7) 019-ManuNahRos180915a-GG, pozn.: Nah (Nahuel, M, 25, vyšší střední t.);
interakce mezi přáteli při cestě autem do restaurace na večeri

Nah (21:18, 21:19): Bueno/ **boludo**↓/ es así/ **boludo**→ (RISAS)

Na příkladu 7 vidíme, že jeden vstup mluvčího, resp. jedna promluvová replika obsahuje celkem dva markery *boludo*. Z tohoto pohledu je první *boludo* interní a druhé *finální*. Budeme-li chtít specifikovat, první *boludo* bude nejspíše postmarginální, jelikož se logicky váže k úseku, který mu předchází, což je signalizováno i intonačním poklesem. Ovšem podíváme-li se na poziční analýzu markeru vzhledem k výpovědi jako referenční jednotce, můžeme vést spory o tom, zda je replika tvořená jedinou výpovědí rozčleněnou do dvou aktů či dvěma samostatnými výpověďmi. Pokud by základ výpovědi byl tvořen sdělením *Bueno es así*, byla by poziční analýza v rámci výpovědi shodná s poziční analýzou v rámci repliky. Pokud ale chápeme *Bueno, boludo* za jeden logický celek a *es así, boludo* za druhý logický celek, můžeme hovořit v obou případech o pozici finální. Vzhledem k tomu, že však mluvčí, kterým je Nahuel, neodděluje jednotlivé části zvláštní pauzou a celý úsek je vyřčen během jediné vteřiny, lze předpokládat, že *Bueno, boludo*,

es así, boludo pro něj představuje jedinou výpověď, resp. jediný pro něj smysluplný výpovědní celek, dále členitelný na menší konstrukční jednotky. Zde proto bude k tomuto příkladu přistupováno tak, že výpovědní celek se hranicemi shoduje s replikou, a proto bude první *boludo* považováno za interní a druhé za finální.

Je nicméně pravděpodobné, že někteří jiní výzkumníci by se ve svém úsudku s námi neztotožňovali a rozhodli se opačně, což může vést k analytickým nekoherentnostem a neshodám, a proto při posuzování významnosti pozic, které studovaný marker obsazuje, musí být přistupováno spíše aproximativně, zejména pak bude-li vyhodnocována hladina jejich významnosti i kvantitativně (srov. kap. 10.3.2). Relativnost pozice je navíc u těchto dvou případů *boludo* ještě problematičtější, pokud za nukleární výpověď považujeme pouze *es así*, u níž i samotné *bueno* je pouze markerem-modifikátorem, které ale z prvního *boludo* opět činí výskyt interní postmarginální a z druhého výskyt finální, což se shoduje s naším závěrem výše.

K příkladu je ještě nutno podotknout, že situačním kontextem je pokus mluvčího vyřknout na popud badatelky české slovo „řeřicha“, resp. hlásku /ř/, kdy po několika vysloveních se mluvčí obrací na svého komunikačního partnera (Manu - Manuel, 29 let, vysoká třída), aby mu zdůraznil, jak se mu vyslovení podařilo, a *bueno* zde není kontraargumentačním markerem, ale jakýmsi demonstračním „hele“ či „no“ ve smyslu *hele/no, vole, takhle to je, vole*. Celá situace je doprovázena smíchem všech zúčastněných.

O něco méně spornými příklady, avšak také ne zcela jednoznačnými, jsou i následující případy problematického stanovení pozice vzhledem k výpovědi a replice:

- (8) 010-BeaArmNahRos120915-GG, pozn.: Arm (Armando, M, 27, vyšší střední t.), Nah (viz výše); povídání o Nahuelově kapele

Arm (31:46): ¿Ustedes de dónde son/ **boludo**/ comoo banda?

Nah (31:50): Yy del Norte en realidad/ de Zona Noortee/ boludo

U příkladu č. 8 se jedná o celý vstup jednoho mluvčího (Armanda), skrze nějž se svého komunikačního partnera (Nahuela) dotazuje, odkud on a jeho kapela jsou, a který by mohl být, podobně jako fragment z předchozího příkladu, rozložitelný na dva celky – první část by mohla být považována za samostatnou výpověď, k níž se vztahuje i marker *boludo*, zatímco druhá část by mohla být považována za dodatek, jímž mluvčí specifikuje svou předchozí výpověď, aby nedošlo k nedorozumění (např. aby se adresát nedomníval, že se

mluvčí ptá na jeho osobní původ, resp. původ jeho rodiny). V takto chápané situaci by tedy mohlo být uvažováno o finální pozici *boludo*. Druhou možností pak je, že celá replika bude považována za jediný výpovědní celek, přičemž výskyt markeru bude označen za interní (ať už postmarginální, centrální či jinou) pozici a bude fungovat jako fatický či kontaktní prostředek a výraz solidarity (k tomu více viz kap. 8.4 a 8.5), který ale navíc slouží ke zdůraznění té části výpovědi, jež tazatele nejvíce zajímá (*odkud jsou*, viz též kap. 8.3), tj. bude působit jako ostentní prostředek, aby klíčová složka otázky nezůstala bez povšimnutí a byla zodpovězena. I v tomto případě se přikláníme k vyhodnocení, že se bude jednat o tuto druhou možnost, tj. že vstup Armanda lze považovat za jeden smysluplný výpovědní celek s interním výskytem markeru *boludo*. Druhé *boludo*, které vyřkl Nahuel, prozatím stojí stranou naší pozornosti a vrátíme se k němu v odd. 8.2.2. Velice podobným případem je i ukázka 9:

- (9) 012-RosPilMar130915a-GG, pozn.: Pil (Pilar, žena, 23, vysoká t.), Ros (Rosa, F, 23, vyšší střední t.), Mar (Mariana, F, 23, vyšší střední t.); depilace

Pil: Entonces lo^h do^h mil y pico que pensaba- ^t ahoRRar

Ros: Sí§

Mar: §Ya [fue/// [¿para la depilación?

Pil (6:40): Ya] fue/ **boluda**/ para la] depilación

Příkladu předchází situace, v níž si Pilar stěžuje kamarádkám, že peníze, které měla ušetřené na jejich společnou dovolenou (v Dominikánské republice), už investovala do depilace. *Boluda* proto opět zdůrazňuje pro mluvčí nejdůležitější či nejrelevantnější část výpovědi *Ya fue*, tj. že „už je po penězích“, přičemž za markerem vlastně stojí známé téma výpovědi, a sice že ony peníze byly vydány na *depilaci* (marker *boluda* je tak schopen oddělit réma výpovědi či její nejinformativnější nebo pro mluvčího nejrelevantnější část od známého tématu výpovědi). Daný výpovědní celek by přitom mohl být vyřčen i jinak, jako *Ya fue para la depilación, boluda*, ovšem v tomto případě by se vytratil důraz na tu informaci, kterou Pilar považovala za nejdůležitější (více k relevanci viz i kap. 8.3). Byť by se tedy na první pohled mohlo zdát, že replika je složená ze dvou výpovědí, kde *boluda* má finální pozici vůči první výpovědi, zatímco druhá není nijak indexována, ve skutečnosti se opět přikláníme k tomu, že replika je tvořena jediným výpovědním celkem, mezi jehož části byl záměrně vložen marker jako modifikátor

v interní pozici (ať už ve funkci ostenzivního podnětu, stopy pro interpretaci - tj. kontextualizačního vodítka, či důvěrného kontaktového prostředku).

Větší vhléd do členění konverzačních jednotek vnáší především příklad 10, u nějž se hranice výpovědi (zůstaneme zde spíše u výpovědi chápané strukturalisticky a ne bachtinovsky) jednoznačně nebudou shodovat s hranicemi celé repliky:

(10) 012-RosPilMar130915a-GG, pozn.: Pil (viz výše); chloupky - depilace

Pil (12:10): Me salen re para↑dos **boluda** como si me hubiera afeitado↑do// digo al pedo me- sufro tanto/ le paso la maquinita y es lo mismo/ claro

Minimální logické rozčlenění, které musí být učiněno, je 1. *me salen reparados, boluda, como si me hubiera afeitado* a 2. *digo al pedo sufro tanto, le paso la maquinita y eso lo mismo, claro*, přičemž ale zejména druhý celek může být dále fragmentován. Nás však v tuto chvíli bude zajímat spíše první fragment repliky, který opět může být chápán jako složený ze dvou výpovědí, kdy k první výpovědi se váže marker *boluda*, zatímco druhá výpověď není modifikována žádným markerem. I v tomto případě lze ale provést transpozici tak, že daný fragment upravíme následovně: *Me salen re parados como si me hubiera afeitado, boluda*, což signalizuje, že i tento úsek můžeme považovat za jediný z hlediska mluvčí smysluplný a ukončený výpovědní celek, kterým nám stejná Pilar ke stejnému tématu depilace říká, že jí [*chloupky*] *rostou vztyčené jako kdyby se oholila*, přičemž markerem v interní pozici jako dělicí čarou a ostenzivním prostředkem zdůrazňuje, která část výpovědi je pro ni hodná pozornosti, jinak by marker umístila až na samotný její konec. O tom, že se jedná o jedinou výpověď, svědčí i to, že *boluda* není odděleno zvláštní pauzou ani intonačně, je vysloveno v okamžité návaznosti na obě části výpovědi a navíc daný celek je vyřčen za méně než jednu vteřinu, kdežto druhý úsek repliky (*digo...*) je od této první výpovědi oddělen pauzou a intonačně.

Klíčovou referenční jednotkou analýzy tedy pro nás bude z pohledu postoje mluvčího smysluplný výpovědní celek, který ale bude vždy prezentován v kontextu repliky, ať už se s ní bude rozsahově shodovat, či nikoliv. Marker *boludo* potom bude zpravidla chápán jako modifikátor, jehož pozice se bude vztahovat právě k logickému výpovědnímu celku. Zvláštním případem je samostatně stojící *Boludo*, které tvoří autonomní nevětnou výpověď – tento výskyt je však právě u tohoto markeru vzácný (na rozdíl od jiných markerů, jako např. *viste, dale*, ale i *che*) a podařilo se nám jej dokumentovat pouze jedenkrát, kdy se ale spíše jednalo o nedokončenou výpověď.

U všech výše uvedených příkladů je patrné, že marker *boludo* se logicky vztahuje spíše k předešlé části výpovědi a nikoliv k druhému úseku. To už nyní může indikovat, že bude mít tendenci obsazovat spíše středové (interní) a koncové pozice než pozice iniciální. Specifickou situací pak je následující případ, u něž *boludo* funguje jako pivot, resp. jako přemostění mezi jedním a druhým úsekem:

(11) 010-BeaArmNahRos120915-GG, pozn.: Nah (viz výše); nabídka odvozu domů Armandovi

Nah (35:38): Si yo te alcanzo a casa/ **boludo**/ avisá- cuando diigas

U fragmentu 11, v němž Nahuel říká Armandovi, že ho zaveze domů, až bude chtít, je patrné, že se *boludo* na jednu stranu váže k prvnímu úseku zejména jako kontaktní prostředek ve finální pozici, ovšem na druhou stranu jej do jisté míry můžeme rovněž považovat za kontaktní prostředek v pozici iniciální vzhledem k druhému úseku: 1. *Si yo te alcanzo a casa, boludo* a 2. *Boludo, avisá cuando digas*. Ačkoliv marker *boludo* v iniciální pozici nebývá příliš frekventovaný už z jeho etymologicky dané hanlivé podstaty a zároveň z kategoriální danosti jmenného vokativu (na rozdíl např. od interjekčního markeru *che*, k tomu více viz kap. 10.2.1–10.2.2), níže uvidíme, že jeho užití jako přátelského adresného vokativu v iniciální pozici je za určitých okolností možné (viz i př. 12). U příkladu 11 tak lze konstatovat, že *boludo* může tvořit přemostění mezi dvěma výpovědními úseky, byť k prvnímu z nich může mít na první pohled silnější pragmatickou vazbu než k druhému. V tomto případě se navíc bude jednat spíše o dvě samostatné výpovědi (skrže první Nahuel nabízí Armandovi odvoz domů, zatímco druhou jej pobízí, ať mu pak dá vědět), což ještě umocňuje funkci *boludo* jako pivotu, protože ten zde neslouží ke zdůraznění (či rematizaci) žádného konkrétního údaje, ale jako plynulý přechod od jedné výpovědi k druhé, popř. jako prostředek k udržení slova, aby měl Nahuel čas nabídku doplnit o pobídku.

Zvláštním případem rozporuplné pozice markeru je vztah repliky a párové sekvence, který registrujeme u příkladu 12:

(12) 027-CriColCum260915c-GG, pozn.: Marc (Marcelo, M, 24, vysoká t.), Ros (viz výše), Cri (Cristal, F, 19, vyšší střední t.), Ail (Ailín, F, 20, vysoká t.); na oslavě narozenin, debata s přáteli o Rosiných příbuzných v Itálii

Marc: ((Parecés)) italiana

Ros (03:20): **Bolu↑do↓**/ me re^hpondieron mi^hfamiliare^h italiano^h
(ENTUSIASMO, RUIDOS)

Cri: Te corté salsa acá (CONVERSACIÓN DEL FONDO)

Ail: ¿Vo^h tenías familiares en Italia↑?

Ros (03:25): **Boluda**/ ¿no te conté?/ mirá/ que yo (()-

Situace, která se odehrává na pozadí, je následující: Marcelo konstatuje, že Rosa vypadá jako Italka, a té se náhle na principu asociace vynoří vzpomínka na to, že jí (na Facebooku) odpověděli její italští příbuzní (s nimiž se teprve nedávno osobně seznámila na cestě po Evropě). A protože je to pro ni emocionálně důležité, cítí potřebu tuto skutečnost okomentovat. Svůj komentář uvozuje reaktivním markerem *Boludo*, skrze který rovněž dojde ke změně tématu, jímž se stanou právě Rosini italští příbuzní. Kamarádka Ailín je totiž překvapená, že má Rosa příbuzné v Itálii, a proto ji formou otázky žádá o ujištění. Svou odpověď Rosa opět zahajuje reaktivním kontaktoým *Boluda*, které jí taktéž umožňuje snáze převzít slovo, a téma se rozvíjí dál.

Z pozičního hlediska pozorujeme, že zejména druhé v pořadí citované *Boluda* (03:25) je na jednu stranu iniciálním výskytem vzhledem k replice či k druhé části sekvenčního páru, ale zároveň není absolutní iniciální pozicí, neboť se vztahuje k tomu, na co se ptala předešlá mluvčí (Ailín). Nicméně i v případě prvního *Boludo* (03:20) jde o usouvztažnění s bezprostředně předcházející replikou, ačkoliv u něj se nejedná o tradiční párovou sekvenci otázka-odpověď, ale spíše o konstatování faktu a asociativní reakci. Z obou případů ale plyne, že marker *boludo* v iniciální pozici bude nezřídka reakcí na něco, co bylo řečeno v předešlém vstupu, nebo vzhledem k okolnostem, které se udály na pozadí, což znamená že z určité perspektivy zaujímá spíše relativní středovou či přemost'ovací pozici. (U této ukázky je patrný i vliv markerů na konverzační mechanismus a na plynulý průběh interakce – k tomu však více v odd. 8.2.2.)

Díky předešlým příkladům jsme měli možnost si ověřit, jak problematické je stanovit referenční jednotku, k níž se markery váží, a pozici, kterou vůči nim obsazují. Mohli bychom také konstatovat, že někdy se konverzační markery obecně, a marker *boludo* konkrétně, váží k různým referenčním jednotkám (k aktu, k výpovědi či její části, k celé replice, k první části párové sekvence a zároveň k její druhé části, ke dvěma výpovědím současně atd.), ba dokonce bychom mohli tvrdit, že jsou to právě markery, co tyto jednotky delimituje, definuje či ohraničuje. To se velice blíží postoji Schiffrinové (1987),

která markery považuje za výrazy, které tzv. *uzávorkovávají* promluvvové jednotky (o tom jsme však již několikrát hovořili v teoretických kapitolách, např. 3.9.5, 3.11).

U pozičního kritéria proto musíme počítat s tím, že hranice, které rozeznává jeden badatel, se nemusejí vždy shodovat s těmi, které by identifikoval druhý. Otázky ohledně vyšší či menší frekventovanosti některých pozic tudíž musejí být do vysoké míry relativizovány a považovány spíše za orientační, ačkoliv na druhou stranu by jistě neměly být přehlíženy, protože pozice, které marker nejčastěji obsazuje, také mohou indikovat, jaké funkce s největší pravděpodobností plní.

V tuto chvíli i přes nastíněné problémy uvedeme několik příkladů markeru *boludo* napříč jednotlivými pozicemi. Budeme se přitom snažit vycházet z Bañónova systému 7+2 pozic (1993, viz výše a též kap. 3.11.3).

8.2.1 Jednotlivé pozice

1. Začneme-li u **iniciální** pozice, nemůžeme (oproti markeru *che*, viz kap. 10.3.2) říci, že by byla pro marker *boludo* charakteristická, ačkoliv se jedná o pozici dokumentovanou. Je však třeba uvést, že vzhledem k tomu, že slovo *boludo* je hanlivého původu (viz kap. 7.4.1), jakkoliv mohlo dojít k jeho desémantizaci a gramatikalizaci do podoby markeru či jeho eufemizaci jako prostředku vyjadřování solidarity mezi přáteli, není příliš vítáno v přípravné fázi konverzace, v níž se mluvčí snaží upoutat pozornost potenciálního komunikačního partnera, neboť tato pozice bývá nakloněna spíše neutrálnějším a interjekčním výrazům (viz superstruktura konverzace dle van Dijka v kap. 3.7).

Iniciální pozice v případě markeru *boludo* tudíž zpravidla nebude ryze atencionální, ale kontaktní nikoliv ve smyslu prvotního poutání pozornosti, ale ve smyslu adresném v okamžiku, kdy už si mluvčí jiným prostředkem předem získal pozornost žádaného komunikačního partnera. Tímto adresným výrazem rovněž mluvčí indikuje, jaký je mezi účastníky interakce sociální vztah. K signalizaci vztahu mezi partnery a k udržování kontaktu s posluchačem je však uzpůsobenější středová a koncová pozice. Z výše uvedených důvodů bude tedy iniciální pozice markeru *boludo* spíše vzácná. A téměř nulová v případě, že půjde o pozici absolutní iniciální, tj. v samém úvodu konverzace a nikoliv vzhledem k nadcházející výpovědi. Tento povahový rys se ale lépe vyhodnocuje kontrastivně s ohledem na jiný marker, což bude jedním z úkolů srovnávací analýzy (kap. 10.2.2).

Nepřekvapí proto, že příkladů iniciálního *Boludo/a* není mnoho, přičemž některé z nich jsme již viděli výše (př. 12). Dalšími takovými příklady jsou následující ukázky:

(13) 038-BeaRosPabNorm081015-GG, pozn.: Bea (Beata, F, 20, vyšší střední t.),
Ros, Pab (viz výše); rodinná konverzace u televize

Bea (51:43): **Bolu↑da↓**/ a Lalo todavía no le creció el pelo desde que lo operaron/ viste↑

Ros: §Sí

Pab: §Sí que le creció (VOZ BAJA)

Bea: Nooo/ lo tiene re corto

U příkladu 13 se Beata, Pablo a Rosa jako rodinní členové spolu dívají na televizi a zároveň konverzuji. V televizním pořadu se objeví známý argentinský hudebník „Lalo“, který prodělal operaci. Beata je překvapená, že mu po operaci stále ještě nenarostly vlasy, a cítí potřebu tuto okolnost okomentovat. Podobně, jako tomu bylo u příkladu 12, i Beata k uvození své poznámky používá *Boluda* jako reaktivní výraz, který je současně adresován její sestře Rose jako kontaktní prostředek (nikoliv otci Pablovi). Iniciální *Boluda* je navíc použito v již probíhající interakci a nejedná se tudíž o absolutní iniciální pozici, což dokládá i čas výskytu markeru.

Dalším takovým reaktivním iniciálním *Boludo* je příklad 14, v němž opět Rosa při prohlížení fotografií ze svého studijního pobytu ve Španělsku při pohledu na jednu z fotografií použila *Boludo*, jímž uvozovala svůj úžas nad tím, že na fotografii byl teprve březen a už bylo teplo. Toto *Boludo* bylo zároveň adresováno jako přátelský výraz Rosině kamarádovi Armandovi:

(14) 046-ArmMarcRosCris121015-GG; Ros (viz výše); prohlížení fotografií ze
studijního pobytu ve Španělsku

Ros (2:34:43): **Bolu↑do**/ eso era pleno -Mar↑zo y ya hacía calor

Posledním iniciálním *Boluda*, které bychom chtěli uvést, je příklad 15, kde Ailín popichuje svou kamarádku Melanii, aby si přestala malovat rty. Melanie pak v reakci na pošádlení použije marker *Boluda* jako prostředek ohrazení a zároveň jako kontaktní výraz, kterým ale dává Ailín najevo svůj přátelský vztah. Melanie odpověď na svou obhajobu nakonec ani nedopoví a obě se jen zasmějí:

(15) 028-CriColCum270915-GG, pozn.: Ail (viz výše), Mel (Melanie, F, 25, vysoká t.); vtipkování mezi kamarádkami

Ail: Melanie/ dejá de pintarte los labios (VOZ ALTA)

Mel (19:00): **Boluda**/ me poongoo- (RISAS, QUEJA)

U iniciálního *Boludo/a* tak jen vzácně budeme dokumentovat jeho výskyt v samém úvodu konverzace. O něco běžnější bude v iniciální pozici vzhledem k nadcházející výpovědi či replice, kde bude nezřídka plnit reaktivní úlohu, tedy jeho smyslem bude zareagovat na situaci, která se odehrála na pozadí. Na počátku druhé části párové sekvence pak bude uvozovat odpověď na předešlou otázku apod. Takovýto typ markeru *boludo* bude zároveň kontaktním prostředkem, resp. výrazem solidarity, přátelství a obecně signálem sociálního vztahu mezi komunikačními partnery. Ryze atencionální *Boludo*, jímž by mluvčí usiloval o prvotní upoutání pozornosti požadovaného partnera, bude spíše výjimkou, už jen pro původní význam slova *boludo* (ani v češtině nebudeme na potenciálního posluchače znenáhla volat *Vole!*, pokud k tomu nenastanou speciální situačně-kontextové podmínky).

2. **Postmarginální** pozice následuje ihned za iniciálním slotem, je jednou z interních pozic a jednoznačně patří k těm, které marker *boludo* naopak obsazuje nejfrekventovaněji. Zpravidla je definována tak, že *boludo* navazuje na velmi krátkou výpověď nebo část výpovědi, přičemž obvykle se jedná o lokalizaci bezprostředně za některými situačně-reaktivními výrazy, jako např. odpověďovými částicemi (*Sí/No*), modálními částicemi (*Claro, Obvio*), příslovci nebo příslovečnými markery (*Bien, Muy bien*), citoslovci (*Ah, Ay, Uh, Ou*) či jinými konverzačními markery (*Che, Dale, Viste, Dejá, Mirá, Bueno*). Toto umístění je pro *boludo* velice typické i proto, že od něj již nevyžaduje tolik specifické kontextové podmínky, aby bylo jeho použití přijatelné, jako tomu bylo u iniciální pozice. V případě postmarginální pozice je totiž výpověď uvozena jiným, zpravidla neutrálnějším výrazem, a teprve po něm následuje samotné *boludo*.

Spojení dvou takto za sebou řazených interakčních elementů pak nezřídka dodává výpovědi nebo její části na zvláštním důrazu či expresivitě a *boludo* tak může fungovat jako rematizátor či ostenzivní podnět. V případě souvýskytu s odpověďovými či modálními částicemi jej rovněž můžeme chápat jako atenuátor nebo intenzifikátor vyjádřeného postoje, kdy toto využití lze považovat za zdvořilostní strategii, aby postoje nebyly vysílány nebo přijímány příliš kategoricky. Podobně jako naprostá většina dalších interních *boludo*, i v postmarginální pozici je tento marker paralelně s výše uvedenými

funkcemi též prostředkem udržování kontaktu s komunikačním partnerem a signálem jejich vzájemného interpersonálního vztahu.

U postmarginální pozice však hlavní problém spočívá v tom, že mnohé z případů (ačkoliv ne všechny) jsou uznatelné i jako relativní finální pozice (viz př. 16 níže), a proto by u markeru *boludo* neměla být stavěna striktní nepropustná hranice mezi interní a finální pozicí, neboť konečné rozhodnutí je velice citlivé na individuální postoj člověka, který daný promluvový úsek analyzuje. K tomu by také měly přihlížet kvantitativní analýzy, které se zabývají četností markerů v rámci jednotlivých pozic.

(16) 023-IvoPab260915-GG, pozn.: Ivo (Ivo, M, 55, nízká t); debata o fotbale

Ivo (20:05): Noo/ **boludo**/ no voy porque no me llama la selección/ no me llama

Příklad 16 ukazuje, že může snadno dojít k neutralizaci postmarginální a finální pozice podle toho, za jaké pomyslné interpunkční znaménko budeme marker *boludo* považovat. Pokud úvodní část repliky rozdělíme na 1. *Noo*. a 2. *No voy porque no me llama la selección.*, tj. marker *boludo* bude pomyslnou tečkou za větou, budeme hovořit o jeho finální pozici vzhledem k první výpovědi, kterou je odmítavé stanovisko Iva, resp. jeho nevěle jít se podívat na trénink fotbalového reprezentačního týmu. Druhá výpověď je pak reiterací stanoviska a odůvodněním pro tento postoj – Ivo se nepůjde podívat, protože reprezentační výběr ho nikterak neoslovuje. Alternativní možností ale je, že *boludo* je pomyslnou čárkou v úseku *Noo, no voy porque no me llama la selección*, tudíž bude obsazovat pozici postmarginální.

Z funkčního hlediska je nicméně rozdíl mezi těmito koncepcemi zanedbatelný, protože vlastní pragmatický význam markeru se jím prakticky nemění – *boludo* bude stále fungovat jako dělicí prvek, prvek zdůrazňující negativní stanovisko vyjádřené záporkou *Noo*, prostředek kontaktu s adresátem sdělení apod. Můžeme tak konstatovat, že postmarginální pozice je buďto redukována na pozici finální, pokud za markerem již nenásleduje žádná další část výpovědního celku – marker je jakýsi fatický appendix, emfazátor či mitigátor, nebo zůstává zachována, pokud naopak výpověď má nějaký dodatek či za markerem stojí další výpověď, jež s výpovědí stojící před markerem nějak souvisí. V mnoha případech pak dochází i k neutralizaci s pozicí centrální, pokud úsek, který následuje za markerem, je srovnatelný s úsekem, který markeru předcházela. Pozorujme následující příklady (z důvodu přehlednějšího porovnání záměrně zkracujeme

štítek na identifikační číslo nahrávky a čas výskytu a eliminujeme sociolingvistickou informaci):

- (17) a. 016 (39:30): Ay/ boluda/ mal ahí (DISGUSTO)
b. 028 (20:25): Aaay↑/ boluuu↑d((o))↓ (DISGUSTO, QUEJA)
- (18) a. 012 (07:23): Sí/ boluda/ me mata
b. 014 (00:37), 053 (29:55): Sí/ boluda
- (19) a. 041 (1:44:41): Noo/ boludo/ no puede
b. 014 (02:51) aj.: Noo/ boluda
- (20) a. 032 (35:09): Dale/ boludo/ mejor
b. 004 (13:07), 024 (24:02) aj.: Daale/ boludo
- (21) a. 025 (30:08): Che/ boluda/ ¿podemos quedarnos estos esmaltes en serio?
b. 041 (1:23:30): Che/ boludo

Z výše uvedených příkladů je znovu patrné, že u markeru *boludo* není vždy snadné rozlišit, o jakou pozici se bude jednat (postmarginální, centrální, finální), ale na druhou stranu se to oproti významnému kontrastu s iniciální pozicí nejeví z funkčního hlediska nikterak zásadní, protože ať už za takto lokalizovaným markerem následuje další výpověď nebo její část, či nikoliv, pragmatická ani sociální úloha se nemění: v př. 17 *boludo/a* doprovází expresivní interjekci *Ay*, skrze niž mluvčí dává najevo, že ho něco nepříjemně překvapilo nebo zaskočilo, což marker *boludo* ještě umocňuje, v př. 18–20 je u obou možností posilován či naopak tlumen postoj mluvčího, v př. 21 se *boludo* váže k atencionálnímu markeru *Che*, čímž se mu snaží garantovat, že žádost o pozornost nepřejde bez povšimnutí apod. Ve všech příkladech je navíc signalizován kontakt a přátelský či důvěrný vztah s konverzačním partnerem (*boludo* je výrazem solidarity).

3. Od postmarginální lokalizace pak není pozičně daleko k **precentrálnímu** slotu, který ovšem bývá vzhledem k délce promluvových jednotek typických pro neformální interakci i pro výskyt konverzačních markerů obvykle beze zbytku neutralizován. V našich datech jsme tak nenalezli žádný případ *boludo*, který by se nacházel dostatečně daleko od levého kraje výpovědního celku, ale zároveň předcházel vlastní středové pozici, ačkoliv nelze vyloučit, že takový případ nastat může. A podobně tomu bylo i u zrcadlové pozice z pravého kraje, tj. ani **postcentrální** pozici se nám nepodařilo zachytit,

jelikož byla neutralizována sousedními pozicemi. I přesto ale můžeme předpokládat, že – stejně jako ostatní interní pozice *boludo* – by i tyto dvě zastupovaly tenzní strategie, marker by v nich sloužil ke kontrole kontaktu s adresátem či jako kontinuátor k udržení slova.

4. A ani **středová**, resp. interní centrální pozice nepatří k nejdominantnějším, byť některé případy dokumentujeme. Centrální pozice by přitom měla být definována tak, že marker je vložen mezi dva srovnatelné promluvové celky. Nezřídka se proto může jednat o pivot. Středovou pozici je však dle Bañóna (1993) třeba odlišit od **axiální** pozice, která je dána strukturně-sémantickou iterativností obsahově (téměř) identických nebo synonymních celků, což je komunikační strategie, která má mít zvláštní rétorický efekt. V rámci ní je marker jakousi osou či zrcadlem. Nejprve se tedy podíváme na některé příklady standardně lineárně chápané centrální pozice a poté se zaměříme na axiální *boludo*, neboť i to se nám podařilo pro kvalitativní analýzu zachytit.

Pokud jde o středovou pozici, musíme si uvědomit, jak jsme již koneckonců předeslali, že jako centrální mohou být chápány i některé příklady uvedené výše, např. č. 20a, protože *Dale mejor* jednoznačně můžeme považovat za srovnatelné promluvové celky svým rozsahem i kompozicí. Na druhou stranu za marker ve středové pozici můžeme označit i následující příklady, které se již vztahují k delším výpovědím:

(22) 012-RosPilMar130915a-GG, pozn.: Ros (viz výše); vtipkování o Bolivijcích

Ros (20:10): DOS BOLIVIANOS/ **boluda**/ y no se daban vuelta (RISA)

Ukázce 22 předchází situace, při níž kamarádky vtipkují o Bolivijcích, kterým je v Argentině prisuzována poměrně znevýhodněná pozice (ozačení *boliviano* může v Argentině znamenat urážku). Přítelkyně vzpomínají na to, jak za dob jejich puberty otec jedné z nich při cestě autem troubil na kolemjdoucí chlapce, přičemž jednou zatroubil právě i na dva (domnělé) Bolivijce. Rosa k tomu následně se smíchem zdůrazňuje, že šlo o dva Bolivijce, a ti se ani neotočili. Marker *boluda* tedy byl jednoznačně využit ke zdůraznění údaje *DOS BOLIVIANOS*, což je informace, kterou Rosa v daném okamžiku považovala za hodnou největší pozornosti. Tento příklad se tak velice podobá situaci, kterou jsme viděli už u př. 9, a indikuje, že centrální pozice u markeru *boludo* bude plnit nezřídka právě tuto rematizační nebo relevantní úlohu (k tomu více v kap. 8.3). Kromě ní pak i u tohoto příkladu rozeznáváme všudypřítomnou kontaktovou funkci, v rámci níž

je *boluda* prostředkem k udržení slova, kontaktu s posluchačkou a zároveň výrazem blízkého vztahu mezi přítelkyněmi.

Následující př. 23 obsahuje dva markery *boluda*, přičemž nás bude zajímat především druhý z nich (06:03). Cristal jí sušenky, které jí velice chutnají, ale dále už je jíst nebude, protože prý *tloustne*. Rosa kamarádku uklidňuje, že tlustá není, tudíž klidně může jíst dál (výpověď však zůstala nedokončena). Markerem *boluda* pak vyjadřuje kamarádce podporu, aby ji uklidnila, ale zároveň jí tónem hlasu dává najevo, že přehání, resp. ji napomíná. Podstatné však je, že i zde je marker ve středové pozici použit zejména ke zdůraznění toho, co se říká v úvodu, zatímco úsek za markerem již nemá zvláštní informační váhu (a proto také mohl zůstat nedopovězen, aniž by hrozilo nepochopení záměru mluvčí). To rovněž svědčí o tom, že tento marker *boludo* spíše nebude pivotovým výrazem.

(23) 043-CriRos111015, pozn.: Cri, Ros (viz výše); přibírání na váze

Cri (05:59): Noo/ *boluda*/ no como más/ porque estoy engordando

Ros (06:03): No estás gorda/ ***boluda***/ así que-

Za pivot mezi dvěma srovnatelnými výpověďmi, kde marker *boludo* může být vztahován jak k první výpovědi (jako její finální modifikátor), tak i k druhé (jako její iniciální modifikátor), tj. může fungovat jako přemostění a jako strategie k udržení slova, naopak lze považovat př. 24, kde se Rosa rozčiluje nad tím, že je mate posíláno k dolévání někomu jinému než jí (podrobněji k tomuto příkladu viz též kap. 8.3):

(24) 046-ArmMarcRosCris121015-GG, pozn.: Ros (viz výše); popíjení mate

Ros (1:40:52): Dejá de pasar el mate a Cristal/ ***boludo***/ estoy cebando yo

Srovnatelným příkladem chování markeru *boludo* je pak také ukázka 25. Kontextem je Nahuelův komentář, že evropská hromadná doprava je často horší než v Buenos Aires, a přirovnává ji k situaci v chudinské a obávané porteňské čtvrti (zde pod pseudonymem *Trece*). Marker *boludo*, který používá, pak opět funguje jako přemostění mezi levou a pravou stranou, ovšem tentokrát již můžeme také uvažovat o jakémsi přechodu k pozici axiální, o níž budeme hovořit vzápětí, protože se ve skutečnosti jedná o rekurzivní a částečně i synonymní konstrukci, kde se opakuje první část věty (podmět, přísudek) *esto es* + negativně vnímaná lokalita. Takové vyjádření pak dodává danému sdělení na ironizujícím tónu a na dramatickosti a marker *boludo* tento tón ještě umocňuje.

(25) 010-BeaArmNahRos120915-GG, pozn.: Nah (Nahuel, viz výše); hovor o chudinské a nebezpečné čtvrti „Trece“

Nah (57:20): Esto es el Trece/ **boludo**/ esto es peor que Buenos Aires

V závěru výkladu o středovém slotu bychom rádi uvedli ještě další příklady axiální pozice, kterou Bañón (1993) považuje za speciální z toho důvodu, že není jen daná lineárně, ale také, jak už bylo řečeno, syntakticko-sémanticky. Smyslem markeru v takové pozici pak je být dělicí osou dvou repetitivních nebo synonymních výpovědí či alespoň rekurzivních konstrukcí a zesilovat tak jejich zvláštní rétoricko-stylistický příznak. Takovým případem je jednoznačně i následující ukázka 26, v níž Ivo v rozhovoru s kamarádem Pablem kritizuje chování svého známého, který od něj chce získat VIP vstupenky na trénink fotbalového reprezentačního mužstva s přístupem do kabin jen proto, aby se mohl vyfotit s Lionelem Messim. Volné vstupenky však již Ivo rozdal, a tudíž je známému darovat nemůže, což posměšně a se zadostiučiněním komentuje opakující se hanlivou výpovědí *lo cagaste*. *Boludo* pak nabývá spíše svého konceptuálního hanlivého významu a není výrazem solidarity.

(26) 023-IvoPab260915-GG, pozn.: Ivo (viz výše); debata o fotbale

Ivo (19:42): Y me dice/: *uuu qué cagaada*/ me dice/: *Y yo-/ porque yo quiero ir/* me dice/: *ahora cuando jueguen el tres/ y dice/: para sacarme la foto con Messi/: - lo cagaste/ **boludo** digo// lo cagaste/ digo/: porque primero la selección no me gusta y las entradas que me dieron ya las regalé*

Axiální marker v př. 27 již sice nenabývá negativního významu, ale i přesto je nositelem zvláštního expresivního příznaku. Jeho použitím totiž Nahuel posiluje vyjádření úžasu nad fotografií badatelčina papouška kakadu. Ačkoliv dané *boludo* již neodděluje dvě zcela identické výpovědi (papoušek *vypadá, jako by nebyl pravý*, resp. *vypadá, jako by byl hračka*), můžeme je považovat za synonymní vyjádření. Axiální pozice je tudíž charakteristická svou expresivitou.

(27) 035-BauSueAbuAbaNah041015-GG, pozn.: Nah (viz výše); povídání o papouškovi, prohlížení fotografií papouška

Nah (06:18): Parece de mentira/ **boLUda**/ parece un juguete

5. Postcentrální pozici jsme již zmínili výše v bodě 3, a proto se nyní přesuneme k pozici **premarginální**, tedy ke slotu internímu, bezprostředně předcházejícímu finální pozici. Ačkoliv tato pozice nedosahuje u markeru *boludo* takové frekventovanosti jako např. pozice protilehlá, tj. postmarginální, i přesto můžeme nalézt celou řadu případů, které bychom mohli vnímat jako signál blížícího se konce výpovědního celku. Premarginální *boludo* tak nezdědky předchází konverzačnímu apendixu, zdvořilostním formulím, tázacím dovětkům či upřesňujícím výrazům. Opět pro něj také platí, že je tenzním a kontaktním prostředkem a může být neutralizováno zejména pozicí centrální, ačkoliv konverzačním apendixem a dovětkům je funkčně blíže spíše pozice premarginální.

V následující směně (př. 28) Manuel žádá svého konverzačního partnera o podporu, kterou mu Nahuel nakonec přislíbí, což dokládá právě výpověď obsahující *boludo*. U té je však nejpodstatnější, že za markerem *boludo* následuje typický konverzační apendix *total* (srovnatelný s *en fin* aj.), na nějž v posledním vstupu navazuje ještě poděkování druhého účastníka komunikace, což je signál, že je *mikrokonverzace* (tj. malá konverzace probíhající v rámci globální konverzace) u konce.

(28) 019-ManuNahRos180915a-GG, pozn: Nah, Manu (viz výše); prosba o komunikační solidaritu

Manu: Nahuel/ por favor/ ayudame en esto

Nah: A ver/ dale

Manu: Te explico

Nah (40:16): Te doy-/ Te doy la derecha/ **boludo**/ total

Manu: Gracias/ gracias

Spojení se zdvořilostními formullemi, jež jsou opět podpořeny markerem *boluda/as* jako výrazem solidarity, můžeme pozorovat na příkladech 29 a 30. U prvního z nich Mariana prosí kamarádky, aby jim z terasy v kavárně neuletěly ubrousky, u druhého příkladu se Rosa omlouvá kamarádce, že ji chtěla předběhnout. V obou případech jde o jednoznačný premarginální marker, jímž je signalizován blížící se konec výpovědního celku.

(29) 014-RosPilMar130915c-GG, pozn.: Mar (Mariana, F, 23, vyšší střední t.); na terase u kavárny fouká vítr a hrozí, že ulétnou ubrousky

Mar (30:35): Ay/ qué no se nos vayan/ **boludas**/ poR favor

(30) 013-RosPilMar130915b-GG, pozn.: Ros (viz výše)

Ros (04:38): Está bien/ ((pasa)) la primer tacha/ **boludo**/ perdón (RISAS)

Závěrem ještě uvádíme příklady 31 a 32, v nichž premarginální *boludo* znovu jako prostředek důvěrného kontaktu s komunikačním partnerem předchází tázacímu dovětku *¿no?*. U př. 31 si Armando stěžuje na svou fenu, která intenzivně štěká ve chvíli, kdy se u jejich dveří objeví návštěva, přičemž tázací dovětek je řečnickou otázkou. U př. 32 se Hernando ptá přítel, zda se filmová scéna, o níž diskutují, neobjevila ve snímku *El Diario de Noa*, a tázacím dovětkem zjišťuje, zda má pravdu. I zde je patrný výskyt markeru *boludo* jako prefinálního signálu.

(31) 024-MarcLucRosArm260915a-GG, pozn.: Arm (viz výše); příjezd přítel na oslavu do domu Armanda, při němž vyběhne fena a intenzivně štěká

Arm (29:25): Qué puto perro/ **boludo**/ ¿no?

(32) 032-NahBauHerTinMonMart031015e-GG, pozn.: Her (Hernando, M, 38, nízká t.); diskuze o scéně ve filmu

Her (1:36:48): El Diario de Noa/ **boludo**/ ¿no?

6. Poslední a z hlediska frekvence významnou pozicí je umístění **finální**, které se však z funkční perspektivy příliš neliší od dosud popsaných interních pozic. Marker *boludo* v koncové pozici totiž také funguje jako kontaktní prostředek, jako výraz solidarity, jako prostředek atenuace či intenzifikace – pouze s tím rozdílem, že v koncové pozici signalizuje nikoliv udržení, ale ukončení kontaktu, nepomáhá k uchování slova, ale k jeho přenechání dalšímu mluvčímu, a nevstupuje do právě probíhající promluvy, ale stojí na samém jejím konci, resp. indikuje závěr výpovědi, repliky, sekvence, konverzace.

Na rozdíl od premarginálního *boludo*, které předchází konverzačním apendixům, finální *boludo* může samo tvořit apendix, např. za zdvořilostními formulami, pozdravy či omluvami. Tento typ se nám však zachytit nepodařilo, ačkoliv jeho existenci předpokládáme. U oddílu věnovaného pozici postmarginální jsme také viděli, že finální *boludo* nezřídka stojí za velice krátkými situačně-reaktivními výpověďmi, jež často informují o postoji mluvčího vzhledem k tomu, co se říkalo v předešlém vstupu (*Sí, boludo, No, boludo, Dale, boludo, Claro, boludo, Está bien, boludo* aj.). Za těchto okolností pak marker *boludo* pomáhá např. tlumit negativní dopad odmítnutí, resp.

funguje jako prevence proti ohrožení partnerovy negativní tváře, či naopak jako výraz solidarity a souladu podporuje jeho pozitivní tvář.

Jedním z příkladů, kde finální *boludo* zdůrazňuje postoj mluvčího (jeho spokojenost) a zároveň funguje jako kontaktní prostředek, je následující ukázka 33, v níž Rolo komentuje svému tchánovi (automechanikovi), že jeho auto bylo velice dobře opraveno:

(33) 041-CarRoloRola101015-GG; pozn.: Rolo (Rolo, M, 37, nižší střední t.);
opravený automobil

Rolo (1:38:34): Estaba re bien arreglado/ **boludo**

Podobným příkladem finálního markeru, skrze nějž je posíleno hodnotící stanovisko, je ukázka 34, kde si Juliana prohlíží s kamarádkami fotografie mužských uživatelů sociální sítě Tinder, jež společně posuzují a baví se jimi. O jednom z uživatelů pak Juliana hovoří velice kriticky. Marker *boluda* je opět i kontaktním prostředkem znázorňujícím důvěrný vztah s přítelkyněmi a zároveň signálem indikujícím konec repliky:

(34) 060-JulCla270915-GG, pozn.: Jul (Juliana, F, 32, nízká t.); Tinder

Jul (04:38, 04:39): No/ boluda/en la última foto está maLÍsimo/ **boluda**→

Posledním příkladem, který bychom chtěli v souvislosti s finální pozicí zmínit, je marker *boludo*, který doprovází konstatování (resp. asertivní či reprezentativní řečový akt). Takové *boludo* používá Ivo v diskuzi o tom, zda někdo může přemýšlet i v jiném než mateřském jazyce. Marker *boludo* s klesavou intonací v tomto případě doprovází kategorické tvrzení, které Ivo považuje za jediné pravdivé, a sice že každý člověk přemýšlí pouze v jednom jazyce:

(35) 023-IvoPab260915-GG; Ivo (viz výše); rozhovor o jazycích

Ivo (11:12): Cada uno piensa en un idioma/ **boludo**↓

Finální pozici markeru *boludo* bychom ještě mohli ilustrovat příklady, v nichž svou klíčovou úlohu sehrává zdvořilost, nebo dalšími příklady, kde v řeči funguje jako symbolická tečka za větou. Ty však představíme v příslušných kapitolách, kde se budeme podrobněji věnovat sociálním aspektům konverzace (8.5) a konverzačnímu mechanismu (8.2.2).

Dosavadní rozbor *boludo* ukázal, že tento marker může být registrován v mnoha různých pozicích Bañónova modelu. Ovšem zásadní rozdíl z funkčního hlediska nacházíme pouze mezi iniciální pozicí na jedné straně a finální a interní pozicí na straně druhé. Iniciální *Boludo* je spíše reaktivní a adresné (nikoliv atencionální), zatímco středové a finální *boludo* lépe reflektuje tenzní strategie. Komplexnější obraz o nutnosti propojovat poziční hledisko s funkčním však poskytne až srovnávací studie (kap. 10, zejm. pak 10.3).

8.2.2 Konverzační mechanismus

Již v kapitole 2 věnované konverzační analýze jsme uvedli, že základní mechanismy konverzace, resp. některé konverzační funkce, se vážou k určitým pozicím či jsou realizovány skrze tyto pozice. Upoutat něčí pozornost a zahájit konverzaci se tak bude týkat markeru v absolutní iniciální pozici, tedy umístění v samém úvodu interakce, popř. za určitých okolností v úvodu repliky, převzít slovo a změnit téma bude úkolem markeru v iniciální pozici vzhledem k nadcházející výpovědi, udržet si slovo nebo pozornost komunikačního partnera umožní marker-kontinuátor v některé z interních pozic a ukončit výpověď, repliku či celou interakci marker ve finální pozici. Kromě těchto funkcí pak budou v rámci konverzačního mechanismu markery např. eliminovat dopady překryvu, zajišťovat celkovou koherentnost interakce nebo mohou uvozovat reformulace, konkretizování nebo konverzační opravy aj. V následujících odstavcích představíme některé případy *boludo*, v nichž tento ukazatel zastává některé z výše uvedených funkcí či funkce jim příbuzné.

Již jsme viděli, že konkrétně marker *boludo* není příliš uzpůsoben k tomu, aby se vyskytoval v absolutní iniciální pozici zejména proto, že je hanlivého původu a je charakteristický zejména pro vysoce neformální styl. Jeho použití k prvotnímu upoutání pozornosti už v přípravné fázi konverzace by tudíž muselo být zasazeno do dobře definovaného a specifického situačně-kontextového rámce, aby bylo přijatelné. Takový případ *boludo* se nám však zachytit nepodařilo. V iniciální pozici vzhledem k výpovědnímu celku se nám ale podařilo nahrát *boludo*, které uvozuje nové téma hovoru, *boludo*, které signalizuje nový poznatek či příspěvek ke stávajícímu tématu, a reaktivní *boludo*, které uvozuje druhou část párové sekvence (otázka-odpověď) či reakci na události odehrávající se na pozadí interakce – takové *boludo* je zároveň prostředkem pro (znovu)převzetí slova, resp. práva hovořit. Nyní v takto chronologickém pořadí představíme i konkrétní příklady.

Pokud se jedná o uvození či změnu tématu, již jsme citovali dva příklady, které lze v tomto kontextu použít. První byl příklad 12, kde Rosa na základě zmínky o tom, že vypadá jako Italka, reagovala tak, že asociativně změnila téma hovoru směrem ke svým italským příbuzným, přičemž tuto změnu zahájila markerem *Boludo*. Zde rekapitulujeme z úsporných důvodů pouze první část směny (celá citace viz př. 12):

(36) 027-CriColCum260915c-GG, pozn.: Marc, Ros (viz výše); na oslavě, italští příbuzní

Marc: ((Parecés)) italiana

Ros (3:20): **Bolu↑do↓**/ me re^hpondieron mi^hfamiliare^h italiano^h

(ENTUSIASMO, RUIDOS)

Podobně také v př. 13 výše došlo k uvození nového tématu markerem *boluda*, tentokrát však v reakci na dění v televizi, kdy Beata poukázala na to, že jedné známé osobnosti po operaci ještě nezůstaly růst vlasy (níže pouze fragment, př. 37):

(37) 038-BeaRosPabNorm081015-GG, pozn.: Bea (viz výše); rodinná konverzace u televize

Bea (51:43): **Bolu↑da↓**/ a Lalo todavía no le creció el pelo desde que lo operaron/ viste↑

V souvislosti s připojením nového poznatku ke stávajícímu tématu dokumentujeme následující směnu o speciálním policejním sboru (oblečeném do argentinské světle modré, resp. „šmoulové“ barvy), který v době prezidentských voleb v r. 2015 pomáhal se zajištěním bezpečnosti. Mariana ke směně dodává jako novou skutečnost, že tito „Šmoulové“ absolvují 6 měsíců výcviku. *Boluda* také funguje jako rematizátor časového údaje, jinak by pravděpodobně bylo lokalizováno až na konci výpovědi:

(38) 016-RosPilMar130915e-GG, pozn.: Ros, Mar, Pil (viz výše); policisté v době prezidentských voleb

Ros: Ahora hay policías Ma'ke porque se vienen las elecciones

Mar: En casa pusieron los azules// los celestes/ los Pitufos§

Pil: §los Pitufos

Ros (46:42): Ah- no- ah son hoRRIBles/ boluda/ es verdad

Mar (46:43): **Boluda**/ SEIS MESES de entrenamiento tienen

Ros: (2") Sí/ altos policías [son/ ¿no?

Posledním typem iniciální pozice, který jsme chtěli zmínit, je výskyt markeru v úvodu druhé části párové sekvence. Daný marker nejenže se tak stává reaktivním prvkem, ale zároveň je prostředkem převzetí slova. Následujícím fragmentem se opět vracíme k příkladu 12, ovšem tentokrát nás bude zajímat druhý úsek směny, v němž se překvapená Ailín ptá Rosy, zda má opravdu příbuzné v Itálii. Tím, že na otázku, kterou Ailín určila Rose, Rosa skutečně odpovídá, jde o heteroselektivní volbu nového mluvčího, která je respektována. *Boluda* je tak primárně prostředkem plynulého přechodu od vstupu první mluvčí ke vstupu nové mluvčí:

(39) 027-CriColCum260915c-GG, pozn.: Ail, Ros (viz výše); italští příbuzní

Ail: ¿Vo^h tenía familiares en Italia↑?

Ros (3:25): **Boluda**/ ¿no te conté? Mirá/ que yo (()-

Přesuneme-li se od iniciální pozice k centrální či jinak interní pozici, jednou z jejích hlavních funkcí v rámci konverzačního mechanismu je umožnit mluvčímu, aby si udržel slovo (tj. aby mu jej nepřebíral jiný mluvčí), případně si mohl vzít nějaký čas na rozmyšlenou, než se mu podaří zformulovat další výpověď. Jednu z takových situací dokumentuje i ukázka 40 níže:

(40) 024-MarcLucRosArm260915a-GG, pozn.: Ros (viz výše); parkování při příjezdu na oslavu narozenin

Ros: Che/ ¿pero acá se puede estacionar↑?

Luc: Sí

Ros: Ah okey

Marc: ((Esos nos marcaba))

Ros (26:08): Aaaah↑ no me daba cuenta/ **b^ol^udo**/ sabés que estaba pensando que era un taller mecánico (RISAS)

K ukázce je nutno uvést, že Rosa komentuje situaci při parkování vozu ve chvíli, kdy přijíždějí s přáteli na oslavu narozenin. V hovoru se jedná o to, že se domnívá, že na místě, kde se rozhodli zaparkovat, se zastavit nesmí. Posléze si ale všimne, že se pletla. Nejprve tak uvede, že si nevšimla, že se na daném místě může stát, což ještě hodlá další výpovědi odůvodnit. Aby si však někdo z přítomných nepřevzal slovo a měla čas si odůvodnění

připravit, použije markeru *boludo* jako kontinuátoru a vzápětí pokračuje. Marker *boludo* rovněž funguje jako kontaktní prostředek, což dokládá i sloveso ve druhé osobě sg., které na něj navazuje (*viš*). A podobný princip zachování práva hovořit a udržení kontaktu s komunikačním partnerem se týká i celé řady dalších případů interního *boludo*.

K využití markeru jako tečky za větou, resp. k ukončení výpovědi, repliky, sekvence či celé konverzace pak může posloužit téměř jakékoliv finální *boludo*. Jeden z případů dobře ilustrujících tuto schopnost již byl představen v předchozích oddílech, konkrétně u př. 8. Tam však byla věnována pozornost Armandovu použití *boludo*. Nyní se naopak zaměříme na Nahuelovo použití:

(41) 010-BeaArmNahRos120915-GG, pozn.: Arm (viz výše), Nah (viz výše);
povídání o Nahuelově kapele

Arm (31:46): ¿Ustedes de dónde son/ boludo/ comoo banda?

Nah (31:50): Yy del Norte en realidad/ de Zona Noortee/ **boludo** (7")

U tohoto případu je *boludo* jednoznačným signálem ukončení nejen Nahuelovy výpovědi, ale také celé párové sekvence, po níž následuje dlouhá odmlka (zhruba 7 vteřin). Lze jej proto považovat za pomyslnou tečku. Kromě toho pak, ačkoliv by zde použití *boludo* nebylo bezpodmínečně nutné, je jeho smyslem také vyjádřit Armandovi zpětnou přátelskou vazbu použitím stejného výrazu solidarity, jako použil on.

Další ukázkou signalizace koncové hranice, resp. uzavření výpovědi a reaktivní párové sekvence (názor-nesouhlas, resp. tvrzení-odmítnutí), je i příklad 42. Ten se odehrává na pozadí diskuze, zda je Coca Cola závadná, a tím spíše pro těhotné ženy, přičemž Mona (matka dvou dětí, 1 rok a 13 let) argumentuje těhotné Tině, že Cola není jed. *Boluda* je též silně expresivně zatíženo a akcentováno, neboť Mona chce Tinu přesvědčit, že má pravdu. Z důvodu úspornosti citujeme pouze zmíněnou párovou sekvenci a nikoliv celou diskuzi:

(42) 032-NahBauHerTinMonMart031015e-GG, pozn: Mon (Mona, F, 38, nižší střední t.), Tin (Tina, F, 41, nižší střední t.); diskuze o (ne)závadnosti Coca Coly pro těhotnou ženu

Tin: La Coca es veneeno

Mona (28:55): No ees veneeno/ **BOLU**↑**DAA**

S přihlédnutím k tomu, jak častý je výskyt námi studovaného markeru ve finální pozici, bychom mohli ve výčtu příkladů *boludo* jako pomyslného koncového znaménka pokračovat, ovšem to není smyslem sekce, v níž se pouze snažíme ukázat, jaké funkce marker *boludo* v rámci konverzačního mechanismu může zastávat. Koneckonců některé příklady jsme již uvedli i v oddíle věnovaném představení jednotlivých pozic, které *boludo* obsazuje (odd. 8.2.1).

Mimo schopnost delimitovat hranice různých konstrukčních jednotek konverzace (slovy Schiffrinové, 1987 „uzávorkovávat“) může *boludo* minimalizovat negativní dopad překryvu. To se nám ale podařilo dokumentovat pouze na konci výpovědi (viz př. 45 níže v odd. 8.3), kde díky tomu, že první mluvčí (Armando) použil na konci výpovědi *boludo*, nedošlo k větším nesrozumitelnostem, protože druhý mluvčí (Marcelo) začal hovořit právě v tomto okamžiku. V iniciální pozici jsme však tento jev nezachytili, ačkoliv na základě introspektivního soudu předpokládáme, že může nastat. Konverzační markery jsou nicméně také účinným prostředkem pro uvození opravy nebo reformulace či konkretizace, a ty se nám nahrát podařilo. Následující ukázka je příkladem vlastní opravy iniciované samotnou autorkou chyby (*self-initiated self-repair*):

(43) 012-RosPilMar130915a-GG, pozn.: Mar, Pil (viz výše); stížnost na pozdě připsanou výplatu

Mar (05:22): Encima el mes pasado/ **boluda**→/ este mes/ depositaron tARde// o sea siempre cobramos tipo a las tres cuatro ^{de la} mañana se deposita// me desperté y dije/: Aay/ hoy coobro/ (ENTUSIASMO) me voy a fijaar ^{((cuando))} tenía dos mil pesos del mes pasado

Pil: Menos mal que tenías dos mil pesos/ yo tenía setenta pesos nada má^s en la cuenta// no podía-^h (RISA)

U opravné repliky je zjevné, že Mariana myslela ve chvíli, kdy hovořila o pozdní výplatě, na odměnu za předešlý (resp. pro ni minulý) měsíc. Výplata ovšem chodí až další (resp. pro ni současný) kalendářní měsíc. Utkvělá myšlenka na odpracovaný měsíc ji pak přivedla k nesprávné formulaci, což si ale vzápětí uvědomila, markerem *boluda* celý svůj vstup anulovala či restartovala a opravila se.

Následující příklad již není opravou ve vlastním smyslu slova, ale spíše specifikací či konkretizací, v níž Rosa svým přítelkyním ukazuje náměstí, o němž říká, že je „její“,

a teprve poté upřesňuje, že se jedná o náměstí čtvrti, ve které bydlí (Villa Bach). Upřesnění uvozuje markerem *boluda* podobně jako Mariana svou opravu:

(44) 012-RosPilMar130915a-GG, pozn.: Ros (viz výše); náměstí Villa Bach

Ros (13:17): Esta es mi plaza/ **boluda**/ la plaza de Villa Bach

A nepochybně bychom mohli identifikovat ještě další příklady oprav či reformulací, ale také jiné způsoby, jak se nejen konverzační ukazatel *boludo*, ale i další jemu podobné markery podílejí na výstavbě konverzace. Nicméně ať jsme dosud hovořili o delimitování hranic konverzace a jejích částí, o uvozování nových témat a připojování nových poznatků ke stávajícímu tématu, nebo o přebírání slova, překryvech či konverzačních opravách, vždy jsme současně poukazovali i na způsob, jakým markery zajišťují plynulý progres interakce, její srozumitelnost a koherentnost. A to je klíčovým výstupem této podkapitoly.

8.3 Relevance, inference

Byť by se to na první pohled mohlo zdát neopodstatněné, s pozičním kritériem úzce souvisí relevantně-teoretický přístup nahlížení na markery, a to zejména z toho důvodu, že vložení markeru na určité místo v konverzaci může mluvčímu pomoci zdůraznit některou část výpovědi či repliky a upoutat tak na ni pozornost. Tím se mluvčí snaží zařídit, aby obsah (ať už explicitní, nebo implicitní) takto ohraničeného promluvového úseku nezůstal bez povšimnutí a aby jej byl adresát ochoten inferenčně zpracovat, identifikovat záměr mluvčího a v ideálním případě na něj adekvátně zareagovat (tj. např. vykonat to, co mluvčí žádal – nalézáme se vlastně na rozhraní ilokučnického a perlokučnického aktu, kdy provedení perlokučnického aktu může být ovlivněno použitím markeru).

Sám marker přitom nefunguje pasivně jen jako ostenzivní podnět, ale dodává dotčenému sdělení na implicitní, zpravidla procedurálně zprostředkované informaci (tou může být nejen emfatické, ale i mitigace, kontextové ukotvení apod.). Toto užití markeru však nemůže být považováno za sekundární, bezvýznamné či postradatelné, jak bylo interakčním markerům dlouhodobě podsouváno, jelikož marker zde paušálně není pouhým výplňkovým slovem, berličkou či nutně známkou „neohrabaného“ vyjadřování a chudé slovní zásoby (k tomu viz Kostzer, 2013 níže v kap. 10.2.6), ale naopak prostředkem maximalizace relevantnosti sdělení: pokud není marker použit, není

dosaženo kýženého efektu, ba dokonce sdělení má jiný význam, než pokud by jej použito bylo. To dokumentují i příklady, které prezentujeme v této sekci.

(45) 024-MarcLucRosArm260915a-GG, pozn.: Arm, Marc (viz výše); vítání kamaráda při příchodu na návštěvu

Arm (29:11): Pará/ encima que llegás tarde/ sos ansioso/ pará/ **[boludo]**

Marc (29:12): Obvio/] boludo (RISAS)

Pvní *boludo* v příkladu 45, kromě toho, že nám ukazuje, že se jedná o použití ve finální pozici, jež uzavírá repliku a též funguje jako kontaktní prostředek, má také velký význam s ohledem na inferenční procesy. Odmyslíme-li si na chvíli daný marker, bude z celého úseku, v němž Armando vytýká svému kamarádovi, že přijel pozdě a ještě je nedočkavý, zřetelné, že se vlastně jedná o projev, který jednoznačně ohrožuje negativní tvář adresáta. Takto kategoricky podaná výtka by poté mohla být ze strany příjemce inferována jako verbální útok, na jehož základě by se mohl urazit a začít argumentovat, obhajovat se či obratem útočit na vysílatele tohoto sdělení. My však z navazujícího průběhu interakce víme, že Marcelo výtku s úsměvem akceptuje, což dokazuje, že musí existovat mechanismus, díky němuž byla výčitka vyhodnocena jako přátelské popíchnutí a vlastně též jako vyjádření solidarity a kladných citů. A spouštěčem tohoto mechanismu se zdá být – spolu s paralingválními projevy – právě použitý marker, jehož vlastnosti a povaha výrazu přátelského styku zabránily, aby došlo k irelevantní interpretaci. *Boludo* tak funguje jako jakýsi mitigátor, resp. atenuační prostředek.

Oproti tomu následující příklad je ukázkou opačné strategie použití *boludo*, jež Mariana vyslovuje se zvláštním důrazem, zejména pak na poslední slabice, a se zřetelným ironickým podtónem:

(46) 014-RosPilMar130915c-GG, pozn.: Mar (viz výše); ironický komentář před kamarádkami k tomu, že partner chce jet s přáteli na pivní slavnosti do vzdáleného města

Mar (06:02): Andá a tomar cerveza/ **bolu-DO** (IRONÍA)

K příkladu je nejdříve ještě nutno doplnit kontextovou poznámku, a sice že markerem *boludo* je adresována nepřítomná osoba (Mariany přítel), přičemž *boludo* je použito ve svém původním konceptuálním významu *hlupáku, pitomče*. Smyslem celého úseku je pak uštěpačně poznamenat „*klidně si jed' pít pivo, voLE*“ a zároveň z pohledu Mariany

implikovat, že ji to nezajímá. Vzhledem k tomu, že ale výpověď, k níž se takové *boludo* váže, je vyslovena zcela neutrálně a není nijak zvukově či jinak příznaková, nebyť markeru *boludo*, jeho expresivity a jeho akcentace, mohla by být přítomnými kamarádkami, jejichž uším je vlastně tato poznámka primárně určena, interpretována jako prosté konstatování, povolení, výzva, rozkaz apod. a rys ironie by se vytratil.

Ironický či sarkastický podtón pak můžeme dokumentovat i u dalšího příkladu (př. 47), jehož autorem je Nahuel, který reaguje na diskuzi s přáteli na téma paradoxu nepříjemného ticha ve výtahu, v taxi, na zastávkách MHD či dalších místech, kde člověk raději cokoliv řekne, než aby musel vytrpět s cizím člověkem v bezprostřední blízkosti delší interval napjatého ticha. Přitom si sám celou situaci představuje a ilustruje ji vymyšleným příkladem o počasí, jež je za těchto okolností oblíbeným tématem:

(47) 010-BeaArmNahRos120915-GG, pozn.: Nah (viz výše); téma nepříjemného ticha v uzavřených prostorech

Nah (1:17:51): *Che/ llueve// como si no supiera que llueve/ claro//: -No digas/ boludo/ ¿en serio? (IRONÍA)*

Z této ukázky je jednoznačně patrné, že pokud by *boludo* použito nebylo, mohl by být dotaz, zda opravdu prší, považován za reálnou otázku, na kterou se očekává odpověď. Použitím *boludo* však Nahuel dává zřetelně najevo, že jde o ironickou řečnickou otázku.

Následující příklad uvádíme zejména proto, že ač nedodává výpovědi na zvláštním významovém odstínu, který by nebylo možno inferovat z toho, jak je sám výpovědní celek formulován a co explicitně říká, jeho použitím Rosa dává adresátovi ostentativně najevo, že je pro ni maximálně relevantní, aby zanechal určité činnosti, tedy aby přestal nádobku s mate posílat k dolití její kamarádce, protože ona sama má tuto činnost na starost (jde o akcentaci direktivního ilokučního aktu, díky níž chce Rosa docílit, aby se proměnil v realitu, tj. v perlokuční akt):

(48) 046-ArmMarcRosCris121015-GG, pozn: Ros (viz výše); popíjení mate

Ros (1:40:52): *Dejá de pasar el mate a Cristal/ boludo/ estoy cebando yo*

Nyní se zaměříme ještě na jeden příklad, tentokrát pozitivního a přátelského rázu:

(49) 028-CriColCum270915-GG, pozn.: Luc (viz výše); povzbuzení nového člena k integraci do kolektivu

Luc (03:37): ¿Migue/ venís? No te quedés al costado/ **boludo**

Migue je novým partnerem jedné z přítomných kamarádek, tudíž stojí poměrně stranou zbývajícího kolektivu osob. Toho si povšimne Lucas a zareaguje tak, že zve Miguela, aby se k němu a k dalším přátelům připojil. Aby si Miguel apel nevyložil jako pouhý projev lítosti, svůj záměr pak ještě podpoří markerem *boludo* jako výrazem solidarity ve smyslu „bereme Tě do party“. Pokud by dané *boludo* nebylo použito, mohla by být výzva chápána více direktivně nebo naopak pouze jako splněná povinnost. Použitím *boludo* se tak Lucas maximálně snaží vzbudit v Miguelovi důvěru a povzbudit ho, aby se připojil, což se nakonec stane (zdařilý perlokuční akt).

Solidaritě ale nemusí mluvčí vždy vyjadřovat, naopak ji mohou vyhledávat (usilují o podpoření pozitivní tváře). To ilustruje i ukázka 50, kde si Marcelo stěžuje svým přátelům na to, jak špatně je v Argentině zařízena rodičovská dovolená, jelikož je příliš krátká, než aby mohli vlastní rodiče vychovat své děti. Zatímco prvním *boludo* v řadě zdůrazňuje závažnost problému, co z takto vychovaných dětí vyrostě, druhým *boludo* pak Marcelo vlastně žádá své komunikační partnery o vyjádření souhlasu s jeho postojem:

(50) 014-RosPilMar130915c-GG, pozn.: Mar (viz výše); téma rodičovské dovolené a zajišťování výchovy dětí v Argentině

Marc (22:58, 23:13): Vos fijate los pibes↓/ ¿cómo salen ahora?/ re hijos de puta/ **boludo**/ porque el padre y la madre están todo el día trabajando como para llevar el sueldo a la casa.../ y entonces el pibe se cría con los abuelos/ se cría con los tíos/ se cría con una persona que no conoce-/ lo cual es que puede ser una criadora o lo que sea/ yy-// en realidad/ **bolu↑do**/ la- la formación de tu hijo// es- es tuya.../ y de tu mujer para ((hacerme el entero))

Skrze marker *boludo* nicméně můžeme signalizovat, zdůraznit či vyjádřit i celou řadu dalších významových odstínů, díky nimž adresát lépe pochopí, jakým směrem se má interpretační proces ubírat (slovy Gumperze bude marker také kontextualizačním vodítkem řídicím konverzační inference). Kromě ironie a sarkasmu, výčítky, solidarity, vtipu, atenuace či gradace pak můžeme uvažovat i o dalších zdvořilostních strategiích,

o vyjadřování sympatie nebo spiklenectví, o naléhání apod. Marker jako ostenzivní podnět (viz též př. 8, 9 výše a další v kap. 8.2) pak také v první instanci zajišťuje, aby adresát věnoval maximální pozornost té části výpovědi, k níž se vztahuje. Vždy je proto dobré si při analýzách představit, co by způsobilo eliminování daného markeru, jaký dopad by mělo na celkové porozumění či na interpretaci záměru mluvčího, případně na jeho konečný efekt, resp. vykonání nějakého aktu (perlokuční akt). Dojdeme totiž k závěru, že ani marker typu *boludo* (jakkoliv může být použit procedurálně) není pouhou slovní berličkou, protože při jeho potlačení může dojít k citelným informačním ztrátám.

8.4 Funkce

Z předchozích oddílů vyplynulo, že marker *boludo*, podobně jako ostatní konverzační markery, je relativně pozičně flexibilní a může obsazovat různé sloty v konverzaci, byť s jistými restrikcemi. Pro každou pozici jsou pak definovány určité charakterističtější a jiné méně typické funkce. To nás odkazuje k dalšímu, dnes už téměř axiomatickému tvrzení, že markery jsou elementy polyfunkční a jako takové mohou na různých pozicích zastupovat různé funkce (k funkčně-poziční analýze více i zde v kap. 10.3.2).

K funkcím však bývá přistupováno poměrně liberálně a různí autoři se opírají o různorodá kritéria (viz kap. 3.11.1). Protože se zde však věnujeme výhradně markerům konverzačním, tedy ukazatelům typickým pro komunikaci *tváří v tvář*, na niž lze bez obtíží nahlížet skrze jednoznačně definovaný Jakobsonův komunikační model, rozhodli jsme se primárně vycházet z funkcí pramenících právě z tohoto modelu (viz kap. 3.8).

Už ze samotné vokativní podstaty má marker *boludo* asi největší předpoklady fungovat jako fatický prostředek, tj. plnit funkci fatickou či kontaktovou, a jeho schopnost organizovat či strukturovat konverzaci tak, aby byla logicky členěná, koherentní a srozumitelná, zase odráží funkci *metajazykovou* (resp. *metadiskurzivní*, *metakonverzační*). Tyto funkce také bývají nejčastěji uvažovány v případě studia konverzačních ukazatelů obecně (viz Martín-Portolés, 1999, Briz, 1997a, Vigara, 1990). Ovšem *boludo* se neomezuje pouze na tyto dvě funkce. Jednou z klíčových vlastností, které má, je – jak už jsme několikrát uvedli – jeho schopnost zesilovat, nebo naopak zmírňovat dopad některých výpovědí, a tím zvyšovat jejich relevantnost a akceptovatelnost (viz předchozí podkapitola). A tato schopnost se nejčastěji váže k funkci *konativní* a *emotivní* (*expresivní*).

Marker *boludo*, stejně jako další neformální konverzační markery, pak také nepochybně odkazuje k interakčnímu kontextu, tj. plní funkci *referenční* (zde opět

nacházíme styčnou plochu s Gumperzovými kontextualizačními vodítky a s tvrzením Schiffrinové, 1987, že markery jsou vlastně „kontextovými souřadnicemi promluvy“). O něco méně významnou, avšak stále potenciálně dokumentovatelnou, je i funkce *poetická*, jež konkrétně u markeru *boludo* může být chápána jako jistý druh ozvláštnění zprávy a bývá realizována ve svazku s funkcí expresivní. Funkční repertoár *boludo* se jednoznačně zdá být širší, než je běžně konverzačním markerům připisováno. Nyní proto na několika příkladech ukážeme, jak se jednotlivé funkce mohou skrze marker *boludo* či s jeho pomocí realizovat. Mnoho příkladů však již bylo uvedeno v předchozích oddílech v souvislosti s jinými aspekty analýzy, a proto k nim bude nezřídka odkazováno.

1. O funkci **fatické**, která je pro vokativní *boludo* asi nejtypičtější, neboť oslovovat někoho již samo o sobě implikuje být s někým v kontaktu, popř. vstupovat s někým do vztahu, bylo v předešlých kapitolách řečeno již mnoho. Uvedli jsme, že *boludo* spíše nemá schopnost fungovat jako samostatný atencionalní prvek v absolutní iniciální pozici, tj. bezprostředně před zahájením vlastní konverzace, jelikož mu v tom brání jeho původní vulgární význam a tato pozice je navíc přednostně obsazována citoslovečnými výrazy. Ovšem již v úvodu započaté směny, kdy už si mluvčí získal pozornost požadovaného partnera, se *boludo* může vyskytnout v iniciální pozici vzhledem k výpovědi ve funkci adresného výrazu, jímž je signalizováno nejen samo vstupování s někým do kontaktu, ale zároveň je jím indikován také sociální vztah, v němž se účastníci konverzace nacházejí jeden vůči druhému.

Tento sociální aspekt fatické funkce je pak zvláště u původem hanlivého konverzačního ukazatele *boludo* velice důležitý, protože *boludo* může být bez sankcí použito pouze osobami nacházejícími se vůči sobě na zhruba stejné společenské úrovni, resp. ve zhruba stejném postavení a v důvěrném styku, není-li záměrem mluvčího svého komunikačního partnera urazit, tedy ohrozit jeho tvář či se jej jinak dotknout. Sociálními podmínkami majícími dopad na užití *boludo* se ale budeme podrobněji zabývat v dalším oddíle (8.5).

V probíhající interakci je pak možné dokumentovat fatické *boludo* v iniciální pozici v druhé části párové sekvence, přičemž jeho úkolem je reagovat na předchozího mluvčího tím, že je nejdříve vyřčen marker *boludo* jako signál kontaktu s osobou, která se v předchozím vstupu na něco ptala, něco požadovala či deklarovala apod., a teprve poté následuje samotná odpověď či jiný druh reaktivní výpovědi. Markerem *boludo* za těchto okolností dává mluvčí autorovi první části sekvence najevo, že mu věnoval pozornost a

chystá se mu odpovědět. Vzpomeňme si na př. 12 o Rosiných příbuzných v Itálii a uveďme ještě jeden nový:

(51) 016-RosPilMar130915e-GG; Pil, Mar, Ros (viz výše); tchán Salvatore

Pil: Hoy a miii sueeegro-/ lo-/ lo-/ yo digo mi ((suegro))

Mar: [¡Ves!/ ¡ves!

Ros: No/ ¿en serio?] (RISAS)

Pil (39:14): **Boluda**/ ¿y cómo lo llamo?// a Salvatore le di^go

Ros: ¿Salvatore?

Příkladu 51 předchází diskuze, při níž Rosa a Mariana přesvědčují Pilar, aby se vdala. Ta to však kategoricky odmítá. Později ale začne hovořit o otci svého přítele jako o „tchánovi“, kvůli čemuž si ji kamarádky začnou dobírat. Kontaktním markerem dá Pilar vzápětí najevo, že na kritickou poznámku hodlá reagovat. Vzhledem k tomu, že dívky si kamarádku dobírají a Pilar na to reaguje ohrazením, nejde pak u tohoto příkladu o párovou sekvenci otázka-odpověď, ale spíše o kritiku a její následné odmítnutí.

Častější je však výskyt *boludo* uvnitř výpovědi či repliky, kde slouží zpravidla jako prostředek ke kontrole, zda je komunikační kanál stále otevřen, tedy k udržení kontaktu s partnerem či ke stimulování jeho pozornosti, obzvláště potřebuje-li mluvčí, aby nějaká část výpovědi nezůstala bez povšimnutí, nebo chce-li dále pokračovat ve své promluvě a hrozí, že by mu nebyl poskytnut prostor nebo věnována pozornost. Takový případ *boludo* jsme viděli v př. 40 (parkování), ale i u příkladů signalizujících opravy (43, 44). Za jeden z nich pak můžeme označit i př. 52, kde Rosa napodobuje řeč Dominikánců a Pilar k tomu říká, že pokud ji takto někdo osloví, *počurá se smíchy*. Tuto informaci však považuje za natolik důležitou, že má potřebu ji okomentovat vícekrát. K uchování slova a zároveň k udržení kontaktu s kamarádkou proto používá kontinuátor *boluda*, který se vzhledem k opakující se formulaci také blíží axiálnímu markeru:

(52) 014-RosPilMar130915c-GG, pozn.: Ros, Pil (viz výše); povídání o Dominikáncích

Ros: Vos querés que te diga/ ^Hoolá/ ^smamá/ ^htá ^hwuaapa (VOZ MASCULINA, RISAS)

Pil (10:44): Me hago pis/ **boluda**/ me llega decir así-/ me hago pis/ olvidate/ me hago pis encima (RISAS)

Na konci výpovědi či repliky pak fatické *boludo* funguje jako signál, že mluvčí již dohovořil a že nastal okamžik, v němž může jiný účastník komunikace převzít slovo (srov. př. 41), nebo že je interakce zcela u konce a komunikační kanál se uzavírá. To dokládá i *boludo* s klesavou intonací v závěru směny mezi Lucasem a Marcelem o nákupu trička:

(53) 026-CriColCum260915b-GG, pozn.: Luc, Marc (viz výše); nákup trička

Luc: A ver ¿dónde la compraste?

Marc: En el Urban

Luc (05:39): Ahí voy siempre/ **boludo**↓

I pro *boludo* ve středové a finální pozici dále platí, že je jím indikován sociální vztah mezi komunikačními partnery.

2. S funkcí fatickou úzce souvisí funkce **metajazyková**, kterou se mluvčí obrací zpět k samotnému přemýšlení o jazyce a jež slouží k ověřování, zda komunikační partneři používají stejný jazyk, zda si rozumí. V této souvislosti je velice zajímavé pozorovat chování a (ne)používání markeru *boludo* v interkulturní komunikaci, čemuž se ale budeme věnovat až v kap. 10.2.8. V návaznosti na studium diskurzu či konverzace však byla metajazyková funkce přejmenována na funkci metadiskurzní, metakomunikační či metakonverzační (ad Briz, 1993, 1997a, Martín-Portolés, 1999, Maschler, 1994 v kap. 3.8), jež se má u markerů manifestovat jejich schopností organizovat či strukturovat konverzaci tak, aby byla srozumitelná, resp. jejich kapacitou signalizovat relevantní hranice konstrukčních jednotek konverzace. Tomuto aspektu jsme se již podrobně věnovali v odd. 8.2.2 věnovaném konverzačnímu mechanismu, a proto zde nebudeme uvádět konkrétní příklady.

Přemýšlení o jazyce se ale v markeru *boludo* může odrážet i jinak, a to dvěma způsoby: prvním z nich je jeho výskyt v přímé řeči, zejména u příkladů citací, které si mluvčí sám vymyslel a v nichž použil (ať už strategicky vědomě, nebo nevědomky) *boludo*, viz př. 47 výše o nepříjemném tichu ve výtahu, a druhým pak použitím markeru ke hře se slovy, k humoru apod. (ad Vigara, 1992, Mareš, 1983 v kap 3.8: pozn. 55), např. při použití ukazatele *boludo* v blízkosti větně integrovaného adjektivního nebo substantivizovaného *boludo*, což je zároveň jistou formou (*poetického*) ozvláštňení výpovědi, viz dále př. 54. Podobně pak funguje ironizující *boludo*, vulgární *boludo* a další.

(54) 060-JulCla270915-GG, pozn.: Jul (Juliana, F, 32, nízká t.); Tinder

Cla (04:03): Aaah→/ **bolUda**/ son todos bolUdos

3. K **poetické** funkci jsme, byť s jistými výhradami, již vlastně příklad uvedli. Jako další případy markeru se zvláštním stylistickým efektem pak můžeme považovat ještě expresivně příznakové *boludo*, o němž však bude řeč až v dalších odstavcích. K poetické funkci je nutno také podotknout, že existují spisovatelé, kteří markeru *boludo* využívají i v literatuře, např. španělský autor Hecheres Beltrán v knize *Billete de ira y vuelta* (2012: kap. 11) a další.

4. O markeru *boludo* bylo také již mnohokrát řečeno, že je prostředkem atenuačních a emfatických strategií. Jednou z funkcí, u níž se tento rys projevuje výrazněji, je funkce **konativní**. Marker *boludo* pouze zřídka může konceptuálně (tedy sám osobě) vyzývat adresáta zprávy k tomu, aby něco vykonal, nebo mu naopak zamezit, aby něco konal (marker *boludo* není sám o sobě modální, oproti např. ukazateli *dale* aj.). Výjimkou mohou snad být expresivněji zatížené výpovědi, kde samostatně stojící, důrazné **BOLUDO** může fungovat jako zákaz, varování, výhrůžka apod., tj. jako výzva k ne/konání. Avšak ve většině případů se vzhledem k funkci konativní (či poměrně analogicky k direktivnímu mluvnímu aktu) realizuje procedurální *boludo*, které zvýší tlak na adresáta výpovědi, aby v ideálním případě jednal opravdu tak, jak mluvčí zamýšlel (viz př. 48 a 49 výše).

Za jeden z prototypických příkladů pak můžeme označit následující upozornění (př. 55), skrze nějž Armando ve svém domě velice důrazně kolektivně žádá všechny přítomné, aby *nikdo nezvracel*, resp. jim to přímo zakazuje. Marker *boludo*, kterého je navíc použito ve vysoce gramatikalizované podobě, jež nevyjadřuje plurál, byť je markerem adresován kolektiv, pak slouží k tomu, aby všichni přítomní věnovali maximální pozornost danému varování, resp. aby byla zdůrazněna konativní funkce, popř. direktivní akt:

(55) 024-MarcLucRosArm260915a-GG, pozn.: Arm (viz výše); zákaz zvracení na oslavě

Arm (41:23): ¡Nadie se pone ^a vomitar/ **boludo**!

Opačným případem sekundárně-konativního *boludo*, kterým mluvčí nezdůrazňuje zákaz, ale naopak příkaz, je př. 56. V něm Ailín požaduje od svého kamaráda, aby jí odpověděl. *Boludo*, které je zde navíc značně expresivní, pak kromě emfatické imperativu na druhou

stranu tlumí jeho negativní dopad tím způsobem, že je chápáno jako výraz přátelství a solidarity, což redukuje riziko ohrožení negativní tváře komunikačního partnera a současně posiluje jeho pozitivní tvář.

(56) 028-CriColCum270915-GG, pozn.: Ail (viz výše);

Ail (05:01): Bue↑no/ **bolu↑do**/ ;respondé!↑

5. Akcentování, emfazizace či intenzifikace je typická také pro marker plnící **emotivní**, resp. expresivní funkci, přičemž konkrétně u markeru *boludo* se tato funkce projevuje na několika úrovních: v první rovině hovoříme o konceptuálním vulgárním *boludo*, jímž mluvčí adresáta přímo uráží či slovně napadá; v druhé rovině se setkáváme s procedurálně-emotivním, resp. expresivitu zdůrazňujícím přátelským *boludo* a ve třetí instanci se pak bude jednat o *boludo*, jež bude samo zvukově ozvláštněno (dloužením, intonačně, akcentací apod.). Nezřídka ale může dojít k průniku těchto potencialit, resp. *boludo* může být kladné emfazizující a zároveň zvukově ozvláštněné, nebo může vyjadřovat negativní emoce a přitom být prostředkem přátelského styku (srov. výše př. 56). Nicméně za každých okolností bude emotivní *boludo* vyjadřovat postoj mluvčího nebo jej doprovázet. Expresivní rys je pak ve skutečnosti opět ostenzivním podnětem a zároveň představuje významné kontextualizační vodítko pro úspěšnou interpretaci.

Prvním z emotivních druhů *boludo* je tedy marker hanlivý. Ukázky takového typu expresivního *boludo* jsme již měli možnost vidět u př. 26 nebo 48. Za jeden z nich pak můžeme označit i příklad *boludo*, jehož prostřednictvím si Mariana ironicky postěžovala, že se její přítel chce vydat s přáteli na pivní slavnosti. Vulgární *boludo* zde tudíž vyjadřuje negativní postoj mluvčí, což je umocněno i zvukovými kvalitami – důrazem na poslední slabiku a zvýšenou hlasitostí (podrobnější informace ke kontextu viz př. 46):

(57) 014-RosPilMar130915c-GG, pozn.: Mar (viz výše); pivní slavnosti

Mar (06:02): Andá a tomar cerveza/ **bolu-DO** (IRONÍA)

Jakýsi přechod od hanlivého markeru k přátelskému kontaktovému *boludo* představuje ukázka 58, v níž Lucas intenzivně častuje svého kamaráda za to, že mu nalil do skleničky o mnoho více alkoholu, než si přál. Marker *boludo* není doprovázen specifickým zvukovým efektem, ovšem ten je předsunut na slabiku, jež markeru předchází, tudíž výsledná síla expresivity je dána souvýskytem *boludo* se sousedním zvukově ozvláštněným slovem. *Boludo* přitom opětovně funguje jako ostenzivní podnět, který

emfatizuje předešlou výpověď, a zejména pak její poslední slovo – tyto dva výrazy se tak ovlivňují navzájem:

(58) 026-CriColCum260915b-GG, pozn.: Luc (viz výše); příliš alkoholu

Luc (05:46): Te voy a matAR/ **boludo**

Za *boludo* emfatizující emotivní funkci, ať už vyjadřující pozitivní, nebo negativní postoj, lze pak označit celou řadu dalších příkladů: *Qué bajón, boluda* (016/ 42:44), *Qué zarpado, boluda* (016/ 44:59), *Mal ahí, boluda* (016/ 45:07), *De puta madre, boluda* (020/ 25:54), *Boludo, dejate de joder* (032/ 18:36), *Está muy rica, bolú* (041/ 1:29:39) aj. Podobně registrujeme i celou řadu zvukově ozvláštňených případů: *Ay, boluuda* (016/ 00:25), *No ees veneeno, BOLUDAA* (032/ 28:49), *Él quería, boludaa* (038/ 10:56), *No sé cómo fue, boludaaa* (047/ 59:54) ad.

6. Konečně poslední funkcí, kterou marker *boludo* jednoznačně zastupuje prakticky ve všech uvedených případech, je také funkce **referenční**, jelikož každý jeden výskyt *boludo* vždy odkazuje ke kontextu, ať už se jedná o signalizaci vztahů mezi účastníky komunikace, o náležitost k uzavřené skupině přátel, o argentinskou národní příslušnost, o bezprostřední reakci na okolnosti, které se odehrály na pozadí interakce apod. A je to tentýž marker *boludo*, který se sám také na utváření daného kontextu podílí (viz kap. 8.5).

Z výše uvedených poznatků o funkční povaze *boludo* můžeme opětovně usoudit, že markery jsou schopny zastupovat celou řadu funkcí, přičemž mnohé z nich plní paralelně a simultánně v jediném svazku (např. referenční, fatickou, metajazykovou a emotivní funkci; referenční, konativní a emotivní funkci). A právě z tohoto důvodu je třeba vždy propojovat funkční kritérium s pozičním, jelikož teprve jejich průnik nám pomáhá odhalit pravou podstatu zkoumaného konverzačního ukazatele (k tomu více viz 10.3.2).

8.5 Kontextualizace a styl: zdvořilost, hierarchie a solidarita

Správná, tj. z pohledu vysílatele (mluvčího) zamýšlená, interpretace zprávy při interakci je podmíněna adekvátním konverzačně-inferenčním procesem (srov. Gumperz, 1978, 1982, Wilson-Sperber, 2006 zde v kap. 3.6 a 3.5). Konverzační inference, jak jsme viděli, se ale nemůže zakládat pouze na explicitně vyjádřeném obsahu a musí se do vysoké míry opírat také o implicitní významy, k nimž bezpochyby patří i kontextové presupozice.

(Ne)sdílené sociokulturní pozadí a (ne)znalost bezprostředních situačně-kontextových podmínek určuje, zda bude zprávě rozuměno správně či nikoliv. Kontext je přitom

signalizován různými – obvykle neplnovýznamovými (procedurálními) – prostředky, jež fungují jako navigace interpretačním procesem, resp. vedou přijímatele k rozklíčování vysílatelova záměru. Takovým navigačním prostředkem (či *kontextualizačním vodítkem*) je právě i marker *boludo*, který je schopen indikovat kontextové podmínky na různých úrovních: globálně-kulturní, makro i mikrosociální, individuální či sekvenční (kontextové). Jednou z jeho charakteristik je i jeho způsobilost (funkčně-pozičně) delimitovat, jaká z aktuálně dostupných alternativních interpretací je v daný okamžik nejrelevantnější či jaká informace je z hlediska mluvčího nejvýznamnější (to jsme si ověřili zejm. v kap. 8.3, ale i 8.2.1 a v dalších oddílech osmé kapitoly).

Síla markeru *boludo* však tkví především v jeho sociálně-indikačním potenciálu. Je totiž právě tím vodítkem, které (v souladu s Gumperzem, 1978) poukazuje na konstelaci řečových variet, tedy různých stylů či dialektů a přepínání mezi nimi. Je nesporné, že v dialektální rovině rekurentní užívání *boludo* bude implikovat příslušnost k argentinské (či alespoň rioplatenské) španělštině. Ovšem zejména na mikroúrovni nás informuje o závažné distinkci mezi formálním a neformálním stylem a ještě specifičtěji o distinkci mezi „neutrálním“ rutinním neformálním konverzačním stylem a stylem konverzačním kontextově-příznakovým v rámci komunikace v uzavřených skupinách o vysokém stupni vzájemné důvěry mezi jejich členy. Takováto konstelace proto nesymbolizuje pouze sdílené kulturní pozadí na národní či etnické úrovni, ale primárně konvence sociálních skupin či sociálních sítí a jejich norem (Gumperz, 1978), popř. norem společenství praxe (Eckert, 2000).

Poddruh konverzačního stylu tudíž má vliv na to, jak časté a jak adekvátní bude použití *boludo*. Tuto tendenci nejlépe dokumentuje Rosa (viz rozmanité příklady v celé kap. 8), která v běžném dni v rutinní „neutrální“ konverzaci *boludo/a* téměř nepoužívá, zato v interakci s přáteli jej až nadužívá (to bude koneckonců patrné i z kvantitativní analýzy). Hodnota markeru *boludo* je navíc stanovena kontrastivně, neboť účastníci interakce mají obvykle představu o tom, co je neutrální a co příznakové použití v určité komunikační situaci a vzhledem ke konvencím společenství, v němž interakce probíhá. Z dosud řečeného je však patrné, že konverzační styl je pro samotné používání *boludo* i jeho analýzu jednoznačně neopomenutelným faktorem a zároveň interpretačním klíčem.

(Ne)používání markeru *boludo* (jako výrazu hanlivého původu) je dále odvislé od konsenzu účastníků dané interakce. Záleží na tom, zda má pro všechny komunikační partnery stejný význam či nikoliv. Pokud je *boludo* různými účastníky téže interakce chápáno odlišně nebo pokud není pro všechny účastníky stejně přijatelné, může jeho

(ne)používání vést k nepochopení nebo dokonce k negativní odezvě. *Boludo* je tudíž prostředkem svázaným s fenoménem (ne)zdvořilosti a je do nezanedbatelné míry řízen jejími normami.

Vzhledem k tomu, že se nám nepodařilo dokumentovat jediné *boludo*, které by bylo použito ve formálnějším prostředí (a to ani v rámci neformální konverzace o pauzách, mezi řečí), je zřetelné, že jeho používání nebude preferované v takto definovaných komunikačních kontextech, pro něž je charakteristická menší míra intimity a naopak hierarchičtější personální struktura. Oproti tomu převládat bude v kontextech, kde je signalizována důvěra, blízkost, přátelství, resp. tam, kde mezi komunikačními partnery dominuje sociální rovnost a symetrie vztahů.

Jako jediná výjimka by mohla být na jednu stranu chápána interakce mezi učitelem Pablem (viz výše) a jeho kolegou (zde „Prof“, resp. profesor), při níž si Pablo stěžuje na studenty a jeho kolega mu na to reaguje povzdechem, že se nikdo neučí:

(59) 058-PabProf071115-AA, pozn.: Prof (Profesor, M, 52, vyšší střední t.);
studium

Prof (18:25): Claro/ **boludo**/ nadie estudia

Ale ve skutečnosti tato interakce proběhla v domácím prostředí a Pablo s kolegou jsou zároveň přátelé, tudíž o výskytu ve formálnějším prostředí nemůže v tomto případě být řeč a *boludo* bude spíše výrazem solidarity, souladu a afiliace.

A příkladů, kde je markeru *boludo* užíváno jako afiliačního výrazu mezi sobě rovnými, resp. jako projevu sympatie, solidarity a příslušnosti ke stejné neformální uzavřené skupině, je mnoho, protože za daných podmínek je vlastně automatizovaným, samozřejmým a přirozeným prostředkem k vyjádření sounáležitosti v kolektivu, který jej za takto konvencionalizovaný přijal.

V průběhu kap. 8 jsme poukázali na celou řadu případů, kde si důvěru a podporu vyjadřují skrze *boluda* zejména (mladší dospělé) ženy – vzpomeňme př. 9, 22, 23, 30 aj. – a další též uvidíme ve srovnávacích kapitolách (viz např. odd. 10.2.5). Ale jsou to i muži, kteří si použitím *boludo* projevují rovnost a sympatii či vyjadřují jakési spiklenectví. To můžeme pozorovat u př. 11, 28, 33, 49, ale i u následujících (60, 61):

(60) 041-CarRoloRola101015-GG: Rolo (Rol, M, 37, nižší střední t.), Abu (Abuelo, M, 67, nižší střední t.); tělesná výchova

Rolo: Es que tengo la fiestita deeeee- minero en la escuela// de educación física// de los los parientes los maté a todos

Abu (1:24:48): OOOh/ ¡cómo yo/ **boludo!** (RISAS)

V prvním případě se Rolo chlubí mužům přítomným na grilování (*asado*) tím, že ho u dětí ve škole čeká hornická oslava (provinciální argentinský svátek na počest těžebního průmyslu), a dodává, že (v minulé soutěži) z tělesné výchovy „zabil“, tj. překonal všechny přítomné rodiče. Na to mu ve vtipu odpovídá přítomný starší muž (zde záměrně „Abuelo“), že *on také*. Vidíme, že se Rolovi snaží naoko spiklenecky vyrovnat. Zajímavé také je, že *boludo* je použito mužem nad 60 let věku.

U př. 61 se potom jedná o Iva, který Pablovi vypráví, jak se jej kamarád Giulio vyptával, zda fotbalová reprezentace trénuje na stadionu mužstva „River“ (tento fragment předchází př. 26 a 16), na což mu Ivo odpověděl, že nikoliv, a doprovodil svůj zápor afiliačním a pozitivní tvář podporujícím *boludo*. Posléze tento přátelský kontaktní výraz použil ještě jednou ve vztahu ke stejné osobě, když chtěl rozvinout své vysvětlení (za povšimnutí opět stojí, že marker je použit v citaci přímé řeči):

(61) 023-IvoPab260915-GG, pozn.: Pab, Ivo (viz výše); debata o fotbale

Ivo: ¿Seguís a la selección Pablo o no?// ¿Seguís a la selección? ¿No↓?//(2")

No me llama

Pab: ¿Sabés que no?

Ivo (19:10): Ayer Giulio-/ ayer me manda un mensaje Giulio/ y me dice/: *Hola hermano/ ahora viste me dice hermano también/ como Adri// y ese herrrmano me dice/: ¿Ahora que viene la selección/ me dice/: entrenan en RIVER?/ digo/: No/ **boludo**// ellos tienen su predio en Ezeiza/ a River van a jugar nada más// pero no van a entrenar en River ellos//*

Ivo (19:23): (3") Entonces/ entonces le digo/: **Boludo**// digo/: *RIVER entrena a la selección/ cuando vienen/ se juntan a entrenar en Ezeiza/ si quieren*

Marker *boludo* tak signalizuje sociální rovnost, symetrii či příslušnost k nějaké neformální sociální skupině a umí vyjadřovat podporu, popř. skrze něj mluvčí může o podporu dokonce požádat (viz první citované *boluda* v př. 23). Díky tomu, že *boludo* je

nositelem takové sociální informace, přímo jím někoho adresovat znamená zároveň personalizovat sdělení, což z tohoto markeru činí efektivní prostředek persvaze (použitím afiliačního výrazu a vyjádřením přátelství mluvčí snáze partnera přesvědčí, aby vykonal, co po něm žádá – k tomu však více konativní funkce v kap. 8.4, ale i př. 48, 49 aj.).

S ohledem na zdvořilost, pozoruhodné na markeru *boludo* je, že umí fungovat jednak jako prostředek k podpoře pozitivní tváře (jako desémantizované eufemické *boludo*, jako výraz solidarity), ale na druhou stranu naopak může negativní tvář ohrožovat (zejm. jako původní konceptuální *boludo*, jako nadávka či urážka). Ovšem ještě zajímavější je fakt, že někdy jsou tyto dvě strategie propojeny – př. 56 výše, ale i následující př. 62 a 63 níže, v nichž si přátelé navzájem dobírají jeden druhého, ale současně vědí, že se mají rádi.

U obou příkladů se jedná o stejnou konverzaci mezi Manuelem, Nahuelem, Rosou a badatelkou, kdy v př. 62 se přátelé smějí Rose, že se vůbec ptá, v jakém jiném jazyce než v angličtině mohl Manuel na veletrhu zjišťovat informace o studijních programech MBA od cizích reprezentantů zahraničních univerzit, načež Nahuel na její účet sarkasticky poznamenává, že určitě v *hebrejštině*, zatímco u př. 63 se terčem výsměchu stává Manuel, který se nejspíše ptá, zda bude Nahuelova rocková kapela hrát v deset hodin večer, na což opět Nahuel ironicky reaguje, že určitě *ráno*:

(62) 019-ManuNahRos180915a-GG, pozn.: Manu, Nah, Ros (viz výše); MBA studium

Ros: Y ahora que te recibís-/ ¿qué pens- qué vas ^a hacer?

Manu: El otro día e^htuve bu^hcando los MBAs (ENTUSIASMO)

Ros: ¿¿Los qué↑??

Manu: A los MBAs// (1,5") los má^hters de negocio

Ros: Aaaa/ no sabí↑a/ bueno me tené^h que explicar

Manu: HEh hEh// todo lo que e^h tipo má^hter en educaciones ^{por}los negocios

Ros: Sí

Manu: Le dicen MBA

Ros: Mirá vo^s

Manu: Y tienen diferentes especializaciones que es todo para administración (1") financieera económica etcetera

Ros: Sí

Manu: Y el otro día hubo en el Sheraton una feria de MBAs internacionales [que había publicado =en Facebook

Ros: Que ahí] fuiste/ sí

Manu: Claro

Ros: ¿Y encontraste algo interesante?

Manu: E^htaban de todas las universidades del mundo

Ros: ¡QUÉ BIEN!

Manu: Eⁿtonces me puse a hablarles a los flacos

Ros: ¿En inglés o en e^hpañol?

Manu: Noo/ en inglés en inglés

Nah (38:46): En hebreo/ veo/ **boluda** (IRONÍA)

Manu: HhAhAh (RISAS)

(63) 019-ManuNahRos180915a-GG, pozn.: Manu, Nah, Ros (viz výše), Ms
(badatelka); rockový koncert

Ros: Vo^h Manu/ ¿quierés venir?

Manu: ¿Adónde van?

Ros: A [e^hcuchar la =banda deee Nahu

Ms: A ver la banda]

Manu: ¿Cuá- mañana a qué hora?

Ms: A las diez§

Ros: §A las die^h

Ms: [(RISAS)

Ros: (RISAS)]

Manu: ¿De la noche?

Ros: Sí

Nahu: Sí sí

Ms: Uuf/ de la mañana rock

Manu: Noo^h

Ms: Una [banda rock

Manu: Olvidate] noo (RISAS)

Ms: (RISAS)

Nah (57:42): De la mañana/ **boludo** (IRONÍA)

Ros: Mirá cómo te están paveando de República CHEcaa Manuu/ no entendés
naDaa (RISA)

Urážlivě vyznívající a negativní tvář ohrožující *boludo/a* je tak zároveň tlumeno svou simultánní způsobilostí být výrazem přátelství a souladu, resp. pozitivní tvář podporujícím jazykovým elementem. Schopnost vyjadřovat obojí dohromady lze pak opět vysvětlit tím, že neplnovýznamová kontextualizační vodítka (zde marker) se přizpůsobují svému kontextu a zároveň jej sama dotvářejí. Navíc mohou nést emotivní příznak a procedurálně zprostředkovávat celou řadu dalších významů (indikovat ilokuční sílu atd.). Tento jev můžeme dovysvětlit i slovy Tannenové (2007, viz kap. 3.9.4), a sice že všechny výpovědi jsou jednak *dvouznačné* v tom smyslu, že jsou schopny odrážet i moc (hierarchii atd.), i solidaritu (rovnost), a jednak *polysémní*, tedy mohou odrážet obojí současně.

Podobný fenomén pak může za určitých okolností nastat i v rodině, kde jsou vztahy jinak přece jenom o něco hierarchičtější než mezi přáteli a užití *boludo* není ze zdvořilostních důvodů vždy přijatelné. K tomu se ale vrátíme záhy. Nejdříve je totiž nutno zdůraznit, že i v rámci rodiny existují vztahy téměř úplné rovnosti, a to zejména mezi sourozenci, příp. v širším rodinném kruhu i mezi bratřenci a sestřenicemi, kde je použití markeru *boludo/a* bez zvláštních restrikcí povoleno zejména tehdy, jsou-li si sourozenci nebo bratřenci a sestřenice blízcí nejen statusově, ale i věkově.

Směnu mezi sestrami jsme již měli možnost si prohlédnout na příkladu 13, resp. 37 a podobným případem je i následující interakce, kde Beata naoko hraje se svou sestrou hru *Hádej, hádej, hadači*, při níž přímo oslovuje Rosu jako hadače. Ta však nemá zvláštní zájem se účastnit (protože zrovna vaří večeři) a indiferentně se vyptává, zda Beata myslí ji. Nakonec se z donucení rozhodne účastnit a (sekundárně-konativním) markerem *boluda* sestru vybízí, aby už konečně spustila:

(64) 030-RosBea031015-GG, pozn: Ros, Bea (viz výše); *Hádej, hádej, hadači*

Bea: Adiviná adivinador Rosa↓

Ros: ¿Yo?// Vení

Bea: Dije Rosa/ ¿Marketa se llama Rosa?

Ros (01:42): A ver→/ **boluda**→/ dale// activá

A obdobných příkladů bychom mohli uvést více (včetně směny mezi bratrancem a sestřenicí, n. 053), ovšem princip zůstává stále stejný: pokud jsou si rodinní členové statusově rovni a nejsou si příliš věkově či jinak vzdáleni, je užití markeru *boludo* povoleno (za určitých okolností dokonce i mezi rodiči/manžely navzájem, pokud je tento

marker součástí jejich verbálního repertoáru). Naopak ale v komunikaci mezi statusově nerovnými členy, tj. např. mezi rodiči (příp. prarodiči) a dětmi, již může být použití *boludo* považováno za projev vulgarity, nerespektu a neúcty, tzn. za hrubé porušení zdvořilostních norem, a to především tehdy, bylo-li by adresováno potomkem někomu z rodičů, tedy ve směru zdola nahoru.

Na druhou stranu, jak jsme uvedli také v kap. 3.9.4, dle Tannenové (2007) bývá v západních společnostech matka stereotypně považována za spojovací prvek rodiny, neboť jednak vychovává, ale jednak také vytváří rodinná pouta, a proto je možné, že i přes rodinnou hierarchii může nastat situace, že v interakci mezi ní a dětmi dojde za specifických kontextových podmínek k použití markeru *boludo/a*, např. v humorné a uvolněné konverzaci (viz zde 10.2.3). V našem výzkumu jsme se naopak nesetkali s žádným případem *boludo*, jež by bylo adresováno otci či otcem potomkovi, ačkoliv to nemusí nutně znamenat, že tato situace nenastane nikdy. Při rozhodování o (ne)použití markeru *boludo* v rodině totiž bude svou úlohu jistě hrát i genderové zastoupení, rodinný folklór, osobnost jedinců a vzájemné vztahy, a tak bychom měli počítat s tím, že budou existovat odchylky od idealizované normy (např. že otec bude *boludo* používat se syny či se svým vlastním otcem).

S ohledem na negativní zdvořilost, resp. na zachování negativní tváře (důstojnosti) komunikačního partnera nicméně *boludo* jednoznačně nebude preferováno v jinak hierarchickém nebo sociálně nerovném prostředí, např. ve vztahu mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem, mezi poskytovatelem služeb a klientem, mezi vyučujícím a studentem, a to zejména z toho důvodu, že jakkoliv mohlo být gramatikalizováno, rutinizováno nebo eufemizováno, je jednoznačně výrazem vysoce neformálního hovorového stylu se silným expresivním příznakem daným jeho původním hanlivým významem. Více k tomuto tématu zde ale uvádět nebudeme, jelikož se k němu vrátíme při srovnání markeru *boludo* s markerem *che* (zejména pak v kap. 10.2.3–10.2.4).

8.6 *Boludo* a sociální proměnné: první poznámky

Kromě otázek týkajících se předmětu interpretační či interakční sociolingvistiky z předešlého oddílu je před vlastní kvantitativní analýzou žádoucí zrekapitulovat také některá fakta k sociálním proměnným, jež mohou mít vliv na frekvenci výskytu markeru *boludo*.

V 8. kapitole jsme měli možnost si povšimnout, že marker *boludo* používají jak muži, tak ženy různého věku (i nad 60 let) z různých společenských tříd (nízká, nižší střední,

vyšší střední, vysoká). Viděli jsme, že některé skupiny jsou však zastoupeny výrazněji než jiné. Například s ohledem na věk sejevila jako dominantní skupina zhruba od 23 do 30 let, s ohledem na stratifikaci dle tříd zase vyšší střední společenská vrstva. Z toho bychom tedy mohli vyvodit pracovní hypotézy, a sice že marker *boludo* bude nejčastěji používán věkovou skupinou v nejproduktivnější fázi života a i přes svůj hanlivý původ bude frekventovaně používán i nejvyššími společenskými třídami. Neradi bychom zde však zcela odkrývali, co bude obsahem kvantitativních analýz, a proto se omezíme na tyto okrajové postřehy.

Jednoznačně nepřehlédnutelné ale je, že někteří zkoumaní jedinci (Rosa, Nahuel, Armando, Pilar a další) používají studovaný marker častěji než jiní účastníci výzkumu, což může být dáno jednak tím, že záznamy jejich řeči byly do kvalitativních analýz zahrnuty ve větším rozsahu, nebo tím, že zkratka byly zachyceny převážně takové komunikační situace, které jsou pro výskyt *boludo* uzpůsobenější a charakterističtější (interakce mezi přáteli). A pochopitelně svou úlohu mohou hrát i individuální preference mluvčích a jejich svébytný idiolekt.

S ohledem na to, co bylo o markeru *boludo* řečeno v souvislosti se stylem, zdvořilostí a interpersonálními vztahy, resp. s přihlédnutím k jeho typickému používání ve vysoce neformální a uvolněné konverzaci v rámci společenství praxe, kde zpravidla funguje jako prostředek pro vyjádření solidarity, rovnosti komunikačních partnerů a souladu mezi nimi, nicméně předpokládáme, že kontext důvěrné vnitroskupinové interakce bude mít výraznější dopad na frekvenci užití, a proto by tato skutečnost měla být zohledněna i v kvantitativních analýzách.

8.7 Shrnutí

Osmou kapitolu jsme věnovali kvalitativní analýze markeru *boludo*, skrze níž jsme se snažili popsat z pragmatického a interakčně-sociolingvistického hlediska hlavní povahové rysy *boludo*. Představili jsme základní problémy spojené s poziční analýzou *boludo*, vysvětlili, jak komplikované je stanovit základní referenční jednotku, k níž se daný marker váže. Na příkladech jsme doložili, jakou úlohu plní v rámci konverzačního mechanismu, jakým způsobem maximalizuje relevantnost sdělení, jaké komunikační funkce zastupuje nebo svým výskytem podporuje, v jakých situačně-komunikačních kontextech se vyskytuje, jak souvisí se zdvořilostí a sociálními vztahy mezi účastníky interakce apod.

Může se zdát, že některé otázky zůstaly nezodpovězeny, nebo jsme jim věnovali menší pozornost, než jakou by čtenář očekával. A je samozřejmě pravděpodobné, že některé vlastnosti nebo aspekty použití markeru *boludo* jsme skutečně opomněli, jelikož – jak jsme již několikrát upozornili – prakticky není možné dokumentovat všechny kontexty, v nichž se nejen marker *boludo*, ale vlastně jakýkoliv konverzační ukazatel používá, protože neexistuje žádný konečný výčet komunikačních kontextů a do vysoké míry též záleží na kreativitě jednotlivých mluvčích. U vybraných témat jsme se však zdrželi detailnějšího popisu záměrně, neboť se jim hodláme věnovat ještě ve srovnávacích analýzách, a to především z toho důvodu, že některé vlastnosti a funkce jednoho markeru vystoupí zřetelněji na povrch až ve chvíli, kdy jsou kontrastovány s jiným ukazatelem (u nás se bude jednat o argentinské *che*).

Konkrétně pak bude podrobněji zkoumána akceptovatelnost daných markerů v kontextu rodiny či v pracovním nebo jinak hierarchizovaném prostředí, budou kontrastovány pozice, které přednostně obsazují, a funkce, jež v rámci nich primárně plní, bude uvážěn dopad, jaký na jejich povahu mají původní gramatické kategorie, bude porovnána jejich stylová platnost, expresivita a způsob, jakým jsou argentinskou společností vnímány a přijímány. Srovnání pak bude provedeno i z kvantitativního hlediska. K těmto úkolům se však dostaneme až v kapitole 10. Nyní přejdeme ke kvantitativní studii samotného markeru *boludo*.

9 Kvantitativní analýza *boludo*

Funkční analýza ukázala, že marker *boludo* má významné postavení v konverzaci argentinských rodilých mluvčích, neboť je hojně užívaným prostředkem v rozličných, zejména pak neformálních kontextech a ve velice uvolněných situacích, což vede často k dojmu, že jeho výskyt převládá v mluvě mládeže a dospívajících, kteří nevázanou konverzaci vedou nejčastěji. Není proto překvapením, že *boludo* nezřídka tvoří předmět prací zaměřených na studium řeči a výraziva mládeže, jako je tomu např. u Jørgensenové (2009, 2011, viz níže). Skutečnost se s tímto předpokladem ovšem neshoduje zcela (jak jsme koneckonců viděli i u některých citovaných příkladů v kvalitativní části), neboť *boludo* často figuruje v hovorovém projevu dospělých a někdy i výrazněji starších osob.

Naším cílem bude tudíž kvantitativně otestovat, zda je věk jedinou relevantní proměnnou mající dopad na opakovaný výskyt *boludo*, a v opačném případě odhalit, jaké další faktory ovlivňují sociolingvistickou povahu tohoto markeru. Kromě věku pak budeme uvažovat zejména distribuci markeru *boludo* napříč různými společenskými třídami, které jsme představili zde v kap. 7, a také vyhodnotíme frekvenci jeho užití podle pohlaví. Jak jsme již několikrát předeslali, tyto sociální proměnné volíme zejména proto, abychom v kap. 10.3 mohli porovnat kvantitativní distribuci markeru *boludo* s markerem *che*, jenž byl analyzován v r. 2014 podle stejných kategorií. Vzhledem k etymologii slova *boludo* a k jeho zjištěné citlivosti na (ne)formálnost situace navíc předpokládáme jistou intervenci rezponzivního, ale i strategického střídání stylu.

9.1 Role věku

Nastínili jsme, že užití markeru *boludo* je obvykle přisuzováno mládeži a dospívajícím (srov. Jørgensenová, 2009, 2011, u níž jsou studováni pouze mluvčí od 13 do 19 let). Toto tvrzení je rovněž dokumentováno některými slovníky (zvýraznění jsou naše):

1. *Diccionario de americanismos*, ASALE (2010: 274, též online, kap. 7.4.1):
a. l ~. fórm. Ar. **juv.** Se usa para dirigirse a un amigo.
2. *Diccionario de uso del español*, Molinerová (3. vyd. 2007: 414):
© Arg., Ur.; inf. Se emplea como *apelativo amistoso entre **jóvenes**

3. *Nuevo diccionario de americanismos. Tomo II. Argentinismos*, Haensch; Werner (1993: 93):

3 juv Es usado por un **joven** para dirigirse a otro con el que media una relación de amistad y confianza

Tento postoj ovšem neodpovídá našim pozorováním, která nás přivedla k formulování následující otázky: *Je boludo skutečně prostředkem vyhrazeným mládeži?* Jiní badatelé připouštějí výskyt u dospělých osob (např. Ramírezová Gelbesová a Estradová, 2003, které analyzují *boludo* u mluvčích od 18 do 45 let),¹¹⁶ ale přehlízejí stanovisko nejstarších mluvčích, což v nás probouzí další znepokojení: *Opravdu starší osoby nepoužívají boludo?* Na základě naší zkušenosti se zde studovanou varietou španělštiny považujeme za žádoucí otestovat přímou závislost frekvence užití markeru *boludo* na (nízkém) věku a hledat další faktory, které by mohly ovlivňovat jeho rekurenci.

9.2 Vliv stylové variace

Jak již naznačila kvalitativní analýza, jedním z kritérií, které má značný dopad na frekvenci výskytu *boludo*, je bezpochyby střídání stylů (*style-shifting*). Uvedme některé příklady: 1. Rosa (23letá dívka, studentka biotechnologie a příslušnice vyšší střední třídy, o které již byla řeč a o níž se ještě zmíníme) ve své všední komunikační rutině *boludo* téměř nepoužívá. Konkrétně během dvou měsíců soustavného pozorování (ne nutně nahrávání) v r. 2015 u ní bylo registrováno celkem 5 výskytů ve všední interakci, z nichž 2 zazněly doma (žádný přítom nebyl adresován otci). Oproti tomu při setkání s blízkými přítelkyněmi se její verbální chování změnilo tak radikálně, že rekurence *boludo* dosáhla celkem 42 výskytů za přibližně jednu hodinu nahrávání. 2. Armando (27letý muž, student biotechnologie, vyšší střední třída) znázorňuje podobnou tendenci: 1 výskyt v běžném dni, 0 v přítomnosti matky, 13 výskytů během jedné hodiny nahrávání při zcela neformálním setkání se spolužáky z fakulty. 3. Pilar (23letá žena, studentka ekonomie, vysoká třída): 1 výskyt v průběhu jednoho běžného dne, 26 výskytů u kávy a mate s kamarádkami (srov. podrobněji tab. 8 v kap. 9.3).

¹¹⁶ I tyto autorky však zdůrazňují dominantní postavení mládeže a dospívajících (Ramírez Gelbes-Estrada, 2003: 342): „El uso del *insultivo* [tj. neuráživé důvěrné *boludo*, M.Š.] es, a esta altura y en Buenos Aires, una norma sociolingüística casi obligada en ciertos contextos de solidaridad, sobre todo entre hablantes adolescentes y jóvenes, aunque nuestros registros lo extienden a hablantes de casi 50 años.“

Tato čísla však nepostačují k tomu, abychom mohli zpochybnit, že vysoká rekurence *boludo* je ryze věkovou záležitostí, neboť všichni právě zmínění mluvčí jsou přibližně stejného věku. Ovšem u starších generací se také setkáváme s podobným responzivně-variačním chováním, jak dokládá Rolando (58letý muž, automechanik, nižší střední třída), který ve svém běžném dni nepoužil *boludo* ani jedenkrát, zatímco během přátelského „klábosení“ s dalšími muži různého stáří (kteří však všichni byli fanoušky motorismu, fotbalu a grilování – arg. *asado*, tj. utvářejí jisté společenství praxe) použil daný marker celkem 12krát (a další podobný příklad ještě uvidíme v následujícím oddíle).

Setkáváme se zde s tendencí, která není pouhou korelací mezi věkem a frekvencí výskytu markeru *boludo*, ale jakýmsi schématem dvou odlišných komunikačních chování či jednání, která koexistují v neformálním verbálním repertoáru jediného mluvčího. První z nich je víceméně neutrální, druhé naopak vyžaduje zvláštní stimul (kontextově-situačního rázu), schopný podnítit mnohem frekventovanější užití daného markeru. Toto narušení neutrálního chování končí, jakmile jsou anulovány nebo opuštěny kontextové okolnosti, které zvýšenou rekurenci aktivovaly.

Vzhledem k tomu, že již nyní jsme částečně operovali s čísly, je tato sekce jakousi přechodovou fází mezi hlediskem kvalitativním a kvantitativním. Naším přesvědčením proto je, že v případě *boludo/a* (či podobného konverzačního markeru, jakým by mohlo být např. čilské *huevón/huevona*, mexické *güey*, české *vole*, ev. španělské *tío/tía* či angloamerické *dude* a mnoho dalších) si nevystačíme výhradně s kvantitativními poznatky, neboť vždy bude záležet na tom, zda nahráváme *neutrální* všední hovorovou řeč, nebo hovorovou řeč stylově (situačně) *příznakovou*.

Jak jsme navíc uvedli, i responzivně chápaný styl je jen velice obtížně operacionalizovatelný tak, aby mohl být objektivně kvantitativně měřen (srov. kap. 4.4.5 a 4.4.6), a prakticky každé responzivní přepnutí je vlastně i přepnutím strategickým (mluvčí *chce* utvářet kontext solidarity, mluvčí *chce* navozovat uvolněnou přátelskou atmosféru, mluvčí *chce* být považován za součást kolektivu atd., což jsou volní postoje, které bychom jen stěží mohli vyjádřit numericky). Na druhou stranu ale ani použití počítačových nástrojů, které by byly schopny obejít nebo odstínit takto stylově příznakovou řeč a zaměřit se pouze na projevy neutrální, nás neuspokojuje, neboť stylová platnost *boludo* je vlastní jeho (etymologicky dané) podstatě a bez jejího studia bychom nikdy nezískali věrný obraz toho, čím *boludo* jako marker skutečně je.

9.3 Klíčové kvantitativní poznatky

Studie kopíruje stratifikované schéma, které jsme představili v kap. 7.5: pro účely kvantitativní analýzy *boludo* byla nashromážděna data od 48 mluvčích jako představitelů čtyř společenských tříd (nízká - CB, nižší střední - MB, vyšší střední - MA, vysoká - CA), tří věkových skupin (10–20 let, 21–40 let, 41–60 let) a obou pohlaví (M/F). Každá sociální třída přitom byla zastoupena 12, každá věková kategorie 16 a každé pohlaví 24 mluvčími. Naší snahou rovněž bylo, aby nahrávání každého mluvčího trvalo zhruba jednu hodinu, díky čemuž jsme pro kvantitativní šetření získali asi 46 hodin nahrávek a doplňující poznámky. Přehledové schéma rekapitulujeme níže v tab. 8 a 9 v souvislosti s prezentací výskytů *boludo* podle jednotlivých kategorií.

Shrňme si nyní nejvýznamnější číselné údaje: celkový počet výskytů *boludo*, *boluda*, *boludos*, *boludas*, *bolú* byl **235**, což odpovídá 5,11 výskytům za hodinu (součet výskytů markeru *boludo* také splňuje požadavek minimálního počtu výskytů závislé proměnné pro sociolinguvistické studie, který je udáván jako $N=30$, viz Milroy-Gordon, 2012: 165n., kap. 4.4.2). Největší odchylky a rozpory, které dokumentujeme vzhledem k hypotéze, že rekurentní užití markeru *boludo* převládá u mládeže, plynou z následující tabulky č. 8 a popisujeme je níže; tab. 9 obsahuje souhrn výskytů opatřených štítkem s pseudonymem, abychom čtenáři usnadnili orientaci v textu. Konkrétní distribuci vzhledem k věku, sociálním třídám a pohlaví uvádíme v samostatných tabulkách a grafech na dalších stranách.

Tabulka 8: Distribuce výskytů *boludo*

Třída	Věk	Muži		Ženy	
		muž 1	muž 2	žena 1	žena 2
1. Nízká	10 – 20	2	0	4	0
	21 – 40	5	4	6	2
	41 – 60	1	12	0	0
2. Nižší střední	10 – 20	0	0	2	0
	21 – 40	3	9	2	2
	41 – 60	12	3	0	0
3. Vyšší střední	10 – 20	0	1	6	10
	21 – 40	27	13	42	16
	41 – 60	2	3	2	0
4. Vysoká	10 – 20	3	1	0	4
	21 – 40	0	10	26	0
	41 – 60	0	0	0	0

Tabulka 9: Podrobná tabulka distribuce výskytů *boludo* s pseudonymy

Třída	Věk	Muži				Ženy			
		pořadí, jméno		počet výskytů		pořadí, jméno		počet výskytů	
1. Nízká	10 – 20	1. Nacho	2	2. Sergio	0	3. Yasna	4	4. Florinda	0
	21 – 40	5. Hernando	5	6. Festa	4	7. Pamela	6	8. Juliana	2
	41 – 60	9. Francisco	1	10. Ivo	12	11. Sueca	0	12. María	0
2. Nižší střední	10 – 20	13. Lauta	0	14. Bauti	0	15. Martina	2	16. Eliana	0
	21 – 40	17. Rolo	3	18. Lucas	9	19. Mona	2	20. Marina	2
	41 – 60	21. Rolando	12	22. Aviático	3	23. Carmen	0	24. Tina	0
3. Vyšší střední	10 – 20	25. Gael	0	26. Pato	1	27. Cristal	6	28. Beata	10
	21 – 40	29. Nahuel	27	30. Armando	13	31. Rosa	42	32. Mariana	16
	41 – 60	33. Pablo	2	34. Profesor	3	35. Norma	2	36. Valeria	0
4. Vysoká	10 – 20	37. Pedro	3	38. Bulrich	1	39. Irene	0	40. Ailín	4
	21 – 40	41. Manuel	0	42. Marcelo	10	43. Pilar	26	44. Paula	0
	41 – 60	45. Draco	0	46. Paolo	0	47. Graciela	0	48. Griselda	0

Zvýrazněné údaje v tabulce 8 poukazují na nejvýznamnější problematické aspekty. Následující vyhodnocení je nicméně třeba nebrat dogmaticky, ale spíše interpretaci vzhledem k velikosti vzorku relativizovat (výskyty dále označujeme jednotkou [v]):

Zprvė lze považovat za významné vysoké užití markeru *boludo* u některých starších mužů (muž #10 „Ivo“, nízká třída, 12 v, konkr. 55 let; muž #21 „Rolando“, nižší střední třída, 12 v, konkr. 58 let), o němž jsme se již zmínili výše, naopak nevýskyt u žen ve věku od 41 do 60 let a obecně u takto starých osob z nejvyšší třídy. Z toho lze usuzovat, že marker *boludo* může nacházet své uplatnění i u starší věkové kategorie (u dotyčných mužů se jednalo o skupinovou komunikaci s dalšími muži), ačkoliv pravděpodobně nebude celoplošné, jelikož ženy z třetí věkové skupiny (srov. kap. 10.4 o introspekci) a stejně staré osoby z nejvyšší třídy se od něj distancují.

Druhým sporným bodem je problém přítomnosti *style-shiftingu* komentovaný výše (muž #30 „Armando“, vyšší střední t., 21–40 let, 13 v; muž #42 „Marcelo“, vysoká t., 21–40 let, 10 v; žena #31 „Rosa“, vyšší střední t., 21–40 let, 42 v; žena #43 „Pilar“, vysoká t., 21–40 let, 26 v, dále i žena #32 „Mariana“, vyšší střední t., 21–40 let, 16 v) a naopak ne nutně přítomnost *style-shiftingu* u některých jiných mluvčích mezi 21 a 40 lety (zejm. muž #29 „Nahuel“, vyšší střední t., 27 výskytů, u nichž však víme, že nejde o náhlý jev, ale do jisté míry o běžné vyjadřování, jelikož marker *boludo* frekventovaně užívá v průběhu celého dne i ve své všední, rutinní komunikaci) - i zde tak vystupuje na povrch potřeba kombinovat při studiu markerů kvalitativní a kvantitativní analytické strategie, jinak by nebylo možno tyto deviace vysvětlit.

Konečně třetím významným údajem je velice omezená rekurence *boludo* obecně u nejmladších osob ve vzorku (10–20 let), s výjimkou ženy (#28 „Beata“, 10 v) z vyšší střední třídy, o níž nicméně víme, že již čerstvě dosáhla 20 let a její verbální chování se pravděpodobně bude blížit druhé věkové kategorii. Ačkoliv daným zjištěním zde nemůžeme přisuzovat absolutní platnost, nízká četnost výskytu u nejmladší věkové skupiny do značné míry rozporuje to, co se obvykle tvrdí, a sice že marker *boludo* dominuje v mluvě mládeže a adolescentů, což by mohlo být považováno za známku diachronního vývoje v tom smyslu, že v minulém desetiletí či patnáctiletí se ještě jednalo o mládež, která tohoto markeru užívala nejčastěji, ale k dnešku už tyto osoby zestárlý a spadají do skupiny 21–40 let, přičemž daný výraz si uchovaly (to by znamenalo, že *boludo* je generační záležitostí). Možných vysvětlení je však více a budeme se jim podrobněji věnovat v dalším oddíle.

Pozoruhodně vyvážený je na druhou stranu počet výskytů napříč mluvčími z nízké společenské třídy v rozmezí 21–40 let věku a relativně rovnoměrná je i situace u nižší střední třídy ve stejné věkové skupině s výjimkou jednoho mluvčího, kterým je muž (#18 „Lucas“), jehož 9 výskytů je však opět indexováno změnou stylu (konkr. interakcí s přáteli ve voze při cestě na oslavu narozenin jejich kamarádky).

Za zajímavý údaj můžeme považovat také to, že odhlédneme-li od extrémních hodnot, u nichž víme, že byly způsobeny výhradně nebo částečně přepnutím stylu (tj. odstíníme-li vliv stylu, byť to při studiu *boludo* nepovažujeme za nejvhodnější), pohybujeme se v rozmezí cca 0–5 výskytů za hodinu na osobu (tj. i 6 výskytů u ženy #27 „Cristal“, 10–20 let, vyšší střední třída, bylo vysloveno pod vlivem stylu a částečně je tomu tak i u ženy #7 „Pamela“, 21–40 let, u níž ale svou roli hraje i náležitost k nízké třídě). Mnohé z nevýskytů jsou však rovněž způsobeny intencionalitou (např. strategickým neužíváním *boludo* u nejstarší studované skupiny z vysoké společenské třídy, u žen ve věku 41–60 let obecně apod.), tudíž je třeba odstínit ještě tento extrémní pól.

Za *modus*, který by jinak byl 0 (vyskytuje se celkem 18krát), lze následně považovat číslo 2, které se v tabulce vyskytuje celkem 7krát. To je shodné s *mediánem*, který je taktéž roven dvěma. Můžeme tedy s jistou rezervou konstatovat, že v neutrální všední konverzaci se marker *boludo* bude pohybovat okolo hodnoty 2 výskytů za hodinu a v některých sociálních skupinách bude inklinovat k nule, zatímco při působení *style-shiftingu* budou jeho hodnoty značně vyšší, přičemž mohou prokazatelně dosahovat hladiny až několika desítek výskytů v hodině. Ačkoliv aritmetický průměr 5,11 výskytů za hodinu se výrazněji odklání od ostatních středních hodnot, poměrně zřetelně odráží,

že ve značné šíři komunikace, v níž se používá *boludo*, dochází k přepnutí stylu, což je také zásadní.

Závěrem oddílu bychom chtěli dodat, že byť je pro kvantitativní analýzy typické spíše odosobnění a mluvčí jsou definováni průnikem hodnot jednotlivých kategorií, pro přehlednost jsme zde záměrně uváděli pseudonymy jednotlivých účastníků výzkumu, abychom čtenáři usnadnili orientaci v tabulce a abychom mu případně umožnili propojit si obsah kvantitativní analýzy s analýzou kvalitativní.

9.3.1 *Boludo* a věk

Zaměříme se nyní stručně na jisté detaily týkající se rekurence *boludo* v závislosti na věku (a pohlaví). K tomu nám poslouží následující tabulky (dle absolutního počtu výskytů N [v] – č. 10 a dle podílu v procentech – č. 11) a graf 1.

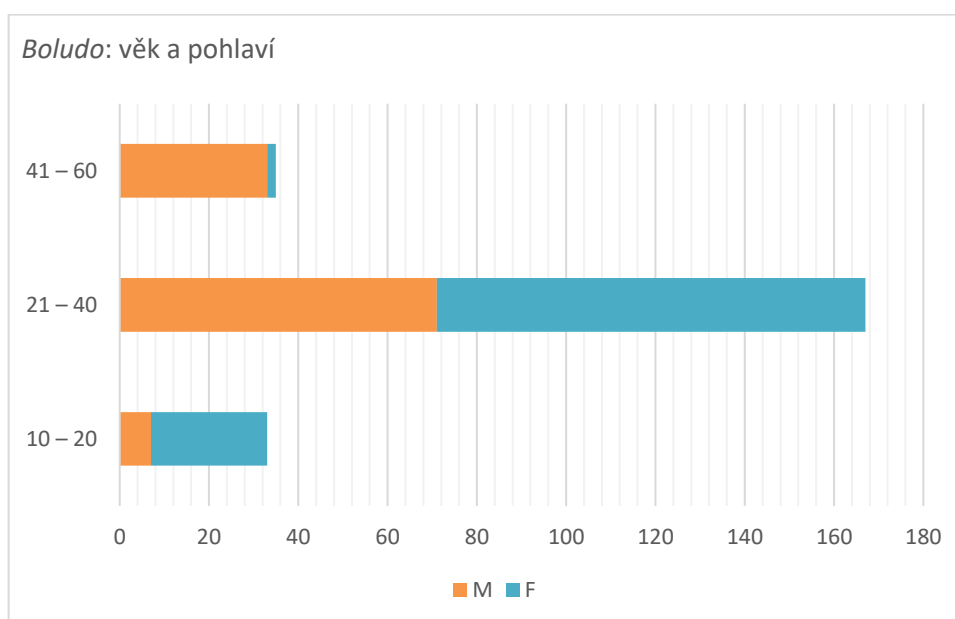
Tabulka 10: Počet výskytů N [v] dle věku a pohlaví

Pohlaví \ Věk	M	F	Celkem
10 – 20	7	26	33
21 – 40	71	96	167
41 – 60	33	2	35
Celkem	111	124	235

Tabulka 11: Podíl výskytů v [%] dle věku a pohlaví

Pohlaví \ Věk	M	F	Celkem
10 – 20	3%	11%	14%
21 – 40	30%	41%	71%
41 – 60	14%	1%	15%
Celkem	47%	53%	100%

Graf 1: Distribuce *boludo* dle věku a pohlaví

Tabulky 10 a 11 a graf 1 vypovídají o rekurenci *boludo* v závislosti na věku, přičemž zároveň jsou výskyty rozlišovány i podle pohlaví, aby bylo zřejmé, jaký je vzájemný vztah těchto dvou sociálních proměnných a jaký je jejich společný dopad na užití *boludo*. Z grafického vyobrazení je patrná distribuce výskytů *boludo* ve tvaru obráceného U (\cap) či spíše V (\wedge) vzhledem k více než 55% rozdílu mezi střední věkovou skupinou (71 %) a nejmladší a nejstarší věkovou skupinou (14 % a 15 %; další graf, na kterém bude tato distribuce zřetelná, představíme v kap. 10.3 při srovnávací analýze s markerem *che*). V kapitole 4 věnované sociolingvistice jsme viděli, že takové rozložení výskytů bývá pro věk typické a zde by mohlo být interpretováno dvěma způsoby: a) marker *boludo* odráží generační trend, který před danými cca 15 lety (kdy např. Ramírezová Gelbesová a Estradová, 2003, publikovaly svoji práci) procházel nejmladší věkovou skupinou a nyní se již týká druhé věkové kategorie, b) marker *boludo* je prostředkem vlastním určité životní etapě – zde nejproduktivnější fázi života, v níž osoby vedou nejčilejší sociální život a nejvíce se sdružují v uzavřených neformálních kolektivech.

Co se týká první možnosti, diachronie se jistě bude do určité míry podílet na vývoji frekvenční křivky *boludo*, jelikož konverzační markery jsou zpravidla módními trendy, jež zažívají vzestup a pád (k tomu i Šmídová, 2014a: 68, 117), ovšem některé z nich (byť už obvykle ne s takovou frekvencí výskytu) dlouhodobě přetrvávají a ukotvují se v jazyce (srov. např. i *che* v kap. 10). Z introspektivních soudů rodilých mluvčích (jak uvidíme v kap. 10.4) a z našich osobních pozorování pak vyplývá, že ale i dnešní adolescenti užívají markeru *boludo* relativně hojně, a proto tak markantní výkyv na frekvenční ose pravděpodobně nebude jenom výsledkem působení časového faktoru, ale i dalších vlivů.

Druhá interpretace se odvíjela od teorie životních etap, přičemž i zde můžeme počítat s určitým stupněm jejího vlivu, který však rovněž nebude absolutní, neboť pro skupinu v nejproduktivnějším věku (zde 21–40 let) nejsou nejběžnější jenom neformální hovory, ale naopak v pracovním či akademickém prostředí je frekventovaná také formální interakce, v níž marker *boludo* běžně nefiguruje a která pokrývá nezanedbatelnou součást každodenní komunikace. Další možností je, že rozpětí mládeže je definováno nevhodně a mělo by být rozšířeno až do věku, v němž studenti opouštějí vysoké školy (zhruba 25 let), jelikož právě do té doby se nejčastěji sdružují ve společenstvích praxe a budují si svou identitu. To je ale problematičné, protože jen zlomek populace daného věku navštěvuje vysoké školy a ostatní se dříve začleňují do pracovního procesu, nebo naopak vůbec nepracují (jde zejména o nízkou sociální třídu), a musela by proto být nastavena víceúrovňová kritéria, jimiž se však zde nemáme prostor zabývat a ani pro takovou

analýzu nedisponujeme potřebnými prostředky a nástroji. Nastavené věkové kategorie navíc musejí zůstat zachovány s ohledem na následné srovnání markeru *boludo s che*.

Je tedy zřejmé, že na velmi vysokou hodnotu výskytu markeru *boludo* u střední věkové skupiny musí působit i další zdroj vlivu. Ačkoliv nepopíráme, že druhá věková skupina (21–40 let) je se 71% podílem jednoznačně majoritním uživatelem *boludo*, musíme si uchovat jistý odstup vůči výslednému procentu, neboť se zde projevuje responzivně-strategická změna stylu, která mohla mít a skutečně i měla v určitých případech (citovaných výše – Rosa, Pilar, Mariana, Armando, Marcelo, Lucas, ale i Pamela) dopad na rekurenci *boludo*.

Pojmeme-li případ Rosy opětovně za vzor, mohli bychom hypoteticky tvrdit, že pokud bychom se bývali rozhodli s touto mluvčí poříditi záznam při jiné příležitosti než při setkání s přítelkyněmi, nemusela by v odpovídající kolonce dominovat tak vysoká hodnota (42 v, tj. asi 18 % z celkového počtu 235 výskytů ve vzorku), což by jednoznačně mělo dopad na globální situaci vzhledem k věku i pohlaví. Podobně také pokud bychom bývali – dovolme si nyní toto zjednodušení – měli to „štěstí“ nahrát (resp. souhrou náhod nahráli) více adolescentů než jen Cristal a Beatu v situaci náchylné na užití *boludo*, výsledek by býval mohl být jiný. Vyřadíme-li ale takto výrazně stylově příznakové interakce z analýz, stejně nebudeme disponovat zcela relevantními daty, neboť marker *boludo* je inherentně stylově indexován (srov. výše kap. 9.2). Pohybujeme se tak v kruhu, ačkoliv k některým závěrům při odstínění stylu jsme dospěli v předchozím oddíle (9.3).

S ohledem na věk je třeba ještě objasnit situaci u nejstarší zde uvažované věkové skupiny (41–60 let). U této kategorie je zajímavé, že byt' začíná již na hranici 41 let, počet výskytů u ní není nikterak vysoký (15 %), ačkoliv stále hovoříme o osobách v produktivním věku (osoby nad 60 let do kvantitativních analýz ze zde již několikrát zmiňovaných důvodů časté společenské separace a také z důvodu srovnání s markerem *che* nezahrnujeme, avšak pro kvalitativní analýzy a introspektivní šetření jsme od některých takto definovaných mluvčích údaje získali, viz např. vybrané oddíly kap. 10). Z obrácené perspektivy lze ale také konstatovat, že ve srovnání s nejmladší věkovou skupinou (14 %) není její podíl na používání *boludo* zanedbatelný, což nás opět utvrzuje v tom, že to nejsou jen mladí lidé, kdo *boludo* používá.

V tomto bodě je důležité zmínit, že u dané věkové kategorie patrně hraje svou roli i rozdělení dle **pohlaví**. Přestože je totiž situace na rámcové úrovni mezi muži a ženami podobná (47 % ku 53 %), v nejstarší skupině jsou to muži (navíc z nejnižších sociálních tříd), kteří *boludo* poměrně hojně používají (ad Ivo a Rolando), a to v nevázané přátelské

komunikaci s dalšími muži, zatímco „nejstarší“ ženy se od *boludo* distancují (49letá žena #35 „Norma“ je se svými dvěma výskyty výjimkou, přičemž u jejího použití víme, že se jednalo o žertovnou interakci s dcerou, tudíž i u ní je výskyt spíše vzácností – a již samo žertovné použití nám říká, že si je uživatelka vědoma příznakovosti daného markeru). Na rozdíl od nejmladší skupiny, kde je situace opačná (ženy s 11 % převládají nad muži s 3 %), avšak kde se do vysoké míry může jednat o projev náhody s přítomností *style-shiftingu* u žen, ale jeho momentálním nezachycením u mužů, bude se u žen nejstarší věkové kategorie jednat spíše o stereotyp záměrné distingovanosti a cílené abstinence od markeru etymologicky hanlivého rázu (k tomu viz kap. 10.4 o introspekci) a obzvlášť pak u nejvyšších společenských vrstev (srov. následující oddíl).

Shrňme-li dosavadní poznatky o závislosti frekvence užití markeru *boludo* na věku, i přesto, že výše uvedené výsledky nemůžeme považovat za konečné a absolutně platné pro celou populaci, můžeme dojít k určitým nezanedbatelným závěrům: 1. mládež a dospívající nejsou jediní a zřejmě ani největší uživatelé markeru *boludo* (čímž vyvracíme obecnou hypotézu uvedenou např. v odd. 9.3); 2. starší osoby se ne vždy distancují od rekurentního užití daného markeru; 3. frekvence *boludo* je do vysoké míry ovlivněna i dalšími faktory, mezi nimiž převládá přepínání stylu mezi neutrálním konverzačním a skupinově či jinak situačně příznakovým důvěrným konverzačním stylem. Nacházíme tak odpovědi na otázky formulované v odd. 9.1.

9.3.2 *Boludo* a společenské třídy

Nyní pojednáme o frekvenci užití markeru *boludo* v závislosti na příslušnosti mluvčích ke společenským třídám (a pohlaví). Obdobně jako u věku, i zde máme k dispozici tabulky (dle počtu výskytů N [v] – č. 12 a dle podílu v procentech – č. 13) a graf 2.

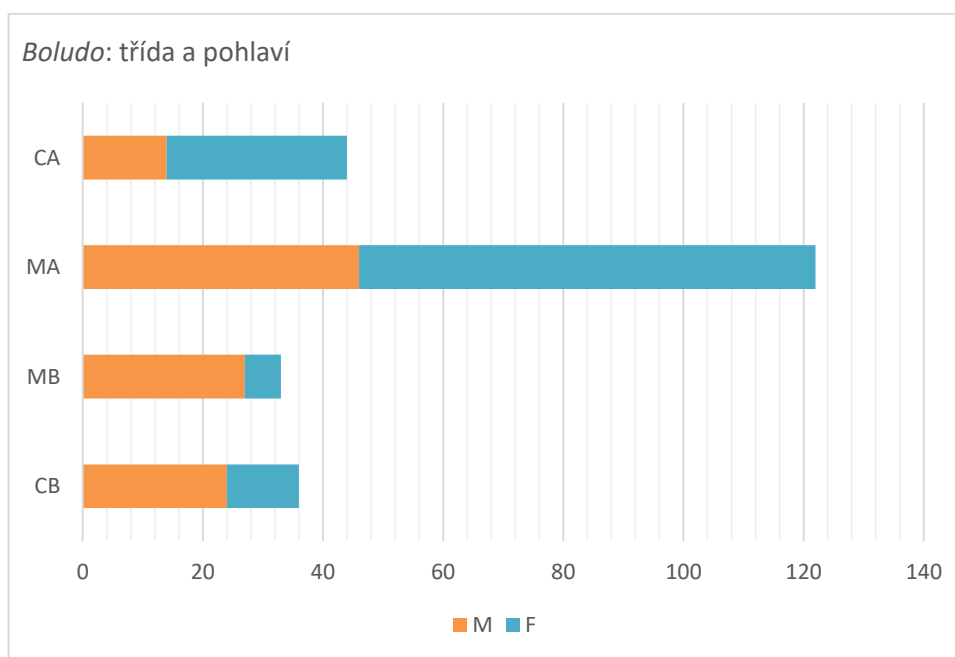
Tabulka 12: Počet výskytů N [v] dle **třídy** a pohlaví

Třída \ Pohlaví	Pohlaví		Celkem
	M	F	
CB	24	12	36
MB	27	6	33
MA	46	76	122
CA	14	30	44
Celkem	111	124	235

Tabulka 13: Podíl výskytů v [%] dle **třídy** a pohlaví

Třída \ Pohlaví	Pohlaví		Celkem
	M	F	
CB	10%	5%	15%
MB	11%	3%	14%
MA	20%	32%	52%
CA	6%	13%	19%
Celkem	47%	53%	100%

Graf 2: Distribuce *boludo* dle společenských tříd a pohlaví

Na rozdíl od věkového faktoru (který je pro některé jazykovědce, resp. i slovníky rozhodujícím kritériem pro užití *boludo*, viz kap. 9.1) se obvykle nehovoří o žádném zvláštním vztahu mezi rekurencí *boludo* a sociálními třídami. Najít proto charakteristický vzorec, aniž bychom mohli srovnávat s nějakou již existující teorií, je obtížné. Jak naznačují tabulky 12 a 13 a graf 2, nejnižší společenské třídy užívají marker se znatelně nižší frekvencí (15 % a 14 %) než vyšší střední třída (52 %) a jsou překonány rovněž nejvyšší společenskou vrstvou (19 %). Je ovšem nadmíru zarážející, že by výraz hanlivého původu dosahoval tak nízké popularity u nejméně vzdělané populace. Nepřekvapí tedy, že korelace mezi *boludo* a sociálními třídami se nám též jeví intenzivně ovlivněna nerovnoměrně registrovanými situačně-stylovými změnami (které často nastaly v konverzacích u příslušníků vyšší střední třídy, ale pouze zřídka byly zachyceny u ostatních vrstev, což je ve své podstatě okolnost náhodná). Výsledky v souvislosti se sociální stratifikací dle tříd je tedy do vysoké míry nutno relativizovat, a proto si nedovolujeme tvrdit, že se nám u nejnižších tříd podařilo zachytit fenomén hyperkorekce.

Co je nicméně důležité, je průnik faktorů *sociální třída-pohlaví* či spíše *věk-sociální třída-pohlaví* (srov. i tabulky 14 a 15 a graf 3 níže), který ukazuje, že lidé z nejstarší věkové skupiny z vysoké společenské třídy jsou pravděpodobně maximálně zdrženliví k užití *boludo*, resp. marker *boludo* není běžnou součástí jejich repertoáru neformálních konverzačních prostředků, podobně jako téměř všechny ženy ze vzorku ve věku od 41 do 60 let – to jsme popsali i výše s ohledem na vytríbený styl a vybrané způsoby. Dále,

že muži jsou převládajícími uživateli u nízké a nižší střední společenské třídy (rozdíl je 51 výskytů u mužů ku 18 výskytům u žen, tj. zhruba 22 % ku 8 %), což je ale nutno brát s jistou rezervou vzhledem k rozsahu vzorku.

Významné však je, že *boludo*, jakkoliv může být hanlivého původu, není žádným stigmatizačním jazykovým prostředkem, jelikož je prokazatelně hojně užíváno vyšší střední společenskou vrstvou (52 %) a nevzácně také vysokou společenskou třídou (19 %), přičemž opět pod tlakem stereotypu můžeme s jistou nadsázkou konstatovat, že u žen z vyšších tříd, ale i v obecném měřítku jsou výskyty četnější než u mužů, jelikož ženy bývají upovídanější a mají obvykle větší potřebu si navzájem projevit solidaritu, sympatii, soulad, podporu atd. (srov. též Tannen, 2007), k čemuž je právě marker *boludo* – či v tomto případě spíše *boluda* – ideálním prostředkem.

Na závěr ještě připojujeme tabulky (14, 15) a grafické vyobrazení (graf 3) distribuce *boludo* dle společenských tříd spolu s věkem, aby bylo vykreslení kompletní.

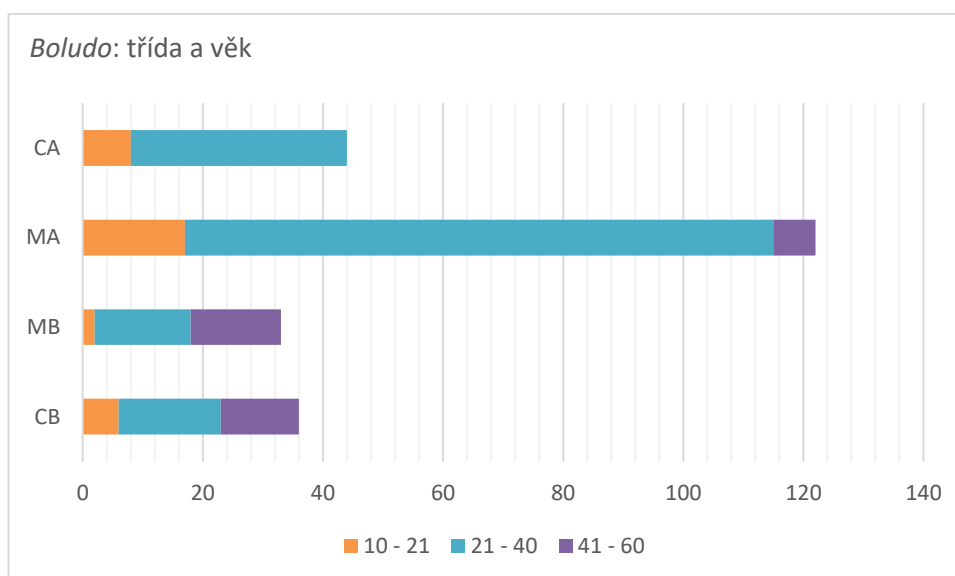
Tabulka 14: Počet výskytů N [v] dle třídy a věku

Třída \ Věk	Věk			Celkem
	10 - 21	21 - 40	41 - 60	
CB	6	17	13	36
MB	2	16	15	33
MA	17	98	7	122
CA	8	36	0	44
Celkem	33	167	35	235

Tabulka 15: Podíl výskytů v [%] dle třídy a věku

Třída \ Věk	Věk			Celkem
	10 - 21	21 - 40	41 - 60	
CB	3%	7%	6%	15%
MB	1%	7%	6%	14%
MA	7%	42%	3%	52%
CA	3%	15%	0%	19%
Celkem	14%	71%	15%	100%

Graf 3: Distribuce *boludo* dle společenských tříd a věku

K průniku společenských tříd a věku vzhledem k frekvenční distribuci markeru *boludo* již bylo mnohé řečeno výše, a proto se nyní omezíme pouze na zdůraznění několika poznatků: 1. je patrný nulový výskyt *boludo* u nejstarších zkoumaných osob z vysoké společenské vrstvy, 2. střední věková skupina dominuje ve všech společenských třídách, ačkoliv u nejnižších společenských tříd je počet jejích výskytů srovnatelný s nejstarší skupinou (resp. převážně s muži z této skupiny), 3. nejmladší věková skupina nepřevládá v žádné ze tříd, 4. rozložení u nejnižších tříd je srovnatelné.

Co se týká výkyvu v rámci druhé věkové skupiny u vyšších společenských tříd a obecně u vyšší střední společenské třídy, již jsme opakovaně objasnili, že jeho hlavní příčinou se zdá být citlivost na změnu stylu. Z dosavadních poznatků vyplývá, že frekvence užití markeru *boludo* je závislá na konglomerátu sociálních a sociálně-pragmatických proměnných, kterými jsou *věk*, *pohlaví*, *sociální třída* a *styl*, pro jehož vyobrazení si nevystačíme s 2D, ba ani s 3D grafickými modely. Snažili jsme se proto frekvenční distribuci *boludo* popsat z mnoha perspektiv a dovysvětlit ji i s ohledem na některé kvalitativní poznatky, což opět dokládá, že podrobný výzkum konverzačních markerů se neobejde bez triangulace kvantitativní a kvalitativní analytické strategie.

9.4 Shrnutí

Hovoříme-li o markeru *boludo*, musíme konstatovat, že být věk je relevantním kritériem pro jeho užití, mládež a dospívající se nezdají být jeho hlavními ani jedinými uživateli, neboť jeho výskyt ve vzorku převládá mezi mluvčími od 21 do 40 let, tj. u generace v nejproduktivnějším věku. Nejstarší zde studovaní mluvčí (a to ani lidé okolo 60 let věku, srov. Ivo a Rolando) se navíc ne vždy distancují od opakovaného užití *boludo*, což bylo doloženo na příkladech mužských zástupců nízké a nižší střední společenské třídy, ačkoliv analyzované ženy nad 40 let mají k *boludo* rezervovaný postoj a až na odůvodněné výjimky jej nepoužívají.

Věk se však nezdá být jediným rozhodujícím faktorem. Kromě něj je třeba počítat se stylovou variací (střídáním stylu obvykle v rámci společenství praxe), která reflektuje citlivost na kontext a vysvětluje extrémní změny, k nimž vlivem rozdílných okolností dochází v neformální mluvě jedné a téže osoby. Styl lze také považovat za skrytou proměnnou, která bývá opomíjena, ale nepochybně má dopad na frekvenci užití *boludo* i dalších srovnatelných konverzačních markerů. Proto by měl být při sociolingvistických analýzách zohledňován, jakkoliv je komplikované jej operacionalizovat či jeho přepnutí spolehlivě identifikovat.

Dle výsledků se zdá, že nízká (15 %) a nižší střední třída (14 %) užívají daný marker s nižší frekvencí než vysoká (19 %) a vyšší třída (52 %). Jsme však na pochybách, že by se tyto nižší sociální vrstvy do takové míry distancovaly od užití *boludo*, a jsme přesvědčeni, že výrazně záleží na okolnosti, zda badatel souhrou náhod nahrál neutrální všední nebo naopak nějak situačně či stylově příznakovou (a přesto neformální) konverzaci. Podstatné ale je, že *boludo*, byť je hanlivého původu, není stigmatizačním prostředkem, jelikož je ho hojně užíváno právě i nejvyššími společenskými vrstvami.

S ohledem na pohlaví jsou výsledky ve vzorku srovnatelné: muži použili marker *boludo* celkem 111krát (což tvoří 47 % z celkového počtu výskytů), ženy 124krát (což je zhruba 53 %). Vyšší frekvenci *boludo/a* u žen by pravděpodobně bylo možné vysvětlit stereotypy, ovšem rozdíl není nijak výrazný. Opačný kontrast dokumentujeme u nejstarší věkové kategorie, u níž se ženy snad vlivem distingovanosti markeru *boludo* vyhýbají.

V souvislosti s interferencí stylu by pochopitelně bylo možné použít nástroje, které by uměly odstranit jeho vliv a eliminovat z analýz jím dotčené interakce. Ovšem to nám v případě markeru výrazně expresivního původu nepřipadá adekvátní a ani to nepovažujeme pro triangulované jazykové analýzy za nezbytné. Náš přístup ke statistickým nástrojům jsme také objasnili v metodologické části práce (kap. 6) a v kapitole věnované sociolingvistice (kap. 4). I přesto jsme se alespoň manuálně pokusili odstínit extrémní hodnoty tím, že jsme identifikovali kontexty a příslušné hodnoty ovlivněné narušením stylu, vyřadili je a pomocí modu a mediánu zjistili, že dle vzorku mohou argentinští rodilí mluvčí užívat *boludo* při neutrální všední konverzaci zhruba 2krát za hodinu až na určité sociální skupiny, kde bude výskyt inklinovat k nule.

Před uzavřením kvantitativní analýzy bychom chtěli dodat, že by přirozeně bylo možné zpochybnit zobecňující sílu zde vyvozených závěrů, vzhledem k tomu, že se zakládají na omezeném počtu mluvčích, a argumentovat, že širší vzorek by možná zaručil větší věrohodnost. Shromáždit data za účelem podrobné analýzy hovorového projevu např. pěti set či tisíce mluvčích by však trvalo i několik let a tento počín by vyžadoval početný tým terénních pracovníků a štědrý rozpočet (kterým podobné projekty disponují jen vzácně), a i tak bychom pracovali s pouhým zlomkem populace. Proto opakujeme, že naším cílem bylo poskytnout pouze orientační vzhled do situace a poukázat na klíčové faktory, jež nejpravděpodobněji řídí rekurenci markeru *boludo*. Další kvantitativně relevantní rysy budou vyhodnoceny při srovnávací analýze markeru *boludo* s markerem *che* v kap.10.3.

10 Srovnání markerů *che* a *boludo*

Konverzační markery *che* a *boludo* by mohly přirozeně koexistovat jeden vedle druhého, aniž by to vedlo k jakékoliv kontroverzi, tak jako je tomu v případě mnoha dalších konverzačních ukazatelů, nicméně opak je pravdou. Existuje totiž celá řada tvrzení, např. ze strany argentinských lingvistek Ramírezové Gelbesové a Estradové (2003), ale i dalších autorů (viz níže), že *che*, jež bývalo považováno za exkluzivní jazykový symbol argentinství, dnes bývá nahrazováno markerem *boludo*, a není tak již výrazem, které nejlépe reprezentuje argentinský národ, neboť tuto funkci přejalo právě *boludo*. Na druhou stranu ale existuje skupina autorů (viz dále), kteří se vůči tomuto tvrzení vymezují.

Této polemice však dosud nebyla věnována systematictější vědecká pozornost, a proto se zde pokusíme přednést některé klíčové jazykové a sociokulturní argumenty, jež by mohly vést k zahájení rigoróznější debaty a vnést lepší světlo do sporu o vzájemné zastupitelnosti markerů *che* a *boludo*, ať už po kvalitativní, tak i po kvantitativní stránce.

Jak jsme již uvedli v kap. 7, základ pro srovnání těchto konverzačních markerů tvoří zejména dvě výzkumná šetření provedená v letech 2014 a 2015 v Buenos Aires a okolí. Předmětem prvního z nich bylo sledovat sociolingvistickou povahu markeru *che* na autentických příkladech všední interakce mezi argentinskými rodilými mluvčími, sesbíraných *in situ* samotnou badatelkou. Rozbor sestával ze dvou částí: funkčně-kvalitativní analýzy a kvantitativní analýzy.¹¹⁷ Některé poznámky rodilých mluvčích směrem k četnému užívání *boludo*, dalšího argentinského markeru, pak motivovaly pozdější rozšíření datové základny vytvořené v roce 2014 a vyústily v zahájení nového výzkumného projektu (2015). Jeho výsledkem je definování obecných principů sběru a analýzy vzorku neformálního mluveného projevu pro studium konverzačních markerů (kap. 6) a série analýz, k nimž patří kvalitativní a kvantitativní analýza markeru *boludo* (kap. 8 a 9) a srovnávací analýza markerů *che* a *boludo*, jíž se budeme věnovat nyní.

Pokud jde o transkripci dat a etiku, i v této srovnávací kapitole jsou při prepisu zde citovaných příkladů používány normy definované skupinou Val.Es.Co. (2005; viz kap. 7), přizpůsobené potřebám této práce, a za účelem zachování anonymity jsou všechna vlastní jména osob i toponyma nahrazována pseudonymy, přezdívkami a fiktivními přízvisky. Podotýkáme, že cílem následujících podkapitol není vyčerpávající srovnání

¹¹⁷ Na kvantitativním šetření se podílelo 24 argentinských rodilých mluvčích, kteří rovnoměrně zastupovali čtyři společenské třídy, tři věkové skupiny a obě pohlaví (kritéria viz Šmídová 2014: 13nn. a též kap. 7 a 10.3).

daných markerů, ale zaměříme se pouze na nejdůležitější kvalitativní (kap. 10.2) a kvantitativní (kap. 10.3) rysy, které nám pomohou odhalit, zda je legitimní považovat ukazatele *che* a *boludo* za ekvivalenty či nikoliv. Doplňkem ke kvalitativnímu a kvantitativnímu srovnání pak bude krátká anketa zaměřená na subjektivní mínění argentinských rodilých mluvčích o vlastním používání *che* a *boludo* (10.4).

10.1 Předmluva: *che* a *boludo* ekvivalenty?

V uplynulých desetiletích (a dovolme si nyní mírně teoretizovat) by málokdo váhal, jakým charakteristickým výrazem označit osobu argentinského původu, ať už na domácím území, nebo za hranicemi. Ostatně již samotné dějiny uchovaly významnou stopu nejrozšířenějšího argentinského slova v podobě přízviska slavného argentinského revolucionáře a jen stěží budeme popírat, že výraz *che* je světově známý právě díky Che Guevarovi. V mnoha případech, jako je tomu často i mezi Evropany, však bylo zapomenuto (snad i kvůli velkému písmenu *C* na začátku), že *Che* byla pouze přezdívka spojená s argentinskou mluvou a nikoliv se jménem samotného revolucionáře. Ovšem pro Kubánce a další latinskoamerické příslušníky nejen Che Guevarovy doby bylo *che* jakýmsi distinktivním rysem argentinství, symbolem argentinské národní identity a zároveň jistým ukazatelem etnicity (viz kap. 4.4.5).

V souladu s touto uvedenou tendencí existují slovníky, průvodci, příručky a sdělovací prostředky, které *che* definují jako synonymum argentinského národa, označují ho za další jméno obyvatelské pro Argentinu či přinejmenším za slovo úzce související s danou latinskoamerickou zemí. Zde citujeme některé z nich:

1. ASALE (2010): „che“ v *Diccionario de americanismos* (online):

I. adj. Ho, Pe; Ch, p.u. Relativo a la Argentina.

2. Bracken ([2005], 2. vydání 2008: 24): „che“ v *¡Che Boludo!, A Gringo's Guide to Understanding the Argentines*:

*It is also to be understood that **che** was not adopted into Argentine vocabulary from Argentine revolutionary hero Ernesto ‘**Che**’ Guevara. **Che** Guevara received his nickname because the Argentine's frequent use of **che** often distinguishes them from other Latin Americans.

3. Ramos Signes (2013) v rozhovoru pro list *LA GACETA* (online):

En todos los países hispanoamericanos, “che” es sinónimo de “argentino”; ambas palabras designan lo mismo y, en algunos casos, con una impronta gloriosa sustituyendo a un nombre propio (citace celého vyjádření viz dále).

Fragment skutečné konverzace (písemně zaznamenaný v r. 2012 na Universidad de Granada, srov. Šmídová, 2012b: 7), v jehož průběhu skupinka španělských studentů kritizovala přízvuk svého argentinského spolužáka, dokazuje, že i nadále existují osoby, které užívají výrazu *che* k poukazování na Argentinec, někdy navíc s jistým despektem:

(65) A: ese tío es un **che** total/ lleva aquí ya un par de añitos pero.. se le sigue notando su acento boludo¹¹⁸

(66) B: a ese chaval no se le entiende ni una sola palabra§

C: ¿es que es un **CHE** que no veas

Jak je patrné, tradiční chápání *che* jako prototypického ukazatele argentinství se smrtí slavného revolucionáře nevyvízelo, nicméně i přesto se v roce 2003 (aniž popíráme možnost, že tato debata započala již dříve) setkáváme v rámci diskuze nad etymologií slova *boludo* s následujícím (z hlediska jazykovědy poněkud odvážným) tvrzením lingvistek Ramírezové Gelbesové a Estradové (zvýraznění je naše):

Este significado injurioso de boludo/a convive, sin embargo, con una versión no injuriosa. Pareciera, entonces, que en determinadas ocasiones el vocativo boludo ha perdido su carácter de insulto y que se ha convertido en el **equivalente** de la forma **che** que solía distinguir a los argentinos y a las argentinas hace algunas décadas (Ramírez Gelbes – Estrada, 2003: 337).

Podobného významu také nabývá o deset let mladší tvrzení, které zaznělo na VI Congreso de la Lengua Española v roce 2013 v Panamě, při němž byli zástupci zúčastněných zemí pověřeni zodpovězením otázky: „¿Cómo identificar a un país con una sola palabra?“ Jak jsme již uvedli jinde (kap. 7.4.1), Argentinu reprezentoval Juan Gelman, a ačkoliv se z výše uvedených důvodů přímo nabízelo *che*, vybral (pro některé poněkud nečekaně) výraz *boludo*, přičemž ke svému verdiktu připojil následující komentář:

¹¹⁸ Zde je již také pozorovatelný souvýskyt s markerem *boludo*.

Es un término muy popular y dueño de una gran ambivalencia hoy. Entraña la referencia a una persona estúpida o idiota; pero no siempre implica esa connotación de insulto o despectiva. En los últimos años me ha sorprendido la acepción o su empleo entre amigos, casi como un comodín de complicidad. Ha venido perdiendo el sentido insultante. Ha mutado a un lado más desenfadado, pero sin perder su origen (Gelman, 2013, *iProfesional.com*, online).

K těmto postřehům lze dále připojit i tvrzení Labraña a Sebastiánové (viz též Šmídová, 2014a: 85n.):

Era notorio nuestro uso del vocativo che, tan identificatorio de nuestra nacionalidad que en Centroamérica lo usaban como gentilicio sinónimo de argentino. De ahí el Che Guevara. Últimamente el che se va perdiendo especialmente en los jóvenes en beneficio de otros vocablos como chabón, boludo, loco y sus variantes femeninas usados como vocativos (Labraña-Sebastián, 2004: 45).

A s jistým nadhledem můžeme přičíst i definice uváděné v různých lidových (avšak ne příliš fundovaných a často chabě ozdrojovaných) slovnících či elektronických *pseudoslovnících*, dle kterých *boludo* **přímo znamená che**, viz např.:

Boludo/a: insulto popular sinónimo de tonto, tarado, bobo. (“¡Qué boludo!”). En su uso coloquial también significa “amigo”, “vos”, “**che**”. (“Te quiero boludo”; v “Las palabras argentinas que nadie más entiende,” *DiarioVeloz.com* 24/7, online).

Je však skutečně pravda, že marker boludo lze považovat za ekvivalent¹¹⁹ markeru che, jak navrhuje Ramírezová Gelbesová a Estradová (2003)? V souvislosti s touto otázkou lze identifikovat jakousi skupinu¹²⁰ těch, kteří souhlasí, že che postupně ztrácí své výlučné postavení z titulu výrazu charakterizujícího argentinský národ a je v tomto ohledu nahrazováno výrazem boludo. Na druhou stranu však existuje také jistá skupina obhájců tradice, kteří toto tvrzení odmítají a uvádějí, že marker boludo je pouhým modismem, zatímco che je dlouhodobě užívaným konverzačním ukazatelem, který se i v dnešní argentinské španělštině těší velké popularitě. Jedním z nich je např. zde již citovaný Ramos Signes (2013):

¹¹⁹ Ekvivalentem rozumíme: „*ser igual uno al otro en la estimación, valor, potencia o eficacia.*” Přejato z DLE RAE (2014, 23^a ed.: heslo “equivaler”, 1. výklad, online).

¹²⁰ Nutno dodat, že se nejedná o žádné formálně ustanovené antagonistické skupiny, ale pouze o způsob, jakým se autorka snaží spornou situaci ilustrovat, byť mnohé postoje jsou přímou odpovědí na Gelmanovu volbu (viz Ramos Signes, 2013).

Para mí, la palabra que nos representa, desde hace más de cien años, y que por lo tanto está más allá de las modas, es el vocativo “che”, que tomamos limpiamente del valenciano (inmigración mediante), pero que en voluntariosos laberintos nacionalistas tratamos de emparentar con el guaraní y con el mapuche, donde tiene otros significados.

En todos los países hispanoamericanos, “che” es sinónimo de “argentino”; ambas palabras designan lo mismo y, en algunos casos, con una impronta gloriosa sustituyendo a un nombre propio. Por ello es que estoy en desacuerdo con la palabra “boludo”, como representación de lo nacional, ya que es una moda que avasalla las creatividades regionales (Ramos Signes, 2013, *LA GACETA*, online).

Setkávame se tak s kontroverzní debatou podnícenou lingvistickým argumentem (konkrétně ekvivalencí dvou jazykových výrazů), jehož podstata nicméně spočívá v mimojazykové skutečnosti. Myšlenka ekvivalentnosti daných dvou markerů, jak ji prezentují Ramírezová Gelbesová a Estradová (2003), totiž neplyne z funkční ani kvantitativní analýzy, ale staví spíše na ideově-sociokulturním problému reprezentace argentinského národa. Protínají se zde tudíž dvě heterogenní dimenze výzkumu – jazyková a sociální, aniž by však byly brány v potaz základní sociolingvistické koncepty a konstrukty. Na následujících stranách se proto pokusíme navrhnout nový způsob studia vztahu mezi danými markery s cílem podnítit fundovanější diskuzi, přičemž srovnávací analýza, jak jsme již předeslali, bude provedena na třech úrovních: kvalitativní (10.2), kvantitativní (10.3) a doplňkové introspektivní (10.4).

10.2 Kvalitativní srovnání

Kvalitativní srovnání se bude opírat zejména o funkční perspektivu, ačkoliv není možné (ba ani vhodné) se zcela oprostít od konceptu argentinství, neboť ten se jeví jako významný rozlišovací rys v otázkách stylové platnosti daných markerů (viz dále 10.2.6 a 10.2.7). Základní argumenty pro kvalitativní analýzu se tedy nutně odvíjejí od různých jazykovědných i některých sociálních rámců a nejsou striktně homogenní. Všechny však hrají roli při rozhodování o ne-stejnosti (ne-ekvivalentnosti) konverzačních markerů *che* a *boludo* a pojítkem mezi nimi jsou interpretativně-sociolingvistická východiska (koncepty hierarchie a rovnosti, distance a solidarity, ne/formálního stylu, zdvořilosti, skupinové či etnické identity apod.).

10.2.1 Vliv původní gramatické kategorie

Přestože se (za určitých podmínek) oběma zde studovaným výrazům obvykle přisuzuje *vokativní, apelativní, atencionalní* či *fatická* funkce (více viz kap. 3.11.3 a 10.3.2), a zdálo by se tudíž, že oba dva konverzační ukazatelé z hlediska kategoriálního zastupují stejnou třídu, není tomu tak zcela. V první řadě o *che* se obvykle hovoří jako o výrazu **citoslovečného** původu (k tomu podrobněji např. Šmídová, 2012a, Šmídová, 2014a: kap. 4.2 aj., kde se mj. věnujeme Rosenblatově teorii o vývoji argentinského *che* ze starobylé hispánské atencionalní interjekce *ce* a souvislosti s valencijským *xe*, a také kap. 4.3, v níž se zabýváme procesem gramatikalizace a pragmatikalizace *che*), oproti tomu *boludo/a* je bezpochyby původně **adjektivem** (nebo determinanty substantivizovaným adjektivem). Sama gramatika tudíž naznačuje první rozlišení, které, byť se na první pohled může jevit na úrovni diskurzu jako bezvýznamné, je třeba vzít v potaz, vzhledem k tomu, že gramatické vlastnosti se ve skutečnosti do jisté míry odrážejí také v diskurzních, resp. konverzačních funkcích, jež marker zastupuje, a zejména v povolených či preferovaných konverzačních pozicích či *slotech*, jež obsazuje (více viz následující oddíly).

10.2.2 *Che* a *boludo* jako vokativy a primární konverzační funkce

Jak vyplývá z dřívějších poznatků (zejm. z kap. 3.11.3), *che* a *boludo* mohou být ve své syntakticky autonomní a větně-člensky neintegrované podobě považovány za legitimní konverzační markery, které primárně zastupují funkci, jež se v latině přisuzovala *vokativu*. Tyto dva výrazy jsou tedy z jednoho úhlu pohledu (reflektovaného též v DLE RAE, 2014: 23^a ed., heslo „vocativo“, zvýraznění jsou naše: „1. adj. Gram. Dicho de una expresión nominal: **Que se usa en función apelativa**; p. ej., *Pepe en Pepe, ven un momento, por favor*. U. t. c. s. m.; 2. adj. Gram. **Apelativo. Uso vocativo.**“) vokativy. Ty však lze dále dělit.

Bañón – jako autor publikace věnované vokativu ve španělštině (1993: 73) – navrhuje (kromě dalších alternativ) držet se při rozlišování různých druhů vokativu konverzační superstruktury Teuna van Dijka (více viz kap. 3.7). Na základě tohoto doporučení a prostřednictvím komutační metody pak snadno zjistíme, že *che* a *boludo* se ne vždy ztotožňují se stejnými sloty konverzace, a to ani pokud jde o její zahajovací fázi. Například marker *che* totiž často funguje jako tzv. *expresión de preparación* (tj. výraz přípravné fáze konverzace či jako ryzí upoutání pozornosti, které bývá citoslovečného původu, a *boludo* se zde tudíž ze své adjektivní podstaty realizovat nemůže) a předchází

tzv. *expresión de apertura* (tj. výrazu vlastního zahájení konverzace), jímž *boludo* jako jmenný kontaktní marker již být může.

K dokázání výše uvedeného považujeme za dostačující zaměřit se na základní konstrukce, které tvoří *che*, a nahradit v nich *che* markerem *boludo*. Čtenářům, kteří nejsou familiarizováni s argentinskou španělštinou, a neumí si tudíž intuitivně představit reálný dopad záměny daných slov, doporučujeme *che* nahradit českým *haló*, ev. *hej* (ačkoliv si plně stylisticky ani kategoriálně neodpovídají) a *boludo* českým *vole*. Při komutaci je nezbytné uchovat v obou případech kontext prvotního upoutání pozornosti (např. na ulici), jelikož test je platný pouze za předpokladu zachování identických kontextových podmínek přípravné konverzační fáze:

<i>Che</i> + vlastní jméno:	<i>Che</i> , Moní	≠	* <i>Boluda</i> , Moní
<i>Che</i> + jméno obecné:	<i>Che</i> , chicos	≠	* <i>Boludo(s)</i> , chicos
<i>Che</i> + jiný marker:	<i>Che</i> , <i>boludo</i>	≠	* <i>Boludo</i> , <i>boludo</i>

Jak je patrné, marker *che* má schopnost upoutat pozornost požadovaného mluvčího, aniž by působil urážlivě, zatímco *boludo/a* tuto schopnost nemá. Na druhou stranu *boludo/a* se snadno vyskytne v bodě vlastního zahájení konverzace (punto de *apertura*) a nadto je jakýmsi signálem, který, v souladu s tvrzením Rigatusové (1987: 172–174 v Bañón 1993: 76nn.), „permite ubicar al hablante dentro de determinado nivel sociocultural, sexo, edad, tipo de personalidad, actitud personal etc.“ Podobně by bylo možné říci, že použití samostatné *¡Che!* na ulici s cílem upoutat ve vsí slušnosti něčí pozornost a zahájit takto s dotyčnou osobou komunikaci je možné a zcela v pořádku. Oproti tomu ale použití takovýmto způsobem *¡Boludo!* není vůbec běžné, takové jednání by vyžadovalo specifický situační a společenský rámec, aby nepůsobilo jako projev hrubosti a neúcty či přímo jako urážka.

10.2.3 Vztahy hierarchie a intimity doma a v rodině

Další rozdíl v chování a použití daných markerů lze najít u domácího krbu. V průměrné argentinské rodině je tzv. *checheo* běžně přijímáno a marker *che* je ve vzájemném styku obvykle používán všemi členy rodiny téměř bez rozdílu (př. 67, 68):

(67) 02-RosPab161015-PP, pozn.: směna mezi dcerou (Rosa, 23 let, studentka VŠ) a otcem (Pablo, 53 let, učitel) z vyšší střední třídy; Hja1 (dcera 1), Pad (otec)¹²¹

Hja1: **che**/ pá/ me alcanzás la sal por favor

Pad: tené querida

(68) 021-RosBeaNahuNorm220915-GG, pozn.: směna mezi dcerou (Rosa) a matkou (Norma, 49 let, účetní, učitelka); Hja1 (dcera 1), Mad (matka)

Hja1: **Che**→/ má/ no lleves el plato porque ju^{ht}o^{ht}á viniendo papá

Mad: Ah/ ¿ya llegó↑?

Hja1: (^{eh}cuchá)-/ ^{eh}cuchá

Mad: ¡Buenísimo!

Jak je patrné, požádat otce o sůl za pomoci *che* je zcela přijatelné a nepřichází po něm žádná výtky nebo negativní odezva ze strany otce, a podobně je tomu i v druhém případě, kde dcera vyzývá matku, aby neodnášela talíř. Oproti tomu použití markeru *boludo/a* není vždy považováno za přijatelné a musejí se dodržovat (či se alespoň obvykle dodržují) určité zdvořilostní normy, které se odvíjejí od rodinné hierarchie. Proto je běžné, že se marker *boludo/a* používá mezi sourozenci, tj. mezi osobami nacházejícími se na stejné rodinné úrovni, vykazujícími vysoký stupeň vzájemné důvěry a dosahujícími podobného věku. Jeho užití je obvykle povoleno též mezi bratřenci a sestřenicemi a za určitých okolností je dokonce možné, že se *boludo/a* vyskytne i v komunikaci potomek ⇔ matka (jak ukazuje př. 69 níže). Naopak ale není příliš běžný výskyt *boludo/a* v interakci potomek ⇔ otec, vzhledem k tomu, že otec v rodině často představuje vrchol pomyslné hierarchické pyramidy (tento fenomén je v Argentině stále patrný, byť v posledních letech se mu snaží radikálně postavit feministická hnutí; že je matka komunikačně-sjednocujícím prvkem rodiny ukazuje i publikace Tannenové a kol., 2007, *Family Talk*).

Následující příklad je reprodukcí směny mezi matkou (Norma, 49 let) a její dcerou (Beata, 20 let). Obě zastupují vyšší střední třídu argentinské společnosti, matka je účetní (viz výše), dcera finanční analytička. Interakce probíhá po večeři, kdy matka nabízí přítomným kávu.

¹²¹ V těchto kapitolách z důvodu jednoznačného rozlišení mezi rodinnými příslušníky či mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem nepoužíváme k uvození zkratku pseudonymu, ale návodnější označení.

(69) 01-NorBea161015-PP, pozn.: Mad (matka), Hja2 (dcera 2); káva

Mad: ¿quién quiere un café?

Hja2: yo/ yo quiero

Mad: ¿en ésta? (INDICANDO UNA TAZA CHIQUITA)

Hja2: no/ esta taza nunca me gustó má

Mad: y cuál te gusta/ **BOLU**↑**DA**→ (ASOMBRO)/// ¿cortado?

Hja2: nooo↑/ **boluuu**→// era eestee (INDICANDO UN VASO MÁS GRANDE)

Mad: ¿con leeché?

Hja2: sí/ con leeché// ;te dije largo/ nooo corto! (RISAS)

Z interakce vyplývá, že jak matka, tak dcera používají marker *boluda*. Je však třeba podotknout, že ačkoliv konverzace působí na první pohled jako hádka, její tón je velice uvolněný a oba dva výskyty *boluda* či *bolú* (tj. zkrácený tvar) jsou použity v legraci, nikoliv s cílem někoho urazit. Proto zde nedochází k postihu za porušení norem plynoucích z rodinné hierarchie a ani by to nebylo náležité, neboť *boluda* zde spíše signalizuje vysokou míru důvěry mezi mluvčími a jejich vzájemné pouto, z něž pak vychází schopnost rozpoznat žert a správně ho interpretovat.

V návaznosti na model vztahů hierarchie a intimity v rodině, tak jak ho prezentuje Tannenová (2007: 29–30, kap. 3.9.4), bychom mohli dojít k závěru, že zatímco *che* je všeobecně přijímaná a stylově méně příznaková jazyková berlička, *boludo/a* je marker, který výrazněji podléhá normám rodinné hierarchie; podobnou tendenci lze sledovat i v akademickém či obecně ve formálnějším prostředí (viz dále). Nicméně je třeba pamatovat na skutečnost, že ne všechny rodiny jsou stejné a že je tu vždy prostor pro výjimky:

Budeme-li např. pozorovat rodinu náležející k nižší střední či nižší společenské vrstvě, míra pravděpodobnosti výskytu *boludo/a* ve styku potomek-otec se zvýší, a to ještě výrazněji, je-li v dané rodině většina potomků mužských a pokud synové sdílejí s otcem svoje/jeho zájmy (např. fotbal, rugby a další sporty, automobily, moderní technologie atd.).¹²² Za takových podmínek je možné a naprosto přijatelné, že se v jejich vzájemné komunikaci vyskytne marker *boludo* dokonce i s výrazněji vyšší frekvencí. Proto je třeba mít na paměti nejen socioekonomickou situaci zkoumaných rodin a jejich vzájemné hierarchické vztahy, ale též míru intimity a důvěry mezi rodinnými příslušníky (jak ukázal

¹²² Záleží tedy i na skladbě rodiny (pokud převládají dcery, je možné, že budou od určitého věku více inklinovat k matce, synové k otci apod.). To ale ponecháme na bedrech sociologů.

předchozí př. 69). Řečeno slovy Tannenové:

Every utterance is a complex interplay of both, power maneuvers and connection maneuvers. (...) Any utterance can reflect and create either power or solidarity (be ambiguous) and/or both at once (be polysemous; Tannen, 2007: 28–29 ad.).

Shrneme-li výše uvedené, platí, že čím užší vztahy mezi zkoumanými mluvčími budou, tím větší je pravděpodobnost, že se v komunikaci vyskytne nějaké *boludo/a* bez urážlivého podtónu. Marker *boludo/a* je tudíž známkou vysoké sounáležitosti, jejíž míra by překonala jakékoliv *che*, které však, ač je též považováno za signál důvěry, může zase figurovat v komunikaci v rámci o něco hierarchičtěji uspořádanějších mezilidských vztahů (viz též odd. 10.2.4).

10.2.4 Akademické prostředí a další (polo)formální sféry

V první řadě je třeba uvést na pravou míru, že ačkoliv je tento oddíl věnován pracovnímu, akademickému či školnímu, a tedy formálnímu prostředí, jazyk, který je analyzován, je v zásadě neformální. Jinak řečeno, ačkoliv konverzace, které zde studujeme, se odehrály ve formálnějším prostředí, zůstávají i přesto neformální komunikací, jejímž předmětem jsou všední témata.

Výchozím bodem je tedy tentokrát opozice formální-neformální vzhledem k okamžitému komunikačnímu a/nebo situačnímu kontextu. Prostřednictvím následujících příkladů a za opětovné pomoci komutačního testu můžeme ověřit, že v určitých (reálných) situacích, ve kterých se vyskytlo *che*, by bylo nepřijatelné (z pohledu pragmatického i stylistického) použít marker *boludo*.

První z příkladů byl nahrán v akademickém prostředí. Přestože předmětem směny bylo všední téma (oběd), jednalo se o konverzaci mezi kolegy v práci, konkrétně mezi ředitelkou jednoho univerzitního výzkumného centra a jeho ostatními členy. Okolnosti komunikace byly následující: ve chvíli, kdy ředitelka hovoří se svou kolegyní o obědě, který si nechaly dovézt, vstoupí do diskuze další člen centra, upoutá pozornost vedoucí, změní téma hovoru a upozorní ji na nutnost něco učinit.

Už předchozí práce (např. Šmídová, 2014a: 101n.) odhalily, že funkce, kterou *che* v daném kontextu plní, je (sekundárně) *direktivní* nebo *konativní*, a že se současně jedná o marker uvozující nové téma. Ačkoliv *boludo* má též schopnost iniciovat změnu tématu a vyžadovat, aby jiný účastník hovoru něco vykonal, a přestože vztahy mezi členy centra vykazují jistý stupeň solidarity a intimacy, řád či hierarchické vztahy mezi ředitelkou a jejími podřízenými nedovolují použít daný marker, neboť by se jednalo o projev

nezdvořilosti, o porušení komunikačních norem a o zneužití důvěry – což je situace, která při použití *che* nenastane. Porovnejme:

(70) GaRoxRod110414a-GG, pozn.: Dir (ředitelka), Sub1 (podřízená 1), Inv (badatelka), Sub2 (podřízený 2) – všichni (kromě badatelky) představitelé vyšší střední nebo vyšší třídy a starší čtyřiceti let

Dir: la próxima↑/ me parece que yo también me voy a pedir de pollo

Sub1: ah// no está muy bueno ¿eso?

Dir: mmm↑

Sub1: ¿mucha sal?

Dir: mmm↑// está bien↑/ pero..

Inv: ah/ buen provecho

Dir: graacias

Sub2: **che**→// habría que contestar esta información/ pero vendría a ser algo así..

Dir: ¿al final no es él?

Cf. komutace:

*Sub2 → Dir: **boluda**// habría que contestar esta información/ pero vendría a ser algo así..

Do tohoto rámce by spadal i jeden jednodušší příklad, který rovněž věrně ilustruje kontroverzní situaci, která nastane, zaměníme-li *che* za *boludo*. Tím je propojení *Che* s nějakou pracovní pozicí či funkcí, která implikuje hierarchii. V naší konkrétní ukázce se jedná o interakci žák → vyučující.

***Che* + pozice, funkce:** *Che*, profe ≠ **Boludo*, profe

Jakkoli to může být zřejmé na první pohled, považujeme za vhodné uvést k příkladu dvě poznámky. Zaprvé, jak jsme si již ověřili na předchozích stranách (odd. 10.2.2), je velmi neobvyklé, aby mluvčí použil marker *boludo* jako nezávislé zavolání (bez předchozí interjekce – *eh*, *che*, */h/ey*), neboť ze své adjektivní kategoriální podstaty bude jen obtížně zastávat roli přípravného konverzačního výrazu (*expresión de preparación conversacional*) – proto je též nepravděpodobné, že by mohl nahradit *che* jako jeho přímý ekvivalent. A zadruhé, ačkoliv *che* není ve školním styku v žádném případě preferovaným

prostředkem k upoutání pozornosti vyučujícího, je třeba uznat, že výskyt kombinace *che* + *profe* je poměrně běžný (příklad je autentickou ukázkou ze života učitele Pabla, 53 let, viz výše; navíc vztah mezi vyučujícími a žáky je v Argentině mnohem užší a uvolněnější, než je tomu běžně např. v ČR). Oproti tomu užití výrazu *boludo/a* nejenže není preferované, ba naopak je krajně nevhodné, nezdvořilé či přímo urážlivé.

Je zřejmé, že tyto situace se neodehrávají pouze na školní půdě, ale i v jiných pracovních či komerčních sférách (v kancelářích, supermarketech a na dalších místech). Dokladem je i níže citovaná neformální konverzace řidiče taxi služby s jeho zákaznicí (viz též Šmídová, 2014a: 107). V hovoru starší muž (58 let) skládá mladé ženě poklonu, a přestože se jedná o cizí osobu, používá *che* jako prostředku zdvořilého a přátelského oslovování a přívětivého jednání. *Co se však stane, dovolíme-li si zaměnit che za boluda?*

(71) Tax230314-CD, pozn.: Tax (řidič taxi, 58 let, nižší střední třída), Cli (zákaznice, 25 let, cizinka)

Tax: sí normalmente (lo) tenés que guardar/// **chee** aparte
qué lindos ojos que tenés/ eeh// [sí// señorita...]

Cli: [no] gracias/// igual, yo igual estoy muuuu cansada

Tax: bueno/ a descansar/ eeste/ buenoo/ muy buen casamiento yyy/ que (la)
pases muy bien/// [DIVERTITE MUUCHO]

Cli: [muchas graacias]

Cf. komutace:

*Tax → Cli: sí normalmente (lo) tenés que guardar/// **boludaa** aparte qué
lindos ojos que tenés/ eeh// [sí// señorita...]

Aniž bychom zacházeli do podrobností, z tohoto konkrétního případu je zřejmé, že nahrazením *che* za *boluda* by došlo zcela jednoznačně k porušení norem, vzhledem k tomu, že se jedná o směnu mezi dvěma cizími osobami rozdílného věku a pohlaví, navíc v (polo)profesním kontaktu. Tento příklad je dále zajímavý tím, že záměna *che* za *boluda* by mohla v daném kontextu působit nejen impertinentně, ale až sexisticky. Přívětivý podtón by vymizel a zákaznice by dokonce mohla nabýt dojmu, že se ji řidič pokouší sexuálně obtěžovat.

10.2.5 *Boludo* ve skupinové komunikaci, *style-shifting*

Uvádí se, že marker *boludo* převládá mezi mládeží a dospívajícími a že osoby starší jej prakticky nepoužívají (k tomu konkrétněji viz další podkapitola a též kap. 10.3). Je zřejmé, že mládež inklinuje k užití *boludo* se značnou frekvencí ve srovnání např. s nejstarší věkovou skupinou, ovšem již samotná definice výrazu „mládež“ je problematická (viz kap. 4.4.3). Například někteří autoři (jako Jørgensenová, 2009, 2011) zakládají svoje výzkumy zaměřené na *boludo* pouze na mluvčích v rozmezí 13 až 19 let, zatímco jiní (Ramírezová Gelbesová a Estradová, 2003) nejmladší věkovou skupinu neberou vůbec v potaz a soustředí se na mluvčí od 18 do 45 let. Věk však často není jediným faktorem, který má vliv na opakovaný výskyt daného markeru, a je nezbytné věnovat pozornost též jistému druhu přepínání kódů (*code-switching*) či spíše střídání stylů (*style-shifting*), prostřednictvím kterého za určitých kontextových a/nebo situačních podmínek mluvčí velice náhle změní způsob vyjadřování, a tedy i využití vybraných jazykových prostředků, jako je např. *boludo*.

Ukázkovým příkladem je Rosa, 23letá studentka biotechnologie z vyšší střední třídy. U ní je nutno zdůraznit, že zatímco v jejích rutinních, všedních hovorech (nahrávky pořízené v r. 2015) obvykle figuruje *che*, Rosa jen vzácně užívá marker *boludo/a*, pokud snad právě nerozmlouvá se svou mladší sestrou (20 let, finanční analytička). Nicméně ve chvíli, kdy se setkává se svými kamarádkami ze střední školy (vrstevnice) nebo se svými přáteli z fakulty (\pm vrstevníci), její způsob vyjadřování se mění, stejně jako frekvence, se kterou užívá *boludo/a*. Její komunikační chování se zpravidla naruší okamžitě, jakmile se sejde s některou ze skupin svých blízkých přátel, tj. v rámci společenství osob, mezi nimiž panuje vysoká míra vzájemné důvěry např. díky tomu, že spolu sdílejí svoje zájmy, studují stejné obory, tráví mnoho času pohromadě a že jsou přibližně stejně staré (k ověření necht' poslouží př. 72 níže a odstavce, které mu předcházejí).

Toto chování nás vede k přesvědčení, že rekurence *boludo* ve své verzi konverzačního markeru nezávisí pouze na tom, kdo jej používá (jedinec určitého věku, pohlaví a společenského zařazení), ale také v hovoru s kým a za jakých podmínek jej užívá (v rámci jakých stylů, funkčních rejstříků apod.). Toto tvrzení se zakládá mj. i na zde hojně citované práci Milroyové a Gordona, kteří (v rozvaze o tzv. *intraspeaker variation*) tvrdí (zvýraznění je naše):

A great many types of **context-sensitive linguistic variation** may be described as **stylistic**, ranging from the small-scale phonological variables studied by Labov (1972b) and Eckert

(2000) to Biber and Finegan's (1994) work on registers – i.e., global language varieties associated with different occasions of use (Milroy–Gordon, 2003: 198–199; viz i kap. 10.2.6).

Nezbývá než připomenout, že skupinová komunikace není jevem vyhrazeným mládeži, ale že je to fenomén vlastní celé lidské rase a že všechny osoby, které se např. sdružují okolo jedné aktivity, mohou utvořit kolektiv, v rámci nějž panuje vyšší stupeň mezilidské důvěry, což nastoluje ideální podmínky pro použití nějakého markeru příslušejícího důvěrnému styku, jako je *boludo*, ačkoliv je též pravda, že je to spíše mládež, kdo tíhne k integraci do neformálních skupin. Je však evidentní, že zatímco marker *che* zaznívá v mluvě jedince během celého dne, aniž by jeho užití bylo výrazněji situačně omezeno (byť žádný marker není nikdy zcela osvobozen od kontextového ukotvení), užití *boludo* je omezeno na jisté – dobře vymezené a vymežitelné – kontexty a na specifičtější situace.

Níže uvedená ukázka (př. 72) dokládá předešlá tvrzení. Okolnosti dané interakce jsou následující: o podzimním odpoledni se tři dívky (Rosa a její kamarádky okolo 23 let věku, všechny vysokoškolsky vzdělané a příslušející k vyšší střední a vyšší třídě) rozhodnou zajít si v doprovodu badatelky na kávu a vafle na jedno náměstíčko v hlavním městě Buenos Aires. Cesta autem do této lokality trvá od místa bydliště jedné z dívek zhruba 30 minut, což nabízí ideální příležitost k nahrávání a pozorování mluvy všech zúčastněných. Tyto tři ženy tvoří skupinku důvěrných přítelkyň, které se poznaly na střední škole. Sdílejí mnoho zájmů, mají další společné přátele a tráví vždy alespoň část prázdnin pospolu.

V okamžiku, kdy nastoupí do vozidla, rozpoutá se mezi nimi velice uvolněný hovor, v jehož průběhu lze snadno zpozorovat značný skok oproti jejich běžnému vyjadřovacímu stylu, což je impuls, který (v dané komunikační situaci) podněcuje užití *boludo*, resp. *boluda*. Budeme-li se pohybovat v konkrétních číslech, na zhruba 29 minutách nahrávky (která zahrnuje dva relativně dlouhé intervaly ticha, neboť přesahují limit 30 vteřin) bylo registrováno 28 výskytů *boluda* a asi 5 výskytů *che*.

Rosa, která se ve svém rutinním, specifickými okolnostmi nenarušeném vyjadřovacím stylu (mimo skupinovou komunikaci) uchýlila k užití *boludo* pouze pětkrát ve dvou měsících pozorování, během půlhodinové cesty autem vyřkla *boluda* celkem 16krát. Pilar 8krát a Mariana 4krát. V případě Mariany je však třeba podotknout, že je nejméně mluvňou účastnicí celé konverzace (její aktivní účast se pohybuje okolo pouhých 5 minut). Je dále zajímavé, že 7 výskytů *boluda* z úst Pilar se váže k jedinému tématu konverzace (ženská depilace), přičemž 6 z nich bylo vysloveno v úseku kratším 2 minut.

Z důvodu velkého rozsahu celé interakce vkládáme níže pouze ty fragmenty, v nichž Pilar užívá marker *boluda*, a záměrně explicitujeme čas jejich výskytu:

(72) 012-RosPilMar130915a-GG, pozn.: Pil (Pilar, 23 let, vysoká třída, studentka)

Pil: pero^{oo}/ me lo quiero hacer/ **boluda (6:08)**// ^{por}que sufro un montón/ me tengo que andar depilando con cera cada quince ((minutos))

Pil: sí pero ya no da// parezco un mo((r/n))o derrito de rubio/ **boluda (6:22)**

Pil: mirá/ **boluda (6:26)**/ me lo saco con cera/ mirá parece- pelo de- de hombre/ parezco ((Ezequiel Graso))// entonces los dos mil y pico que pensaba ahorrar

Pil: Ya] fue/ **boluda (6:40)**/ para la depilación

Pil: sí/ **boluda (7:23)**/ me maata// ^{poque} yo tengo todo viste/ los labios completos todo/ le di^o bajámelo ^{po}que me muero le di^o/ entonces me lo baja/y claro/no- no es lo mismo viste

Pil: re larga la tengo la axila/ **boluda (7:52)**/ yo que me depilo de los nueve años con- con Gillette te imaginás verrede a full tenía/ verde Shrek parecía más o menos

Pil: me salen re para↑dos **boluda (12:10)** como si me hubiera afeitado// digo al pedo me- sufro tanto/ le paso la maquinita y es lo mismo/ claro

Prostudujeme-li tyto repliky důkladněji a zkusíme-li podle předešlého vzoru nahradit *boluda* za *che*, zjistíme, že ve všech těchto případech by jednoznačně bylo možno takovou komutaci provést, aniž bychom konverzačního partnera jakkoliv rozrušili či urazili. *Boluda* v daném kontextu funguje jako kontaktní marker a nese s sebou zvláštní expresivní příznak, což zhruba odpovídá vlastnostem *che*, a je to právě ten případ, ve kterém by oba dva námi studované markery nejpravděpodobněji mohly splynout. Avšak to, čím vyniká *che*, je jeho globálnost a neutrálnost, jeho nezpůsobnost být symbolem důvěry a vnitroskupinové solidarity (rozebírané výše). A to je právě důvod, proč se domníváme, že by i přes vzájemnou lokální afinitu marker *che* nemohl v daných replikách nahradit výraz *boluda*, aniž by zapříčinil významnější situační a/nebo funkční ztráty. Už nyní jsme tedy nastínili možný rozdíl mezi *boluda* jako markerem identity uzavřených neformálních uskupení a *che* jako markerem neutrálnějším a univerzálnějším, akceptovatelným celou argentinskou populací pro všednodenní komunikaci (tj. jakýmsi markerem národní identity). Touto otázkou se blíže zabýváme v dalším oddíle.

10.2.6 Společenské vnímání a věk

Dle Gelmanova výroku (2013) by *boludo* mělo být slovem, se kterým lze nejlépe ztotožnit argentinský národ. Pokud však badatel využije tradičního lingvistického nástroje, který má i nadále své neoblomné zastánce, tedy introspekce, a zeptá-li se rodilých mluvčích na jejich mínění, zjistí, že nejmladší generace sice uznávají, že *boludo* je výrazem opakovaně rezonujícím v argentinských ulicích, stejně jako i v kolektivech mezi středoškolskými nebo vysokoškolskými spolužáky, a že se jedná o významný signál důvěry a jisté formy spiklenectví (viz předchozí oddíl), ale na druhou stranu že také mnozí jiní uživatelé argentinské španělštiny se vůči tomuto slůvku vyhrazují či jej odmítají (převážně se jedná o osoby starší a též ty, které dosáhly určitého vyššího stupně vzdělání). Odmítnutí pak tito jedinci odůvodňují tím, že s *boludo* nechťejí být ztotožňováni pro jeho vulgární a despektní ráz, nebo proto, že jej považují za pomíjivý a neukotvený modismus, popř. se hlásí ke zcela jiným jazykovým hodnotám (purismu apod.). Někteří se dokonce cítí dotčeni skutečností, že jsou jako národ identifikováni s takto „primitivním“ výrazem, a jednoznačně preferují „tradiční“ *che* (introspektivní data sesbíraná *in situ* v roce 2015 při diskuzi po přednášce na Velvyslanectví ČR v Buenos Aires, srov. též př. 73 níže).

Otázkou však zůstává, zda je možné ztotožnit národ se slovem, které je v rozhodujícím okamžiku módní mezi dospívajícími a mládeží (ať je jeho užití v dané populaci sebečastější), nebo se slovem, které se těší tradici, jeho užití o nezanedbatelné frekvenci dlouhodobě přetrvává a jež se vyskytuje v mluvě celého společenství (napříč věkovými skupinami a společenskými vrstvami; jak v rodině, tak i ve formálnějším styku).

Pochopitelně nemůžeme všemu výše uvedenému připisovat absolutní platnost. Z výsledků založených na dvou již dříve zmíněných výzkumných projektech (2014 a 2015) plyne, že tak jako se lze setkat se staršími osobami (o věku 60 a více let) používajícími marker *boludo* (i přes jeho omezenou frekvenci), tak také existují mluvčí, kteří odsuzují užití *che* a snaží se ho (úspěšně či nikoliv) obcházet, což je zpravidla případ na slovo vzatých *porteños* (narozených a žijících v CABA), náležejících k vyšší střední a vyšší společenské třídě (viz Šmídová, 2014a).

Zdá se nicméně přirozené, že všeobecnému mínění je bližší, aby byl jako výraz celonárodní totožnosti vybrán takový, který bude reprezentovat celou společnost: osoby různého věku, z rozdílných společenských poměrů, zastávající rozličné pracovní pozice atd. *Proč tedy Gelman vybral boludo? Jednalo se snad o nějakou formu stížnosti na úpadek slovní zásoby a celkový stav argentinské populace?* Tyto otázky vyzývají spíše

k filozofickým úvahám než k jazykovědnému výzkumu, ovšem v rámci sociolingvistiky nacházíme alespoň pro jejich krátké zodpovězení místo.

Z jednoho úhlu pohledu by bylo možné namítnout, že se slavné *boludo* teprve rozvíjí a že odráží již dříve vysvětlený sociolingvistický fenomén (viz Eckertová, 1997: 163 a kap. 4.4.3), dle něž jsou mladí lidé považováni za iniciátory či hlavní propagátory jazykových inovací, neboť se snaží vybudovat si vlastní identitu v opozici ke svým rodičům. Na druhou stranu ale díky práci autorek Ramírezové Gelbesové a Estradové (2003) víme, že již v roce 2003, tedy před více než 15 lety, se *boludo* nacházelo na svém vrcholu a v plném rozkvětu, což vzbuzuje důvodné pochybnosti o tom, jak moc je v dnešní Argentíně marker *boludo* ve skutečnosti novátorský. Na tuto problematiku jsme také upozornili v kap. 9.3.1.

Další téma, které rovněž bývá diskutováno v souvislosti s výrazem *boludo* a mládeží, je ochuzování slovní zásoby:

Justamente es en los grupos etarios [jóvenes o adolescentes] que hoy hacen gala de una pobreza de lenguaje manifiesta, donde el término boludo se usa con más frecuencia (...) (Kostzer, 2013, *LA GACETA*, online).

Přesnějšího pohledu na to, jak velký dopad má ve skutečnosti věk na rekurenci markeru *boludo*, by mělo být dosaženo prostřednictvím kvantitativní analýzy. To je úkol, jímž jsme se zabývali v kap. 9 a jemuž bude z hlediska srovnání s markerem *che* věnován i další oddíl této práce (10.3). I zde se navíc ukazuje, že propojení kvalitativního a kvantitativního hlediska je při studiu konverzačních ukazatelů více než žádoucí. Prozatím ale opakujeme tvrzení, že v rámci srovnání se nejdůležitějšími faktory pro výskyt daného markeru zdají být stupeň důvěry a užití uvnitř kolektivu, resp. v rámci společenství praxe (Eckert, 2000: 34n., zde v kap. 4.4.6). Oproti tomu, jak už bylo nastíněno, *che* lze registrovat v mluvě napříč (téměř) celou argentinskou společností, a proto je možné jej považovat za jistý ukazatel národní, spíše než mikroskupinové identity, o čemž svědčí i následující příklad:

(73) 024-MarcLucRosArm260915a-GG, pozn: Marc (Marcelo, 24 let, vysoká třída)

Marc: Yo cuando fui a Bolivia/ me daba cosa decir boliviano/ porque claro-
// nono/ boludo/ lo mismo que me digan/ **Che**/ argentino/ y yo no me voy a enojar

U tohoto fragmentu je nejprve vhodné uvést kontext události: Marcelo vypráví svým přátelům po cestě autem o přednášce jednoho argentinského psychologa, které se osobně zúčastnil. Při diskuzi přijde řeč na téma, že nazvat někoho „boliviano“ (jakkoliv se může opravdu jednat o Bolivijce) je v Argentině urážka (vlivem stereotypních předsudků vůči Bolivijcům), přičemž Marcelo se zamýšlí nad tím, že pokud jemu někdo cizí řekne „Che, argentino“, zlobit se nebude. Svou přímou řečí obsahující spojení *che* + *argentino* nám přitom poskytuje důkaz, že *che* je i nadále široce uznáváno jako distinktivní jazykový rys argentinství, a to i u relativně mladých lidí.

10.2.7 Expresivita

Opusťme nyní sociokulturní otázky a vraťme se k lingvistice: i když přijmeme možnost, že by *che* v určitých komunikačních kontextech bylo nahraditelné za *boludo*, jak naznačují Ramírezová Gelbesová a Estradová (2003, viz výše), inherentním rysem *boludo* je jeho (etymologicky podmíněná) expresivita, jejíž stupeň výrazně převyšuje míru expresivity jakéhokoliv *che*. A právě proto způsobuje záměna *che* a *boludo* stylistickou nerovnováhu a vede k narušení či překročení situačního a společenského rámce, v němž se hovor rozvíjí. Pozorujme vybrané autentické příklady (z r. 2014) s *che*:

- (74) Cu080214-PP, pozn.: v pouličním zmrzlinářství (prodavačka ke kolegyni),
Vnd (prodavačka, 22 let, nízká třída)

Vnd: **che**↑/ MONÍ/ traeme el de frutilla/ **che**→(6") rápido/ **CHE**→

Cf. komutace

*Vnd: **boluda**/ MONÍ/ traeme el de frutilla/ **boluda** (6") rápido/ **BOLUDA**

- (75) Fl080215-PP, pozn.: v chudinském nájemním domě (domovník k dceři a nájemnicím), Cas (domovník, 37 let, nízká třída)

Cas: **che**/ FLOR/ bajáá/ **CHEE**→/// pero que cierren las ventanas/ que está lloviendo/ viste (5") **che**→ (EN VOZ BAJA)/ esas chicas me vuelven loco/ vieron

Cf. komutace

*Cas: **boluda**/ FLOR/ bajáá/ **BOLUDAA**/// pero que cierren las ventanas/ que está lloviendo/ viste (5") **boludo-a-as** (EN VOZ BAJA)/ esas chicas me vuelven loco/ vieron

Ponecháme-li stranou společenský kontext, příklady 74 a 75 indikují hned několik funkčních a stylistických komplikací: zaprvé (a jak jsme viděli již v kap. 10.2.2) v obou případech je ono **uvozující** *che*, za nímž následuje vlastní jméno, nenahraditelné markerem *boluda*, neboť ten, na rozdíl od *che*, není schopen rozvíjet se jako ryze atencionální vokativ v přípravné fázi konverzace.

Dále, v obou případech předchází **druhému** *che* v řadě nějaký příkaz, proto nabývá (sekundárně) *direktivní* hodnoty, resp. emfatizuje příkaz. Na daném místě by (pozičně i funkčně) marker *che* mohl být markerem *boluda* nahrazen, aniž by byla narušena konverzační výstavba, neboť jeho výskyt uprostřed repliky je možný, a aniž by byl narušen cíl zdůraznit daný příkaz, jelikož *boluda* rovněž vykazuje schopnost odrážet a posilovat *direktivní*, resp. *konativní* funkci. Ovšem ze stylistického úhlu pohledu by taková substituce vyvolala nerovnováhu: zatímco užití *che* s sebou nese mnohem neutrálnější tón – ačkoliv je vázáno na příkaz, zachovává jistou míru verbálního respektu vůči posluchači – marker *boluda* by na daném místě značil vyšší stupeň důvěry a intimity mezi mluvčími a byl by více expresivně zatížen. Z daných dvou příkladů by to však nejspíše byl př. 75, který by možná připouštěl užití *boluda*, neboť víceméně zapadá do situace dokreslené zvukovými vlastnostmi (akcentací a dloužením) daného *CHEE*.

A nakonec u **třetího** *CHE* z př. 74, ať zaznělo jakkoliv expresivně a zesíleně, nemůžeme v žádném případě hovořit o hanlivém výrazu, což by ale nastalo, kdybychom jej zaměnili za stejně zdůrazněné *BOLUDA*. Za takových okolností by si adresovaná účastnice interakce nepochybně marker vyložila jako hrubou výtku či dokonce urážku.

Poslední příklad se v tomto bodě s př. 74 ale funkčně neshoduje. S přihlédnutím k tomu, že úsek repliky z př. 75, který obsahuje třetí *che*, může mít různé adresáty (nájemnice, dceru nebo samotného domovníka), je obtížné rozhodnout, zda jej nahradit za *boludAS*, *boludA* nebo *boludO*. Díky kvalitativní analýze provedené v r. 2014 (Šmídová, 2014a: 105) však víme, že dané *che* představuje pouhý povzdech nebo jistou formu nářku (bez explicitního adresáta), z čehož lze usoudit, že se nejspíše jednalo o užití neosobní. Nahrazením *che* za *boludAS*, *boludA* nebo *boludO*, tedy za marker, který je ze své podstaty adjektivní, a jako takový tíhne k vyjádření jmenných kategorií, se vytratí rys neosobnosti. Abychom tomu předešli, bylo by nutné užít *boludo* v invariantní (tj. zcela gramatikalizované) podobě (např. po vzoru španělského *hombre*), nicméně takové *boludo* není prozatím dostatečně zakotvené ve všední konverzaci, a i kdyby bylo, neslo by s sebou nadále příznak hanlivosti, tudíž by ve srovnání s kvaziautoreferenčním *che* bylo v daném kontextu výrazněji negativně zatížené.

Je tak zřejmé, že vzhledem k expresivitě konverzačního markeru *boludo/a by che* jako stylisticky méně příznakový ukazatel mohlo být jen vzácně nahrazeno markerem *boludo/a*, aniž by se změnil či byl rozrušen situační nebo kontextový rámec nebo aniž by byla ohrožena tvář adresáta. Tato odlišnost pak vystoupí ještě více na povrch, vezmeme-li v potaz původní význam slova *boludo* jako urážky či nadávky, resp. hanlivého a prostého slova.

10.2.8 Interkulturní komunikace

Vzhledem k původu badatelky (autorky práce) se nabízí uvést ještě jeden komentář na okraj ohledně chování daných dvou markerů v rámci interkulturní směny mezi rodilým mluvčím a cizincem. Na úvod je důležité zmínit, že ani *boludo*, ani *che* nejsou žádoucí v hovoru s cizincem a rodilý mluvčí se jim obvykle snaží vyhýbat. Ovšem je nutné si uvědomit, že je mnoho faktorů, které v tomto ohledu hrají roli. Jedním z nich je čas, který cizí příslušník strávil v cílové destinaci (v našem případě v Argentině), dále záleží, jak se vyjadřuje v daném jazyce, jak vyslovuje a jaké úrovně znalosti španělštiny obecně dosáhl; je nezbytné též vědět, jak dlouho rodilý mluvčí zná svého cizího komunikačního partnera, jaké společenské pozice zauímají jeden vůči druhému, jaký je stupeň jejich vzájemné důvěry, zda je mezi nimi komunikace pravidelná nebo sporadická aj.

Máme-li na paměti tyto argumenty, můžeme dojít k některým zobecněním. Zprv je velmi pravděpodobné, že pokud se vůbec má některý ze dvou daných markerů vyskytnout v komunikaci takového rázu, bude vhodnější užít *che*, jelikož jde o mnohem neutrálnější ukazatel, než jakým je *boludo*. Zadruhé, pokud je markeru *che* skutečně užito, můžeme konstatovat, že mezi rodilým mluvčím a jeho komunikačním protějškem již bylo dosaženo jistého stupně důvěry a že mluvčí se dostatečně znají – s tímto případem jsme se v praxi setkali několikrát, kdy nejčastěji *che* užila badatelčina dobrá přítelkyně Rosa a jednou její partner Nahuel (25 let, vyšší střední třída):

(76) 008-RosNormPab110915-GG:

Ros: **Che**↑/ Marke/ con el tema de los refugiados en República Checa/ ¿tuvo repercusión o algo?// ¿a ustedes les llegaron refugiados?

(77) 013-RosPilMar130915b-GG:

Ros: **Che**↑/ Marke/ ¿habías venido acá a Dibotto// la vez pasada?

(78) 020-ManuNahRos180915b-GG:

Nah: **Che**→/ Marke/ ¿cómo vas?

(79) 021-RosBeaNahuNorm220915-GG:

Ros: **Che**↑/ Marke/ ¿entonces recuperamos ya internet?

Markeru *che* v interkulturní komunikaci případně může být užito i v (polo)profesním styku jako výrazu přívětivého jednání (viz zde v př. 71 výše, interakce klientky cizího původu s řidičem taxislužby).

Zatřetí je nasnadě, že *che*, které se vyskytne v takové konverzaci, je produktem rodilého mluvčího; v opačném případě (a je-li markeru *che* užito správně/adekvátně) je více než pravděpodobné, že cizinec již dosáhl takové úrovně španělštiny, která mu dovoluje vhodně užívat slovní berličky a diskurzí markery obecně. Začtvrté, objeví-li se v interakci *boludo*, jsou dvě možná vysvětlení: vztah mezi mluvčími rozdílného jazykového a kulturního původu je dostatečně úzký pro to, aby jej bylo užito jako signálu důvěry a známky přátelství či spojenectví, *nebo* mezi nimi taková důvěra nepanuje a jeho uživatel (spíše rodilý mluvčí) záměrně porušuje normy zdvořilosti a uráží či slovně napadá cizího příslušníka. V obou případech se předpokládá pokročilá jazyková znalost ze strany cizince (včetně znalosti specifík rioplatenské či argentinské variety), aby se vůbec mohl takto všední, hovorové interakce účastnit. Markerem *boluda* byla badatelka přímo oslovena pouze jednou, a to opět Nahuelem ve velmi uvolněné a přátelské atmosféře, kdy ji vybízel k odnesení zbytku jídla z restaurace s sebou (zde je třeba zopakovat, že pro Nahuela je užívání markeru *boludo* běžné i v rutinní komunikaci):

(80) 020-ManuNahRos180915b-GG:

Nah: Pero/ **bolu**↑**da**↓/ ((te lo podés llevar))/ **boluda**↓

Zapáté, pokud nerodilý mluvčí nedisponuje takovouto jazykovou znalostí, rodilý účastník o tom ví (nebo to tuší) a i přesto *boludo* užije, jedná se o závažný projev neúcty, neboť tímto jednáním místní obyvatel cizince zesměšňuje (někdy též veřejně), aniž by o tom dotyčný věděl a aniž by se tudíž mohl bránit. V poslední řadě je velmi pravděpodobné, že v hovoru, ve kterém je užito *boludo*, se vyskytne nebo vyskytlo i *che*.

Je tedy patrné, že *che* a *boludo* spouštějí v daném společensko-komunikačním kontextu (konverzace rodilý mluvčí – cizinec) celý řetězec odlišných jednání či významů, což nás opět přivádí k závěru, že *che* není volně nahraditelné markerem *boludo*.

Nezbývá než dodat, že tento krátký přehled situací, které plynou ze směny mezi rodilým mluvčím a cizím státním příslušníkem v souvislosti s užitím markerů *che* a *boludo*, je pouhý pokus o představení nového problému, který by byl hoděn větší pozorností a hlubšího prostudování a mohl by přispět k vývoji nových didaktických strategií při výuce cizího jazyka.

10.2.9 Shrnutí

Prostřednictvím této části studie jsme se pokusili z kvalitativního hlediska dokázat, že není zcela vhodné považovat marker *boludo* za ekvivalent markeru *che*. Viděli jsme, že *che* a *boludo* se ne vždy identifikují se stejnými fázemi konverzace, neboť *che* často plní funkci tzv. *přípravného konverzačního výrazu*, zatímco *boludo* tuto schopnost postrádá a spíše jej nacházíme ve fázi zahajovací či jinde (podrobnější poziční srovnání viz kap. 10.3.2). Jistá rodinná hierarchie a pravidla zdvořilosti, která na jednu stranu dovolují téměř neomezené užití *che*, brání, aby byl marker *boludo* použit v komunikaci *potomci* \Leftrightarrow *rodiče*, pokud snad nějaké zvláštní okolnosti neumožňují opak. Podobně též platí, že ve formálním, poloformálním nebo profesním prostředí je výskyt *che* dovolen – na rozdíl od *boludo*, jehož užití by znamenalo vážné porušení norem, obzvláště pokud by se jednalo o konverzační vstup ve směru *podřízený* \rightarrow *nadřízený*. Na druhou stranu jsme ale též zjistili, že při nahrazení *boludo* ukazatelem *che* se v rozhovoru mezi důvěrnými přáteli vytrácí hodnotná stylistická informace, jelikož marker *boludo* funguje jako znak vnitroskupinové identity v rámci společenství praxe, což je vlastnost, kterou *che* jako ukazatel disponující prakticky celoplošným populačním pokrytím (vlivem své stylové neindexovanosti) postrádá. Ukázalo se rovněž, že míra expresivity, jíž dosahuje *boludo*, je mnohem větší než u kteréhokoliv *che*, a že není totéž užít *che* a užít *boludo* v hovoru mezi rodilým mluvčím a cizincem. Kvantitativní analýza, jež by alespoň orientačně umožnila porovnat opakovaný výskyt *che* a *boludo* vzhledem k věku, pohlaví a společenskému postavení, je výzvou pro další část této práce.

10.3 Kvantitativní srovnání

Kvalitativní srovnávací analýza odhalila několik argumentů, které zpochybňují teorii o ekvivalentnosti daných markerů: vzhledem k tomu, že *che* vykazuje vysoký stupeň univerzality a neutrality, pokud jde o jeho sociolingvistickou povahu, je povoleno ve formálnějších a/nebo hierarchizovaných sférách (akademické prostředí; komunikace profesionál-klient, potomci-rodice apod.), v nichž by užití *boludo* bylo nevhodné nebo zavádějící. *Boludo* na druhou stranu projevuje vyšší míru intimity a expresivity (je stylově příznakovější), což jej proměňuje v jakýsi vycpávkový výraz důvěry. A právě to je důvodem, proč je tento marker tolik běžný a četný v interních hovorech různých uzavřených skupin (zájmová sdružení, skupiny přátel, sportovní kluby, party adolescentů apod.) a tak vzácný ve formálnějším prostředí, kde by jeho užití znamenalo porušení pravidel zdvořilosti.

Tyto argumenty jsou dále podpořeny skutečností, že *che* je obecně užíváno víceméně vyváženě v průběhu celého dne a napříč celou argentinskou společností, zatímco *boludo* vyžaduje specifický situační výkyv či stimul, aby došlo k přepnutí kódu a k aktivaci rekurentního užití.

Úkolem kvantitativního srovnání je otestovat, zda jsou některé závěry kvalitativní analýzy opodstatněné i z numerického hlediska. Zajímat se však budeme pouze o nejvýznamnější a nejzřetelnější sociolingvální vztahy, neboť kvantitativní srovnání si neklade za cíl být komplexní a maximálně exaktní, ale spíše aproximativní a jeho závěry budou opět relativizovány. Motivace pro kvantitativní srovnání také pramení z toho, že to byla právě vysoká rekurence *boludo*, která vyvolala polemiku, zda by tato „novější“ slovní berlička mohla postupem času nahradit tradiční argentinské *che*. Bude tedy žádoucí otestovat, zda se po kvantitativní sociolingvistické stránce markery *che* a *boludo* chovají napříč různými populačními kategoriemi stejně či nikoliv.

Samotné srovnání je rozděleno do dvou bloků. První je tvořen kvantitativním sociolingvistickým srovnáním, které je dále členěno do dvou částí či fází. Druhý blok již není ryze sociolingvistického rázu, ale jde o pragmatické kvalitativně-quantitativní srovnání podle funkčně-pozičního kritéria, resp. o srovnání triangulované.

10.3.1 Sociolingvistické kvantitativní srovnání

Sociolingvistické porovnání markerů *boludo* a *che* lze rozdělit na dvě fáze: v první z nich je konfrontována povaha *boludo* na základě dat sebraných v roce 2015 s povahou *che* analyzovanou na základě dat z roku 2014 (podrobněji k projektu viz kap. 7), v druhé etapě pak opětovně revidujeme výsledky první části takovým způsobem, že celé srovnání *boludo* a *che* zakládáme výhradně na datech z roku 2015, čímž získáváme nový nástroj k ověření platnosti předešlých výsledků (výsledků první fáze).

10.3.1.1 První srovnání: *boludo* (2015) a *che* (2014)

Abychom mohli úspěšně porovnat markery *che* a *boludo*, bylo nutné řídit se podobným kvantitativním schématem. Pracovali jsme proto se stejným rozdělením podle pohlaví, společenských tříd a věkových kategorií (k tomu více viz kap. 7.5) a lišil se pouze konečný počet osob zahrnutých do analýz: u *che* se jednalo o 24 mluvčích (6 pro každou třídu, 8 pro každou věkovou skupinu a 12 pro každé pohlaví) a u *boludo* o 48 (dvojnásobek mluvčích pro každou kategorii než u *che*). S přihlédnutím k tomu, že ale vždy pracujeme s průměrným počtem výskytů za hodinu v rámci dané kategorie a výsledky vyjadřujeme procentuálně, není rozdílný počet mluvčích pro srovnávací analýzu překážkou, jelikož neporovnáváme absolutní čísla.

Jednoznačně klíčovým údajem pro výchozí srovnání je průměrný výskyt markeru za hodinu, což v případě *boludo* činí **5,11** (235 v/46 h) a u *che* **3,5** (56 v/16 h), tj. na každé *che* připadá **1,46** *boludo*. Aniž bychom museli zacházet do podrobností, tato čísla dokazují, že *boludo* je jednoznačně frekventovanějším ukazatelem než *che*, byť těmito údaji vzhledem k nízké reprezentativitě dat nemůžeme přisuzovat absolutní platnost. O sociolingvistické povaze markerů více vypovídají následující oddíly věnované analýze podle sociálních tříd, věku a pohlaví. Ještě před samotným srovnáním však pro úplnost rekapitulujeme tabulku distribuce výskytů *che* (podrobněji viz Šmídová, 2014a: 109nn.).

Tabulka 16: Distribuce výskytů *che* (2014)

Pohlaví a věk		Třída			
		CB	MB	MA	CA
M	10 – 20	3	5	2	2
	21 – 40	3	3	1	2
	41 – 60	1	2	1	0
F	10 – 20	3	0	2	2
	21 – 40	9	2	3	4
	41 – 60	3	3	0	0

K tabulce je nutno podotknout, že z 16 nahraných hodin bylo zastoupení jednotlivých tříd zaznamenáno časově nerovnoměrně (CB – 4 h, MB – 3 h, MA – 5 h, CA – 4 h), a proto celkový počet výskytů napříč společenskými třídami musel být dělen příslušným počtem hodin a teprve z takto získané hodnoty mohlo být vypočítáno procentuální zastoupení. U věku a pohlaví již bylo zastoupení rovnoměrné (cca 5,3 h na jednu věkovou skupinu a cca 8 hodin pro každé pohlaví), resp. případné rozdíly byly zanedbatelné (v řádu několika jednotek minut), a proto již nemusel být průměrný počet výskytů za čas zjišťován a procentuální podíl mohl být vypočítán z absolutní hodnoty.

1. Sociální třídy

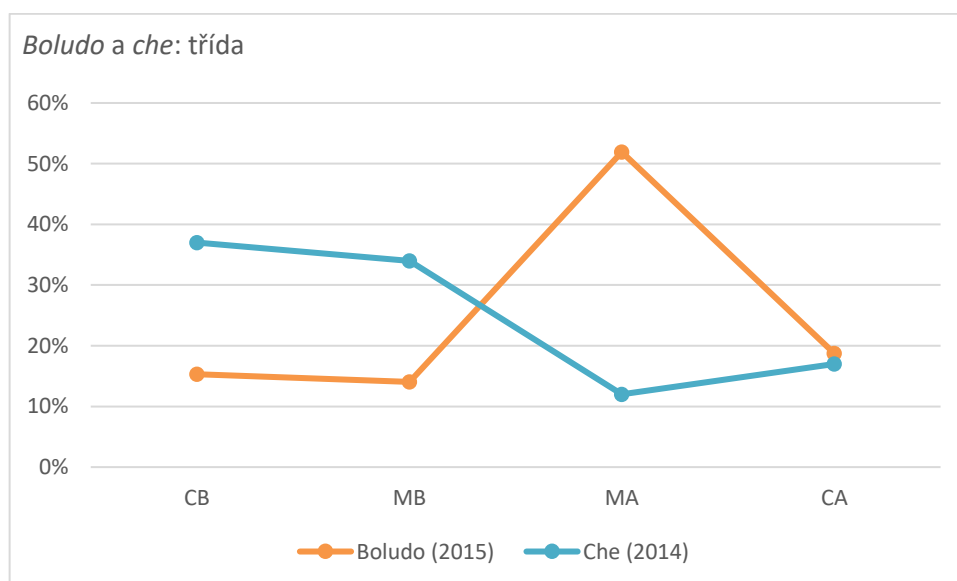
Tabulka 17: Distribuce *boludo* dle sociálních tříd

Boludo (2015): Třída	CB	MB	MA	CA
Podíl výskytů v [%]	15%	14%	52%	19%

Tabulka 18: Distribuce *che* dle sociálních tříd

Che (2014): Třída	CB	MB	MA	CA
Podíl výskytů v [%]	37%	34%	12%	17%

Graf 4: Srovnání *boludo* a *che* dle sociálních tříd

Údaje z tabulek 17 a 18 a grafu 4 odhalují, že povaha *boludo* naprosto nekoresponduje s povahou *che*, ba dokonce se jeví téměř zrcadlově. Zaprvé se zdá, že nejnadšenějšími příznivci markeru *boludo* jsou mluvčí patřící k vyšší střední třídě, kteří naopak nejvíce obcházejí *che*. Podobně platí, že nejvyšší třída je druhou v pořadí v užití *boludo*, ale předposlední v užití *che*. To by mohlo implikovat, že některé skupiny upřednostňují marker *boludo* před *che* a viceversa. Tato hypotéza nám však připadá příliš odvážná a nepravděpodobná, neboť dané dva markery nezdědka koexistují ve stejných interakcích (viz druhé srovnání níže) a k jejímu potvrzení či (spíše) vyvrácení by byl nezbytný nový, hlubší a detailnější výzkumný projekt, který zůstává výzvou pro budoucnost.

S přihlédnutím k tomu, co však bylo řečeno v kap. 9 (věnované kvantitativní analýze *boludo*), musíme vést v patrnosti, že na *boludo* má značný vliv střídání stylu, které nebylo napříč společenskými třídami zachyceno rovnoměrně. K závěrům srovnání markerů *che* a *boludo* s ohledem na sociální třídy musíme proto přistupovat s jistou rezervou. Na druhou stranu o markeru *che* ale víme, že jeho citlivost na kontext je ve srovnání s *boludo* podstatně menší, jelikož se jedná o marker neutrálnější, méně příznakový a běžný i v rutinní konverzaci, a proto i výkyv na frekvenční ose *boludo* pod vlivem stylu má pro srovnání s *che* význam v tom smyslu, že k takové odchylce u *che* s nejvyšší pravděpodobností nedojde – alespoň ne interferencí intragrupálního stylu. Je tudíž zřejmé, že markery *che* a *boludo* se nechovají stejně.

Jedinou styčnou plochu, kterou lze s ohledem na sociální třídy u porovnávaných markerů nalézt, je vysoká společenská třída, u níž dokumentujeme 19 % výskytů *boludo* a 17 % výskytů *che*. Zde je důležité podotknout, že u *boludo* ale byly mnohé výskyty vysloveny opět pod tlakem vnitroskupinového důvěrného stylu, kdežto u *che* nikoliv, což znamená, že marker *che* je u vysoké třídy běžný i v rutinní neformální komunikaci (např. i mezi kolegy učiteli, v rodině, v obchodě apod.), zatímco stejná třída jedinců vyslovuje *boludo* převážně jen „za zavřenými dveřmi“. O tom svědčí i skutečnost, že z 6 mluvčích vysoké třídy pouze 2 nepoužili *che* (tj. jedna třetina; srov. výše tab. 16), oproti tomu *boludo* nebylo dokumentováno u 7 z 12 zúčastněných (tj. u více než poloviny; srov. kap. 9.3, tab. 8). Podobně rezervovaný postoj mají k užití obou markerů starší ženy ze dvou nejvyšších tříd, což by mohlo indikovat, že se obecně straní užívání konverzačních „berliček“. K ověření této hypotézy by však bylo nezbytné získat větší vzorek.

2. Věk

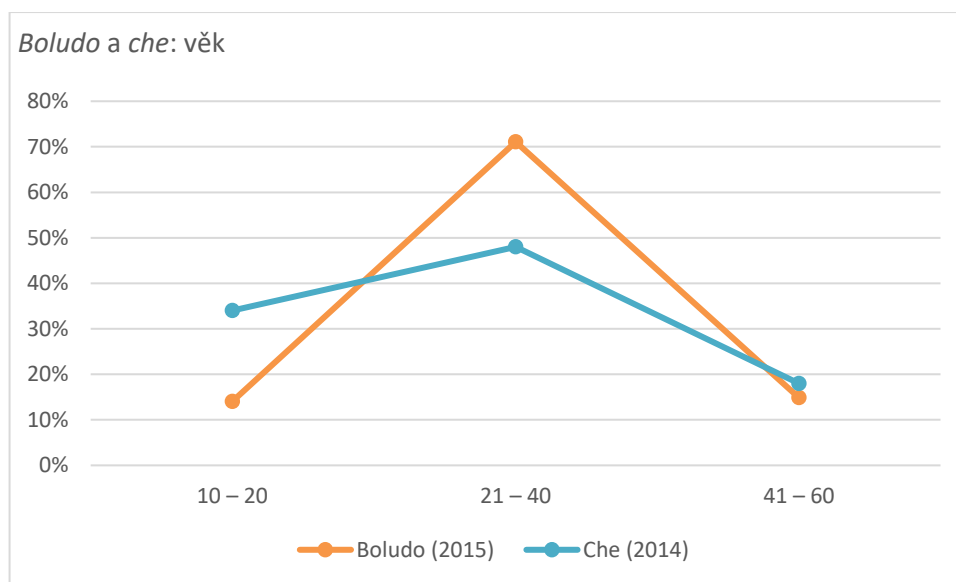
Tabulka 19: Distribuce *boludo* dle věku

<i>Boludo</i> (2015): Věk	10 - 20	21 - 40	41 - 60
Podíl výskytů v [%]	14%	71%	15%

Tabulka 20: Distribuce *che* dle věku

<i>Che</i> (2014): Věk	10 - 20	21 - 40	41 - 60
Podíl výskytů v [%]	34%	48%	18%

Graf 5: Srovnání *boludo* a *che* dle věku

Porovnáme-li údaje z tabulek 19 a 20 a grafu 5, zjistíme, že ač druhá věková skupina převládá v užití obou markerů (vzorec obráceného \cap , viz kap. 4.4.5 a 9.3.1), situace v dalších skupinách se liší. Zatímco u markeru *boludo* (oproti východiskům Jørgensenové, 2009, 2011) mládež vykazuje velmi podobnou frekvenci výskytu s nejstarší věkovou skupinou (14 % a 15 %), u *che* nejmladší věková skupina (s 34 % výskytů) následuje za mluvčími mezi 21 a 40 lety (48 %) a současně je následována nejstarší kategorií (18 %). Chování daných markerů se proto nezdá identické ani s ohledem na věk.

Z obecného hlediska navíc nacházíme další rozdíl v tom, že *che* má vyváženější zastoupení napříč jednotlivými kategoriemi, a to ať se jedná o věk, tak i o sociální třídy, u *boludo* je naopak vždy markantní odchylka jedné třídy či věkové skupiny vůči ostatním (viz procentuální hodnota u vyšší střední třídy nebo u druhé věkové skupiny). To by opět mohlo být důsledkem *style-shiftingu*, kterému podléhá marker *boludo*, a naopak větší neutrality či univerzality, jež je charakteristická pro *che*. Jedinou větší odchylku u *che* dokumentujeme u ženy ze střední věkové skupiny z nejnižší třídy (9 v). Ta však v tomto případě nebyla způsobena změnou stylu, ale právě příslušností k nejnižší třídě a současně značnou individuální upovídáností a čilým sociálním životem dané mluvčí.

3. Pohlaví

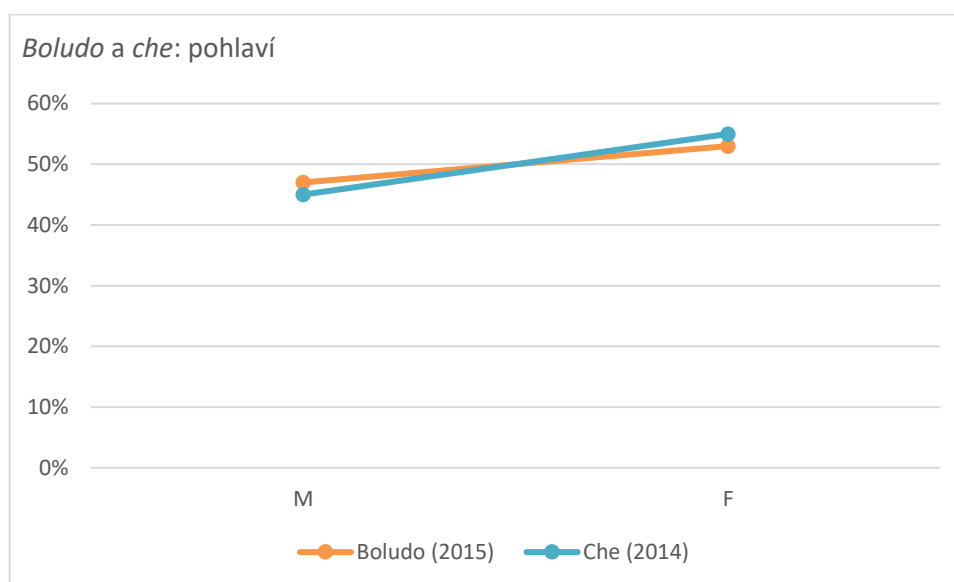
Tabulka 21: Distribuce *boludo* dle pohlaví

Boludo (2015) : Pohlaví	M	F
Podíl výskytů v [%]	47%	53%

Tabulka 22: Distribuce *che* dle pohlaví

Che (2014) : Pohlaví	M	F
Podíl výskytů v [%]	45%	55%

Graf 6: Srovnání *boludo* a *che* dle pohlaví

S ohledem na pohlaví z tabulek 21 a 22 a grafu 6 vyplývá, že markery jsou v rovnováze. *Boludo* je užíváno v 53 % případů ženami a ve 47 % muži, *che* v 55 % ženami a ve 45 % muži. Situace je tak podobná a vyšší rekurence u žen může být opět vysvětlena stereotypy (ženy více mluví, více vyhledávají a vyjadřují komunikační solidaritu) nebo je výsledkem náhody. Již výše jsme také uvedli, že oba markery jsou vzácné u starších žen z nejvyšších tříd, a zdá se, že ani stejně staří muži z vysoké třídy jim nejsou zvláště nakloněni. Na rozdíl od *boludo*, *che* je ale běžné u zbývajících žen z nejstarší studované skupiny. Vzhledem k velmi nízkému vzorku populace zejména u *che* však musíme k těmto závěrům přistupovat s rezervou.

Za klíčové však považujeme, že *che* se napříč studovaným vzorkem jednoznačně vyskytuje rovnoměrněji a prakticky nevykazuje výkyvy, což můžeme chápat jako jakýsi důkaz neutrálnosti tohoto markeru, jímž můžeme vysvětlit jeho širší (či téměř celoplošnou) sociogeografickou akceptovatelnost (tzn. schopnost být argentinským geoidentifikačním markerem z *makro* perspektivy), zatímco pro *boludo* je charakteristická citlivost na věk a styl, která z něj činí marker argentinské vnitroskupinové solidarity (*mikro* perspektiva).

Je nicméně pozoruhodné, že modus a medián markeru *che* se rovněž pohybují okolo hodnoty 2, resp. 3, pokud přepočítáme výskyty na osobu na hodinu ($16 \text{ h}/24 \text{ os} \doteq 0,7 \text{ h/os}$; $2 \text{ v}/0,7 \text{ h} \doteq 2,9 \text{ v/h}$), z čehož plyne, že v neutrální všední konverzaci je *che* minimálně stejně frekventované, ale spíše frekventovanější než marker *boludo*. Takto vypočítaná střední hodnota se navíc blíží zjištěnému aritmetickému průměru výskytů *che* na hodinu ($3,5 \text{ v/h}$), což opět svědčí o tom, že užití *che* je vyváženější a nepodléhá tak signifikantním výkyvům pod vlivem přepnutí stylu jako *boludo*.

10.3.1.2 Druhé srovnání: *boludo* a *che* (2015)

Ve druhé fázi si klademe za cíl poskytnout globálnější vhled do srovnání markerů *boludo* a *che*, a proto naší snahou nebude konfrontovat distribuci výskytů dle jednotlivých sociálních proměnných, ale pouze porovnat celkovou rekurenci daných ukazatelů. Z těchto důvodů není třeba se nadále držet kvantitativního schématu představeného v kap. 7.5 (které vyžadovalo konkrétní, předem definovaný počet mluvčích), a proto jsme pro aktuální účely do datové základny z r. 2015 reintegrovali nahrávky, s nimiž se pro kvantitativní šetření primárně nepočítalo (byly využívány pouze pro kvalitativní analýzu), neboť se jednalo o konverzace mluvčích, kteří vykazovali atributy již jinými účastníky obsazených pozic apod. Pro toto rozšíření ze 46 na 60 hodin jsme se rozhodli nikoliv proto, abychom zpochybnili věrohodnost dosud uvedených poznatků (ačkoliv i tato varianta je možná), ale spíše ve snaze otestovat platnost klíčových výsledků prostřednictvím rozšířeného, a tedy v podstatě odlišného korpusu.

Po této modifikaci jsme získali celkem 325 výskytů *boludo* (to je také počet, který jsme měli k dispozici pro kvalitativní analýzu) a 207 výskytů *che*. Vypočítáme-li průměrnou frekvenci výskytu za jednu hodinu nahrávání ($325 \text{ v}/60 \text{ h}$ a $207 \text{ v}/60 \text{ h}$), zjistíme, že *boludo* je s 5,42 výskyty za hodinu četnější než *che* s 3,45 výskyty za stejný čas. Připomeneme-li si hodnoty z první části (*boludo*: \bar{x} 5,11 v/h; *che*: \bar{x} 3,5 v/h), dojdeme k závěru, že nové výsledky se víceméně shodují s předešlými (vyjma menší odchylky u rekurence *boludo*), což se nám jeví ještě signifikantnější, pokud si uvědomíme, že první výzkum *che* (2014) se zakládal na zcela jiných datech než studie současná.

Z výše uvedeného lze vyvodit, že na jedno *che* připadá 1,6 výskytu *boludo*. A skutečně se zdá, že daní ukazatelé často koexistují a někdy je jejich souvýskyt frekvenčně ještě sevřenější (což potvrzuje i nahrávka 046-ArmMarcRosCris121015-GG, která zachycuje, jak si přátelé doma u jedné z dívek povídají o cestování po Brazílii a o kulturních událostech ve městě, a v níž *boludo* zaznívá 39krát a *che* 33krát).

Ovšem musíme trvat na tom, že *che* je užíváno vyváženěji (pouze v 10 ze všech nahrávek není registrován žádný výskyt, oproti markeru *boludo*, který se nevyskytuje v 17 z celkového počtu nahrávek). Marker *che* může být navíc bez jakýchkoliv sankcí použit v přítomnosti neznámých osob (jako je př. nahrávky 052-PaoPauPare011115-GG, v níž je starší pár pozván architektem a jeho dcerou na pozdní oběd a ve které se *che* vyskytuje 6krát, zatímco *boludo* ani jednou). Na druhou stranu *boludo* je často hustě kumulováno ve vnitroskupinové interakci (u přátel, spolužáků, příznivců určité zájmové činnosti apod.). Některé z takových směn zachycují následující nahrávky:

012-RosPilMar130915a-GG:	28 výskytů <i>boludo</i> vs. 5 <i>che</i> ,
016-RosPilMar130915e-GG:	34 výskytů <i>boludo</i> vs. 7 <i>che</i> ,
032-NahBauHerTinMonMart031015e-GG:	32 výskytů <i>boludo</i> vs. 20 <i>che</i> ,

přičemž v prvních dvou případech se jedná o setkání blízkých přítelkyň ze střední školy, o kterém jsme zde již několikrát hovořili, a ve třetím případě se jedná o setkání bratranců, sestřenic a jejich partnerů a známých. A takto bychom mohli uvést i další příklady, ovšem to není smyslem této srovnávací sekce.

Celé kvantitativní srovnání s ohledem na sociolingvistiku nicméně můžeme uzavřít konstatováním, že *boludo* a *che* se v naprosté většině případů nechovají stejně, a proto nemohou být považovány za ekvivalenty, jak bylo navrženo Ramírezovou Gelbesovou a Estradovou (2003). Frekvence jejich výskytu je rozdílná, a to jak v globálním měřítku, tak v souvislosti se sociální stratifikací a působením stylových změn. Co se týká *che*, je pro něj charakteristické konzistentnější a vyváženější užití v průběhu celého dne a napříč daným vzorkem společnosti, které je dáno jeho menší situačně-kontextovou citlivostí. Marker *che* je neutrálnější, univerzálnější a akceptovatelný i v rámci neformální komunikace ve formálnějších sférách. Pro *boludo* je naopak typická větší okamžitá kumulace za okolností, kdy se jedná o důvěrnou vnitroskupinovou interakci.

10.3.2 Triangulované funkčně-poziční srovnání

O konverzačních markerech je známo, že v rámci interakce mohou obsazovat různé pozice (viz kap. 3.11.1), resp. *sloty*, tj. že jsou vzhledem ke své referenční jednotce pozičně flexibilní (viz kap. 8). To znamená, že jeden a tentýž marker se může vyskytnout jak v úvodu repliky či výpovědi, tak na jejím konci či někde uprostřed. Jeho výskyt je pak iniciální, finální nebo středový (ev. interní – avšak vždy syntakticky nezávislý). Tato

syntagmaticko-lineárně chápaná poziční flexibilita byla konstatována i u obou námi studovaných ukazatelů, ovšem již kvalitativní srovnávací analýza naznačila (srov. kap. 10.2.1–10.2.2), že ani v tomto ohledu se *boludo* a *che* nechovají stejně, jelikož marker *che* může bez jakýchkoliv sankcí figurovat v přípravné fázi konverzace jako prostředek pro prvotní upoutání pozornosti (asi jako české *hej* nebo *haló*), kdežto u markeru *boludo* tato lokalizace není vzhledem k jeho jmennému a navíc etymologicky hanlivému původu preferovaná (srov. např. s českým *vole*). Marker *boludo* se pak může realizovat v zahajovací fázi interakce, kde se již častěji vyskytují adresné výrazy, či jinde.

Naším cílem proto bude porovnat přibližnou frekvenci výskytu markeru *che* a *boludo* podle jednotlivých pozic. Již v kap. 8 jsme ale vysvětlili, že přesné stanovení pozic s sebou nese četná úskalí, vzhledem k tomu, že nelze vždy jednoznačně identifikovat referenční jednotku, k níž se marker váže, a navíc v mnoha případech dochází k pozičním neutralizacím (kap. 3.11.3). Z tohoto důvodu jsme se rozhodli, že naše srovnání založíme pouze na distinkci + nebo – iniciální, tj. že budeme rozlišovat na jednu stranu iniciální pozici (I) a na druhou stranu interní a finální pozici dohromady (C+F). Naší hypotézou, která plyne z našich předchozích zkušeností a též z poznatků uvedených v kvalitativních analýzách, je, že *che* se jako neutrálnější marker interjekčního původu bude vyskytovat v iniciální pozici častěji než *boludo*, u nějž naopak očekáváme větší výskyt ve finální a středové pozici, typické pro prostředky udržování kontaktu s konverzačním partnerem. Zvláštní poziční kategorii pak tvoří zcela samostatně stojící *Che* nebo *Boludo* v podobě nevětné výpovědi (IND), která bude rovněž v tabulce zohledněna.

S vědomím toho, že toto šetření považujeme pouze za doplňkové, neboť podstata problému již byla do značné míry popsána a objasněna v kvalitativních analýzách (zejm. pak v kap. 10.2.2), budeme při tomto srovnání vycházet pouze z prvních patnácti hodin nahrávek z celkového korpusu dat získaných v r. 2015. Ještě předtím, než ale představíme konečné výsledky, ilustrujeme zkoumanou situaci některými příklady.

10.3.2.1 Fatické markery

O markeru *che* i o markeru *boludo* se tvrdí, že se jedná o fatické ukazatele, jelikož úkolem obou dvou je nějakým způsobem poutat nebo vázat pozornost komunikačního partnera. Jak jsme však viděli u Jakobsona (1960, kap. 3.8), fatická nebo kontaktní funkce má mnoho podob (od prvotního upoutání pozornosti, přes udržení kontaktu s posluchačem až po ukončení komunikace a uzavření kanálu) a dimenzí (vstupování do sociálních vztahů, psychologická konexe apod.) a navíc je zpravidla doprovázena dalšími funkcemi

(referenční, emotivní, konativní, metajazykovou i poetickou). Je proto zřetelné, že ve snaze odlišit od sebe na první pohled podobné markery budeme muset jít dále než k primární či dominantní funkci. Prohlédněme si nyní následující příklady, které zde pro přehlednost osvobozujeme od sociolingvistického komentáře a identifikačního štítku.

1. Iniciální pozice: fatická funkce I

První „subtyp“ fatické funkce se váže k iniciální pozici, skrze níž konverzační markery poutají něčí pozornost, otevírají kanál, připravují komunikaci a zahajují ji. Rovněž umí předznamenávat změnu tématu, nový příspěvek k již opuštěnému tématu, vyjádření postoje mluvčího atd. Jak vidíme níže, celá řada příkladů s úvodním *Che* nastiňuje, že iniciální pozice je markeru *che* vlastní. Typické příklady s iniciálním *boludo*, které by fungovaly tak, jak bylo popsáno výše, bylo naopak velice obtížné nalézt.

- (81) **Ch-// Che/** hola/ ¿con quién estoy?/ y nunca venía
- (82) **Che↑/** Marke/ con el tema de los refugiados en República Checa/ ¿tuvo repercusión o algo?// ¿a ustedes les llegan refugiados?
- (83) **Che/** loco→/ ¿nunca les llenaron esa máxima que dice que no te podés tomar un texto en serio si está en Comic Sans y nunca les pasó que es verdad?
- (84) **Che→/** má/ no lleves el plato porque ju^hto^htá viniendo papá
- (85) **Che→/** pá/ e^scuchame
- (86) **Che/** pirucha/ vení a cocinar
- (87) **Che→/** Marke/ ¿cómo vas?
- (88) ¡**Cheeee!**→/ Armando/ decime cuánto te cuees→taaa↓
- (89) **Chee/** le pegaste fueer→tee→
- (90) **Che↑/** Rosi/ ¿viste que está buena↑?
- (91) **Bolu↑do↓/** me re^hpondieron mi^hfamiliare^h italiano^h (ENTUSIASMO, RUIDOS)

Za zmínku také stojí, že některé markery z výše uvedených příkladů kromě fatické funkce zároveň vyjadřují funkci (sekundárně) *konativní*, resp. zdůrazňují nebo naopak tlumí tuto funkci (jde o příklady 84–88, kde jako procedurální prostředky doprovázejí imperativy nebo apelové otázky – v př. 87 se jednalo o výzvu či direktivní akt, aby si adresát pospíšil s jídlem), funkci *emotivní* (např. 88–91), kde svým expresivním zatížením vyjadřují pocity a postoje (ať už zvukovými vlastnostmi, konceptuálně nebo procedurálně), popř. obě dohromady (viz př. 88). Jednoznačně jim pak také můžeme přisoudit funkci

metajazykovou či *metakonverzační*, jelikož informují o struktuře konverzace (markery jsou partikulemi uvozujícími konverzaci, repliku, výpověď, téma), a *referenční*, protože každý jeden z uvedených výskytů odkazuje k nějaké mimojazykové realitě (k souvislosti s Argentinou, ke vztahu mezi účastníky komunikace, k sociální identitě mluvčího atd.), a konečně snad i *poetickou*, neboť užití markery dodávají sdělení na stylovém příznaku, jsou jistou formou ozvláštňení.

2. Centrální a finální pozice: fatická funkce II

Ačkoliv u níže uvedených příkladů také dokumentujeme jako dominantní fatickou funkci, tentokrát se již nejedná o prvotní navázání kontaktu, ale spíše o jeho udržení, o signalizaci sociálních vztahů, o projevování solidarity, o pouhé autoreferenční povzdechy atd., což jsou jevy, které se skrze markery realizují převážně v rámci centrální nebo finální pozice.

(92) ¿Ustedes de dónde son/ **boludo**/ comoo banda?

- Yy del Norte en realidad/ de Zona Noortee/ **boludo**

(93) Encima el mes pasado/ **boluda**→/ este mes/ depositaron tARde// o sea siempre cobramos tipo a las tres cuatro ^{de la} mañana se deposita// me desperté y dije/: Aay/ hoy coobro/ (ENTUSIASMO) me voy a fijaar ^{((cuando))} tenía dos mil pesos del mes pasado

(94) Ay qué desesperado que está el de la kángu/ viste/ **boluda**/ mirá

(95) Esta es mi plaza/ **boluda**/ la plaza de Villa Bach

(96) Che/ bolu↑da/ ¿podemos quedarnos esos esmaltes en serio?

(97) Parecen novios/ **che**→

(98) Casate/ **boluda**// CA-SA-TE (RISAS)

(99) Bueno/ **boludo**/ ¡respondé!

(100) A ver→/ **boluda**→/ dale// activá

(101) Daale/ **bolu↑do**

(102) Claaro/ **chee**→/ lo estás interrumpiendo (QUEJA, REPROCHE)

(103) Me hago pis/ **boluda**/ me llega decir así-/ me hago pis/ olvidate/ me hago pis encima (RISAS)

(104) Qué rata// qué ratón/ **boluda**

(105) Qué zarpado/ **boluda**

(106) lo cagaste/ **boludo** ^{di}go// lo cagaste

(107) ¡¿Nada más?!/ **boluu↑da↓**/ ¿nada más?

(108) Andá a tomar cerveza/ **bolu-DO** (IRONÍA, QUEJA)

- (109) Qué bajón/ ¡**boluda!**
- (110) Qué feo que está/ **cheee**↓
- (111) Qué mala suerte/ **che**
- (112) ¿Por qué tenías que acotar eso?/ no hacía falta/ me hace quedar mal/ **chee**→/
delante de Marketa/ poobree

Stejně jako v předešlém oddíle, i u těchto příkladů můžeme pozorovat polyfunkční charakter zkoumaných markerů, ovšem s tím rozdílem, že v předchozím případě se ukazatel vyskytoval v iniciální pozici, kterou přednostně obsazoval marker *che*, a nyní se setkáváme s výskyty ve středové a finální pozici, kterou přednostně obsazuje marker *boludo*. Oproti markeru *boludo* v iniciální pozici jsou výskyty markeru *che* v centrální a finální pozici ale četnější.

Co se týká primárně fatické funkce, na prvních příkladech (92–95) je zcela zřetelné udržování kontaktu a vyjadřování, nebo naopak vyžadování solidarity. *Che* v příkladu 97 je pak ukázkou autoreferenčního povzdechu a na příkladu 96 je zřetelné, že markery *che* a *boludo/a* koexistují s tím, že marker *che* figuruje v iniciální pozici jako prostředek k upoutání pozornosti a *boluda* jako prvek adresný a zároveň jako indikátor blízkého sociálního vztahu s komunikačním partnerem.

V souvislosti s ostatními funkcemi můžeme opět zmínit sekundárně *konativní* funkci, kterou lze nejlépe dokumentovat u příkladů 98–102, u nichž markery doprovázejí rozkazy, zákazy nebo výtky, *emotivní* funkci při vyjadřování pocitů a postojů (zejm. 103–112) či *metajazykovou* funkci, kde markery de facto nahrazují interpunkční znaménka či signalizují hranice repliky (jedná se zejména o finální výskyty). Komentář z předchozího oddílu ke zbylým funkcím (*referenční* a *poetické*) je platný i pro tuto část. Zvláštní poznámku si pak zaslouží ty výskyty *boludo*, u nichž je expresivní (emotivní) příznak negativní, tj. urážlivý nebo ironický (106, 108 aj.).

Můžeme tedy shrnout, že každý marker zastupuje několik funkcí současně, a proto si při jejich studiu nemůžeme vystačit pouze s funkční perspektivou, jelikož sama o sobě nemá dostatečnou výpovědní hodnotu ani argumentační váhu. K tomu je třeba připočíst i skutečnost, že tatáž funkce může být dále dělitelná a že ačkoliv se na první pohled zdá, že markery zastupují stejnou funkci, nejedná se o ekvivalenty. K lepšímu rozlišení je proto vhodné kombinovat funkční perspektivu s pozičním kritériem, jejichž průnik lépe ukáže, jak studované markery fungují a do jaké míry jsou si podobné.

10.3.2.2 Kvantitativní poziční srovnání

Nyní se od kvalitativní perspektivy přesuneme ke kvantitativnímu vyhodnocení. Z prvních 15 hodin materiálu nasbíraného v r. 2015 jsme získali celkem 98 výskytů *che* a 218 výskytů *boludo*. Výsledné porovnání si můžeme prohlédnout v tabulkách 23 a 24 a v grafu 7. Je třeba však mít na paměti, že na uvedená čísla nemůže být nahlíženo jako na striktně daná, jelikož stanovení pozic není vzhledem k časté neutralizaci zcela jednoznačné a spolehlivé. I přesto jsme se ale snažili minimalizovat chyby tím, že jsme středové a finální výskyty sloučili do jedné kategorie, jak už jsme upozornili.

Pozn.: I – iniciální, C+F – centrální + finální, IND – nezávislý marker (nevětná výpověď’).

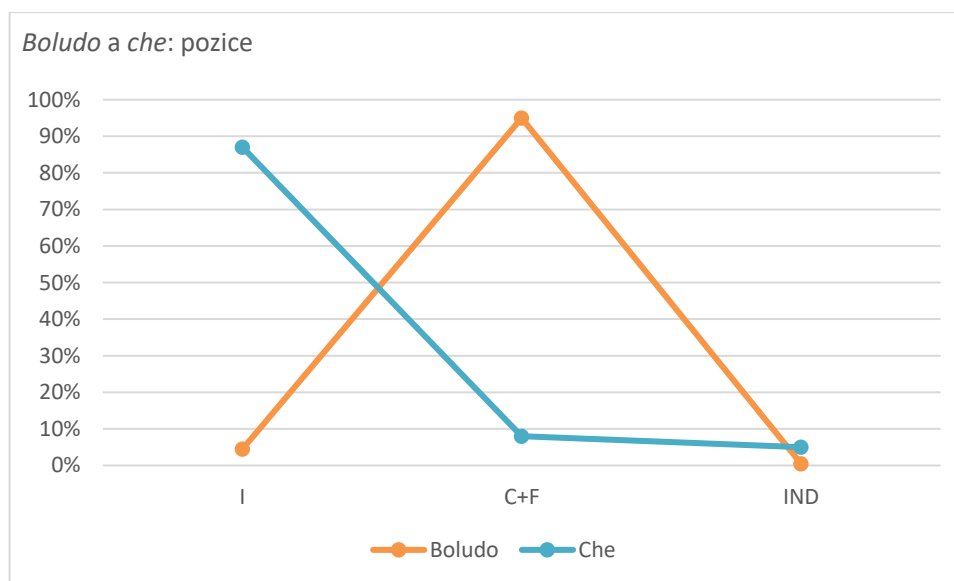
Tabulka 23: Distribuce výskytů *boludo* dle pozic

<i>Boludo</i> (2015): Pozice	I	C+F	IND
Počet výskytů N [v]	10	207	1
Podíl výskytů v [%]	4,5%	95%	0,5%

Tabulka 24: Distribuce výskytů *che* dle pozic

<i>Che</i> (2015): Pozice	I	C+F	IND
Počet výskytů N [v]	85	8	5
Podíl výskytů v [%]	87%	8%	5%

Graf 7: Srovnání *boludo* a *che* dle pozic

Distribuce výskytů *che* dle pozic je v souladu s naším očekáváním zcela odlišná od poziční distribuce *boludo* s výjimkou nezávislých, resp. samostatně stojících výskytů, kde ani jeden z markerů nedosahuje výraznější četnosti. I přesto můžeme u markeru *che* pozorovat vyšší frekvenci autonomních výskytů než u *boludo*, což je jednoznačně dáno interjekční atencionalní povahou markeru *che* a také jeho relativní neutralitou. Zavolat totiž např. na ulici na někoho *¡Che!* tak, aby se dotyčný člověk otočil, je přípustné, zatímco zavolat znenadání *¡Boludo!* spíše nikoliv (k tomu však bylo řečeno více v kap.

10.2.2). Samostatné *Cheee* je také běžné jako jakýsi „výkřik do tmy“ nebo snaha upoutat pozornost (např. v přítomnosti mnoha osob, které chceme přehlušit), často však zůstává nereflektována.

Mnohem podstatnější závěr z pozičního srovnání markerů *boludo* a *che* nicméně je, že *che* prokazatelně dominuje v iniciální pozici a je poměrně málo frekventované ve středové a finální pozici (konkrétní zastoupení bylo cca 4 % pro středovou a 4 % pro finální pozici, tj. po čtyřech výskytech pro obě). Oproti tomu *boludo* naopak vládne středové a finální pozici (středová byla zastoupena 107 výskyty, tj. 49 %, a finální 100 výskyty, tj. 46 %) a iniciální výskyty jsou u něj vzácné (necelých 5 %). Výsadní postavení *che* v iniciální pozici pak znovu potvrzuje to, co bylo řečeno v kap. 10.2.2, a sice že marker interjekčního původu (byť plnicí vokativní funkci) se bude snáze realizovat v přípravných a uvozovacích kontextech, zatímco *boludo* je přednostně kontakto-
vým prostředkem již probíhající komunikace a symbolem komunikační solidarity, pokud se právě nejedná o hanlivé *boludo*, jehož smyslem je adresáta urazit.

Jakkoliv jsou tedy oba dva tyto markery legitimně považovány za ukazatele fatické funkce, každému je vlastní jiný její aspekt: markeru *che* přísluší prvotní upoutání pozornosti, *boludo* je oproti němu prostředkem k udržování kontaktu s komunikačním partnerem, příp. k jeho ukončení nebo signalizaci interpersonálních vztahů. Domníváme se proto, že jsme prokázali, že funkční přístup je nezbytné kombinovat s pozičním kritériem, neboť jejich společné působení snáze odhalí povahu jednotlivých konverzačních markerů a jejich vzájemné odlišnosti. A to samé platí pro propojování kvalitativního přístupu s kvantitativním.

10.3.3 Shrnutí

Závěrem bloku kvantitativních a triangulovaných srovnání konstatujeme, že *boludo* a *che* jsou po sociolingvistické i pragmatické (resp. funkčně-poziční) stránce odlišné konverzační prostředky, které se shodují jen vzácně, a není proto adekvátní považovat je za ekvivalenty. Zatímco *boludo* je citlivější na situační a sociální kontext a dokumentujeme u něj významnější výkyvy v četnosti pod vlivem přepnutí do vnitroskupinového komunikačního stylu, výskyt *che* je vyváženější v daném vzorku argentinské společnosti a tento marker bude univerzálnější. Ač se tedy *boludo* může na jednu stranu jevit jako marker četnější, zejména pokud je vysoce kumulováno v některých důvěrných interakcích, v obecném měřítku je *che* v rámci rutinní neformální komunikace minimálně srovnatelně rekurentní, ne-li frekventovanější. Zdá se tedy, že v opozici *větší*

příznakovost – větší *neutrálnost* spočívá klíčový sociálně podmíněný rozdíl mezi těmito dvěma markery, přičemž některé kontexty povolují výskyt obou (byť v rámci nich budou zastupovat odlišné funkce), a jiné nikoliv (např. formálnější kontexty povolují pouze *che*).

S ohledem na funkčně-poziční distribuci můžeme u obou ukazatelů konstatovat, že se jedná o markery fatické funkce, jelikož nějakým způsobem ovlivňují komunikační kanál (otevírají jej, kontrolují, zda je stále otevřen, nebo jej zavírají), avšak každý je přednostně používán k realizaci jiné složky této funkce: marker *che* zpravidla kanál otevírá („fatická funkce I“), a proto se vyskytuje ve velké většině případů v iniciální pozici, zatímco marker *boludo* kanál spíše udržuje otevřený či jej zavírá („fatická funkce II“), tudíž se častěji objevuje ve středové a finální pozici. Pochopitelně oba dva markery se mohou za specifických okolností objevit i v ostatních pozicích, což je častěji případ neutrálnějšího *che*. *Boludo* v iniciální pozici vyžaduje opravdu uvolněnou atmosféru nebo velmi úzký vztah s jím adresovanou osobou, přičemž jen málokdy je tato iniciální pozice ryze atencionální, jako je tomu u *che*. Počáteční *Boludo* bývá také hanlivé nebo vysoce expresivně zatížené.

10.4 Introspekce

Závěrem této kapitoly představíme jako komplementární zdroj informací ke srovnání markerů *boludo* a *che* subjektivní soudy vybraných argentinských rodilých mluvčích. Tento materiál byl získán až v samém závěru výzkumu (v květnu 2019) od jednotlivců, kteří se převážně neúčastnili předešlých fází výzkumu (s výjimkou dvou dotazovaných). Jejich kontaktování proběhlo z České republiky do Argentiny skrze komunikátor WhatsApp na principu techniky sněhové koule a sociální sítě, přičemž vlastní dotazování prováděla *in situ* Dra. Gabriela Leightonová, ředitelka Centra pro studium jazyků (CePEL) na UNSAM (viz též kap. 7.2), tj. osoba informovaná a vzdělaná v oboru. Zjišťováno bylo zejména to, co si sami rodilí mluvčí myslí o svém vlastním užívání markerů *che* a *boludo*. Důraz byl kladen na tyto záchytné body/dotazy:

1. Jak často, resp. s jakou frekvencí dané CM používají.
2. V interakci s kým je používají.
3. V jakých kontextech je používají.
4. Jaký rozdíl (pokud nějaký) nacházejí mezi použitím jednoho a druhého markeru.
5. Za předpokladu, že dané markery používají, uvést alespoň jeden konkrétní příklad.

Smyslem dotazování nebylo získat podrobnou a rozsáhlou odpověď, ale naopak stručný a pokud možno co nejspontánnější komentář (tj. nikoliv předem promyšlený). Nahrávky o těchto parametrech Dra. Leightonová či jednotliví účastníci výzkumu obratem zaslali zpět na WhatsApp řešitelce projektu, aby získaný materiál mohl být analyzován a vyhodnocen. Tato moderní alternativa k širšímu dotazníkovému šetření byla zvolena zejména proto, že se jedná o velice rychlý, snadný a efektivní způsob, jak získat odpovědi v případě, že již proběhl podrobnější kvalitativní a kvantitativní výzkum a introspektivní data od omezeného počtu osob mají pouze dokreslit či ilustrovat zjištěné poznatky, nebo naopak poukázat na to, že představy o vlastním užívání jazyka se ani u rodilých mluvčích nemusejí plně ztotožňovat s realitou, popř. s výsledky hlavního výzkumu. Případný nesoulad a protichůdné závěry budou interpretovány.

Celkem se krátké ankety zúčastnilo osm osob ze tří argentinských rodin pocházejících z Buenos Aires nebo z Gran Buenos Aires. Uváděná jména jsou pseudonymy, citace byly z důvodu snazšího a plynulého čtení v tomto případě osvobozeny od standardizovaných transkripčních znaků a převedeny a upraveny na souvislý text členěný do vět. Transkripční pravidla představená v kap. 8.1 byla aplikována pouze u příkladů uváděných ve špičatých závorkách, jimiž dotazovaní ilustrují své vlastní užívání daných markerů.

Ankety se zúčastnili níže charakterizovaní respondenti (vzor: pseudonym, pohlaví F/M, věk, povolání, délka záznamu v minutách; společenskou třídu neuvádíme, jelikož všichni dotazovaní spadají do kategorie vyšší střední třídy, viz i komentář k sociální stratifikaci níže).

1. Camila, F, 14 let, studentka bilingvního gymnázia (2:08)
2. Marina Paula, F, 26 let, klavíristka a posluchačka hudební konzervatoře (1:42)
3. Salvador, M, 26 let, klavírista a posluchač hudební konzervatoře (4:14)
4. Magdalena, F, 29 let, výtvarnice (3:13)
5. Gloria, F, 50 let, akademička, vyučující na univerzitě (2:13)
6. Roberto, M, 39 let, akademický asistent a administrativní pracovník (3:30)
7. Rosana, F, 67 let, v penzi, dříve drobná podnikatelka (2:52)
8. Alfonso, M, 59 let, klavírista, učitel klavíru (2:34)

Vzhledem k tomu, že se v předchozích částech výzkumu neprokázal výraznější vliv sociální stratifikace dle tříd na použití studovaných markerů (u markeru *boludo* nabývá zvláštního významu spíše věk a styl, u markeru *che* bylo konstatováno zastoupení

prakticky v celé populaci – byť s jistými odchylkami ve frekvenci užití), dbali jsme zejména na to, aby ve vzorku byly zastoupeny osoby rozdílného věku a pohlaví.

Camila (14), nejmladší dotazovaná osoba, uvedla, že markery *che* i *boludo* používá neustále, ale že častěji než marker *che* používá *eu* (portugalské osobní zájmeno pro první osobu jednotného čísla).¹²³ Její motivací pro použití *che* nebo *eu* je upoutat něčí pozornost (funkce fatická atencionální, vokativní/apelativní), a to jak v případě, že oslovuje osobu známou, tak v případě, že se obrací na někoho, jehož jméno nezná (*che* a *eu* lze tudíž považovat za relativně uctivé markery, aplikovatelné i v případě, že adresujeme osobu nám ne zcela známou). Použití *eu* ve funkci atencionální zmiňuje u svého vnuka (Santi, 15 let) také Alfonso (59 let, viz dále) a uvádí příklad <Eu/ pá>. Pro Alfonsa je však *eu*, kterým Santi adresuje např. i své rodiče, důstojnější aktualizací markeru *boludo*, zatímco pro Camilu je *eu* ekvivalentem *che* (v tomto ohledu se z gramaticko-funkčního hlediska přikláníme spíše ke Camilině názoru, jelikož se *eu*, byť původem pronominální, chová na konverzační úrovni spíše jako interjekce a obsazuje pozice vyhrazené v konverzaci interjekcím – viz též zde zmínka o van Dijkově superstruktúře konverzace, kap. 10.2.2).

Pokud jde o *boludo*, Camila uvádí, že jej užívá velice hojně, zejména pak v komunikaci se svými přáteli (např. když si někam vyjdou), se svými sestrami a občas se svými bratřenci a sestřenicemi. *Che* přitom používá za podobných okolností, ale navíc také v komunikaci se svými rodiči, protože dle jejích slov „[*che*] *no es una mala palabra como el boludo*.“ S tím také souvisí klíčový rozdíl, který nachází mezi oběma markery: *boludo* považuje do jisté míry za vulgarismus, zatímco *che* nikoliv. *Che* používá k zavolání na někoho, tj. v pozici iniciální: <Chee→/ ¿viste las noticias↑?>, *boludo* naopak na konci výpovědi: <No/ pero no es así/ bolu↑do↓>. Camila tak nepoužívá *boludo* v iniciální pozici ve funkci vokativní, ale převážně ve finální pozici ve funkci fatické II (udržení kontaktu s partnerem) či metajazykové (*boludo* funguje jako orální interpunkční znaménko, pomyslná tečka). Zajímavá je také poznámka Camiliny matky Glorie (50 let, viz níže), která podotýká, že Camila používá *boludo* jak pro mužské, tak pro ženské účastníky interakce, tj. že již nepoužívá přechýlený ženský tvar *boluda*. Mohlo by to tedy znamenat, že u nejmladší věkové skupiny již *boludo* dosahuje vyššího stupně gramatikalizace, než je tomu u starší generace.

¹²³ *Eu* v latinskoamerické španělštině není novinka a jeho používání s uvedenou funkcí jsme dokumentovali již v r. 2014 v mluvě Mexičanky (Karen, t.č. 23 let) pocházející ze Ciudad de México a studující v Buenos Aires, ačkoliv v současnosti se *eu* ve španělštině nepochybně těší větší popularitě než dříve.

Marina Paula (26), starší sestra Camily, dle svých slov *che* používá s osobami, se kterými udržuje důvěrný, resp. přátelský styk zejm. tehdy, chce-li upoutat jejich pozornost. Místo, aby dotyčnou osobu přivolala jménem, zavolá na ni *Che*. V případě *boludo* je pak dle Mariny Pauly vyžadována ještě větší míra důvěrnosti (když vypráví o používání *boludo*, směje se, jako by se ostýchala) a sama jej používá velice často ve styku se svými přáteli - k tomu podotýká: „*el boludo lo uso con personas con las que tengo todavía más confianza, no ando nombrando a la gente boludo porque sí.*“ Oba markery používá jak v mluvené interakci, tak v psaných chatech (nikoliv ve formální komunikaci). Na rozdíl od své mladší sestry ale *boludo* aplikuje i ve vokativní funkci v iniciální pozici: <Bolu↑do→/ no te diste cuenta que acá// tal/ tatata...>, o čemž víme již z předchozích analýz, že není nejfrekventovanějším způsobem užití tohoto markeru a že preferovanější jsou pro něj interní a finální pozice. K použití *che* jí pak stačí, aby tímto markerem adresovaná osoba jí byla relativně blízká (a to ať už osobně, tak např. pouze statusově). Jako příklad atencionálního a zároveň direktivního *che* uvádí <Che↑/ ¿me pasarías/ ee-/ lo que hicimos la semana pasada↑?>.

Salvador (26), vrstevník a spolužák Mariny Pauly, velice konkrétně vymezuje věk osob, jež dané markery používají. Dle jeho názoru je *che* přípustné převážně pro mluvčí do 45 let a *boludo* do 35 let a doplňuje: „*Porque la gente grande no usa ni el che ni el boludo.*“ (Tato představa, jak již víme z předešlých analýz, je částečně zkreslená a nesetkává se vždy s dokumentovanou realitou – je to dáno zřejmě tím, že dotazovaný považuje *che* a zejména *boludo* za stigmatizující výrazy a nejspíše pod vlivem hyperkorektnosti je nepřisuzuje starším generacím, které si modeluje idealisticky). *Che* je dle něj dále konverzačním ekvivalentem imperativu *Oíme* a používá se výhradně k zahájení výpovědi, zatímco *boludo* se může vyskytnout jak na počátku fráze, tak v jejím závěru: <No sabés lo que me pasó/ bolu↑do↓>. Ve skutečnosti ale Salvadorovi připadá, že se nejspíše jedná o synonyma: „*Son medio sinónimos, creo.*“ V souvislosti s pozičním aspektem se nicméně domnívá, že finální *che* neexistuje, popřípadě že se nepoužívá tak frekventovaně jako iniciální *che*, které mu zní přirozeněji (i toto je poněkud sporný názor, neboť příklady <No me parece/ che> a <Chee/ no me parece>, které sám uvádí, jsou v závislosti na kontextu přijatelné oba, ale funkčně-poziční analýza výše ukázala, že má do značné míry pravdu; více též Šmídová, 2014a, 2014b, ev. 2012a).

Che s důrazem a dloužením (*cheee*) se dle Salvadora může použít také ve smyslu výtky, jako u <Mirá lo que HICISTE> nebo <Mirá lo que DIJISTE>, takřkajíc, že už toho bylo „až“: <No será mucho/ CHEE→>. Oproti tomu *boludo* je schopno vyjadřovat

úžas a překvapení: „*O sea, estás contando algo, por ejemplo, algo que te sorprendió, un momento que te sorprendió: <No sabes lo que me pasó...> y la otra persona se sorprende de lo que le contás y puede decir <BOLUUDO>, entendés, como de sorpresa.*“ V souvislosti s expresivitou navíc doplňuje, že *boludo* může v závislosti na kontextu nabývat (svého původního) významu urážky a hanlivého slova, zatímco *che* není nositelem takového příznaku.

Salvador se pod vlivem zdvořilosti zdráhá uvést další příklady s komentářem, že se jedná o velice hovorové výrazy, jejichž užití v běžném životě není akademické, ale nakonec přiznává, že u *che* takové použití vlastně možné je: <Chee/ pasame algo> (kde se jedná o atencionální a direktivní užití), <Chee/ ¿cómo estás?> (zde jde spíše o součást zdvořilostní formule v rámci důvěrného styku). V případě *boludo* se smíchem uvádí <Me estás jodiendo/ boludo> a upřesňuje, že tento marker je úzce svázán s vyšší mírou přátelství a vyšší mírou vzájemné intimity vztahu: „*no lo podés decir en un ambiente de trabajo, a menos que haya confianza con los compañeros de trabajo – el boludo, en cambio el che – tenés nivel de confianza, pero no tanta. Entonces por eso, por lo general, las frases que se usan con boludo son como más confianzudas, y no necesariamente las frases que tengan che tienen que estar relacionadas con algo de confianza.*“

Poslední zajímavou poznámkou, kterou Salvador přispívá do diskuze o rozdílu *che* a *boludo*, je jeho tvrzení, že nezdá se, že tyto markery v uvolněném přátelském kontextu používají společně, v kombinaci *Che + boludo* (avšak nikoliv naopak, jak jsme koneckonců viděli již v úvodu kapitoly 10): „<Chee/ boludo/ ¿cómo estás?>. *El boludo está usado como persona, como vos, y Chee como <Dame bola>. [En] <Oíme/ vos/ cómo estás> el che sería Oíme y el boludo sería vos o el nombre de la persona.*“

Magdalena (29) poskytuje velice fundované shrnutí všeho, co již bylo řečeno výše, aniž by byla přítomna ostatním rozhovorům. Domnívá se totiž, že použití daných markerů souvisí s neformálním rejstříkem a s rejstříkem afektivity ve smyslu citové vazby k osobě, se kterou hovoříme, kterou oslovujeme. Konkrétní (původní) význam *boludo* může mít vliv na jeho použití ve smyslu *hloupý*, ale ve většině případů tomu tak není a *boludo* je projevem citového vztahu a zároveň reprezentuje neformální rejstřík, tj. převážně hovorovou mluvu mezi mladými lidmi, kteří používají *boludo* k oslovení blízké osoby: <Boludo no sabes lo que me pasó> (tedy za těchto okolností se připouští iniciální pozice). Co se týká frekvence užití, u Magdaleny se četnost odvíjí od toho, kolikrát za den s někým důvěrně neformálně konverzovala, neboť je přesvědčená, že použití daných markerů souvisí s kontexty a situacemi, ve kterých je neformální styl

přípustný, a také s denní rutinou: „*Creo que tiene que ver con eso, con los espacios en los que uno puede utilizar el registro informal y eso tiene que ver con la rutina diaria y con las circunstancias.*“ To jsme viděli i u Rosy zde v kap. 10 výše.

Magdalena dále říká, že *che* používá v rámci rodiny a pracovních vztahů, zatímco *boludo* spíše s přáteli a lidmi sobě rovnými (myšleno statusově, věkově apod.; viz též kap. 3.9.3 a 3.9.4). Základní rozdíl spatřuje v tom, že *che* se může aplikovat rozmanitěji v tom smyslu, že jej lze použít i ve styku s matkou, babičkou, s osobou v každodenním komerčním (či jinak veřejném) styku (např. v supermarketu), tj. bez ohledu na hierarchii vztahů. *Boludo* se naopak používá spíše mezi sobě rovnými, v symetrických vztazích. Jako příklady uvádí následující: <Chee/ no sabés lo que pasó>, <Boludo/ dejá de ponerte eso que te queda mal>. Zajímavé je, že Magdalena opět volí *boludo* v iniciální pozici. To je ovšem poněkud zavádějící z toho důvodu, že pokud je člověk požádán o uvedení příkladu s nějakým předem určeným slovem, velice často se daným slovem snaží konstruovaný příklad začít. Proto je třeba se v těchto otázkách opírat spíše o reálná a nikoliv o *ad hoc* smyšlená data, což bylo cílem analýz představených v předchozích oddílech a kapitolách.

Nyní se přesuneme k výpovědím o něco starších osob v produktivním věku. **Gloria** (50) je akademička, jejíž specializací jsou cizí jazyky. Jedná se proto o informovanou respondentku, která může mít poněkud odbornější názor na zkoumaný problém. Gloria již navíc byla součástí předchozích fází výzkumu, ale nebyla dosud informována o jeho výsledcích, tudíž není ovlivněna jeho závěry: „*Mi uso del che es un uso muy frecuente en contextos intelectuales y artísticos, incluso entre pares universitarios se usa, pero no con un uso de confianza, sino en un uso de compartir lengua: <Chee→/ pongámonos las pilas>, <Che/ eh/ tenemos que modificar tal cosa>, <Chee→/ leíste las noticias// viste lo que pasó en el CONICET↑>.*“ Tento druh výskytu považuje ve svém pracovním prostředí za velice hojný a odkazuje nás víceméně k používání *che* jako výrazu národní identity, jak jsme zmiňovali výše.

Naopak *boludo* u sebe považuje za nefrekventovaný výraz, v univerzitních kontextech pak za zcela nefrekventovaný a v souvislosti s věkem je dle Glorie okolo hranice padesáti let velice obtížné, aby někdo použil *boludo*, pokud nechce přímo někoho urazit. Všední a pravidelné použití, které jsme dokumentovali u Mariny Pauly a u Camily, není běžné ani v univerzitním, ani v intelektuálním a uměleckém prostředí a ani není běžný jeho výskyt pro osoby Gloriina věku. „*Es decir, decir boludo es un insulto y se dice solamente con esa intención. Es realmente difícil para mí pensarme diciendo <Boludo/ viste esta*

película↑>, *como que no es de mi generación*.“ Dle Glorie by se užití takového příkladu vázalo spíše ke generaci mezi 25–30 lety a příklad <Daale/ veNÍ/ no te hagas el tonto/ boludo> s markerem *boludo* ve finální, nevokativní pozici by byl vlastní ještě mladším jedincům, zhruba okolo 15 let.

Roberto (39), který již byl také participantem předešlých fází výzkumu, avšak nebyl si nikdy vědom konkrétního okamžiku nahrávání a ani nezná dosavadní výsledky výzkumu, říká, že *che* používá v neformálních kontextech a např. při pracovním pohovoru by jej nepoužil, ovšem v interakci s někým, s kým si tyká a s kým má důvěrnější vztah, ano. Dále upozorňuje, že *che* používá, aniž by si toho byl bezprostředně vědom, tj. že jej používá zcela nevědomky a přirozeně: „*Lo uso sin dar me cuenta, lo uso naturalmente. Me sale decir <Chee/ hagamos algo> o no sé y no pienso que lo estoy diciendo. Ahora, que me hacés pensarlo, me doy cuenta que lo uso.*“ *Boludo* je pro něj výrazem ještě mnohem vyššího stupně neformálnosti a vyžaduje více důvěry. Někdy může doprovázet *che*: <Che→/ bolu↑do/ no te diste cuenta quee-/ que se te está quemando el asado/>. Roberto je navíc přesvědčen, že *boludo* se obecně více vyskytuje v interakci mezi muži, zatímco *boluda* je méně frekventované a zní hanlivěji. Sám však dodává, že vzhledem k tomu, že tráví převážnou většinu času v kanceláři v akademickém prostředí, nemá příliš prostor dané markery používat, ačkoliv s některými kolegy v práci to možné je. Nejvíce je však používá o víkendech ve volném čase.

Nejstarší zástupkyní, jež byla dotazována, je **Rosana** (67) – žena v penzi, která by vzhledem ke svému věku již nemohla být začleněna do tabulek kvantitativního výzkumu. Je proto zajímavé uvést některé její komentáře, které vypovídají o užití *che* a *boludo* u nejstarší generace. Jak sama říká, *che* používá středně (*medianamente*), zatímco *boludo* zcela vůbec, protože se jí tento výraz *nelibí* (to koresponduje nejen s tvrzením Salvadora výše, ale také s některými zjištěními o ženách starších 40 let z kap. 9 apod.). *Che* by použila např. v tomto kontextu: <Ey/ che→/ qué te pasa>, třeba ve chvíli, kdy hovoří na svého nemocného manžela. Ve veřejném styku, např. s lékařem či učitelem by *che* nepoužila, ale v rodinném styku ano, a to např. se svými dcerami, zejména pokud někoho chce pokárat: <CHE/ por qué me tratás así>, <CHE/ por qué me contestás así>. „*Para retar, puede ser. Para retar, ahí está.*“ V tomto kontextu *che* používá proto, aby nemusela káranou osobu oslovit vlastním jménem (tj. k minimalizaci ohrožení negativní tváře, k zachování důstojnosti kárané osoby): „*Sí, porque por ejemplo no te voy a decir, no voy a decir <Gloria/ qué te pasa conmigo>, no, por ahí te voy a decir <Chee/ qué te pasa conmigo>.*“

Posledním dotazovaným je klavírní mistr **Alfonso** (59 let), který se zamýšlí nad dosud nikým nereflektovanou výplňkovou funkcí markerů (kontinuátorů) *che* a *boludo*, jejichž smyslem má být poskytnout mluvčímu čas na rozmyšlenou, než bude schopen zformulovat výpověď. „*Uno de los usos más lamentables del boludo para mí es como nexo de conexiones de la velocidad del cerebro para armar una oración y la oración. Es como si yo te diera una clase y te dijera <porque/ boluda/ Beethoven>, <boluda/ tiene forte piano/ boluda>, <y entonces/ boluda/ crescendo/ boluda>, y así entonces, como el cerebro me funciona más lento que la oración que estoy por armar, el boludo o boluda me ayuda a empatar.*“

Co se týká funkcí *che*, Alfonso nejprve zmiňuje schopnost tohoto markeru poutat pozornost, tj. funkci atencionální. K tomu uvádí následující příklady (z nichž některé sekundárně nabývají spíše direktivního rozměru, některé spíše expresivního apod.): <Che/ cuidado que vas a volcar la botella>, <Chee/ vamos al cine>, <Chee/ no te pongas así>. Alfonso říká, že smyslem *che* je v tomto případě vytrhnout adresáta ze stavu, v němž se aktuálně nachází, aby začal věnovat pozornost tomu, co se mu mluví právě chystá sdělit (jedná se zároveň o příkladnou ostenzi, viz kap. 3.5 k teorii relevance). Samotným sdělením pak může být varování, návrh či doporučení, láskyplné gesto aj.

Také markeru *boludo* může být užíváno jako výrazu přívětivosti a láskyplnosti a být si za určitých okolností zachovává svůj původní hanlivý význam, dle Alfonsa by *boludo* mělo být striktně oddělováno od jednoznačného (původně synonymního) vulgarismu *pelotudo*, jehož jediným smyslem je adresáta citelně urazit a zesměšnit. *Pelotudo* je urážkou agresivní, *boludo* pak o poznání mírnější. „*También depende del grupo etario, depende de la ciudad del uso de boludo, digamos que entre los más jóvenes se utiliza más pero también está cambiando esto y se está cambiando la palabra, el uso de la palabra por otras.*“ Tím míří Alfonso k modernímu výskytu *eu*, jehož použití u vnuka Santiho (15) jsme již zmiňovali v odstavci věnovaném Camile.

Alfonso nakonec diskuzi uzavírá následujícím shrnutím: „*Se diría que el che tiene más un nivel acá, en toda la sociedad, el che lo puede usar cualquiera, incluso hasta en el ámbito académico en alguna reunión, en cambio, en boludo no es tan así.*“ Tím opět rekapituluje to, že zásadní rozdíl mezi *che* a *boludo* spočívá v míře jejich neformálnosti a přijatelnosti v různých kontextech. Zatímco *che* není tolik stylisticky příznakové, je přijatelné i v některých hierarchicky zatíženějších kontextech (akademické prostředí, pracovní prostředí) a používá jej ve větší či menší míře prakticky celá argentinská populace, *boludo* lze dokumentovat spíše v komunikaci přátelské či obecně ve styku

podstatně důvěrnějším, než je tomu u *che*. Vzhledem k normám zdvořilosti a možným sankcím musí být tedy použití expresivnějšího *boludo* zvažováno mnohem důkladněji než neutrálnější *che* a je pozoruhodné, že tuto skutečnost si uvědomují všichni dotazovaní.

K ostatním poznámkám lze říci, že o *che* téměř všichni respondenti uvažují jako o atencionální či vokativní částici vyskytující se víceméně výhradně v iniciální pozici, u *boludo* si pak věková skupina okolo 30 let umí představit jeho adresné iniciální použití, zatímco nejmladší generace jej používá spíše na konci výpovědi jako prostředku převážně kontaktového, metajazykového či výplňkového rázu. Některé starší osoby se distancují od použití *boludo* z důvodu verbálního vkusu, ačkoliv *che* používají nezdědka. Několikrát bylo poukázáno i na souvýskyt markerů *che* a *boludo*, přičemž marker *che* za všech okolností v syntagmaticko-lineárním sledu předchází markeru *boludo* (což souvisí i s konverzační superstrukturou dle van Dijka, viz kap. 3.7, a s původní gramatickou podmíněností daných markerů).

Rosana upozornila na funkci *che* jako mitigátoru v případě, že nastane nebezpečí ohrožení negativní tváře komunikačního partnera, oproti tomu marker *boludo* byl respondenty označen spíše za výraz nejen skupinové solidarity, tj. jako podpora pozitivní tváře zejména ve styku s přáteli. Stranou pozornosti nezůstalo ani využití markerů jako ostenzivního podnětu, tj. prostředku, kterým mluvčí poutá pozornost posluchače k tomu, co mu hodlá sdělit a co považuje v daném komunikačním kontextu za maximálně relevantní. Ani dotazovací šetření však nepotvrdilo ekvivalentnost *che* a *boludo*, a proto tuto teorii považujeme za vyvrácenou.

Závěr

Předkládaná disertační práce si kladla za cíl představit nejvýznamnější teoretické a metodologické problémy, s nimiž se musí lingvista vypořádat, pokud se rozhodne zkoumat konverzační markery typické pro všednodenní, neformální a spontánní interakci. V prvních pěti kapitolách jsme se pokusili objasnit, proč je důležité z hlediska teorie vycházet z multidisciplinárního přístupu, a také popsat, v čem se zvolené disciplíny liší, v jakých ohledech naopak docházejí průniku a v čem jsou komplementární. Konkrétně jsme hovořili o konverzační analýze, analýze diskurzu a sociolingvistice, přičemž jsme si ověřili, že všechny zmíněné disciplíny mají jak přístup, tak i motivaci k výzkumu konverzačních ukazatelů, ačkoliv každá z poněkud odlišné perspektivy.

Konverzační analýza, představená ve druhé kapitole, postupuje induktivně od nemotivovaného pozorování přirozených dat k identifikaci interakčního vzorce napříč případy. Nevybírá si apriori určitý marker s cílem jej podrobně popsat, ale ke studiu tzv. *prefaces* dospívá tak, že si všimne, že existuje množina prvků, které v určité pozici (iniciální, středové, finální) interakční struktury plní určité funkce v rámci systému střídání replik a přebírání slova.

Funkční hledisko je pak již vlastní analýze diskurzu, kterou jsme se zabývali ve třetí kapitole. Tato disciplína začala markery zkoumat systematictěji a pevněji ukotvila dnes již jejich obecně přijímaný název *marker*. Především díky ní se zájem o jejich studium rozvinul v mezinárodním měřítku. Jednou z nejcitovanějších publikací o markerech je práce Schiffrinové (1987). Sama autorka ale původně vycházela z konverzační analýzy, obzvláště v případě funkčně-pozičního rozboru. Postup analýzy diskurzu je ale opačný v tom smyslu, že si badatel předem stanovuje markery, které chce zkoumat, a poté na skutečných datech, ale i smyšlených příkladech dochází k detailním závěrům ohledně jejich používání. Výsledkem pak není konstatování, že v té či oné pozici může určitou funkci zastupovat škála funkčně srovnatelných jazykových prostředků, ale naopak že konkrétní marker má předpoklad se objevovat na různých místech s různou funkcí, tzn. konstatuje se jeho polyfunkčnost a kontextová adaptabilita.

Současný diskurzivně-analytický výzkum markerů se však nezřídka opírá o již dříve sestavené klasifikace. Mezi konverzační a diskurzivní analýzou je proto důležitý rozdíl i v tom, že CA přistupuje k datům bez předchozí teorie a pojmů, zatímco DA se opírá o existující teoretické rámce a terminologické aparáty nebrání, ačkoliv po metodologické stránce je na druhou stranu mnohem méně vyhraněná. Konverzační analýza, byť se jedná

o sociologickou disciplínu, pak usiluje spíše o odhalování univerzální konverzačního mechanismu a méně se soustředí na sociokulturní kontext, kdežto diskurzní analýza zejména americké tradice je silně ovlivněna předmětem interakční sociolingvistiky.

V rámci ní pak markery vnímáme jako kontextualizační vodítka, která usnadňují interpretaci, a současně nabývají rozměru sociálního činitele, jehož prostřednictvím účastníci interakce mohou něco sociálního produkovat a vstupovat do vzájemných vztahů. Marker může být dále odrazem nějakého stylu či symbolem určitého společenství a adekvátnost jeho (ne)použití určí, zda bude fungovat jako projev (ne)zdvořilosti, indikátor rovnosti či hierarchie, přátelství či zášti apod.

Kromě kvalitativního rámce je však vhodné markery nahlížet i skrze kvantitativní variační paradigma. Tento sociolingvistický proud byl představen zejména ve čtvrté kapitole a od předchozích přístupů se liší v tom, že se distancuje od hloubkových analýz na mikroúrovni a umožňuje marker studovat z abstraktnějšího hlediska jako jazykovou proměnnou závislou na vybraných sociálních proměnných. Je ze všech výše zmíněných paradigmat zaměřen nejvíce deduktivně a jeho cílem je otestovat hypotézy týkající se vztahu mezi rekurencí markeru a operacionalizovaným sociálním světem. Kvantitativní nadhled pomáhá odhalit obecné vzorce chování markeru, jež lze za předpokladu dodržení srovnatelného stratifikovaného schématu konfrontovat s jinými markery. Neočekávané výsledky je žádoucí vysvětlit pomocí poznatků získaných kvalitativně.

Z páté kapitoly vyplynulo, že díky kombinaci všech zmíněných teoretických přístupů můžeme ilustrovat nejen dosud uvedené vlastnosti a schopnosti konverzačních markerů, ale rovněž můžeme zodpovědět i tak komplexní otázky jako: *jaké funkce na dané pozici plní s jakou přibližnou četností marker používaný danou osobou o daném společenském postavení?* Výzkum konverzačních ukazatelů by proto měl ležet na průsečíku všech zde uvažovaných disciplín a měl by být realizován jak z hlediska kvalitativního, tak kvantitativního, aby byl obraz markerů ucelený.

Triangulace tudíž neprovází jenom teoretické hledisko, ale i propojování analytických metod a technik sběru dat. V šesté kapitole jsme např. viděli, že už samotná podstata každodenní konverzace představuje značnou překážku pro sběr relevantních dat, jelikož není vždy snadné zařídit, aby se mluvčí vyjadřovali spontánně. Aby se předešlo zkreslení, jež by mohl způsobit pozorovatelský paradox, nabízí se při terénní práci kombinovat různé strategie datové kolekce (např. přímé, zúčastněné a anonymní pozorování). Bez záruky přirozenosti by totiž jakákoliv práce zaměřená na studium konverzačních markerů byla irelevantní, neboť se vyskytují pouze v neformálním hovoru za zcela uvolněných

a zvenčí nenarušených podmínek. Toto kritérium navíc znemožňuje, aby (ve snaze zachytit výskyty markeru) byly použity nástroje verbální manipulace, jež jsou často akceptovatelné např. na úrovni fonologické.

Abychom se vyhnuli ztrátám cenných informací, je i při vlastní analýze vhodné propojovat minimálně dvě základní metody: kvalitativní a kvantitativní. Existuje několik kombinatorních schémat, ovšem zejména replikované *QUAL +/- → quan* se jeví u markeru jako nejprínosnější, neboť umožňuje dobře prozkoumat jeho polyfunkčnost a současně zohledňuje i některé zobecňující kvantitativní rysy.

Předmlouvou k analýzám argentinského markeru *boludo*, jimiž jsme se následně snažili ilustrovat celou výzkumnou situaci na příkladu konkrétního ukazatele, byla sedmá kapitola. V ní jsme uvedli klíčové údaje k výzkumu. Analýzy vycházely z autentických konverzačních dat získaných od rodilých mluvčích přímo v místě jejich přirozeného výskytu, v Argentině. Sběr se řídil stratifikovaným schématem a jako základní vzorek bylo získáno 48 účastníků rovnoměrně zastupujících tři věkové skupiny (10–20, 21–40, 41–60 let), čtyři sociální třídy (nízká, nižší střední, vyšší střední, vysoká) a dvě pohlaví. Paralelně byla sbírána rozšiřující data pro kvalitativní analýzu i od dalších mluvčích.

V osmé kapitole byl marker *boludo* analyzován kvalitativně. Nejdříve byl definován výpovědní celek jako základní jednotka pro analýzy a k markeru bylo přistupováno jako ke kontextovému modifikátoru. Ve vztahu k pozičnímu kritériu bylo zjištěno, že *boludo* se zpravidla nevyskytuje v absolutní iniciální pozici jako atencionální výraz vzhledem ke svému hanlivému původu, avšak může se objevit v iniciální pozici vůči nadcházející výpovědi, kde nezřídka funguje jako reaktivní prvek, tedy odezva na to, co říkal předešlý mluvčí, nebo na to, co se odehrálo na pozadí interakce. Běžnější však je *boludo* interní a finální, jež zpravidla funguje jako prostředek k udržení kontaktu s partnerem, nebo naopak k jeho ukončení. Na těchto pozicích též bývá výrazem přátelství a afiliace.

S ohledem na konverzační mechanismus *boludo* pomáhá uvozovat nové téma či poznatek ke stávajícímu tématu, umožňuje mluvčímu udržet si slovo, popř. vzít si čas na rozmyšlenou, a konečně také vzdát se slova a přenechat jej jinému mluvčímu. Jinak řečeno, marker *boludo* indikuje hranice konstrukčních jednotek konverzace. Dále tlumí negativní dopad překryvů, funguje jako alokační prostředek při selekci nového mluvčího a signalizuje konverzační opravy. Z relevantně-teoretické perspektivy je schopen obsadit takovou pozici, z níž mluvčímu umožní zdůraznit tu část výpovědi, již považuje za maximálně relevantní, tj. nejdůležitější. *Boludo* je tak současně rematizátorem. Jeho

použitím se mluvčí rovněž snaží zajistit, aby daný výpovědní úsek nezůstal bez povšimnutí a adresát mu věnoval pozornost.

Z funkčního hlediska *boludo* zastupuje jak funkci *fatickou* (udržuje kanál otevřený, či jej zavírá), tak i *metajazykovou* (signalizuje hranice repliky, popř. odkazuje k samotnému jazykovému kódu), sekundárně *konativní* (zesiluje konativní účinek), *emotivní* (přímo vyjadřuje nebo zdůrazňuje emoce), *poetickou* (ozvláštňuje zprávu) i *referenční* funkci (odkazuje ke kontextu, příp. sám něco vyjadřuje). S ohledem na sociální vztahy bylo zjištěno, že *boludo* je přijatelným a vítaným prostředkem v komunikaci mezi sobě rovnými a v přátelském kolektivu, zatímco v hierarchičtějším prostředí je jeho použití zpravidla chápáno jako porušení zdvořilostních norem.

Kvantitativní analýze je věnována devátá kapitola. V ní bylo primárně zjišťováno, zda je věk hlavní proměnnou, která má vliv na frekvenci užití *boludo*. Bylo konstatováno, že ačkoliv je relevantním kritériem, mládež (s 14 % z celkového počtu 235 výskytů) se nezdá být dominantním uživatelem *boludo*, oproti tomu, co uvádějí četné slovníky (např. Moliner, 2007) a další autoři (např. Jørgensen, 2011), neboť jeho výskyt převládá mezi mluvčími od 21 do 40 let, tj. u osob v sociálně nejčilejším a nejproduktivnějším věku (71 %). Ani nejstarší zkoumaná skupina se vždy nedistancuje od užití *boludo* (15 %), ačkoliv ženy nad 40 let k němu mají rezervovaný postoj (1 %). Věk ale není jediným rozhodujícím faktorem. Kromě něj je třeba uvažovat i stylovou variaci, zejm. v rámci vnitroskupinové interakce. Stylová variace reflektuje citlivost na kontext a vysvětluje extrémní změny, k nimž vlivem rozdílných okolností dochází v neformální mluvě jedné a téže osoby. Užití *boludo* v interakci s přáteli je četnější než v rutinní všední konverzaci.

S ohledem na společenské třídy jsme spolehlivě neidentifikovali žádné zvláštní vzorce. Podstatné ale je, že *boludo*, byť je hanlivého původu, není stigmatizačním prostředkem, jelikož je frekventovaně užíváno i nejvyššími společenskými vrstvami (52 % vyšší střední, resp. 19 % vysoká třída). V souvislosti s pohlavím jsou výsledky mezi ženami a muži ve vzorku srovnatelné (ženy 53 %, muži 47 %). Vzhledem k omezenému počtu mluvčích, které jsme zkoumali, lze přirozeně zpochybnit zobecňující sílu vyvozených závěrů, ovšem výsledky neprezentujeme jako absolutně platné a vždy jsou triangulovány s výstupy kvalitativní analýzy.

Kromě kvalitativní a kvantitativní analýzy *boludo* byla v desáté kapitole provedena ještě srovnávací analýza tohoto markeru s ukazatelem *che*, který byl zkoumán podle stejných parametrů v roce 2014, neboť je diskutována jejich vzájemná ekvivalentnost

(Ramírez Gelbes-Estrada, 2003). Mnohé vlastnosti a funkce jednoho markeru navíc vystoupí zřetelněji na povrch až ve chvíli, kdy jsou dány do kontrastu s jiným ukazatelem.

Nejprve bylo provedeno kvalitativní srovnání, z něž vyplynulo, že *che* a *boludo* se ne vždy identifikují se stejnými fázemi konverzace, neboť atencionální *che* často plní funkci tzv. *přípravného konverzačního výrazu*, zatímco *boludo* tuto schopnost postrádá. Taktéž jsme zjistili, že pravidla zdvořilosti, jež na jednu stranu umožňují téměř neomezené užití neutrálnějšího *che* i v neformální komunikaci v hierarchičtějším prostředí (*potomci* ↔ *rodiče*, *podřízení* ↔ *nadřízení*), takřka nepovolují vulgárnější *boludo*. Na druhou stranu nahradit *boludo* ukazatelem *che* v interakci s blízkými přáteli by znamenalo ztrátu cenné stylistické informace, jelikož *boludo* je rámci společenství praxe znakem solidarity a vnitroskupinové identity, kdežto *che* jako univerzálnější a neutrálnější marker tuto schopnost nemá. Ukázalo se také, že míra expresivity *boludo* je mnohem vyšší než u jakéhokoliv *che*, a že není totéž užít *che* a užít *boludo* v hovoru mezi rodilým mluvčím a cizincem. Po kvalitativní stránce tedy *boludo* a *che* nelze označit za ekvivalenty.

Kvantitativní sociolingvistické srovnání rovněž ukázalo, že *boludo* a *che* jsou odlišné konverzační markery. Zatímco *boludo* je citlivější na situační a sociální kontext a dokumentujeme u něj významnější výkyvy v četnosti pod vlivem přepnutí do vnitroskupinového komunikačního stylu, výskyt *che* je vyváženější a univerzálnější v (daném vzorku) argentinské společnosti. Klíčový sociálně podmíněný rozdíl tak spočívá v opozici *větší stylová příznakovost* – *větší neutralnost*.

Dle funkčně-pozičního kvalitativně-quantitativního kritéria bylo zjištěno, že ačkoliv *boludo* i *che* jsou oba markery fatické funkce, jelikož nějakým způsobem ovlivňují komunikační kanál, každý je přednostně používán k realizaci jiné složky této funkce. *Che* se vyskytuje spíše v iniciální pozici jako prostředek k otevření kanálu a upoutání pozornosti a *boludo* naopak převážně v interní a finální pozici, kde napomáhá udržovat kontakt s posluchačem, anebo komunikační kanál uzavírá. Introspektivní soudy respondentů veskrze potvrdily závěry, k nimž jsme dospěli na základě výsledků jednotlivých analýz. Teorie o ekvivalenci *che* a *boludo* byla vyvrácena.

Pochopitelně mnoho otázek ohledně výzkumu konverzačních markerů a jejich povahy zůstalo nezodpovězeno a bude jim muset být věnována pozornost jinde. Ke zvážení je např. výzkum používání konverzačních markerů v interkulturní komunikaci, integrování látky interakčních ukazatelů do výuky cizích jazyků či sledování dalšího vývoje zde studovaných markerů z diachronní perspektivy. Jednoznačným výstupem předloženého výzkumu ale je, že na konverzační markery musí být nahlíženo interdisciplinárně.

Resumé

Problemas teóricos y metodológicos relativos al análisis sociolingüístico de los marcadores conversacionales: *boludo* en español argentino

La presente tesis doctoral tiene como objetivo identificar y describir los problemas teóricos y metodológicos relativos al estudio de los marcadores conversacionales, y a la recolección de los datos auténticos para su análisis. Además, se propone ilustrar todo el proceso de investigación mediante el ejemplo de un típico marcador argentino, *boludo*. En lo que se refiere a la base teórica, el punto de partida, que se introduce en el primer capítulo, queda localizado en la intersección de los paradigmas del análisis conversacional, análisis del discurso y análisis sociolingüístico, así como sobre el fondo omnipresente de la pragmática. Una vez definida, intentamos evaluar la contribución de dicha aproximación interdisciplinaria para el estudio de los marcadores conversacionales.

El análisis conversacional, que se expone en el segundo capítulo, procede de una manera inductiva. Empieza con una observación sin una motivación teórica predeterminada, hasta que el investigador identifica un patrón repetido en múltiples casos. Este enfoque no aspira a describir un marcador dado, sino que accede al estudio de los tal llamados *prefacios*, descubriendo que existe un conjunto de elementos que, en una determinada posición (inicial, media o final) de la estructura conversacional, cumplen una función específica respecto al sistema de intercambio de turnos de habla.

El enfoque funcional, por su parte, es propio del análisis del discurso, que se presenta en el tercer capítulo. Esta disciplina comenzó a estudiar los marcadores de una manera más rigurosa, y fue la que ancló su denominación más reconocida –*marcador*–. Gracias a ella, se desarrolló el estudio de los marcadores a nivel mundial. Una de las publicaciones más citadas sobre el tema es el trabajo de Schiffrin (1987). Dicha autora, sin embargo, partió originalmente de la aproximación del análisis conversacional, sobre todo en lo que se refiere al criterio funcional-posicional. El procedimiento del análisis del discurso, no obstante, es inverso en el sentido de que el investigador primero selecciona un marcador (o una serie de marcadores) que se propone estudiar y, posteriormente, a base de los datos reales o ejemplos inventados, analiza sus funciones y propiedades. Por consiguiente, la investigación del análisis del discurso no suele desembocar en identificar qué elementos lingüísticos comparables pueden ocupar una posición dada, desempeñando así una función sistémica determinada, sino que, al revés, concluye que el marcador en cuestión

tiene el potencial de llegar a ser empleado en distintas posiciones, cumpliendo funciones variadas. Es decir, se constata su polivalencia funcional y su adaptabilidad al contexto.

En la actualidad, sin embargo, el análisis discursivo de los marcadores frecuentemente parte de las clasificaciones ya existentes. Entre el enfoque conversacional y el discursivo, por lo tanto, hay una diferencia procedimental notable que consiste en que el análisis conversacional prefiere acceder a los datos sin una teoría previa y sin apoyarse sobre una terminología preestablecida, mientras que el análisis del discurso no se resiste a desarrollar su investigación en un marco teórico y terminológico predeterminado, aunque, por otra parte, es mucho más liberal en lo que respecta a las cuestiones metodológicas. Además, si bien el análisis conversacional representa una rama sociológica, su objetivo no consiste en estudiar la interacción en su contexto sociocultural específico, sino en buscar patrones universales del mecanismo conversacional. El análisis del discurso (ante todo en lo que concierne a la tradición anglófona), en cambio, se desempeña bajo una fuerte influencia de la sociolingüística interaccional.

En el marco de la última, se conciben los marcadores como guías contextuales que facilitan el proceso de interpretación y que, a su vez, adoptan el rol de un agente social por medio del cual los interlocutores construyen, de una manera cooperativa, significados sociales y establecen relaciones interpersonales. En cada marcador, además, se refleja un estilo o un registro de lengua y la (no) adecuación al contexto determinará si el (no) uso será entendido como una señal de (des)cortesía –una marca de deferencia o falta de respeto, un indicador de igualdad o jerarquía, un signo de afiliación o indiferencia–. Un marcador conversacional, asimismo, puede constituir un símbolo de identidad de una determinada sociedad.

Aparte del marco cualitativo, es aconsejable estudiar los marcadores conversacionales acudiendo también al paradigma cuantitativo variacionista. El cuarto capítulo de la presente está dedicado efectivamente a esta corriente sociolingüística. Se constata que, a diferencia de las aproximaciones tratadas anteriormente, el enfoque variacionista se distancia de los análisis minuciosos a nivel micro, y permite estudiar el marcador desde una perspectiva más abstracta, que lo considera una variable dependiente de determinadas variables sociales. El enfoque en cuestión, además, sigue el esquema más deductivo de todos los paradigmas mencionados, y su propósito es poner a prueba las hipótesis sobre las correlaciones entre la recurrencia del marcador y el universo social operacionalizado. De este modo, una macroperspectiva cuantitativa contribuye a identificar los patrones generales del comportamiento sociolingüístico de un marcador que, si se respeta el mismo

esquema estratificado, puede llegar a ser comparado con otros marcadores. En caso de que haya resultados inesperados, estos deberían interpretarse a través del conocimiento cualitativo.

Del quinto capítulo surgió que, gracias a una mirada interdisciplinar, no solo que podemos apreciar todas las propiedades de los marcadores conversacionales arriba abarcadas, sino que también somos capaces de resolver unas cuestiones más complejas, como p.ej.: *qué funciones cumple con qué frecuencia aproximada un marcador utilizado en determinada posición por una persona dada, definida por sus características sociales*. La investigación de los marcadores propios de la conversación cotidiana, por tanto, debería partir de la intersección de todos los enfoques mencionados. Asimismo, su descripción debería contar tanto con el análisis cualitativo como con el cuantitativo para que la imagen de los marcadores sea fiel y coherente.

En consecuencia, la triangulación no atañe solamente a la aproximación teórica, sino también a la combinación de las estrategias analíticas y de las técnicas de recolecta de datos. En el sexto capítulo, se considera que ya la propia naturaleza de una conversación cotidiana constituye una gran complicación a la hora de obtener datos para el análisis, debido a que no siempre es fácil conseguir que los hablantes se expresen de una manera espontánea. Sin garantizar la naturalidad, sin embargo, cualquier estudio enfocado al uso de los marcadores conversacionales sería irrelevante. Para prevenir el impacto negativo de la paradoja del observador, se ofrece combinar varias técnicas de recogida de datos (p. ej. la observación directa, participante y anónima). El criterio de la espontaneidad, además, impide que el investigador –a fin de capturar algunas evidencias del marcador– utilice herramientas de manipulación verbal que en el nivel fonológico o incluso en el nivel gramatical serían aceptables.

Una vez terminada la recolección, se accede al análisis. Para evitar pérdidas de información valiosa, es aconsejable combinar el análisis cualitativo con el cuantitativo. Existen varios esquemas de triangulación que seguir, pero el *CUAL* +/→ *cuan* replicado se mostró como el más beneficioso, ya que permite examinar con detalle la polivalencia funcional de un marcador y, a la vez incluye algunas observaciones cuantitativas generalizadoras.

El séptimo capítulo constituye una introducción a los análisis del marcador argentino *boludo*, en la que se especifican los datos fundamentales de la investigación. Se revela que los análisis se basaron en datos conversacionales auténticos, recolectados en su entorno natural, en Argentina. La recogida se rigió por un esquema estratificado

predefinido. Como muestra principal, se observó a 48 hablantes nativos como representantes de ambos sexos y distribuidos de forma equitativa en tres grupos etarios (10–20, 21–40, 41–60 años) y en cuatro clases sociales (baja, media baja, media alta y alta). Para que el análisis cualitativo pudiera contar con una base de datos más amplia, se coleccionaban, asimismo, datos complementarios de otros hablantes nativos.

El análisis cualitativo de *boludo* forma el núcleo del capítulo ocho. Primero se delimita la unidad conversacional de referencia, y el marcador se concibe como modificador del contexto. Al aplicar el criterio posicional, se revela que *boludo* no suele aparecer en posición inicial absoluta como una expresión atencional, debido a su origen vulgar. Por otro lado, se descubre que su empleo es aceptable en posición inicial respecto al enunciado inminente, donde funciona como una expresión reactiva, es decir, como respuesta a lo que se acaba de decir o a lo que acaba de suceder en el trasfondo. *Boludo*, sin embargo, tiende a ocupar preferentemente las posiciones interna y final, en las que se desempeña como un recurso de control de contacto con el interlocutor o como una partícula de cierre.

En lo que respecta al mecanismo conversacional, *boludo* ayuda a introducir un nuevo tema o una nueva contribución al tema actual; le permite al interlocutor mantener el derecho de hablar mientras se toma un tiempo antes de continuar; o sirve para renunciar a la palabra y cederle el derecho de hablar a otro interlocutor. Dicho de otra manera, el marcador *boludo* indica los límites de las unidades conversacionales. Al acudir a *boludo*, el hablante puede minimizar el impacto de un posible solapamiento, asignarle la palabra a un nuevo hablante o introducir un turno de corrección. Desde la Teoría de relevancia, *boludo* tiene la capacidad de operar como una partícula enfatizadora a la que el hablante recurre siempre que quiere resaltar alguna parte del enunciado que considera de suma importancia. Dicho en términos de la perspectiva funcional oracional, *boludo* es un elemento focalizador. Al emplearlo, el hablante pretende que el fragmento del enunciado que acaba de resaltar no pase desapercibido y que su destinatario le preste la atención deseada.

Desde el enfoque funcional de Jakobson, *boludo* representa tanto la función *fática* (mantiene abierto el canal comunicacional o lo cierra) como la función *metalingüística* (indica los límites del turno de habla o, eventualmente, remite al código lingüístico), *conativa* secundaria (refuerza el efecto conativo), *emotiva* (directamente expresa el estado emocional del interlocutor o refuerza el componente expresivo), *poética* (le agrega un matiz estilístico al mensaje) y la función *referencial* (remite al contexto o, eventualmente,

lleva significado propio). En cuanto a las relaciones sociales, se descubre que el uso de *boludo* es pertinente y apreciado en los intercambios entre pares y en los círculos cerrados de amigos, en los que se utiliza como una marca de afiliación, solidaridad y cortesía positiva. En un ámbito más jerárquico, en cambio, se percibe impropio y puede llegar a ser entendido como una (grave) violación de las normas de cortesía.

El propósito del análisis cuantitativo, que se presenta en el capítulo nueve, es averiguar si la edad es la única variable que interviene en la frecuencia de uso del marcador *boludo*. Si bien se constata que la edad *es* un factor relevante, los jóvenes y adolescentes (cuyo uso alcanza un 14 % del número total de 235 ocurrencias) no son los mayores ni los únicos usuarios de *boludo*, a diferencia de lo que sostienen numerosos diccionarios (p. ej. Moliner, 2007) y otros autores (p. ej. Jørgensen, 2011), dado que su uso predomina entre los hablantes de 21 a 40 años de edad, es decir, en las personas que gozan de una vida social plena y que están en la fase vital más productiva (71 %). Además, los hablantes de entre 41 y 60 años (15 %) no siempre se distancian del empleo recurrente de *boludo*, ni tampoco la gente mayor, lo que demuestran algunos representantes masculinos de las clases sociales baja y media baja, aunque las mujeres por encima de 40 años incluidas en la muestra se abstienen prácticamente de su uso (1 %). La edad, sin embargo, no es el único factor decisivo. Es imprescindible tener en cuenta la variación estilística también, ya que refleja la sensibilidad al contexto, y explica los cambios extremos que ocurren en el lenguaje informal de la misma persona, bajo distintas circunstancias situacionales. La frecuencia del empleo de *boludo* en un intercambio íntimo entre amigos y/o pares es notablemente superior a la que se da en la conversación coloquial rutinaria, no alterada por el cambio al estilo intragrupal.

En lo que respecta a las clases sociales, no conseguimos identificar ningún patrón o modelo sociolingüístico. No obstante, es de destacar que *boludo*, por más que sea una expresión de origen vulgar, no se percibe un recurso estigmatizador, vista su alta frecuencia en el habla de los representantes de la clase media alta (52 %) y alta (19 %). El uso de *boludo* entre los hombres y las mujeres parece equilibrado (mujeres 53 %, hombres 47 %). Dado el número limitado de hablantes que constituyen la muestra base para nuestro análisis cuantitativo, podríamos cuestionar la fuerza generalizadora de las conclusiones aquí extraídas. Por consiguiente, a los resultados cuantitativos en ningún momento se les adjudica una validez absoluta y siempre se someten a la triangulación con los resultados del análisis cualitativo.

Concluido el análisis cuantitativo, se procede al análisis comparativo del marcador *boludo* con otro marcador argentino, *che*, que fue estudiado en 2014 de acuerdo con los mismos criterios de investigación. Este estudio, que se desarrolla en el último capítulo, es complementario y fue motivado por el hecho de que hay autores que discuten su posible equivalencia (cf. Ramírez Gelbes & Estrada, 2003). Muchas de las funciones y propiedades de un marcador, además, emergen con más claridad una vez contrastadas con las que presentan otros marcadores.

En primer lugar, se lleva a cabo una comparación cualitativa de la que resultó que *che* y *boludo* no siempre se identifican con las mismas fases conversacionales, debido a que el *che* atencional frecuentemente desempeña el rol de una *expresión de preparación conversacional*, mientras que *boludo* carece de esta capacidad. Averiguamos asimismo que las normas de cortesía que por una parte permiten un uso prácticamente ilimitado del *che*, incluso en un intercambio informal en un ámbito más jerárquico (*hijos* \Leftrightarrow *padres*, *subordinado* \Leftrightarrow *superior*), condenan el uso de *boludo*. Por otra parte, al sustituir *boludo* por *che* en una interacción entre amigos íntimos, se perdería una información estilística valiosa, ya que el marcador *boludo* funciona como un signo de solidaridad, afiliación e identidad intragrupal, propiedad de la que *che*, como una marca más neutral y con cobertura general, carece. Queda demostrado también que el grado de expresividad que alcanza el marcador *boludo* es más alto que el del que pueda disponer cualquier *che*, y que no es lo mismo utilizar un *che* y un *boludo* en un intercambio efectuado entre un nativo y un extranjero. En lo que respecta a las observaciones cualitativas, *boludo* y *che* no pueden considerarse equivalentes.

La comparación sociolingüística cuantitativa también señaló que *boludo* y *che* son dos marcadores conversacionales desiguales. Mientras que *boludo* es más sensible al contexto situacional y social, y se documentan diferencias notables en su frecuencia de uso causadas por el cambio al estilo intragrupal, la ocurrencia de *che* resulta más equilibrada en (la muestra de) la sociedad argentina, y este marcador parece ser más universal. La diferencia socialmente condicionada clave consiste en la oposición de un uso estilísticamente más marcado (*boludo*) y un uso más neutral (*che*).

Conforme al criterio funcional-posicional cualitativo-cuantitativo, averiguamos que aun siendo tanto *boludo* como *che* marcadores de la función fática, debido a que de alguna forma afectan al canal comunicacional, cada uno es usado para representar un componente diferente de dicha función. *Che* preferentemente aparece en posición inicial como recurso de apertura del canal y como un elemento atencional. *Boludo*, en cambio,

aparece mayoritariamente en las posiciones interna y final, desde las que le permite al hablante mantener el contacto con su interlocutor o, respectivamente, cerrar el canal. Al final se triangulan los resultados del análisis comparativo con una breve encuesta adicional. Los juicios introspectivos de ocho hablantes nativos en principio confirmaron las conclusiones a las que llegamos a través de los análisis particulares. La teoría de la equivalencia de *che* y *boludo* quedó, por lo tanto, refutada.

Naturalmente, muchas cuestiones relacionadas con la investigación de los marcadores conversacionales quedaron pendientes, y serán revisitadas en otra oportunidad. Una de las propuestas para el futuro consistiría en estudiar la adecuación del uso de los marcadores conversacionales en un intercambio intercultural, es decir, en la comunicación entre un nativo y un extranjero. Otra posibilidad es (re)considerar la integración de la enseñanza de los marcadores de interacción coloquial en la clase de EL(S)E. Y, por último, se sugiere examinar la evolución de los marcadores aquí estudiados desde una perspectiva diacrónica.

La conclusión fundamental de la presente es, sin embargo, que los marcadores conversacionales tendrían que estudiarse a base de un enfoque interdisciplinar.

Seznam literatury

- AINCIBURU, M. C. (2010). Algunas consideraciones respecto a la investigación en Lingüística Aplicada y la recogida de datos a través de cuestionarios. *Revista Nebrija de Lingüística Aplicada* (2010) 8. 99–102.
- ANDERS, V. A KOL. (2001–2019). *Etimologías de Chile. Diccionario etimológico: Raíces Proto-Indoeuropeas Presentes en Palabras Españolas*. Dostupné z: <http://etimologias.dechile.net/?boludo>
- ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA (2010). *Diccionario de americanismos*. Lima: Santillana.
- AUSTIN, J. L. (2000 [1962]). *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia. Do češtiny přeložil Pechar, J. a kol.
- BACHTIN, M. M. (1982 [1979]). *Estética de la creación verbal*. México, D. F.: Siglo Veintiuno Editores. Do španělštiny přeložila Bubnova, T.
- BAÑÓN HERNÁNDEZ, A. M. (1993). *El vocativo en español*. Barcelona: Octaedro.
- BELTRÁN, H. (2012). *Billete de ira y vuelta*. Odisea.
- BERENGUER OLIVER, J. A. (2001). *Estrategias del discurso conversacional: Algunos casos de relato coloquial en catalán y español. Tomo I*. San Juan: Universidad Nacional de San Juan.
- BLAKEMORE, D. (2006). Discourse Markers. In Horn, L. R a Ward, G. (eds.), *The Handbook of Pragmatics* (s. 221–240). Malden: Blackwell.
- BORETTI S. H. A FERRER M. C. (1987). La segunda persona singular del pretérito perfecto simple. In Donni de Mirande, N. et al. (eds.), *El español de Rosario, Estudios sociolingüísticos I*. Rosario: Universidad Católica Argentina, Centro de Lingüística Hispánica, 25–40.
- BOURDIEU, P. (2014 [1984]). *Co se chce říct mluvením: Ekonomie jazykové směny*. Praha: Karolinum. Do češtiny přeložil Pokorný, M.
- BOYERO RODRÍGUEZ, M. J. (2005). *Aportación al estudio de los marcadores conversacionales que intervienen en el desarrollo del diálogo*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.

- BRACKEN, J. (2008 [2005]). *¡Che Boludo! A Gringo's Guide to Understanding the Argentines*. Ediciones Continente. 2ª edición.
- BRAVO, D. A BRIZ GÓMEZ, A. (2004). *Pragmática sociocultural: estudios sobre el discurso de cortesía en español*. Barcelona: Ariel.
- BRIGHT, W. (1966). Introduction: The Dimensions of Sociolinguistics. In Bright, W. (ed.), *Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964* (s. 11–15). Haag: Mouton & Co.
- BRINTON, L. (1996). *Pragmatic Markers in English: Grammaticalization and Discourse Functions*. Berlin: De Gruyter.
- BRIZ GÓMEZ, A. (1993). Los conectores pragmáticos en español coloquial (I): su papel argumentativo. *Contextos*, Vol. XI, No. 21–22. 145–188.
- BRIZ GÓMEZ, A. (1997a). Coherencia y cohesión en la conversación coloquial. *Gramma-Temas*, No. 2. 9–43.
- BRIZ GÓMEZ, A. (1997b). Comentario Lingüístico. In Echenique Elizondo, M. T. (ed.), *El análisis textual: comentario filológico, literario, lingüístico, sociolingüístico y crítico* (s. 77–130). Salamanca: Colegio de España.
- BRIZ GÓMEZ, A. (1998). *El español coloquial en la conversación: Esbozo de pragmatología*. Barcelona: Ariel.
- BRIZ GÓMEZ, A. (2010 [1996]). *El español coloquial: Situación y uso*. Madrid: Arco Libros. 6ª edición.
- BRIZ GÓMEZ, A., PONS BORDERÍA, S., PORTOLÉS LÁZARO, J. A KOL. (2008). *Diccionario de partículas discursivas del español*. [cit. 23. 7. 2019]. Dostupné z: www.dpde.es
- BROWN, G. a YULE, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BROWN, P. A LEVINSON, S. C. (1987 [1978]). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press. 2. vyd., upravené.
- CALSAMIGLIA BLANCAFORT, H. a TUSÓN VALLS, A. (1999). *Las cosas del decir: manual de análisis del discurso*. Barcelona: Ariel.
- CEDERGREN, H. (1983). Sociolingüística. In López Morales, H. (ed.), *Introducción a la lingüística actual* (s. 147–165). Madrid: Playor.

- CLANCY, B. (2016). *Investigating Intimate Discourse*. Oxon: Routledge.
- CLAYMAN, S. E. (2013). Turn-Constructional Units and the Transition-Relevance Place. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 150–166). Chichester: Blackwell.
- COULTHARD, D. (1985). *An Introduction to Discourse Analysis*. Londýn: Routledge.
- COUPER-KUHLEN, E. (2003). Intonation and Discourse: Current Views From Within. In Schiffrin, D., Tannen, D. a Hamilton, H. (eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (s. 13–34). Oxford: Blackwell.
- ČECHOVÁ, M. A KOL. (2000 [1996]). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV. 2. vydání.
- ČERNÝ, J. (1996). *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.
- ČERNÝ, J. (2014). Španělština v Argentině. In Hingarová, V. a Nemrava, D. (eds.), *Argentina napříč obory: současné pohledy* (s. 67-89). Olomouc: Univerzita Palackého.
- DE COCK, B. (2014). *Profiling Discourse Participants: Forms and functions in Spanish conversation and debates*. Amsterdam: Benjamins.
- DENZIN, N. (1978). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. New York: McGraw-Hill.
- DINI, E. G. (1998). Algo más sobre el vocativo. In Dolfi, L. a Cirillo, T. (eds.), *Lo spagnolo di oggi: forme della comunicazione, Atti del XVII Convegno, Associazione Ispanisti Italiani, Vol. II* (s. 57–62). Milano: Bulzoni.
- DISMAN, M. (2002). *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- DOMÍNGUEZ, C. L. A ÁLVAREZ, A. (2005). Marcadores en interacción: un estudio de marcadores en el español hablado en Mérida (Venezuela). In Haag C. A. a de Ávila Otero, G. (eds.), *Revista Virtual de Estudos da Linguagem 4*, vol. III. 1–15.
- DOMÍNGUEZ GARCÍA, N. (2016). Bueno, pues, es que... en fin: ¿Qué marcadores discursivos enseñar? *Revista signos: estudios de lingüística*. No. 90. 3-24.
- DREW, P. (2013). Turn Design. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 131–149). Chichester: Blackwell.
- ECKERT, P. (1997). Age as a Sociolinguistic Variable. In Coulmas, F. (ed.), *The Handbook of Sociolinguistics* (s. 151–167). Oxford: Blackwell.

- ECKERT, P. (2000). *Linguistic Variation as Social Practice*. Oxford: Blackwell.
- ECKERT, P. (2001). Style and Social Meaning. In Eckert, P. a Rickford, J. (eds.), *Style and Sociolinguistic Variation* (s. 206–219). Cambridge: Cambridge University Press.
- FAIRCLOUGH, N. (1985). Critical and Descriptive Goals in Discourse Analysis. *Journal of Pragmatics*, Vol. 9. 739–763.
- FAIRCLOUGH, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. Oxon: Routledge.
- FLØGSTAD, G. (2012). VISTE: ¿Un caso de gramaticalización? In García Negroni, M. M. (ed.), *Actas del II Coloquio Internacional sobre los marcadores del discurso en lenguas románicas: un enfoque contrastivo* (s. 82–88). Buenos Aires: UBA.
- FOX, B. A., THOMPSON, S. A., FORD, C. E. a COUPER-KUHLEN, E. (2013). Conversation Analysis and Linguistics. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 726–740). Chichester: Blackwell.
- FRASER, B. (1990). An Approach to Discourse Markers. *Journal of Pragmatics*, Vol. 14. 383–395.
- FRASER, B. (1996). Pragmatic markers. *Pragmatics*, Vol. 6, No. 2. IprA, 167–190.
- FRASER, B. (1998). Contrastive discourse markers in English. In Jucker, A. a Ziv, Y. (eds.), *Discourse Markers: Description and Theory* (s. 301–326). Amsterdam: Benjamins.
- FRASER, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, Vol. 31. 931–952.
- FRASER, B. (2009). An Account of Discourse Markers. *International Review of Pragmatics*. Vol. 1. 293–320.
- GALLARDO PAÚLS, B. (1996). *Análisis conversacional y pragmática del receptor*. Valencia: Episteme.
- GARCÍA, É. C. (1986). El fenómeno (de)queísmo desde una perspectiva dinámica del uso comunicativo de la lengua. In Moreno de Alba, J. (ed.), *Actas del II Congreso Internacional sobre el español de América 1986* (s. 46–65). Ciudad de México: Universidad Nacional Autónoma de México.

- GARCÍA NEGRONI, M. M. a TORDESILLAS COLADO, M. (2001). *La enunciación en la lengua: de la deixis a la polifonía*. Madrid: Gredos.
- GARCÍA ZAPATA, C. (2016). Hágale, marcador conversacional en el habla coloquial de Medellín. *Lingüística y Literatura*, No. 69. 315–338.
- GARRIDO RODRÍGUEZ, M. del. C. (2002). Análisis del Discurso: ¿Problemas sin resolver? *Contextos*. Vol. XIX-XX, No. 37–40. 123–141.
- GELMAN, J. (2013). Aseguran que “boludo” es la palabra más representativa de la Argentina. *iProfesional.com*. Argentina, Buenos Aires: 22. 10. 2013. [13. 11. 2015].
Dostupné z:
<http://www.iprofesional.com/notas/172605-Aseguran-que-boludo-es-la-palabra-ms-representativa-de-la-Argentina->
- GILBERT, G. N. A MULKAY, M. J. (1984). *Opening Pandoras Box: A Sociological Analysis of Scientists Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GILI GAYA, S. D. (1943). *Curso superior de sintaxis española*. México: Ediciones Minerva.
- GOFFMAN, E. (1983). The Interaction Order. *American Sociological Review*, Vol. 48, No. 1. 1–17.
- GOFFMAN, E. (1999 [1959]). *Všichni hrajeme divadlo: Sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon. Do češtiny přeložila McGrathová, M.
- GORDON, C. (2014). Contextualization Cues. *Key Concepts in Intercultural Dialogue*, No. 57. [cit. 18. 7. 2018]. Dostupné z:
<https://centerforinterculturaldialogue.files.wordpress.com/2015/03/key-concept-contextualization-cues.pdf>
- GRICE, H. P. (1975). Logic and Conversation. In P. Cole, a Morgan, J. L. (eds.), *Syntax and Semantics, Vol. 3, Speech Acts* (s. 41–58). New York: Academic Press.
- GUGENBERGER, E. (2017). ¿Cómo traducir el lunfardo al alemán? El reto de la variación lingüística en la traducción audiovisual. *Linguistik online*, Vol. 86, No. 7. 39–55.
Dostupné z: <https://bop.unibe.ch/linguistik-online/article/view/4118/6169>

- GUMPERZ, J. J. (1978). Dialect and Conversational Inference in Urban Communication, *Language in Society*, Vol. 7, No. 3 (Dec., 1978). Cambridge: Cambridge University Press, 393–409.
- GUMPERZ, J. J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GUMPERZ, J. J. (1987). Foreword. In Brown, P. a Levinson, S. C., *Politeness: Some Universals in Language Usage* (s. xiii–xiv). Cambridge: Cambridge University Press.
- GUMPERZ, J. J. (1992). Contextualization and Understanding, In Duranti, C. a Goodwin, A. (eds.), *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon* (s. 229–252). Cambridge: Cambridge University Press.
- GUMPERZ, J. J. (1999). Inference, *Journal of Linguistic Anthropology*, 9(1–2). American Anthropological Association, 131–133.
- GUMPERZ, J. J. (2003). Interactional Sociolinguistics. *The Handbook of Discourse Analysis* (s. 215–228). Oxford: Blackwell.
- GUMPERZ, J. J. A HYMES, D. H. (1972). *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Reinhart and Winston.
- HAENSCH, G. A WERNER, R. (1993). *Nuevo diccionario de americanismos. Tomo II. Nuevo diccionario de argentinismos*. In Chuchuy, C. a Hlavacka de Bouzo, L. (eds.). Santafé de Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
- HAIČOVÁ, E. (2017). Diskurz. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 5. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DISKURZ>
- HALLIDAY, M. A. K. (1970). Language Structure and Language Function. In Lyons, J. (ed.), *New Horizons in Linguistics* (s. 140–165). Harmondsworth: Penguin.
- HALLIDAY, M. A. K. (2014 [1985]). *(Halliday's) Introduction to Functional Grammar*. Londýn: Routledge. Čtvrté vydání upravené Matthiessen, C. M. I. M.
- HALLIDAY, M. A. K. A HASAN, R. (1976). *Cohesion in English*. Londýn: Routledge.
- HALLIDAY, M. A. K. A KOL. (1990). *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- HARRIS, Z. S. (1951). *Methods in Structural Linguistics*. Chicago: University of Chicago Press.

- HARRIS, Z. S. (1952). Discourse Analysis. *Language*, Vol. 28, No. 1. Linguistic Society of America, 1–30.
- HAUSENBLAS, K. (1971/2). *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova.
- HAVERKATE, H. (1991). *Exploraciones semánticas y pragmáticas del español*. Amsterdam: Rodopi.
- HAVERKATE, H. (1994). *La cortesía verbal: estudio pragmlingüístico*. Madrid: Gredos.
- HAYASHI, M. (2009). Marking a "noticing of departure" in talk: eh-prefaced turns in Japanese conversation, *Journal of Pragmatics*, Vol. 41. 2100–2129.
- HAYASHI, M. (2013). Turn Allocation and Turn Sharing. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 167–190). Chichester: Blackwell.
- HENDL, J. (1997), Metodologická triangulace v empirickém výzkumu, *Čs. kinantropologie 1*, 1997, 2. Praha: Fakulta tělesné výchovy a sportu, Univerzita Karlova, 75–88.
- HENDL, J. (2004). *Přehled statistických metod: Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál (5. vyd., 2015).
- HENDL, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- HENDL, J. A REMR, J. (2017). *Metody výzkumu a evaluace*. Praha: Portál.
- HEPBURN A. A BOLDEN, G. B. (2013). The Conversation Analytic Approach to Transcription. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 57–76). Chichester: Blackwell.
- HERITAGE, J. (1984). A Change-of-state Token and Aspects of its Sequential Placement. In Atkinson, J. M. a Heritage, J. (eds.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis* (s. 299–345). Cambridge: Cambridge University Press.
- HERITAGE, J. (1998). Oh-prefaced Responses to Inquiry. *Language in Society*, Vol. 27/3, 291–334.
- HERITAGE, J. (2002). Of-prefaced Responses to Assessments: A Method of Modifying Agreement/Disagreement. In Ford, C. E., Fox, B. A. a Thompson, S. A. (eds.), *The Language of Turn and Sequence* (s. 196–224). Oxford: Oxford University Press.

- HERITAGE, J. (2013). Turn-initial position and some of its occupants, *Journal of Pragmatics*, Vol. 57. 331–337.
- HERITAGE, J. (2015). Well-prefaced turns in English conversation: A conversation analytic perspective, *Journal of Pragmatics*, Vol. 88. 88–104.
- HERITAGE, J. a STIVERS, T. (2013). Conversation Analysis and Sociology. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 659–673). Chichester: Blackwell.
- HERNÁNDEZ CAMPOY, J. M. A ALMEIDA, M. (2005). *Metodología de Investigación Sociolingüística*. Granada: Comares.
- HIRSCHOVÁ, M. (2017a). Perlokuce. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 12. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/PERLOKUCE>
- HIRSCHOVÁ, M. (2017b). Teorie relevance. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 25. 7. 2018]. Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/TEORIE RELEVANCE](https://www.czechency.org/slovník/TEORIE_RELEVANCE)
- HOFFMANNOVÁ, J. (1996). Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry. *Slovo a slovesnost*, r. 57, č. 3. 191–205.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2017a). Diskurz. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 5. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DISKURZ>
- HOFFMANNOVÁ, J. (2017b). Konverzace. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 8. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KONVERZACE>
- HOMOLÁČ, J. (2017). Kritická analýza diskurzu. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 7. 7. 2018]. Dostupné z: [https://www.czechency.org/slovník/KRITICKÁ ANALÝZA DISKURZU](https://www.czechency.org/slovník/KRITICKÁ_ANALÝZA_DISKURZU)
- HORÁLEK, K. (1976). Věta a výpověď. *Slovo a slovesnost*, r. 37, č. 2. 81–85.
- HORN, L. R. (1984). Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature. In Schiffrin, D. (ed.), *Meaning, Form, and Use in Context: Linguistic Application* (s. 11–42). Georgetown: Georgetown University Press.

- HORN, L. R. (2006). Implicature. In Horn, L. R. a Ward, G. (eds.), *The Handbook of Pragmatics* (s. 3–28). Malden: Blackwell.
- HUANG, Y. (2007). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- HUTCHBY, I. a WOOFFITT, R. (2008). *Conversation Analysis*. Cambridge: Polity.
- HYMES, D. H. (1972). On Communicative Competence. In Pride, J. B. a Holmes, J. (eds.), *Sociolinguistics: selected readings* (s. 269–293). Harmondsworth: Penguin.
- HYMES, D. H. (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- JAKOBSON, R. O. (1960). Closing Statement: Linguistics and Poetics. In Sebeok, T. A. (ed.), *Style in Language* (s. 350–377). Cambridge: MIT Press.
- JEFFERSON, G. (1983). Notes on some orderliness of overlap onset. *Tilburg Papers in Language and Literature*, No. 28. Tilburg: Tilburg University. 1–28.
- JEFFERSON, G. (1986). Notes on latency in overlap. *Human Studies*, Vol. 9. 153–183.
- JØRGENSEN, A. M. (2009). Los marcadores del discurso en el lenguaje juvenil de Buenos Aires y Madrid. Una comparación. *Estudios sobre lengua, sociedad y cultura. Homenaje a Diana Bravo*. Vol. 27. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 164–177.
- JØRGENSEN, A. M. (2011). Formas de tratamiento: los vocativos en el lenguaje juvenil de Madrid, Buenos Aires y Santiago de Chile. In Rebollo Couto, L. a dos Santos Lopes, C. R. (eds.), *As formas de tratamento em português e em espanhol: variação, mudança e funções conversacionais* (s. 127–150). Rio de Janeiro: UFF.
- JURKA, M., MARTINKOVÁ, P. A ROUBÍNKOVÁ, M. (2014). *Konverzační analýza (nejen) po česku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- KEEVALLIK, L. (2012). Compromising progressivity: "no"-prefacing in Estonian. *Pragmatics*, Vol. 22, No. 1. 119–146.
- KENDALL, S. A TANNEN, D. (2003). Discourse and Gender. In Schifffrin, D., Tannen, D. a Hamilton, H. (eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (s. 548–567). Oxford: Blackwell.

- KIM, H. R. S. (2013). "Ani"-prefaced responses to wh- questions as challenges in Korean. In Sells, P. a Frellesuig, B.(eds.), *Japanese/Korean Linguistics, Vol. 20* (s. 381–396). Stanford: CSLI.
- KITZINGER, C. (2013). Repair. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 229–256). Chichester: Blackwell.
- KLEINKNECHT, F. (2013). Mexican güey – from vocative to a discourse marker. A case of grammaticalization? In Sonnenhauser, B. a Aziz Hanna, P. N. (eds.), *Vocative! Addressing between System and Performance*, (s. 235–268). Berlín: De Gruyter.
- KOSTZER, M. (2013). La palabra boludo y los argentinos. Lo que más nos representa. In Estefan, J. R. (ed.), *LA GACETA Literaria*. Tucumán: 3. 11. 2013. [cit. 15. 11. 2015]. Dostupné z:
<http://www.lagaceta.com.ar/nota/566502/la-gaceta-literaria/palabra-boludo-argentinos.html>
- KROON, C. H. M. (1995). *Discourse particles in latin: a study of nam, enim, autem, vero and at*. Amsterdam: Gieben.
- KUBÁTOVÁ, H. (2006). *Metodologie sociologie*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- KUHN, T. (1997 [1962]). *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenh. Do češtiny přeložil Jeníček, T.
- KURZOVÁ, H. A KOL. (1985). *Latinatis medii aevi lexicon Bohemorum. Slovník středověké latiny v českých zemích 7: continens-czytwar*. Praha: Academia.
- LABOV, W. (1963). The social motivation of sound change. *Word*, Vol. 17. 273–309.
- LABOV, W. (1969). Contraction, Deletion, and Inherent Variability of the English Copula. *Language*, Vol. 45, No. 4. 715–762.
- LABOV, W. (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- LABOV, W. (1982). Building on Empirical Foundations. In Lehmann, W. P. a Malkiel, Y. (eds.). *Perspectives on Historical Linguistics* (s. 79–92). Amsterdam: John Benjamins Publishing.

- LABOV, W. (1984). Field methods of the project on linguistic change and variation. In Baugh, J. a Sherzer, J. (eds.), *Language in Use, Readings in Sociolinguistics* (s. 28–66). Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- LABOV, W. (2006 [1966]). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics. Cambridge: University Press. 2. vyd.
- LABRAÑA, L. A SEBASTIÁN, A. (2004). *Lengua y poder. El argentino metropolitano*. Buenos Aires: Comisión para la Perseveración del Patrimonio Histórico Cultural de la Ciudad de Buenos Aires. Dostupné také z:
http://www.folkloretradiciones.com.ar/literatura/temas_11.pdf
- LAKOFF, R. T. (1973). The logic of politeness; or, minding your p's and q's. In Corum, C., Smilb-Slark, T.C. a Weiser, A. (eds.), *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society* (s. 292–305). Chicago: Chicago Linguistics Society.
- LAKOFF, R. T. (1979). Stylistic strategies within a grammar of style. In Orasanu, J., Slater, M. a Adler, L. L. (eds.), *Language, sex, and gender* (s. 53–78). New York: The New York Academy of Sciences.
- Las palabras argentinas que nadie más entiende. *DiarioVeloz.com* 24/7. Buenos Aires. [cit. 11. 11. 2015]. Dostupné z:
<http://m.diarioveloz.com/notas/107390-las-palabras-argentinas-que-nadie-mas-entiende>
- LEE, S-H. (2013). Response Design in Conversation. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 415–432). Chichester: Blackwell.
- LEECH, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. Londýn: Longman.
- LEECH, G. N. (1999). The Distribution and Functions of Vocatives in American and British English Conversation. In Hasselgard, H. a Oksefjell, S. (eds.), *Out of Corpora: Studies in Honour of Stig Johansson*, (s. 107–118). Amsterdam: Rodopi.
- LEVINSON, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LEVINSON, S. C. (1992). Activity Types and Language. In Drew, P. a Heritage, J. (eds.), *Talk at Work: Interaction in Institutional Settings* (s. 66–100). Cambridge: Cambridge University Press.

- LEVINSON, S. C. (2000). *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge: MIT Press.
- LEVINSON, S. C. (2013). Action Formation and Ascription. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 103–130). Chichester: Blackwell.
- LIPSKI, J. M. (2014 [1996]). *El Español de América*. Madrid: Cátedra. Do španělštiny přeložila Iglesias Recuero, S.
- LÓPEZ MORALES, H. (2004). *Sociolingüística*. Madrid: Editorial Gredos (3.^a ed.).
- MANOLIU, M. M. (2004). The offspring of Lat. ET and SIC in French and Romanian Conventional Implicature and Language Change. In Coene, M., de Cuyper, G. a D'Hulst, Y. (eds.), *Current studies in comparative Romanian linguistics* (s. 211–240). Antwerpen: Antwerp Papers in Linguistics.
- MAREŠ, P. (1983). Metajazyk, metařeč, metatext. *Slovo a slovesnost*, r. 44, č. 2. 123–131.
- MAREŠ, P. (2017). Jednotka textu. Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 31. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/JEDNOTKA%20TEXTU>
- MARONESE, L. (2004). Reflexiones sobre la lengua y el poder. In Labraña, L. a Sebastián, A. (eds.), *Lengua y poder. El argentino metropolitano* (s. 11–24). Buenos Aires: Comisión para la Perseveración del Patrimonio Histórico Cultural de la Ciudad de Buenos Aires.
- MARTÍN ZORRAQUINO, M. A. A PORTOLÉS LÁZARO, J. (1999). Los marcadores del discurso. In Bosque, I. a Demonte, V. (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española. Tomo III* (s. 4051–4213). Madrid: Espasa Calpe.
- MASCHLER, Y. (1994). Metalanguaging and Discourse Markers in Bilingual Conversation. *Language in Society*, Vol. 23, No. 3. Cambridge: Cambridge University Press, 325–366.
- MAYNARD, D. W. (2013). Everyone and No One to Turn to: Intellectual Roots and Contexts for Conversation Analysis. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 11–31). Chichester: Blackwell.
- MAZELAND, H. (2013). Grammar in Conversation. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis*. Chichester: Blackwell, 475–491.

- MERTON, R. K. (1990 [1965]). *A Hombros de Gigantes. Postdata Shandiana*. Barcelona: Ediciones Península. Do španělštiny přeložil Murillo, E.
- MILROY, L. A GORDON, M. (2003). *Sociolinguistics: Method and interpretation*. Oxford: Blackwell.
- MILROY, L. A GORDON, M. (2012 [2003]). *Sociolingvistika: metody a interpretace*. Praha: Karolinum. Do češtiny přeložil Chromý, J.
- MITCHELL, E. S. (1986). Multiple triangulation: a methodology for nursing science. *Advances in Nursing Science*, 8(3). 18–26.
- MOERMAN, M. (1988). *Talking Culture: Ethnography and Conversation Analysis*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- MOLINER, M. (2007). *Diccionario de uso del español*. a-i (3^a edición). Madrid: Gredos.
- MONDADA, L. (2013). The Conversation Analytic Approach to Data Collection. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 32–56). Chichester: Blackwell.
- NEBESKÁ, I. (1992). K některým tendencím v modelování řečové komunikace. *Slovo a slovesnost*, r. 53, č. 2. 122–129.
- NEBESKÁ, I. (2017). Inference. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 25. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/INFERENCE>
- NEKULA, M. (2017a). Funkce jazyka. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/FUNKCE%20JAZYKA>
- NEKULA, M. (2017b). Zdvořilost. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 20. 8. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/ZDVOŘILOST>
- NEKULA, M. (2017c). Znak. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/ZNAK>

- NEKVAPIL, J. (2000/2001). Sociolingvistika v systému encyklopedických hesel. *Čestínář*, č. 11. 15–24.
- NEKVAPIL, J. (2012). O interních a externích kontextech variační sociolingvistiky (doslov k českému vydání). In Milroy, L. a Gordon, M. (eds), *Sociolingvistika: metody a interpretace*, čes. vydání (s. 225–236). Praha: Karolinum.
- NEKVAPIL, J. (2017a). Analýza diskurzu. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 6. 7. 2018]. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/ANALÝZA_DISKURZU
- NEKVAPIL, J. (2017b). Diskurz. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 5. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DISKURZ>
- NEKVAPIL, J. (2017c). Etnometodologie. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 30. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/ETNOMETODOLOGIE>
- NEKVAPIL, J. A KADERKA, P. (2017). Kontextualizace. In Karlík, P., Nekula, M. a Pleskalová, J. (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [cit. 22. 7. 2018]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/KONTEXTUALIZACE>
- NEUSTUPNÝ, J. V. (2002). Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis*, vol. 38, č. 4. 429–442.
- NUNAN, D. (1993). *Introducing Discourse Analysis*. Londýn: Penguin.
- OCAMPO, F. (2006). Movement Towards Discourse Is Not Grammaticalization: The Evolution of CLARO from Adjective to Discourse Particle in Spoken Spanish. In Sagarra, N. a Toribio, A. J. (eds.), *Selected Proceeding of the 9th Hispanic Linguistics Symposium* (s. 308-319). Somerville: MA
- OCAMPO, F. (2009). MIRÁ: From Verb to Discourse Particle in Rioplatense Spanish. In Collentine, J. et al. (eds.), *Selected Proceeding of the 11th Hispanic Linguistics Symposium* (s. 254-267). Somerville: MA.
- OWENS, J. A HASSAN, J. (2010). Conversation markers in Arabic–Hausa codeswitching: saliency and language hierarchies. In Owens, J. a Elgibali, A. (eds.), *Information Structure in Spoken Arabic* (s. 207–242). Londýn: Routledge.

- PALACIOS, N. (2002). Algunos marcadores discursivos característicos del habla de los adolescentes mexicanos. *Iztapalapa*, Vol. 53. No. 23. 225–247.
- PELÁEZ BATTAGLIA, L. P. (2010). *La inclusión de la variedad diatópica del español rioplatense en los manuales de E/LE: ¿Un modelo de interculturalidad?* León: UNL.
- PÉREZ ÁLVAREZ, B. E. A PATIÑO SÁNCHEZ, G. (2014). De los marcadores a la marcación en el discurso. *CÍRCULO de Lingüística Aplicada a la Comunicación (clac)*. No. 59. 119-147.
- PETR, J. (1984). Český překlad sovětské práce o sociolingvistice. In kol. ÚJČ AV ČR (eds.). *Naše řeč*, r. 67, č. 1. 51–55.
- PETRUSEK, M. (1993). *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum.
- POMERANTZ, A. (1984). Agreeing and disagreeing with assessments: Some features of preferred/dispreferred turn shaped. In Atkinson, J. M. a Heritage, J. (eds.), *Structures of Social Action* (s. 57–101). Cambridge: Cambridge University Press.
- POMERANTZ, A. A HERITAGE, J. (2013). Preference. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 210–228). Chichester: Blackwell.
- PONS BORDERÍA, S. (1998). *Conexión y conectores: estudio de su relación en el registro informal de la lengua*. Cuadernos de Filología. Anexo XXVII. Valencia: Universidad de Valencia.
- POPPER, K. R. (1997 [1934]). *Logika vědeckého zkoumání*. Praha: Oikoymenh. Do češtiny přeložil Fiala, J.
- PORTOLÉS LÁZARO, J. (1998). *Marcadores del discurso*. Barcelona: Ariel.
- POSPÍŠILOVÁ, I. (2012). *Analýza mediálního dialogu – Otázky Václava Moravce*, diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Vedoucí práce: Petra Chvojková, Katedra žurnalistiky.
- POTTER, J. A WETHERELL, M. (1987). *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. Londýn: Sage.
- PRAŽÁK, J. M. A KOL. (1955). *Latinsko-český slovník. A-K*. Praha: SPN.
- RAMÍREZ GELBES, S. a ESTRADA, A. (2003). Vocativos insultivos vs. vocativos insultativos. Acerca del caso de boludo. *Anuario de Estudios Filosóficos*, Vol. XXVI. 335–353.

- RAMOS SIGNES, R. (2013). La palabra boludo y los argentinos. Globalización de cabotaje. In Estefan, J. R. (ed.), *LA GACETA Literaria*. Tucumán: 3. 11. 2013. [cit. 10. 11. 2015]. Dostupné z:
<http://www.lagaceta.com.ar/nota/566502/la-gaceta-literaria/palabra-boludo-argentinos.html>
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1780–2018). *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe. [cit. 14. 8. 2018]. Dostupné z: <http://dle.rae.es/>
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1974). *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA A ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA (2012–2019). *El Corpus del Español del Siglo XXI (CORPES XXI)*. Madrid: Espasa Calpe. Dostupné z:
<http://web.frl.es/CORPES/view/inicioExterno.view>
- REIFOVÁ, I. (2004). *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál.
- RIGATUSO, E. M. (1987). Dinámica de los tratamientos en la interacción verbal: Preparación y apertura conversacional. *Anuario de Lingüística Hispánica*, Vol. 3. Universidad de Valladolid. 161–182.
- ROBINSON, J. D. (2013). Overall Structural Organization. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 257–280). Chichester: Blackwell.
- ROJAS, E. G. (2012). Algunos aportes de la pragmática inferencial a la reflexión metalingüística en torno a los marcadores del discurso: una experiencia didáctica en formación docente sobre la variedad juvenil del español metropolitano. *VIII Congreso Internacional de Teoría y Crítica Literaria Orbis Tertius*. La Plata: Universidad Nacional de La Plata, 1–9.
- RONA, J. P. (1972). Una visión estructural de la sociolingüística. *Santiago*, No. 7. 22–36.
- ROULET, E. A KOL. (1985). *L'articulation du discours en français contemporain*. Bern: Lang.
- RYSOVÁ, M. (2015). *Diskurzni konektory v češtině. (Od centra k periferii)*, disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Školitelka: Eva Hajičová, Ústav českého jazyka a teorie komunikace.

- SACKS, H. (1966). Pro-verbs; Performatives; Position markers; Warnings. In Jefferson, G. a Schegloff, E. A. (eds.), *Lectures on Conversation. Volume I* (s. 342–347). Oxford: Blackwell.
- SACKS, H. (1967). The Search for Help: No One to Turn to. In Shneidman, E. S. (ed.), *Essays in self destruction* (s. 203–223). New York: Science House.
- SACKS, H. (1975). Everyone Has to Lie. In Sanches, M. a Blount, B. G. (eds.), *Sociocultural Dimensions of Language Use* (s. 57–80). New York: Academic Press.
- SACKS, H. (1992). *Lectures on Conversation. Volumes I and II*. In Jefferson, G. a Schegloff, E. A. (eds.). Oxford: Blackwell.
- SACKS, H., SCHEGLOFF, E. A., JEFFERSON, G. (1974). A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation. *Language*. Vol. 50, No. 4/1, Washington: Linguistic Society of America, 696–735.
- SANCHES, M. A BLOUNT, B. G. (1975). *Sociocultural Dimensions of Language Use*. New York: Academic Press.
- SANKOFF, G. (1973). Above and beyond phonology in variable rules. In Bailey, Ch.-J. N. a Shuy, R. (eds.), *New Ways of Analyzing Variation in English* (s. 44–61). Washington, D. C.: Georgetown University Press.
- SANKOFF, G. (1980). *The Social Life of Language*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- SEARLE, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEARLE, J. R. (1979). *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: University Press.
- SEEDHOUSE, P. (2005). Conversation Analysis and Language Learning. *Language Teaching*, Vol. 38/4. Cambridge: Cambridge University Press, 165–187. [cit. 28. 6. 2018]. Dostupné z:
<https://pdfs.semanticscholar.org/3745/dc8ce6baedfe86c31537d4bfad920db85335.pdf>
- SGALL, P. (1976). Vokatív jako sémantická složka výpovědi. *Otázky slovenské syntaxe*, IV/1. *Spisy Univerzity J.E. Purkyně v Brně, Filozofická fakulta*, 225. 107–109.
- SGALL, P. (2011). *Jazyk, mluvení, psaní*. Praha: Karolinum.

- SCHEGLOFF, E. A. (1968). Sequencing in Conversational Openings. *American Anthropologist*, Vol. 70, No. 6. American Anthropological Association, 1075–1095.
- SCHEGLOFF, E. A. (1992). Introduction. In Jefferson, G. (ed.), *Harvey Sacks, Lectures on Conversation (Fall 1964 – Spring 1968)*, Vol. 1. Oxford: Blackwell. ix–lxii.
- SCHEGLOFF, E. A. (2003). Discourse as an Interactional Achievement III: The Omnirelevance of Action. In Schiffrin, D., Tannen, D. a Hamilton, H. (eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (s. 13–34). Oxford: Blackwell.
- SCHEGLOFF, E. A. (2007). *Sequence Organization in Interaction. Vol. 1: A Primer in Conversational Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHEGLOFF, E. A., JEFFERSON, G. A SACKS, H. (1977). The Preference for Self Correction in the Organization of Repair in Conversation. *Language*, Vol. 53, No. 2. 361–382.
- SCHEGLOFF, E. A. A SACKS, H. (1973). Opening up Closings. *Semiotica*, Vol. 8/4. 289–327.
- SCHIFFRIN, D. (1985). Conversational Coherence: The Role of Well. *Language*, Vol. 61, No. 3. Linguistic Society of America, 640–667.
- SCHIFFRIN, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHIFFRIN, D. (1994). *Approaches to Discourse*. Oxford: Blackwell.
- SCHIFFRIN, D. (2003). Discourse Markers: Language, Meaning, and Context. In Schiffrin, D., Tannen, D. a Hamilton, H. E. (eds.), *The Handbook of Discourse Analysis* (s. 54–75). Oxford: Blackwell.
- SCHIFFRIN, D. (2014 [2006]). Discourse. In Fasold, R. W. a Connor-Linton, J, *An Introduction to Language and Linguistics* (s. 183–216). Cambridge: Cambridge University Press. 2. vyd.
- SCHIFFRIN, D., TANNEN, D. A HAMILTON, H. E. (2003). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell.
- SCHNEIDEROVÁ, S. (2015). *Analýza diskurzu a mediální text*. Praha: Karolinum.
- SIDNELL, J. (2013). Basic Conversation Analytic Methods. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 77–100). Chichester: Blackwell.
- SIDNELL, J. A STIVERS, T. (2013). *The Handbook of Conversation Analysis*. Chichester: Blackwell.

- SILVA-CORVALÁN, C. (1989). *Sociolingüística: Teoría y Análisis*. Madrid: Alhambra.
- SKALIČKA, V. (1935). Asymetrický dualismus jazykových jednotek. *Naše řeč*, r. 19, č. 6–7. 296–303.
- SKUPINA SVĚTOVÉ BANKY – THE WORLD BANK GROUP (2019). *World Development Indicators*. [cit. 28. 6. 2018]. Dostupné z:
<http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>
- SONNENHAUSER, B. A AZIZ HANNA, P. N. (2013). *Vocative! Addressing between System and Performance*. Berlín: De Gruyter.
- SPERBER, D. A WILSON, D. (1986). *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- STIVERS, T. (2013). Sequence Organization. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 191–209). Chichester: Blackwell.
- STIVERS, T. A SIDNELL, J. (2013). Introduction. In Sidnell, J. a Stivers, T. (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis* (s. 1–8). Chichester: Blackwell.
- STRAUSS, A. L. A GLASER, B. G. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine.
- STUBBS, M. (1983). *Discourse analysis: The sociolinguistic analysis of natural language*. Chicago: University of Chicago Press.
- SWEDBERG, R. (2012). Theorizing in Sociology and Social Science: Turning to the Context of Discovery. *Theory and Society*, Vol. 41, No. 1. Springer, 1–40.
- ŠMÍDOVÁ (VOSTŘÁKOVÁ), M. (2012a). *Konverzační ukazatelé v rioplatenské španělštině: bakalářská práce*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta. Vedoucí práce: Miroslava Aurová, Ústav romanistiky.
- ŠMÍDOVÁ (VOSTŘÁKOVÁ), M. (2012b). El che rioplatense. Etimología y frecuencia de uso según los factores sociológicos. *Premio Iberoamericano*, XVIII edición, 2012. Akademický konzultant: Miroslava Aurová, Ústav romanistiky, FF JU. Uloženo v SIAS FF Univerzity Karlovy.
- ŠMÍDOVÁ (VOSTŘÁKOVÁ), M. (2014a). *Používání diskurzivního ukazatele 'che' v rioplatenské španělštině: sociolingvistické zaměření: diplomová práce*. České

Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta.
Vedoucí práce: Miroslava Aurová, Ústav romanistiky.

ŠMÍDOVÁ, M. (2014b). Análisis sociolingüístico del marcador conversacional che en el español rioplatense, In Aurová, M., Pešková, J., Prokop, J. a Santiago Gutiérrez, M. J. (eds.), *Al pie de la(s) letra(s): encuentro de hispanistas*, České Budějovice: Universidad de Bohemia del Sur. Facultad de filosofía y letras.

ŠMÍDOVÁ, M. (2016). Los marcadores che y boludo: ¿un caso de rivalidad conversacional? *Linguistica Pragensia*, Vol. XXVI, No. 2/2016, 47–64.

ŠMÍDOVÁ, M. (2017). Análisis sociolingüístico de boludo. *Studia romanistica*, Vol. 17, No. 1/2017. Ostrava: Ostravská univerzita, 141–154.

ŠMÍDOVÁ, M. (2018). Problemas metodológicos relativos al análisis sociolingüístico de los marcadores conversacionales. *XXe École doctorale: Telč, České Budějovice 2016*. Brno: Masarykova univerzita. 207–220.

TANNEN, D. (1987). Conversational Style. In Dechert, H. W. a Raupach, M. (eds.), *Psycholinguistic Models of Production* (s. 251–267). Norwood: Ablex.

TANNEN, D. (2007). Power Maneuvers and Connection Maneuvers in Family Interaction. In Tannen, D., Kendall, S. a Gordon, C. (eds.), *Family Talk: Discourse and Identity in Four American Families* (s. 27–48). Oxford: Oxford University Press.

TANNEN, D., KENDALL, S. A GORDON, C. (2007). *Family Talk: Discourse and Identity in Four American Families*. Oxford: Oxford University Press.

Thesaurus linguae latinae: Vol. IX, consolor-cyulus; Vol. XII, dicio-dolor (1990). Lipsko: Teubner.

TRNKA, B. (2014). *Rozbor nynější spisovné angličtiny*. Praha: Karolinum.

TUSÓN VALLS, A. (2002). El análisis de la conversación: entre la estructura y el sentido. *Estudios de Sociolingüística*. Vol. 3, No. 1. 133–153.

VAL.ES.CO. (2005). La transcripción de un corpus de lengua hablada. In Murillo Medrano, J. (ed). *Actas del II Coloquio Internacional del Programa EDICE* (s. 275–318). Costa Rica: EDICE.

VALEŠ, M. (2010). *Observaciones sociolingüísticas del español. Metodología, variación y prestigio*. Saarbrücken: Lambert.

- VAN DIJK (1977). *Text and context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. Londýn: Longman.
- VAN DIJK (1980). *Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- VAN DIJK (1983 [1978]). *La ciencia del texto*. México: Paidós Comunicaciones. Do španělštiny přeložila Hunzinger, S.
- VAN DIJK (1984). *Prejudice in discourse: An Analysis of Ethnic Prejudice in Cognition and Conversation*. Amsterdam: Benjamins.
- VAN DIJK (1997). *Discourse as Structure and Process. Vol. 1*. Londýn: Sage.
- VARGAS-URPI, M. (2017). Los marcadores conversacionales en la interpretación en servicios públicos: una cuestión de omisiones y adiciones. *Íkala, Revista de Lenguaje y Cultura*, Vol. 22, No. 3. Medellín, 387–403.
- VEISOVÁ, E. (2009). *Možnosti a důsledky kombinace metod v sociologickém výzkumu se zřetelem na metody focus groups a internetového výzkumu*: disertační práce. Praha: Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy. Školitel: Hynek Jeřábek, Institut sociologických studií, Katedra sociologie.
- VIGARA TAUSTE, A. M. (1990). Las expresiones de función fática en la enseñanza de español a extranjeros. *ASELE, Actas II*. 299–312.
- VIGARA TAUSTE, A. M. (1992). Función metalingüística y uso del lenguaje. *Epos*, No. 8. 123–142.
- WANG, Y.-Ch. (2013). *Los marcadores conversacionales en el subtítulo del español al chino*: doktorská práce. Barcelona: UAB. Vedoucí práce: Matamala, A. a Rovira-Esteva, S.
- WEINREICH, U., LABOV, W. a HERZOG, M. I. (1968). Empirical Foundations for a Theory of Language Change. In Lehmann, W. P. a Malkiel, Y. (eds.). *Directions for Historical Linguistics* (s. 95–195). Austin: University of Texas Press.
- WEISS, G. A WODAK, R. (2003). *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*. Londýn: Palgrave Macmillan.
- WETHERELL, M., TAYLOR, S. A YATES, S. (2001). *Discourse as Data: A Guide For Analysis*. Londýn: Sage.

- WIDDOWSON, H. G. (2007). *Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- WILLIAMSON, G. R. (2005). Illustrating Triangulation in Mixed Methods Nursing Research, *Nurse Researcher* 12, 4. 7–18.
- WILSON, D. A SPERBER, D. (2006). Relevance Theory. In Horn, L. R a Ward, G. (eds.), *The Handbook of Pragmatics* (s. 607–632). Malden: Blackwell.
- WOLFRAM, W. (1993). Identifying and Interpreting Variables. In Preston, D. R. (ed.), *American Dialect Research* (s. 193–221). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- WOOFFITT, R. (2001). Researching Psychic Practitioners. In Wetherell, M., Taylor, S. a Yates, S. (eds.), *Discourse as Data: A Guide For Analysis* (s. 49–92). Londýn: Sage.
- WOOFFITT, R. (2005). *Conversation Analysis and Discourse Analysis*. Londýn: Sage.
- ZAJÍCOVÁ, L. (2004). Argentinská španělština: mezi indiánskými jazyky a italštinou. *Slovo a slovesnost*, r. 65, č. 3. 202–219.
- ZAJÍCOVÁ, L. (2009). *El bilingüismo paraguayo: usos y actitudes hacia el guaraní y el castellano*. Madrid: Iberoamericana Vervuert.